

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**NEOLİBERAL KENTLEŞMENİN FARKLI
TEZAHÜRLERİ OLARAK FİKİRTEPE VE
ÇUKURAMBAR ÖRNEKLERİ**

Zarif Songül GÖKSEL

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ

DOKTORA TEZİ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

KAMU YÖNETİMİ BİLİM DALI

ARALIK 2024

ankara
HBV

**NEOLİBERAL KENTLEŞMENİN FARKLI TEZAHÜRLERİ OLARAK
FİKİRTEPE VE ÇUKURAMBAR ÖRNEKLERİ**

Zarif Songül GÖKSEL

**DOKTORA TEZİ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

ARALIK 2024

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Zarif Songül GÖKSEL

27.12.2024

TEZ ONAY SAYFASI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Kamu Yönetimi Doktora Programı öğrencisi Zarif Songül GÖKSEL tarafından hazırlanan “Neoliberal Kentleşmenin Farklı Tezahürleri Olarak Fikirtepe ve Çukurambar Örnekleri” Başlıklı tez çalışması 27/12/2024 tarih ve 13:00 saatinde yapılan tez savunma sınavında aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile DOKTORA TEZİ olarak KABUL edilmiştir.

	Kabul	Ret
Prof. Dr. Uğur SADİOĞLU (Hacettepe Üniversitesi):	☒	☐
Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ (HBVÜ):	☒	☐
Prof. Dr. Tayfun ÇINAR (Ankara Üniversitesi):	☒	☐
Doç. Dr. Seçil Mine TÜRK (HBVÜ):	☒	☐
Doç. Dr. Hazal Ilgın BAHÇECİ BAŞARMAK(HBVÜ):	☒	☐

NEOLİBERAL KENTLEŞMENİN FARKLI TEZAHÜRLERİ OLARAK FİKİRTEPE VE
ÇUKURAMBAR ÖRNEKLERİ

(Doktora Tezi)

Zarif Songül GÖKSEL

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Aralık 2024

ÖZET

Neoliberal kentleşmenin kentler üzerindeki önemli yansımalarından birisi kentsel dönüşümdür. Erken kapitalistleşen ülkelerde sanayi devrimi sonrasında ortaya çıkan bir kavram olan kentsel yenileme, 1980 sonrası dönemde neoliberal politikaların etkilediği konulardan biri olmuştur. Neoliberal dönem kentsel dönüşümün amacını, yöntemini, aktörlerini ve dönüşüm sonrası ortaya çıkan fiziksel ve sosyal yapıyı değiştirip dönüştürmüştür. Bu araştırmanın üzerine kurulu olduğu temel problem, Türkiye’de neoliberal kentleşmenin bir tezahürü olarak uygulamaya konan kentsel dönüşüm politikalarının, literatürdeki yaygın anlatım ile yerelin yetkili kılındığı ya da merkezin yetkiyi kendinde topladığı farklı örnekler arasındaki salınımların literatürdeki yerelleşme-merkezileşme tartışmasının yanı sıra başka hangi kavram ve kurumlarca biçimlendirildiği sorusudur. Bu amaçla bu çalışma kapsamında Türkiye kentleşmesi için önemi yadsınamayacak olan Ankara ve İstanbul kentlerinden birer mahallenin kentsel dönüşüm serüvenleri ve bu süreçteki aktörler arası etkileşim, neoliberal kentleşme ekseninde alevlenen merkezileşme-yerelleşme tartışmaları ekseninde mercek altına alınmıştır. Çukurambar, yerelin yetki ve kaynaklarının göreceli olarak arttırıldığı bir dönemde, imar planındaki revizyonla birlikte dönüşüm sürecine girmesi, Fikirtepe ise yine planlama yoluyla başladıktan sonra Bakanlık’a yapılan yetki devrinin zamanlaması ve sürece dahil olan aktörler bağlamında çok önemli bir örnek olması dolayısıyla çalışmaya dâhil edilmiştir. Araştırmada nitel veri toplama tekniklerinden derinlemesine görüşme yöntemi uygulanmış, elde edilen veri içerik analizine tabi tutulmuştur. Yapılan içerik analizi ve doküman analizi sonucunda yerel yönetim ya da merkezi yönetim eliyle gerçekleştirilmiş olsun, dönüşümün kazananlarının değişmediği sonucuna ulaşılmıştır. Kentsel dönüşüm politikası bağlamında, piyasa odaklı bir yerelleşmeden sahada türeyen enformel yapıları besleyen piyasa odaklı bir merkezileşmeye geçilmiştir.

Bilim Kodu : 114505-114506
Anahtar Kelimeler : Çukurambar, Fikirtepe, Kentsel Dönüşüm, Neoliberal Kentleşme.
Sayfa Adedi : 245
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ

FİKİRTEPE AND ÇUKURAMBAR CASES AS DIFFERENT MANIFESTATIONS OF
NEOLIBERAL URBANIZATION

(Ph. D. Thesis)

Zarif Songül GÖKSEL

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

December 2024

ABSTRACT

One critical reflection of neoliberal urbanization on cities is urban transformation. Urban renewal, a concept that emerged after the industrial revolution in early industrialized countries, has been one of the issues affected by neoliberal policies in the post-1980 period. The neoliberal period transformed urban transformation's purpose, method, actors and the physical and social structure that emerged after the transformation. The fundamental problem on which this research is based is the question of what other concepts and institutions, in addition to the localization-centralization debate in the literature, shape the oscillation between the common narrative in the literature and different examples where the local is authorized or the centre gathers the authority. Urbanization is a process that varies according to the historical, political-economic background and social context. Studying different cities comparatively will provide critical theoretical expansions, especially in a context like Turkey, where the institutional processes and legislation related to urban transformation are ambiguous and flexible. For this purpose, the urban transformation adventures of two neighbourhoods from Ankara and Istanbul, which are undeniably important for Turkey's urbanization, and the interaction between the actors in this process are examined in the context of the centralization-localization debates that flared up in the context of neoliberal urbanization. Çukurambar was included in the study because it entered the transformation process by revising the zoning plan when the local authority and resources were relatively increased. Fikirtepe was included in the study because it is a significant example in terms of the timing of the transfer of authority to the Ministry after it started through planning and the actors involved in the process. The study applied the in-depth interview method, one of the qualitative data collection techniques and the data obtained was subjected to content analysis. As a result of the content analysis and document analysis, the winners of the transformation, whether carried out by the local government or the central government, did not change. In the context of urban transformation policy, a transition from a market-oriented localization to a market-oriented centralization that nourishes the informal structures that emerged in the field has been made.

Science Code : 114505-114506
Key Words : Çukurambar, Fikirtepe, Urban Transformation, Neoliberal Urbanisation.
Page Number : 245
Supervisor : Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ

ÖNSÖZ

Bu tez TÜBİTAK 2214/A Yurt Dışı Doktora Sırası Araştırma Burs Programı kapsamında desteklenmiştir. Hem hayata dair hem mesleki açıdan zorlu bir öğrenme süreci olan tez yazma serüvenimi farklı bir akademik ortamdan da beslenerek tamamlamam konusundaki bu eşsiz destek için TÜBİTAK’a teşekkür ederim.

Bu çalışmanın tamamlanması için ihtiyaç duyduğum gücü ve cesareti veren, yapabileceğime inanan ve beni inandıran dostlarıma ve manevi desteğini esirgemeyen aileme teşekkür ederim. Bu zorlu yoldaki rehberliği için danışmanım Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ’e ve katkılarıyla çalışmaya son halini vermemde yardımcı olan kıymetli jüriye teşekkürlerimi sunarım.

Saha araştırmasının özellikle Fikirtepe ayağı zor ve meşakkatliydi. Ancak Fikirtepe’nin kamu yararına dönüşmesi için mücadele eden her kesimden katılımcının samimi yardımı bu zorlu süreci tamamlamamı sağladı. Hem Çukurambar hem de Fikirtepe görüşmeleri sırasında zaman ayıran, yönlendiren ve çalışmanın belkemiğini oluşturan bilgi ve deneyimleri özveriyle aktaran her bir katılımcıya yürekten teşekkür ederim.

Zarif Songül GÖKSEL

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ŞEKİLLERİN LİSTESİ	x
KISALTMALAR	xii
1. GİRİŞ	1
2. NEOLİBERALİZM, NEOLİBERAL KENTLEŞME VE KURAMSAL TARTIŞMALAR.....	11
2.1. Kavramsal Çerçeve.....	11
2.1.1. Neoliberalizm	11
2.1.2. Kentsel Dönüşüm.....	13
2.2. Neoliberalizmin Ekonomi Politikası.....	18
2.3. Teori ve Pratikte Neoliberal Devlet.....	23
2.4. Neoliberalizm, Devletin Yeniden Yapılandırılması ve Yerelleşme Tartışmaları	28
2.5. Halihazırda Var Olan Neoliberalizm	34
2.6. Neoliberal Kentleşme	39
2.6.1. Küresel Kuzey ve Küresel Güney’de Neoliberal Kentleşme	44
2.6.2. Kent Yönetimi ve Kentsel Politikanın Dönüşümü	48
2.6.3. Yapılı Çevrenin Dönüşümü ve Kentsel Dönüşüm Projeleri	52
2.7. Kentsel Politika Teorileri ve Neoliberal Kentleşme.....	59
2.7.1. Marksist Kuramlar	61
2.7.2. Yeni Kurumsalcılık	65
2.7.3. Eleştirel Kent Teorisi	69

2.8. Bölüm Değerlendirmesi	72
3. TÜRKİYE’DE NEOLİBERALİZM VE NEOLİBERAL KENTLEŞME	77
3.1. Türkiye’de Neoliberal Yeniden Yapılanma	77
3.2. Türkiye’de Kentlerin Neoliberal Yeniden Yapılanması.....	83
3.2.1. Yeniden Yapılanma Öncesi Kentlerde Durum	83
3.2.2. Kentlerin Neoliberal Yeniden Yapılanması.....	86
3.2.3. Türkiye’de Kentsel Siyaseti Belirleyen Dinamikler	88
3.2.3.1. Merkeziyetçi gelenek ve yerelleşme çabalarının tarihsel kökenleri	90
3.2.3.2. Nasıl bir yerelleşme? Nasıl bir merkezileşme? Merkeziyetçi anlayışın kentteki kurumsal yansımaları.....	93
3.2.4. Kentleşme ve Konut Politikalarında Dönüşüm	96
3.2.5. Kent Yönetimlerinde Yaşanan Dönüşüm	98
3.3. Türkiye’de Kentsel Dönüşümün Dönüşümü	101
3.3.1. İslah İmar Planlarıyla Dönüşüm	101
3.3.2. Projeler Döneminin Yasal Altyapısı: 2002-2010	105
3.3.3. 2010’dan Bugüne Kentsel Dönüşüm	108
3.3.3.1. TOKİ’nin dönüşümü	111
3.3.3.2. Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı.....	113
3.3.3.3. Afet riski söylemi ve 6306 Sayılı Kanun	116
3.3.4. Dönüşümde Merkezileşmenin Neliği	120
3.3.5. Türkiye Kentlerinin Dönüşümü Nereye?.....	124
3.4. Bölüm Değerlendirme	128
4. NEOLİBERAL KENTLEŞMENİN TÜRKİYE’DEKİ YANSIMALARI: ÇUKURAMBAR VE FİKİRTEPE	131
4.1. Literatür Taraması	131
4.2. Araştırmanın Kapsamı ve Kısıtları	132
4.3. Araştırma Yöntemi ve Veri Toplama Teknikleri	134

4.4. Neoliberal Kentleşme Bağlamında Çukurambar ve Fikirtepe: Nitel Bir Araştırma	135
4.5. Ankara'dan İstanbul'a Kentsel Dönüşümün Dönüşüm Serüveni	137
4.6. Çukurambar	144
4.6.1. Çukurambar Nereden Nereye?.....	149
4.6.2. Çukurambar Dönüşüm Süreci.....	157
4.6.3. Dönüşüm Sürecindeki Aktörler ve Aktörler Arası İlişkiler	165
4.7. Fikirtepe.....	171
4.7.1. Fikirtepe Nereden Nereye?	177
4.7.3. Fikirtepe Dönüşüm Süreci	182
4.7.4. Dönüşüm Sürecindeki Aktörler ve Aktörler Arası İlişkiler	197
4.8. Tartışma ve Değerlendirme	212
5. SONUÇ	225
KAYNAKLAR.....	229
EKLER.....	237
Ek 1- Etik Komisyon Onayı	237
Ek 2- Soru Formu	239
Ek 3- Görüşme Bilgileri	242
ÖZGEÇMİŞ	245

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

Şekil	Sayfa
Şekil 3.1. İstanbul Riskler Çalışması (Kaynak: AKOM Şehir Plancısı Didem Çalışkan tarafından Haziran 2024'te hazırlanmıştır)	118
Şekil 4.1. Çukurambar Planlama Süreci (Kaynak: Araştırmacı tarafından hazırlanmıştır)	148
Şekil 4.2. Çukurambar'dan bir kare (Eylül 2024) (Kaynak: Araştırmacının Kişisel Arşivi)	154
Şekil 4.3. Çukurambar uydu görüntüsü (Aralık, 2024).....	155
Şekil 4.4. Çukurambar'ın Dönüşüm Sürecine İlişkin Öne Çıkan Temalar.....	158
Şekil 4.5. Çukurambar'ın Dönüşüm Yoluna İlişkin Öne Çıkan Temalar	163
Şekil 4.6. Çukurambar'da Kimin Kazançlı Çıktığına İlişkin Öne Çıkan Temalar ..	166
Şekil 4.7. Çukurambar'daki Müteahhit Profiline İlişkin Öne Çıkan Temalar	169
Şekil 4.8. Çukurambar'ın Dönüşümünde Siyasi Parti Etkisi	171
Şekil 4.9. Fikirtepe Planlama Süreci (Kaynak: Araştırmacı tarafından hazırlanmıştır)	177
Şekil 4.10. Fikirtepe bölgesi uydu görüntüsü (1966) (Kaynak: Harita. İstanbul)....	178
Şekil 4.11. Fikirtepe Bölgesi uydu görüntüsü (1993) (Kaynak: Harita.İstanbul)	179
Şekil 4.12. Fikirtepe 1. Etap inşaat alanından bir kare (Eylül 2024) (Kaynak: Araştırmacının Kişisel Arşivi)	180
Şekil 4.13. Fikirtepe'den dönüşüm öncesi ve sonrası kentsel dokuyu gösteren kareler (Haziran 2024) (Kaynak: Araştırmacının Kişisel Arşivi)	181
Şekil 4.14. Fikirtepe'nin Dönüşüm Yoluna İlişkin Öne Çıkan Temalar	196
Şekil 4.15. Fikirtepe'deki Ada Temsilcisi Profiline İlişkin Öne Çıkan Temalar.....	199
Şekil 4.16. Fikirtepe'de ilgili müteahhit firmanın inşaatı yarıda bırakması sonrasında yapılan çadırli protesto eyleminden bir kare (Kaynak: Yeni Fikirtepe Derneği Başkanı Engin AKGÜZEL)	201
Şekil 4.17. Fikirtepe'deki Dernek Profiline İlişkin Öne Çıkan Temalar	202
Şekil 4.18. Fikirtepe'deki Müteahhit Profiline İlişkin Öne Çıkan Temalar.....	203
Şekil 4.19. Hak Sahibi-Müteahhit Sözleşmelerine İlişkin Öne Çıkan Temalar.....	207

Şekil 4.20. Fikirtepe’de Kim Kazandı Sorusuna Verilen Cevaplar	209
Şekil 4.21. Fikirtepe Projesiyle İlgili Genel Tanımlamalar	211
Şekil 4.22. Çukurambar ve Fikirtepe’de kimin kazançlı çıktığına dair karşılaştırma	220
Şekil 4.23. Fikirtepe ve Çukurambar Müteahhit Profili.....	221
Şekil 4.24. Çukurambar Kelime Bulutu	222
Şekil 4.25. Fikirtepe Kelime Bulutu	222

KISALTMALAR

Kısaltmalar

Açıklamalar

ABB

Ankara Büyükşehir Belediyesi

ÇŞB

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı

İBB

İstanbul Büyükşehir Belediyesi

NİP

Nazım İmar Planı

TOKİ

Toplu Konut İdaresi

UİP

Uygulama İmar Planı

1. GİRİŞ

Geç kapitalizmin ekonomik yapılanması ve onun beraberinde getirdiği politikalar olarak neoliberalizm 20. yüzyılın sonu ile 21. yüzyılın ilk çeyreğine damgasını vurmuştur. 1970’li yıllarda erken kapitalistleşen ülkeler kapitalizmin krizi karşısında bir reçete olarak neoliberal politikaları gündeme getirmişlerdir. Bu politikaların temel eksen, krize sebep olduğu düşünülen uygulamaların tam tersi yönünde olmuştur. Bu politikaları savunan devletler, piyasa başta olmak üzere birçok alanda devlet müdahalesinin azaltılmasının bu krizin aşılmasında önemli olduğunu savunmuştur. Bu ise devletin küçülme, yerelleşme, özelleştirme gibi kavramlar üzerinden yeniden yapılandırılması tartışmasını kamu yönetimi literatürünün merkezine yerleştirmiştir.

Piyasa odaklı yeniden yapılanmanın yaygın modeli olarak neoliberalizm, herkese uyacak standart bir model sunma iddiasındadır. Ancak bilakis değişebilir ve istikrarsız olma nitelikleriyle bağlamsal olarak gömülüdür, belli yapılara eklenerek varlığını sürdürebilir. Tam da bu nedenle yeniden yapılanmanın aldığı/alacağı biçimler bu melezlik tarafından belirlenir (Brenner ve Theodore, 2002). Zira neoliberal yeniden yapılanma denilen süreç, bünyesinde eski ve karşıt kurumsal yapıların etkisiz hale getirilmesi ve yeni sermaye-merkezli kurumsal yapıların yaratımı arasındaki mücadelenin bir ürünü olarak ortaya çıkar (Peck vd., 2009). Neoliberalizmin bu kendinden önceki kurumsal pratikler ve siyasi uzlaşılar tarafından belirleniyor olması hali ise alinyasında halihazırda var olan neoliberalizm¹ (actually existing neoliberalism) kavramıyla karşılanır. Bu çerçevede, bugün deneyimlediğimiz halihazırda var olan neoliberalizm 1980’lerin ve 2000’lerin halihazırda var olan neoliberalizminden farklıdır (Peck vd., 2009). Ya da Türkiye’de gözlemlenen halihazırda var olan neoliberalizm, Kıta Avrupası’ndakinden çok daha başka özellikler taşımaktadır.

Lefebvre kapitalizmin 1970’lerde yaşadığı krizin ardından varlığını sürdürmesinin kent mekanının keşfedilmesine bağlı olduğunu söyler. Harvey de buradan hareketle sermaye birikim süreçleri ile kentleşme dinamikleri arasındaki

¹ Kavramın Türkçe çevirisinde bir uzlaşa yoktur. Fiili neoliberalizm, fiilen var olan neoliberalizm, gerçekte var olan neoliberalizm, reel neoliberalizm gibi çeviriler olmakla birlikte bu çalışmada kavramın orijinal anlamına daha yakın bir çeviri olduğu düşünülen ‘halihazırda var olan neoliberalizm’ kavramı kullanılmıştır.

ilişkiye vurgu yapar. Bu da aslında neoliberalizmin ekonomik ve siyasi bir proje olduğu kadar kentsel bir proje olduğunu gösterir. Kentler halihazırda var olan neoliberalizmin yaratıcı yıkımının tüm mekânsal ölçeklerden daha yoğun bir biçimde hissedildiği yerlerdir. Neoliberal politikaların kentlerin finansal kapasitelerini zayıflattığı bir ortamda eskiye nazaran daha farklı ve büyük sorunlarla baş etmek durumunda kalmaktadır. Ancak yine de kentler, neoliberal yeniden yapılanma projelerinin yalnızca tek taraflı olarak dışarıdan dayatıldığı yerler değildir. Aynı zamanda bu projelerin üretilmesi, yaygınlaştırılması ve dönüşümü sürecinde merkezi rol oynayan mekânlar olarak neoliberalizmin kuluçka makineleri işlevi görmektedirler. Bu bağlamda neoliberal kentleşme, sermayenin krizinin mekânın yeniden üretimi üzerinden aşmaya çalışılması ve bu uğurda kentsel ölçekte uygulamaya konan politikaların bir sonucu olarak tanımlanabilir. Ancak neoliberal kentleşme konusunda da tek bir patika izlenmez. Ortaya çıktığı ülkede, bölgede ya da şehirde daha önce var olan kurumsal yapılar neoliberal kentleşmenin bugünkü görünümünü önemli ölçüde etkiler. Yine de neoliberalizmin kentteki tezahürü konusunda bazı ortak temalar teşhis edilebilir.

Neoliberal kentleşmenin kentler üzerindeki önemli yansımalarından birisi kentsel dönüşümdür. Kentsel yenileme erken kapitalistleşen ülkelerde sanayi devrimi sonrasında ortaya çıkan bir kavram olsa da 1980 sonrası dönemde neoliberal politikalar mekânsal değişim ve dönüşüm süreçlerinde de etkisini göstermiştir. Neoliberal dönem, kentsel dönüşümün amacını, yöntemini, aktörlerini ve dönüşüm sonrası ortaya çıkan fiziksel ve sosyal yapıyı değiştirip dönüştürmüştür.

Kentsel gelişme, yapı odaklı Marksist teori ve aktör odaklı kurumsalcı teori tarafından iki farklı temel perspektifle açıklanır. 1960'larda kente bir araştırma öznesi olarak daha yakından bakmaya başlayan Marksist teori kentsel gelişimi kapitalizmin krizleri bağlamında açıklarken, yapıcı çevre üretimiyle sermaye birikimi arasındaki ilişkiye odaklanır. Ancak bunu yaparken aktörlerin ve süreçlerin önemini yeterince kavrayamaz. Buna karşın 1980'li yıllarda ortaya çıkan yeni-kurumsalcı teori, kenti farklı yönetim kademeleri arasındaki ilişki üzerinden okur. Yeni kurumsalcı teorinin, aktörler arası ilişkilere odaklanarak kentsel siyasette yeni bir pencere açmış olması önemli olsa da bunu yaparken sermaye birikimi ve hegemonya gibi kavramları dışarıda bırakması, bütünlüklü bir yaklaşım geliştirilmesinin önünde bir engel oluşturur. Öte

yandan, her iki yaklaşım da erken kapitalistleşen ülkelerin deneyimlerinden hareketle ortaya konur.

Politik-ekonomik yaklaşımı temel alan eleştirel kent teorisi ise neoliberal kentleşme ve kentsel gelişim siyasetini anlamaya çalışırken, kendini yalnızca ekonomik boyutla sınırlamaz, sosyal, ideolojik ve kültürel süreçlerle de ilgilenir. Neoliberalizmin kent mekanını dönüştürücü gücünü ele alırken, kent idaresi temelinde gerçekleşen toplumsal çatışmaların dönüşümü, kent yönetiminin yeniden düzenlenmesi, devlet kurumlarının kentsel yeniden-yapılanma süreçlerinde oynadığı rol gibi faktörleri de analiz çerçevesine dahil etme gayesiyle çalışır.

Geç kapitalistleşen ülkelerdeki kentlere ilişkin politik ekonomik bir yaklaşım ortaya koyan çalışmalar, büyük oranda bu kentlerin neoliberalizmi deneyimleme biçimlerinin erken kapitalistleşen ülkelerden farklılaştığını öne sürerler. Neoliberal etkilerin kentte hissedilir olduğu yıllara kadar yerel yönetimlerin bu kentlerde farklı işlevler üstlendiklerini, merkezi devletle aralarında başka türlü bir güç dengesinin olduğunu ifade ederler. 1980 sonrası dönemde neoliberalleşme ile birlikte dünyanın tüm kentlerinde bazı değişim ve dönüşümler meydana gelmeye başlar. Ancak yine de bu değişim ve dönüşümün niteliği ve kentsel siyasetin farklı alanlarında deneyimlenme biçimleri ülkeden ülkeye ya da kentten kente değişir. Lefebvre'in (2011) sanayi toplumundan kent toplumuna geçişi kavramsallaştırmak için kullandığı kentsel devrim, dünyanın farklı coğrafyalarında eş zamanlı/biçimli gerçekleşmez. Bu nedenle bir kentsel devrimden değil, olsa olsa, yere özgü kentsel devrimlerden bahsedilebilir. Nitekim Küresel Kuzey'in kente dair tecrübelerinden damıtılan kuram ve kavramlarla, Küresel Güney kentlerinin kentsel gelişim ve dönüşüm pratiklerini anlamak çok mümkün değildir. Bu durum ise, ülke örneklerine daha dikkatli, daha yüksek çözünürlüklü bir perspektiften bakmayı gerektirir.

Neoliberal kentleşme açısından bakıldığında Türkiye, Kuzey-Güney ülkeleri ayrımında, yerleşik bir planlama geleneğinin ve hak arama mekanizmalarının varlığı dolayısıyla Kuzey ülkelerine yaklaşır. Kurumsal mekanizmalarda devletin uygun gördüğü zamanda uygun gördüğü biçimde doldurmak üzere bıraktığı boşluklar ile refah üretim ve paylaşımında devletin oynadığı aktif rol nedeniyle de Güney ülkelerine yaklaşır. Bu durum, neoliberal politikaların kentteki izlerini gözlemlemek açısından Türkiye'yi özel kılar.

Kentsel gelişim literatüründe 1980 öncesi ve sonrası- bir diğer ifadeyle neoliberal dönem öncesi ve sonrası- şeklinde yapılan dönemleştirmelerin üzerine konumlandırıldığı eksenlerden biri de merkezileşme-yerelleşme tartışmasıdır. Ancak bu kavramlar çoğu zaman verili olarak kabul edilir, merkezileşme ve yerelleşmenin belli coğrafi ve tarihsel bağlamlarda ihtiva ettikleri anlamlar üzerine fazla kafa yorulmaz. Bu durum ise 1980 öncesinin kentsel gelişme siyasetinde merkezi eğilimlerin ağır bastığı, ancak 1980 sonrasında neoliberalleşme ve devletin küçülmesi tezleriyle birlikte yerel yönetimlerin görece artan yetkilerine ithafen yerelleşmenin baş gösterdiği tezinin bağlam fark etmeksizin tüm kentlerde dolaşıma girdiği bir atmosfer yaratır.

Öte yandan, merkez-yerel ilişkilerinde tarihsel olarak merkezin baskın olduğu bir bağlamda, merkezi ve yerel siyasetin sahip olduğu nevi şahsına münhasır özellikler, neoliberal dönemde kentsel dönüşümü yalnızca sermaye çıkarları üzerinden açıklamayı zorlaştırır. Mülkiyet rejimindeki ve mevzuattaki muğlaklıklar, merkezi ve yerel siyaset aktörleri arasındaki ilişkilerin bağlama özgü niteliği, neoliberal kentleşmenin metalaşma, mutenalaştırma, özelleştirme gibi kavramları aşan bir yaklaşımla tersyüz edilerek çalışılmasını gerektirir.

Elbette bu ihtiyaç, söz konusu Türkiye olduğunda da kendisini yoğun biçimde hissettirir. Türkiye'nin kendine özgü kentsel gelişme serüveninde, cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze, farklılaşan biçim ve dozlarda da olsa merkezi yönetimin mutlak bir ağırlığı vardır. Türkiye'de kentsel siyasetin hangi dengeler üzerine kurulu olduğu, neoliberal kentleşmenin farklı safhalarında bu dengelerin nasıl ve ne yönde bir değişim geçirdiği önemli bir inceleme nesnesi olarak ortadadır.

Türkiye'nin neoliberal kentleşme deneyimine mercek tutan çalışmalar çoğunlukla neoliberalizmin/neoliberal kentleşmenin sosyo-mekansal izdüşümleri, kamu yararı ilkesine etkisi, hegemonya, enformellik rejimi, kapalı siteler, afet yönetimi, kentsel toplumsal hareketler gibi başlıklarla ilişkisi temelinde ele alan çalışmalardır. Türkiye'deki kentsel dönüşüm sürecini neoliberalizm ve neoliberal kentleşme perspektifinden ele alan çalışmalarsa, benzer şekilde hegemonik güç ilişkileri ve rıza üretimi, direniş hareketleri, inşaat sektöründeki büyüme ya da sürecin gitgide merkezileşen yapısı gibi kavram ya da fenomenlerle ilişkisi özelinde incelerler. Bu çalışmalar kentleşme literatürüne önemli katkılar sunan ve önemli sorulara yanıt

aramak üzere yola çıkan, bazı başka soruları da cevaplanmak üzere araştırmacıların ilgisine sunan çalışmalardır. Özellikle kentsel dönüşümün planlanma ve yönetimi sürecinin merkezileşmesi bu tezde ele alınan konuyla hem içerik hem de teorik yaklaşım itibariyle örtüşür. Ancak yine de, bu konunun Türkiye'nin tarihsel bağlamının kentsel siyasete yansıyan özgünlükleri temelinde ele alınması girişimi, bu tezin literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmaya yönelik çabasını değerli kılmaktadır.

Türkiye, toprak mülkiyeti rejimi, enformel kentleşme/gecekondulaşma, merkeziyetçi yönetim anlayışıyla yoğrulan devlet-toplum ilişkileri ve nevi şahsına münhasır kentsel siyaset dinamikleri dolayısıyla birçok ülkeden ayrılmaktadır. Bu gibi özgünlüklere mercek tutulmaksızın herhangi bir zamansal ve mekânsal ölçekte geliştirilen bir kavram ya da kuramla neoliberal kentleşmenin bu coğrafyadaki tezahürünü anlamaya çalışmak yetersiz olacaktır.

Dünya kapitalist sisteminin bir parçası olan ve 1980'ler itibariyle neoliberal politikaları benimsemeye çalışan Türkiye'de neoliberal politikalar siyasette, ekonomide ve kentte etkilerini göstermektedir. Girişimci ve özelleştirmeci bir anlayışla uygulamaya konan politikalar, devletin ve kurumlarının yeniden yapılanmasını beraberinde getirmiştir. Ve bu durum halihazırda oldukça muğlak bir alanda cereyan eden kentsel gelişim ve dönüşüm siyaseti üzerinde de göz ardı edilemeyecek sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

Türkiye kentlerinde 1980'lerden sonra meydana gelen değişimleri anlamak açısından neoliberal politikaların benimsenmesinden ve kentsel siyasette etkilerini göstermesinden önce nasıl bir yapılanma olduğunu anlamakta fayda vardır. 1950 sonrasındaki sanayileşme hamlesiyle birlikte kente doğru harekete geçen nüfus yeterli konut stokunun olmaması dolayısıyla ortaya çıkan barınma sorununu gecekondu inşa ederek çözmeye çalışmıştır. Bu dönemde yaşanan hızlı kentleşme ve gecekondulaşma ilerleyen yıllarda büyük kentlerin merkezlerinde çöküntü alanlarının oluşmasına sebep olmuştur. Bunun bir sonucu olarak ise 1980'lerde ıslah imar planları üzerinden bu bölgelerin dönüşümü gerçekleştirilirken -1999 depreminin de etkisiyle- 2000'ler itibariyle kentsel dönüşüm konusu Türkiye'nin ana gündem maddelerinden biri haline gelmiştir.

1980'lere kadar kentleşme alanında kendini hissettiren merkeziyetçi yaklaşım bu yıllarda neoliberal politikaların benimsenmesiyle birlikte yerini nisbi bir

yerelleşmeye bırakmış; yetkiler yerele kaydırılmış ve yerel yönetimler önem kazanmaya başlamıştır. Ancak İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde aktarılan birçok kurum, yapı ve siyasal kültürün içine işleyen merkeziyetçi yaklaşım bu dönemde de etkisini hissettirmiştir. Hem idari hem finansal anlamda merkezin yerel üzerindeki vesayet yetkisi söz konusu kentsel dönüşüm alanı olduğunda da kendini göstermiştir. 2000'li yılların başında da yine bir yerelleşme dalgası olmuş, yerel yönetimleri güçlendirecek yasal düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Bu yerelleşme dalgasının etkisi devam ederken kentsel dönüşümle ilgili sistematik bir yaklaşım geliştirilmiş ve kentsel dönüşümün yasal çerçevesi çizilmiştir. Söz konusu mevzuatta dönüşüm konusunda yerel yönetimler yetkilendirilmiş, ancak merkezi yönetim bu yetkilerin kullanılmasında kilit bir pozisyona yerleştirilmiştir. Yine aynı dönemde - 1980'lerin ilk yarısında alt ve orta sınıfa konut sağlanması amacıyla Başbakanlık'a bağlı olarak kurulan- TOKİ geniş planlama ve imar yetkileriyle donatılmıştır. 2010'lar itibarıyla ise çıkarılan torba kanun/kanunlarla ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın (ÇŞB) kurulmasıyla planlama yetkileri keskin bir şekilde merkezileşmiş, yerel yönetimlerin kentsel dönüşüm sürecindeki yetkileri budanmıştır.

Peki tüm bu gelişmeler ışığında, yerel yönetim ve merkezi yönetim aktörleri arasında gidip gelen yetkileri Türkiye'de kentsel siyasetin işleyişinde geçerli olan dinamikler açısından okumaya çalışmak ne tür açılımlar sağlayabilir? Örneğin Türkiye yerel siyaseti üzerinde yalnızca merkezin değil siyasi partilerin de etkisi olduğu önermesinden hareket etmek, neoliberal dönemde kentsel dönüşümle ilişkin yetkilerin yerel ve merkez arasında belli aralıklarla döndürülmesi hususunu anlamak açısından yeni bir pencere açabilir mi?

Türkiye'nin yukarıda bahsi geçen özgünlüklerinin yalnızca Marksist ya da yalnızca yeni-kurumsalcı yaklaşımlarla kentsel dönüşüm süreçlerinin anlaşılmasının zor olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla bu tez kapsamında bir yandan yapılı çevre üretimi, sermaye birikimi, kentsel rant gibi kavramları, bir yandan da aktörler arası uzlaşılı ilişkilerini merkeze almayı mümkün kılacak teorik esnekliği sunan eleştirel kent teorisi benimsenmiş; çalışmanın genel seyri bu teorinin sorduğu sorularla açılan alanda cereyan etmiştir.

Bu çerçevede, çalışmanın ilk bölümü, neoliberalizm ve neoliberal kentleşme kavramlarını hem yapılı çevre üretimi, hem de aktörler arası uzlaşılı ilişkilerini merkeze

alan bir perspektifle açıklamayı amaç edinmiştir. Neoliberal dönemde devletin geçirdiği yeniden yapılanma tartışması bu nedenle “halihazırda var olan neoliberalizm” tartışmasına bağlanmış, dünyanın kapitalizmle farklı dönem ve biçimlerde ilişkilenen ülkelerinde bu yeniden yapılanmanın aldığı biçimlerin nasıl farklılaştığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Son olarak ise çalışmanın araştırma sorusu bakımından neden eleştirel kent teorisinin seçildiğinin anlaşılması adına söz konusu temel teorik ayrımlar irdelenmiştir.

İkinci bölümde mercek Türkiye’ye çevrilmiştir. Kentlerin neoliberal dönemdeki yeniden yapılanması, Türkiye kentsel siyasetini belirleyen temel dinamikler üzerinden anlaşılmaya çalışılmış; Türkiye’nin merkezîyetçi geleneği ve bu gelenek içinde yerleşme çabalarının nereye konumlandığı, Türkiye’deki neoliberal dönem kentsel politikası özelinde sorgulanmıştır. Bu çerçeve çizildikten sonra, bir neoliberal kentleşme unsuru olarak tedavüle sokulan kentsel dönüşüm gerçeğinin Türkiye özelinde geçirdiği dönüşüm dönemler itibarıyla ele alınmıştır.

Son bölüm, tez kapsamında gerçekleştirilen saha araştırmasının detaylarının verilmesi ve verilerin analiz edilmesine ayrılmıştır. Çukurambar ve Fikirtepe olarak belirlenen iki farklı örnekte, kentsel dönüşümün hangi saiklerle, hangi aktörler eliyle, hangi süreçler kapsamında gerçekleştirildiği analiz edilmiştir.

Araştırma Sorunsalı, Araştırma Soruları ve Çalışmanın Amacı

Bu çalışma izleyen sorulara yanıt bulma amacıyla yola çıkmıştır. 2000’lerin başlarında hayata geçirilen reform dalgası kapsamında yerel yönetimlerin idari ve finansal anlamda güçlendirilmesi kentsel gelişme siyasetinde nasıl bir fark yaratmıştır? Bu yerleşme hangi kavram ve kurumlar dolayısıyla gerçekleşmiştir? Bunun yanı sıra önemli bir güç odağı olarak Toplu Konut İdaresi’nin (TOKİ) yeniden yapılandırılması, ÇŞB’nin kentsel dönüşüme ilişkin önemli planlama ve imar yetkileriyle kurulması, 6306 gibi yasal düzenlemelerin afet riski etrafında oluşturduğu aciliyet söyleminin yerel yönetimlerin yetkilerini askıya alan içerikleri, merkezileşmeyi hangi kavram ve kurumlar üzerinden biçimlendirmektedir? Merkezileşme ve yerleşmenin Türkiye’deki dinamikleri nelerdir? Ve bunun kentsel siyaset ve özellikle kentsel dönüşüm siyaseti üzerindeki tezahürleri nelerdir? Kentsel dönüşüm açısından yetki ve kaynaklarının güçlendirildiği dönemde, merkezden yerele –belli bir ön şarta bağlı olmaksızın zaman zaman gerçekleşen- yetki ve kaynak

aktarımının ana belirleyeni nedir? Başka birçok alanda olduğu gibi kentsel gelişme alanında da aktörlerin hareket alanının sınırlarının herhangi bir yasal düzenlemeyle belirgin bir biçimde çizilmemiş olmasının yol açtığı muğlaklık ve bu muğlaklığın gerektiğinde kullanılmak üzere cepte tutulan taktiksel bir araç olarak sağladığı serbestiyeti merkezileşme-yerelleşme ekseninde nereye konumlandırmak gerekir? Yerelleşme ya da merkezileşmenin Türkiye’de deneyimlenen hali neoliberalleşme ve neoliberal kentleşme tartışmaları içinde nereye konumlanmaktadır? Yetki ve kaynaklarının sınırlı oluşu ve merkezi yönetimin yanı sıra siyasi partilerin güdümü altında olmasıyla belirlenen yerel yönetimler ve yerel siyaset gerçekliğinin ortada olduğu bir bağlamda neoliberal kentleşme hangi dinamiklere tutunarak ilerler?

Bu sorular bizi araştırmanın temel problemine götürür. Bu araştırmanın üzerine kurulu olduğu temel problem, Türkiye’de neoliberal kentleşmenin bir tezahürü olarak uygulamaya konan kentsel dönüşüm politikalarının, literatürdeki yaygın anlatım ile yerelin yetkili kılındığı ya da merkezin yetkiyi kendinde topladığı farklı örnekler arasındaki salınımının bu yerelleşme-merkezileşme tartışmasının yanı sıra başka hangi kavram ve kurumlarca biçimlendirildiği sorusudur.

Kentleri karşılaştırmalı ve ilişkisel olarak çalışmak kentleri anlama çabasına büyük katkılar sunan bir yaklaşımdır. Zira kentleşme, tarihsel ve politik-ekonomik arka plana ve toplumsal bağlama göre değişkenlik gösteren bir süreçtir. Özellikle Türkiye gibi kentsel dönüşüme ilişkin kurumsal süreçler ile mevzuatın muğlak ve esnek olduğu bir bağlamda farklı kentleri karşılaştırmalı olarak çalışmak teorik anlamda önemli açılımlar sağlayacaktır. Bu amaçla bu çalışma kapsamında Türkiye kentsel devrimi için önemi yadsınamayacak olan İstanbul ve Ankara kentlerinden birer mahallenin kentsel dönüşüm serüvenleri ve bu süreçteki aktörler arası etkileşim, neoliberal kentleşme ekseninde alevlenen merkezileşme-yerelleşme tartışmaları ekseninde mercek altına alınacaktır. Ankara ve İstanbul’da neoliberal politikaların uygulamaya konması aktörler arası ilişkileri nasıl etkilemiştir?

Bu soruların cevaplarını bulmak adına belirlenen örnekler şüphesiz ki tesadüfi olarak belirlenmemiştir. Ankara’nın 1990’ların ikinci yarısı itibariyle Türkiye’deki kentsel dönüşüm uygulamaları açısından üstlendiği laboratuvar olma işlevi (Bayırbağ vd., 2022) Çukurambar örneği üzerinden, İstanbul’da ise dönüştürülebilmesi adına

defalarca kurumsal ve yasal çerçevenin değiştirildiği Fikirtepe örneği üzerinden bu süreç analiz edilmiştir.

Araştırmanın Yöntemi ve Tasarımı

Bu araştırmanın temel hedefi, Türkiye kentlerinde neoliberal kentleşmenin yaşandığı bir dönemde yerelleşme-merkezileşme dinamiklerinin kentlerin dönüşümünü hangi aktörler ve aktörler arası ilişkiler üzerinden belirlediğini anlamaktır. Araştırma kapsamının daraltılması adına yerel yönetimin belirlediği bir dönüşüm örneği olan Çukurambar ile yerel yönetim eliyle başlatılıp merkezi yönetimin inisiyatif almasına uzanan dönüşüm öyküsüyle Fikirtepe örnekleri seçilmiştir. Araştırmanın ilk aşamasını literatür taraması oluşturmaktadır. Literatür taraması ile araştırmanın kuramsal çerçevesi belirlenmiş, bu çerçeve içinde dikkat edilecek hususların neler olduğu ortaya konmuştur. Çalışmada araştırma sorusunun doğası gereği nitel bir yaklaşım benimsenmiştir. Nitel araştırma yöneliminin genel çerçevesini çizdiği bu çalışmada, derinlemesine görüşme ve doküman analizinin birlikte kullanıldığı bir araştırma deseni benimsenmiştir. Çukurambar ve Fikirtepe örneklerinde süreçte karar verici/uygulayıcı/denetleyici/kararlardan etkilenen gibi farklı rollerdeki aktörlerden oluşan bir örneklem ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde genel bir çerçeve olması açısından bir soru formu hazırlanmış olsa da aktörlerin farklı farklı uzmanlık alanlarına sahip olması ve konuyla ilgili farklı perspektiflere sahip olması dolayısıyla yarı yapılandırılmış görüşme yapılması tercih edilmiştir. Yapılan görüşmeler, birkaç istisna dışında, katılımcıların bilgilendirilmesi ve onam formlarının imzalatılması suretiyle ses kaydı altına alınmıştır. Elde edilen kayıtlar yapay zeka destekli *Microsoft Office Word Dictate* uygulamasıyla yazıya dökülmüş, ancak olası hataları önlemek adına araştırmacı tarafından eş zamanlı kontrolleri sağlanmıştır. Elde edilen veriler MAXQDA nitel analiz programına yüklenerek tematik kodlama gerçekleştirilmiştir. Öte yandan Çankaya Belediyesi ve Ankara Büyükşehir Belediyesi (ABB) ile Kadıköy ve İstanbul Büyükşehir Belediyelerinden (İBB) bu bölgelerin kentsel dönüşüm sürecini etkileyen planlar, plan notları ve plan raporları temin edilerek bu belgeler de analiz edilmiştir. Ayrıca, her iki dönüşümde de denetleyen rolüyle sürecin önemli aktörlerinden olan Şehir Plancıları Odası'nın ilgili şubeleriyle iletişime geçilerek sürece ilişkin dava dosyaları temin edilmiş ve incelenmiştir.

Belirlenen araştırma deseni, kent idaresi temelinde gerçekleşen toplumsal çatışmaların dönüşümü, kent yönetiminin yeniden düzenlenmesi, devlet kurumlarının kentsel yeniden-yapılanma süreçlerinde oynadığı rolü anlamak gibi temel dertleri olan eleştirel kent teorisi ile uyum içerisindedir. Kapitalizmin belli bir zamansal ve mekânsal konjonktürde konumlandığı yer ile kentleşme süreçleri arasında sistemsel olduğu kadar özgün nitelikli kesişimleri ve bunun siyasal-kurumsal düzenlemelerde meydana gelen gelişmelerle bağını kurmak gayesindeki eleştirel teori araştırma sırasında kullanılan soru formunun hazırlanmasından verilerin kodlanması ve analiz edilmesi aşamasına kadar olan aşamalarda sunduğu zihinsel harita ile araştırmacıya rehberlik etmiştir.

2. NEOLİBERALİZM, NEOLİBERAL KENTLEŞME VE KURAMSAL TARTIŞMALAR

2.1. Kavramsal Çerçeve

2.1.1. Neoliberalizm

Çağımızın egemen terimi neoliberalizm bünyesinde taşıdığı tartışma ve fenomenlerin çokluğu sebebiyle etrafındaki bütün kavramları yutma potansiyeli olan bir sözcüktür (Rodgers, 2019: 97-100). Neoliberalizm kavramı, liberalizmin önüne eklenen ‘yeni’ kelimesi ile birlikte 19. yüzyıl sonlarından itibaren değişik anlam ve bağlamlarda kullanılsa da neoliberalizmin yıkıcı anlamı 1970’lerde Şili’de askeri diktatörlüğün sosyalist hükümeti istifaya zorlamasının ardından yüksek enflasyonu çözmek amacıyla uyguladığı şok terapi olarak ortaya çıkmıştır. Kemer sıkma politikalarını, özelleştirmeyi, sendikaların tasfiyesini, fiyat denetimlerinin ve dış ticaret kısıtlamalarının kaldırılmasını öngören bu Şili tarzı ‘neoliberalizm’ (Rodgers, 2019: 98-99) kısa bir zaman zarfında tüm dünyayı etkisi altına almıştır.

Saad-Filho ve Johnston (2005: 5)’a göre neoliberalizm çoğunluğun sömürülmesi için oluşturulan bir hegemonik söylemdir. Neoliberalizm dünyada hegemonik bir güce sahiptir çünkü savunucuları eğitimde, medyada ve finans kurumlarında önemli bir nüfuz sahibidirler (Harvey, 2015a: 11).

Harvey (2006: 153-156) neoliberal projenin 4 ayağının olduğunu belirtir. Bunlardan ilki özelleştirme. Özelleştirme, daha önce kâr etme amaçlı olarak görülmeyen alanların sermaye birikimi yapmak adına açılmasına işaret eder. Diğer, güçlü bir finansallaşma dalgasının hayata geçirilmesidir. Bir başka önemli ayağı, krizlerin yönetimi ve manipüle edilmesidir. Bu, fakirden zengine refah aktarılmasının ve zenginliğin yeniden dağıtımının bir aracı haline gelmiştir.. Son adım ise devletin özelleştirme ya da sosyal devlet harcamalarını kısması gibi yeniden dağıtımcı mekanizmaları uygulamaya koymasındır.

Rodgers (2019) ise neoliberalizmi daha geniş bir perspektiften ele alarak her bir anlamı birbirine göbek bağıyla bağlı olan dört başlık altında tanımlar: (1)içinde bulunduğumuz çağın geç kapitalist ekonomisi, (2) bir dizi düşünce, (3)küresel dolaşımda olan politik önlem dizisi ve (4) etrafımızı kuşatan bir hegemonik kültür. Neoliberalizmin bu dört farklı fenomene uyarlanışını Argın (2022: 94) da yukarıdaki

başlıklandırmaya uygun şekilde sırasıyla şu isimlerle ifade eder: Ekonomik aşama olarak neoliberalizm, entelektüel proje olarak piyasa fundamentalizmi, siyasal olarak felaket kapitalizmi ve kültürel rejim olarak neoliberalizm.

Ekonomik açıdan neoliberalizm (1) kapitalizmin tarihindeki bir aşamaya tekabül eder ve küresel finans sermayesinin dünyaya yaydığı ekonomik bir rejimdir. Varlığını sermayenin, metaların ve emeğin serbest dolaşımı ve piyasa dostu devlet politikaları üzerinden sürdüren küresel kapitalizmin ihtiyaç duyduğu ortamı politik ve kültürel anlamda da hazırlayan neoliberalizm içine düştüğü krizlerden kurtulmak için sürekli olarak devletin kurtarma operasyonlarına ve desteğine ihtiyaç duyar (Rodgers, 2019: 100). İkinci anlamıyla (2), ekonomik bir yapıdan ziyade bir dizi fikri merkezine koyan neoliberalizm entelektüel bir projedir. İş dünyasına dost politikalar çevresinde örülen neoliberalizmin üçüncü anlamı (3) ise ‘Başka Bir Alternatif Yok’ sloganı üzerinden, içine düşülen ekonomik darboğazlardan ve krizlerden çıkışın yolunu kamu hizmetlerinde ve bütçelerde kesinti yaparak sosyal refah politikalarından vazgeçmek şeklinde bir reçetenin ülkelere dayatılmasına işaret eder. Dördüncü olarak (4) ise neoliberalizm “çatısı altında yaşayan ruhlara bir fiyat biçip onlardan kâr eden kültürel bir rejimin adıdır.” (Rodgers, 2019: 101-102).

Wacquant (2012: 66) ise neoliberalizmi, devletin vatandaşlar üzerinde piyasa işleyişinin etkilerini dayattığı bir proje olarak tanımlar. Bunu 3 tez üzerinden temellendirir. Birincisi, neoliberalizm ekonomik bir rejim değil, devlet idaresine ilişkin siyasi bir projedir. İkincisi, neoliberalizm insan başlı at gibidir. Üst sınıflar için liberalizm ilkelerini uyguluyorken, alt sınıflar için cezalandırıcı bir pederşahilik gösterir. Üçüncüsü, devletin cezai kanadının büyümesi ve yüceltilmesi neoliberal Leviathan’ın içsel bir özelliğidir.

Wacquant (2012:68)’a göre neoliberalizmi piyasa yönetimi ya da yönetimsellik (governmentality) olarak tanımlayan yaklaşımlar neoliberalizm’de neyin neo-yeni olduğunu, yani devletin yeniden yapılandırılmasını, anlamayı zorlaştırmaktadır. Wacquant’ın tanımı neoliberalizmin piyasa odaklı kavramlaştırmasından siyasi araçları ekonomik sonuçlardan önemli tutmasıyla ayrışır. Yönetimsellik odaklı tanımdan ise devletin piyasa uyumlu politikalarla vatandaşlığın sınırlarını nasıl etkin bir biçimde ayırdığını vurgulamasıyla ayrılır (Wacquant, 2012: 71). Wacquant (2012:

67) neoliberalizmi, cezalandırıcı devletin demir yumruğunun piyasanın görünmez eliyle arkadaşlığı olarak resmeder.

Neoliberalizm açık uçlu ve yeni şartlara sürekli adapte olan bir yapıya sahip olsa da onu öncülerinden ayırt eden bir kurumsal çekirdeği de vardır. Öncelikle, neoliberalizm devletin yok edilmesini değil, piyasayı gözetip güçlendirecek biçimde yeniden düzenlenmesini getirir (Wacquant, 2012: 71). İkinci olarak, neoliberal dönemde, devletin soldan sağa kayması; koruyucu uçtan disiplinli uca doğru kayması; kolektivize edici uçtan bireyselleştirici uca doğru kayması gözlemlenir (Wacquant, 2012: 73). Dolayısıyla ortaya çıkan neoliberal Leviathan 19. yüzyılın liberalizmine benzemez. Ekonomik ve kültürel sermayeyi elinde bulunduran üst kesim açısından yaşam imkânlarını genişleten ve kaynaklarını geliştiren liberal bir etki gösterirken, iş güvencesizliğinin yayılması ve eşitsizliğin derinleşmesiyle istikrarsızlaşan alt sınıfları cezalandırıcı ve sınırlandırıcı bir kimliğe bürünür. Bir diğer ifadeyle, halihazırda var olan neoliberalizm hâkim sınıflar için ‘bırakınız yapsınlar’ ilkesini öne çıkarırken, alt sınıflar için- ve özellikle kentsel prekarya için- pederşahi ve müdahaleci bir kimliğe bürünür (Wacquant, 2012: 74). Saad-Filho ve Johnston (2005: 3-4) da farklı uygulamalar arasında seçilen bir ortak özellikler dizisinin olduğunu düşünür. Bunlardan en önemlisi, devlet gücünün finansal piyasaların ihtiyaçları için sistematik bir biçimde kullanılmasıdır. Ayrıca neoliberalizm aslında her yerde sosyal çatışmaların hem sonucu hem de bu çatışmaların üzerinde yürütüldüğü arenadır. Siyasi ve ekonomik gündemi belirleyen, ihtimal dâhilinde olan sonuçların çerçevesini çizen, acil görevler dayatan, beklentileri etkileyen bir yapıdır.

2.1.2. Kentsel Dönüşüm

Kavramsal olarak 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan kentsel dönüşüm, sanayi devrimi sonrasında Avrupa kentlerinin daha yaşanabilir kılınması adına genel olarak ütopyacı bir anlayış ekseninde temellendirilmiştir (Şahin, 2003: 91). Sanayi devrimini takip eden dönemde işçi sınıfının Avrupa’nın büyük kentlerinde insanlık dışı şartlarda yaşıyor olması hümanist düşünürleri bu şartların iyileştirilmesi üzerine tartışmalara yönlendirmiştir. Bu ütopyacı akımlar, kentsel dönüşüme kaynaklık edecek ilk yöntem, araç ve modelleri tanımlamışlardır. Bu yaklaşımların bir ortak noktası ideal fiziksel özelliklere sahip mekanların yaratılmasıyla arzu edilen sosyo-ekonomik, siyasal ve kültürel ideallere de ulaşılabilceğini varsaymalarıdır (Şahin, 2015: 56).

Akkar (2006:30)'a göre 1800'lerin ortalarından 1945'e kadar Avrupa kentlerinde fiziksel ve toplumsal bozulmayı gidermeye yönelik en önemli müdahale aracı kentsel yenileme (urban renewal) olmuştur. Bu yenileme politikaları ile trafiğin rahatlatılması, kent merkezinde nüfusun azaltılması amaçlanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı kavramın bağlamı açısından bir kırılma yaratmış ve yıkılan kentlerin yeniden inşa edilmesi gereği kentsel dönüşümün ütopyacı idealizmden uygulama temelli bir yaklaşıma evrilmesine neden olmuştur. Keynesçi refah devleti politikalarının etkisiyle yerel yönetimlere büyük kaynaklar aktarılması, yerel yönetimleri başka birçok yerel hizmet yanında eski ve yıkık kentsel dokunun yenilenmesi, alt gelir gruplarına yönelik konut üretimi gibi yeni hizmet alanlarında hizmet üretmeye sevk etmiştir (Şahin, 2003: 91). Bu bağlamda denebilir ki, 1940 ve 1950'lerin hâkim kentsel politikası, kentlerin geçmişinden getirdiği fiziksel sorunların bertaraf edilmesi ve eskinin yerine yeni kentsel kullanımların gelmesini öngören modernist harekettir. 1960 ve 1970'ler kentsel iyileştirme (improvement) ve kentsel yenilemenin öncelik kazandığı yıllardır (Akkar, 2006: 31).

1960'lardan 1980'lere kadar kentsel yenileme, kentsel yeniden yerleştirme, kentsel rehabilitasyon, kentsel yeniden imar etme, kentsel canlandırma gibi çok çeşitli uygulamalar Batı kentlerinde kentsel dönüşüm adına uygulamaya konan yöntemler olmuştur. Kentsel yenileme (urban renewal) eski kent dokusunun yıkılıp yeniden inşa edilmesi anlamına geliyorken, kentsel yeniden yerleştirme (urban resettlement) ise boşalmış kentsel alanların yeniden iskanı anlamına gelmekteydi. Eski kent dokusunun ya da çöküntü bölgesinin kısmi müdahalelerle yenilenmesi anlamına gelen kentsel rehabilitasyon ve kentsel alanların farklı planlama anlayışları ve yapılaşma koşulları ile yeniden inşası anlamında kullanılan kentsel yeniden imar etme (urban redevelopment) yine Batı'nın kentsel dönüşüm repertuarının farklı örnekleriydi. Son olarak ise kentsel canlandırma (revitalisation) eski canlılığını kaybeden kent merkezlerinin sosyal önlemlerle birlikte yeniden canlılık kazanmasını sağlamak üzere uygulanan yöntemlerdendi. Bu yıllardaki uygulamaların ortak özelliği ise yerel ya da bölgesel düzeyde kamu kaynakları kullanılarak bütüncül bir planlama ve finansman ile fiziksel değişimler yaratmak şeklinde ortaya çıkmıştır (Şahin, 2003: 91). 1970'lerin sonunda yaşanan krizler ise yalnızca devlet-sermaye, devlet-toplum, emek-sermaye ilişkilerini yeniden belirlemekle kalmamış, kentsel dönüşüm anlayışını da kökünden

değiştirmiştir. Devletin aktardığı kaynaklarla yerel yönetimler eliyle sağlanan birçok hizmette aksama yaşanmaya başlanmıştır. Gerekli kaynakları bulmanın zorlaştığı bu ortamda bütünsel dönüşüm yaklaşımı yerini parçacıl uygulamalara bırakmış; yerel yönetimlerin bu süreçteki rolü dönüşümü projeler üzerinden gerçekleştirecek piyasaya ön ayak olmak olarak tanımlanmıştır (Şahin, 2003: 92).

1980’lerde kentlerin âtıl durumdaki ve çöküntü alanlarında ekonomik canlanmayı sağlamak üzere geniş alanlarda uygulamaya konan, kentsel işlev çeşitliliğini önceleyen, kamu-özel işbirliğinde gerçekleşen, yatırımcının kârını kamu yararının önünde tutan kentsel yeniden yapılandırma (urban redevelopment) projeleri başı çekmiştir. Kamunun (özellikle de merkezi yönetimin) temel altyapıyı sunduğu, arazi ıslahını gerçekleştirdiği ve dönüşümü yapacak ortaklıkların kurumsal çerçevesini çizdiği bu projelerde özel sektörün rolü ön plana çıkarılmıştır. 1990’lardan sonra ise Batı’da kamu ve özel sektör yanında gönüllü kuruluşlar ve toplumun farklı kesimlerinin katılımlarının sağlandığı ve yerel yönetimlerin de aktif roller üstlendiği kentsel yenileşme ve kentsel canlandırma projeleri hayata geçirilmeye başlanmıştır (Akkar, 2006: 31-32). Yine 1990’larda kentsel dönüşümde kamu yararını arttırmaya yönelik olarak yasal, kurumsal izleme değerlendirme süreçlerinin bütüncül bir yaklaşımla ele alınması ve mekânın fiziksel, ekonomik, toplumsal ve çevresel boyutlarının hesaba katılması gerektiği anlayışı savunulmaya başlanmıştır (Akkar, 2006: 33).

Amerikan kentlerinde kentsel yenileme fikrinin tarihsel izlerini süren Gotham (2001) 1930’lardan itibaren uygulamaya konan politikaları anlatır. Kitlesele üretimin yükselişte olduğu, fabrika sisteminin olduğu ve ücretli çalışan işçilerin kentleştiği ve evin işten ayrıştığı geç 19. yüzyılda kentlerin gelişimi de kaotik ve koordinasyondan uzak biçimde ilerlemiştir. Erken 20. yüzyılda imar ve konuta ilişkin hukuksal düzenlemeler kentlerin ekonomik gelişimini ve kârlı yatırımları kolaylaştıracak uygulamalar getirmiştir. Ekonomik ve siyasi elitler ile plancılar değişim adına bahçe kent gibi ütöpik çözümlerden parkların yapılandırılmasına ya a sınıfsal ve etnik açıdan homojen bölgeler yaratılmasına kadar birçok öneri getirmişlerdir (Gotham, 2001: 5).

1930’larda birçok Amerikan kenti, merkezi mahallelerde ve ticari bölgelerde fiziksel bir kötüleşme, siyahilerin belli bölgelere yığılması gibi sorunlarla karşı karşıyaydı. 1930’larda ulusal bir kentsel gelişim politikası belirlenmesi için harekete

geçildi. Bu dönemde belediyelerin *slum* bölgelerini yeniden imarlandırmak üzere güçlendirilmesi, şehirlere uzun vadeli düşük faizli federal krediler sağlanması ve yerel geliştiricilere vergi indirimleri sağlanması gibi teklifler gündeme gelmiştir. 1940'ların ortalarında bazı şehirlerde yerel yönetimlerin *slum* bölgelerinin temizlenmesi ve arsaların özel geliştiricilere satılması için yetkilendirildiği görülür (Gotham, 2001: 5-7).

1960'ların ortalarına kadar yerel yeniden imarlandırma otoriteleri konut ve ticari faaliyete yönelik arsa oluşturmak ve meskûn bölgeleri temizlemek ve yıpranmış ve eski merkezi iş bölgelerini yeniden inşa etmek için kentsel yenilemeye yönelik yasal mekanizmalar ve kamusal desteklerden faydalanmışlardır. Genelde standartların çok düşük olması dolayısıyla federal kaynaklar ve destekler kullanılarak yenilemenin başlatıldığı argümanı kullanılsa da bu bölgeler çoğu zaman yenilenmemiştir (Gotham, 2001: 8). 1960'larda kentsel yeniden imar, büyük ölçekli temizlikten tek taraflı olarak özel mülkiyetin alınması ve kentsel yerinden etmeye doğru bir değişim yaşamıştır. Kentsel yerinden etmenin sonuçları ortaya çıktıkça kentsel yenileme fikrini destekleyen mahalle sakinleri muhalefet etmeye başlamıştır (Gotham, 2001: 10). 1970'ler ise Amerikan kentleri açısından, federal kaynakların ve vergi gelirlerinin azalmasının oluşturduğu boşluğu kendilerini bir eğlence merkezi olarak yeniden inşa etmeleriyle telafi etmeye çalıştıkları yıllardır (Gotham, 2001: 14-15).

Görüldüğü üzere, bir kamu müdahalesi olarak kentsel dönüşümün Batı'da başlayan hikayesi zaman içerisinde farklı saiklerle farklı uygulamaları bünyesinde taşıyan bir 'kavram ailesi'ne tekabül etmektedir. Gelişmekte olan ülkeler ise bu kavram ailesinden çeşitli şekillerde beslenmektedir. Kimi zaman Batı'da kentsel dönüşümün ilk uygulandığı örneklerle atıfta bulunarak, uygulama sonrası tartışmaları ya da sürecin devamındaki tespitleri dikkate almaksızın aktarımlar gerçekleştirilebilmektedir (Şahin, 2015: 74).

Ancak kentsel dönüşüm kavramının Türkiye'deki serüveni doğaldır ki Batı'dan farklılık arz etmektedir (Şahin, 2003: 92). ² “Kentsel dönüşüm” kavramı esasen gerek içerik gerekse kullanım itibarıyla Türkiye'ye özgüdür. Zira, örneğin, İngilizceye birebir çevrildiğinde karşımıza çıkan ‘urban transformation’ kavramının İngilizce literatürde bir karşılığı yoktur. Türkçede kullanılan kentsel dönüşüm kavramına

² Türkiye kentsel dönüşümünün detayları 3. Bölümde ele alınmaktadır.

karşılık Batı dillerinde farklı içeriklere sahip farklı kavramlar bulunmaktadır. Bu farklı kavramlaştırmalar çeşitli ülke kentlerindeki dönüşümlerin ne denli farklı derinlik ve zenginliğe sahip olduğunu gösterir. Bu farklılıklar ise, ülkelerin özgün deneyimleri sonucu ortaya çıkan modellerin birebir transfer edilmesi konusunda atlanmaması gereken bir detaydır (Şahin, 2015: 53-54).

Şahin (2015: 77)’e göre “Türkçede kullanılan kentsel dönüşüm kavramının tanımının, Batı ülkelerindeki bu farklı tanımlardan çeşitli şekillerde etkilenecek oluşturulan bir şemsiye kavram olduğu görülmektedir.” Kentsel dönüşümün böyle şemsiye bir kavram haline dönüşmesi kente yapılan tüm müdahalelerin, kent planlama da dahil, bu kavram çatısı altında toptancı bir anlayışla değerlendirilmesine sebep olmaktadır.

Keleş (2022: 38) çalışmasında kentsel dönüşümü “kentsel sorunların çözümünü sağlayan, değişime uğrayan semtlerin ekonomik, toplumsal, fiziksel ve çevresel sorunlarına kalıcı çözüm oluşturan bir eylem planı” olarak tanımlar. Kentsel yenileme kavramını tercih eden Özden’e göre ise (2001: 257) “Genel bir çerçeve içinde, kentsel yenileme, farklı nedenlerden ötürü zaman süreci içinde eskimiş, köhnemiş, yıpranmış ya da kimi durumlarda terkedilmiş, vazgeçilmiş kentsel dokunun, günün sosyo-ekonomik ve fiziksel koşulları göz önünde tutularak değiştirilmesi, dönüştürülmesi, ıslah edilmesi ve yeniden canlandırılarak kente kazandırılması olarak ifade edilebilir.” (Özden, 2001: 257). Görgülü (2005: 13) kentsel dönüşümü, koruma, yeniden canlandırma, yenileme gibi birçok kavramı içinde barındıran, bir derinliği olan ve bütüncül planlama anlayışının uzantısı olan bir kavram olarak tanımlar. Tekeli (2014: 275-276)’ye göre en radikal dönüşüm yöntemi, var olan yapıların tamamen yıkılıp yerine yenilerinin yapıldığı kentsel yenileme yöntemidir. Rantın çok düştüğü çöküntü alanlarında, yaşam kalitesinin düştüğü ya da riskli hale geldiği alanlarda ya da başkalarının mülkü üzerinde inşa edilen yapıların olduğu alanlarda kentsel yenileme kaçınılmazdır ve özellikle yeni imar haklarıyla birlikte yapılırsa çok kârlı bir yöntem haline gelebilir. Görgülü (2005: 15)’ye göre, Türkiye’de büyük kentlerin yasadışılığı süren ya da sonradan yasallaşan alanlarında yapılan uygulamaları kentsel yenileme olarak değerlendirmek gerekir.

Neoliberal yeniden yapılanma döneminde ise kentsel dönüşüm gerek dünyada gerekse Türkiye’de başka bir anlama bürünmüştür. Swyngedouw vd. (2002: 543)’e

göre kentsel gelişim projeleri, kentsel yöneti(şi)min neoliberal biçimlerinin simgesel örnekleridir (Swyngedouw vd., 2002: 543). Ancak Türkiye ve Küresel Güney ülkeleri açısından kentsel dönüşüm konusu hızlı kentleşme olgusu üzerine geldiği için Küresel Kuzey’dekinden daha farklı dinamikler üzerinden ilerlemiştir.

Türkiye’de neoliberal ekonomi, kentsel dönüşüm kavramı üzerinden, kentin yoksul sınıflarının maliyetini ödeyerek kentsel araziye dönüştürdüğü alanlardan bu kesimleri dışlamaktadır. Özelleşen kentsel mekânda sadece sınıfsal temas değil, dayanışma ve kolektif eylem zemini de yok olmaktadır (Kurtuluş, 2006: 10-11). Dolayısıyla kentin neoliberal dönüşümü anti-demokratik bir biçimde yürütülen kentsel yenileme/dönüşüm stratejileri üzerinden gerçekleşmektedir (Eliçin, 2013: 151). Güzey (2009: 27) de çalışmasında kentsel dönüşümü (urban regeneration) hükümet destekli bir soylulaştırma projesi olarak ele almış ve neoliberal politika rejimleri çerçevesinde okumuştur.

2.2. Neoliberalizmin Ekonomi Polisiği

Steger ve Roy (2010:11) neoliberalizmi Rodgers (2019)’la benzer bir perspektiften değerlendirmişlerdir. Onlara göre neoliberalizm 1980’lerde uygulamaya konan bir ekonomik model ya da paradigmaya işaret eden geniş bir kavramdır. Klasik liberalizmin kendi kendini düzenleyen piyasa fikri üzerine kurulu olan neoliberalizm 3 birbirine bağılı kavramla ilgilidir. Bir ideolojidir. Bir yönetim modelidir. Ve bir politika demetidir.

Bir ideoloji olarak neoliberalizm piyasa dostu siyasi bir ajandanın savunucusudur. Bir yönetim modeli olarak neoliberalizm rekabetçilik, öz-çıkâr ya da yerelleşme/ademi-merkezileşme gibi girişimci ilkelere yaslanır. Bireyin güçlendirilmesini ve merkezi devlet gücünün daha küçük yerel birimlere aktarılmasını savunur. Kendi kendini düzenleyen serbest piyasa fikrini hükümet anlayışının temeline yerleştirir. Kamu yararı kavramı gibi geleneksel ilkelerdense neoliberaler iş ve ticaret dünyasına öykünen yönetim modellerinin –stratejik yönetim, risk yönetimi, niceliksel hedefler belirlenmesi, performans odaklı iş planları gibi- hükümetlerce benimsenmesi gerektiğini savunur. Bu doğrultuda 1980’lerde *Yeni Kamu Yönetimi* anlayışı ile birlikte rekabetçi piyasada hayatta kalmak için yenilikçi olması ve üretkenliği arttırması gereken şirketler gibi hükümetlerin de kamu sektörünü

geliştirmek için bu tür ilkeleri benimsemesi gerektiğini savunmuşlardır (Steger ve Roy, 2010:11-13).³

Bir politika demeti olarak ise neoliberalizm ekonominin deregülasyonu, ticaret ve sanayinin liberalleşmesi ve devletin sahip olduğu işletmelerin özelleştirilmesi şeklinde üç sacayağına dayanır. Bu sacayağının devamında ise işletmeler ve yüksek gelir grupları için büyük vergi indirimleri, sosyal hizmetlerin ve refah programlarının azaltılması, hükümetin küçültülmesi, belirlenen yatırım alanlarına yatırım yapmak isteyen yerli ve yabancı sermayeye vergi muafiyetleri, piyasa şartları tarafından belirlenen yeni ticari kentsel alanlar, işgücü esnekliği sağlayabilmek adına sendikasılaşma, küresel finansal ve ticari akışları üzerinden denetimin kaldırılması, ulusal ekonomilerin bölgesel ve küresel entegrasyonu, yeni siyasal kurumların oluşturulması gibi politikaların hayata geçirilmesi söz konusudur (Steger ve Roy, 2010:14).

Neoliberalizm 1980 sonrası dönemde kapitalizmin işleyişinin yeni kurallarla tahkim edilmesine işaret eder. Ana özellikleri, kalkınma ve refah kaygılarıyla devletin ekonomiye müdahalesinin azaltılması, finans kurumlarının sayısındaki büyük artış, finansal ve finansal olmayan sektörler arasında finansal sektörün yararına olacak biçimde yeni ilişki biçimlerinin geliştirilmesi, çevrenin kaynaklarının merkeze doğru akıtılması olarak sayılabilir (Dumenil ve Levy, 2005: 9).

Peki, nasıl olmuştur da neoliberalizm kavramı, dünya genelinde böylesi bir egemenlik kurmuştur? Bunu anlamak için tarihsel olarak neoliberalizmi ortaya çıkaran koşulları ve nasıl ve hangi mekanizmalar üzerinden yayıldığını anlamak yerinde olacaktır. Genel olarak, neoliberalizmin zaferinin Batıda Keynezyen modelin güneyde ise kalkınmacı modelin başarısızlıkları üzerinde yükseldiği söylenir (Munck, 2005: 64). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki 25 yıl boyunca ekonomik faaliyetlerin çerçevesini belirleyen hâkim paradigma Keynezyenizm idi (Palley, 2005: 21).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da ortaya çıkan sosyal demokrat devletler, ABD'de liberal demokrat ya da Japonya'daki bürokratik demokratik nitelikli devletler tam istihdam, ekonomik büyüme ve yurttaş refahına odaklandılar. Bunları gerçekleştirmek için ise devlet gücünün piyasa süreçleriyle birlikte ve hatta gerekirse

³ Bu konuya ilişkin detaylar “Neoliberalizm ve Devletin Yeniden Yapılandırılması” başlığı altında ele alınmıştır.

bu süreçler içinde ve hatta bu süreçlerin yerine geçerek serbestçe kullanılması yolunu tutmuşlardı. Bu amaçla Keynesçi denen maliye ve para politikaları hayata geçirildi. Sermaye ile emek sınıfı arasında varılacak bir sınıf uzlaşısının iç barış ve huzur getireceği düşünülmekteydi (Harvey, 2015a: 18). Gömülü liberalizm olarak adlandırılan bu politikalar erken kapitalistleşen ülkelerde yüksek ekonomik büyüme yarattı, ancak üçüncü dünya ve özellikle Afrika için pek bir fark yaratmadı (Harvey, 2015a: 19).

1960'ların sonlarında ise gömülü liberalizm hem tek tek ülkelerin ekonomileri bakımından hem de uluslararası anlamda tökezlemeye başladı. Ciddi bir sermaye birikim krizi patlak verdi. İşsizlik ve enflasyon rakamları arttı. Sosyal harcamaların hızla yükseldiği, buna karşın vergi gelirlerinin de aynı hızda düştüğü bir ortamda devletlerin içine düştüğü bu mali kriz 1970'lerin sonlarına kadar devam etti (Harvey, 2015a: 20). Keynezyen politikaların bir açmaza girmesi sonucunda ise neoliberal politikalar benimsenmeye başlandı (Palley, 2005: 21).

Savaş sonrası hem gelişmiş kapitalist ülkelerde hem de gelişmekte olan ülkelerde komünist ve sosyalist partilerin kararlı bir şekilde iktidara yürümeye başlamasıyla birlikte yöneten üst sınıflar bir siyasi tehdit algısına kapılmışlardır. Ancak bundan da önemlisi, büyüme yüksekken alt sınıflarla paylaşılan payın, büyüme yavaşladığında büyük bir paya dönüşmesi, üst sınıfların siyasi tehdidin yanı sıra bir ekonomik tehdit de algılamasına yol açtı. Şili'deki neoliberalizm deneyi de bu aşamada üst sınıfların oldukça asimetrik faydalar sağladığını kanıtlamıştır⁴ (Harvey, 2015a: 23)

1980'lerde Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri'nde başlayarak farklı dalgalarla tüm dünyayı etkisi altına alan ve kamu politikasına rehberlik eden neoliberalizm, Hayek ve Friedman'ın ekonomiye ilişkin düşüncelerini merkeze alarak Büyük Buhran sonrasında ekonomi teorisi ve praxisine hâkim olan Keynezyen paradigmayı yıkmıştır (Steger ve Roy, 2010:136).

1980'lerin başı itibariyle, IMF ve Dünya Bankası neoliberal politikaları uygulayan ve uygulatan merkezler haline geldi. Borçlu ülkeler borcun ertelenmesine karşılık özelleştirme, emek piyasasına ilişkin yasaların esnetilmesi ve sosyal refah

⁴ Şili'deki neoliberalizm deneyine ilişkin detaylar "Neoliberalizm ve Devletin Yeniden Yapılandırılması" başlığı altında ele alınmıştır.

harcamalarının azaltılması gibi reformları şart koşmaya başladılar. Ki bunun adına yapısal reform denmişti (Harvey, 2015a: 37). 1990'ların ortalarındaki Washington Mutabakatı ile Birleşik Krallık ve ABD'nin uyguladığı neoliberal ajandanın küresel sorunların çözümü olduğu iddia edildi (Harvey, 2015a: 101).

Yaratılan neoliberal sistem çok fazla yıkımı beraberinde getirmiştir. Neoliberalizmin yaratılmasıyla yıkıma uğrayanlar yalnızca kurumsal yapılar ya da devletin politik-ekonomik olaylar üzerindeki belirleyici gücü değil, aynı zamanda sosyal ilişkiler, refah uygulamaları, yaşam tarzları, düşünme biçimleridir (Harvey, 2006: 145-146). Peki devletin böyle bir duruşu benimsemesi hangi belirli çıkarlara hizmet etmektedir? Harvey'e göre neoliberalizm başından beri toplumun en zengin kesiminin sınıfsal çıkarlarını korumak ve arttırmak için ortaya konan bir projeydi. Nitekim neoliberalizm küresel sermaye birikimini arttıramasa da sermaye sınıfının sınıf çıkarlarını onarmak konusunda oldukça başarılı olmuştur. Neoliberalizmin teorik altyapısını oluşturan ilkeler, ne zaman üst sınıf çıkarlarıyla çatışsa terkedilmiştir (Harvey, 2006: 148-149). Bu çerçevede, Harvey neoliberalizmi, iktidarı ekonomi seçkinlerinin yeniden ele almasını sağlayan ve sermaye birikimi için uygun şartları yeniden oluşturan siyasi bir proje olarak tanımlar. Neoliberalizm, uluslararası kapitalizmi yeniden örgütlemeyi amaçlayan bir teorik yapı olarak tanımlanırken kavramın ütöpik yönü ise bu uğurda yapılan her şeyi meşrulaştırmada bir araç olarak kullanılır (Harvey, 2015a: 27).

Hatta ve hatta seçkinlerin iktidarını kurma ve sürdürme amacı bu süreçte o kadar belirleyicidir ki, bu ihtiyaç neoliberal ilkelerle çatıştığında bu ilkelerin terkedilmesinde ya da özünün çarpıtılmasında herhangi bir beis görülmemektedir (Harvey, 2015a: 27). Yapılan analizler neoliberal uygulamaların yol açtığı çelişkileri gözler önüne sermektedir. Neoliberalizmin herkesin yararına sonuçları olacağı söylemi ile yalnızca küçük bir yönetici sınıfın çıkarlarına hizmet ettiği gerçekliği arasında sürekli büyüyen uçurum, artık neoliberal politikaların en kusursuz haline ulaşma yolunda gerçekleşen yol kazaları, ya da geçiş sürecinde gerçekleşen sorunlar olarak halının altına süpürülemeyecek kadar büyüktür. Piyasanın yarışmacı ve adaletli olduğu iddiası, tekelleşmenin, merkezileşmenin ve finansal gücün uluslararasılaşmasının artmasıyla yanlışlanmaktadır (Harvey, 2006: 157).

Rodgers (2019: 103), Wendy Brown'dan ödünç aldığı terimlerle, neoliberalizmin 'değişken' ve 'plastik' olduğunu ve "yeniden şekillendirilmeye" uygunluğunu böylelikle kendini koruyabildiğini ifade etmiştir. Neoliberalizm, ona göre, farklılaşan, sistematik olmayan ve çelişkili bir yapıdır. Neoliberalizm spesifik sosyal bağlamlara müthiş bir şekilde adapte olabilen bir paradigma olarak birçok farklı kimliğe bürünmektedir (Steger ve Roy, 2010:137). Tam da bu özellikleri dolayısıyla, 2008-2009 krizinin neoliberalizmin sonunu getireceğini düşünenler, söz konusu politik, iktisadi ve düşünsel yapıyı daha da güçlendirmesi gerçeğiyle karşılaşmışlardır (Rodgers, 2019: 104).

Neoliberalizm yeni koşullara ayak uydurarak hayatta kalmak için mutasyona uğrayan ve kendini klonlayan bir yapıdır. Bu anlamda onun bir zombi olduğu değil olsa olsa bir mutant olduğu savunulabilir. Öte yandan neoliberalizm, post-ideolojik bir ideolojidir. Kurallarını koyduğu oyunu oynadıkları sürece devletlerin komünist mi, otoriter mi olduğuyla ilgilenmez. Yeter ki bu nitelikler küresel piyasanın serbest bir biçimde işlemesi sürecine zarar vermesin. Neoliberalizm kimi yerlerde askeri müdahalelerle kimi yerlerde demokratik süreçler sonunda iktidara gelmiştir. Ve kimi örneklerde açık bir biçimde sağ ideolojiler, kimi örneklerde görünürde sol ideolojiler, kimi yerlerde ise bu ikisi arasında bir üçüncü yol üzerinden tatbik edilmiştir (Argın, 2022: 96-97).

Ama neoliberalizm aynı zamanda kendi varlık koşullarını da imha eden bir yapıdır. Sürekli ekonomik büyümeyi sağlayamıyor olması ve sürekli devam eden ve bir türlü vaat edilen etkinliğin sağlanamadığı reform söylemi neoliberal devletlerin meşruiyetini sorgulatmaktadır (Saad-Filho ve Johnston, 2005: 5).

Hem sürekli kriz halinde olması hem de bünyesinde barındırdığı farklı farklı anlamlar neoliberalizm açısından çoğu zaman odak kaybına yol açsa da çare bu kavramı tedavülden kaldırmak değil, zaman ve mekânda ete kemiğe büründürmektir. Zira neoliberalizm hala dünya çapında bugünü, tarihin akışı içinde ayırt edici bir yere konumlandıran özellikleri bünyesinde barındırmaktadır. Çağdaş kapitalizmi doğuran paradigmatik değişimi ve kapitalizmin doruk aşamasına nasıl gelindiğini anlamak için neoliberalizm kavramına ihtiyaç vardır. Yani hem içinde bulunduğumuz süreci öncekilerden ayıran nitelikleri anlamak hem de buraya nasıl gelindiğini kavramak bakımından, neoliberalizmin önemli bir açıklayıcılığı vardır (Argın, 2022: 99).

2.3. Teori ve Pratikte Neoliberal Devlet

İlk neoliberal devlet oluşturma deneyi 1973'te Şili'de meydana gelen Pinochet darbesiyle yapıldı. Allende'nin devrilmesinin ardından, sosyalist politikalar terkedildi, sol muhalefet şiddetli bir biçimde bastırıldı, yoksul halka yönelik kurumlar ortadan kaldırıldı, emek piyasası sendikasılaştırıldı. Duran ekonomiyi canlandırmak için ise Milton Friedman'ın Chicago Üniversitesinde anlattığı neoliberalizm teorilerine bağlılıklarıyla bilinen iktisatçılar Şili'de göreve çağrıldı. Bu iktisatçılar devletleştirme politikalarını tersine çevirdi, kamu varlıklarını özelleştirdi, doğal kaynakları denetimsiz bir biçimde özel sektöre açtılar, sosyal güvenliği özelleştirdiler ve yabancı yatırımını kolaylaştırmak için serbest ticareti kolaylaştırdılar (Harvey, 2015a: 15-16). İthal ikamesi yerine, ihracata dayalı büyüme modeline geçildi. Ancak bu politikaların yarattığı ekonomik büyüme uzun ömürlü olmadı, 1982 Latin Amerika borç kriziyle birlikte çakıldı. Takip eden yıllarda ise neoliberal politikalar daha az ideolojik, daha çok pragmatik bir kimlikle yollarına devam ettiler. İşte tüm bu deneyim, sonraki pragmatik toparlanma çabası da dahil olmak üzere, 1980 sonrasında Britanya ve ABD'de uygulanmaya konacak olan neoliberal politikalar için bir zemin, bir model oluşturdu (Harvey, 2015a: 17).

Harvey neoliberalizmi 'her şeyden önce bir politik-ekonomik pratikler teorisi' olarak tanımlar. Harvey'e göre bu teori insan refahını arttırmak için mülkiyet hakları, serbest piyasalar ve serbest ticaretin güçlendirilip desteklendiği bir kurumsal çerçeve sunarak özel teşebbüsün serbestleştirilmesini savunur. Bu denklemde devletin rolünü ise bu pratiklere uygun kurumsal çerçeveyi oluşturup bu çerçeveyi korumak olarak kodlar. Piyasaların düzgün işlemesi için gerekirse ordu ve emniyet güçleri kullanılmalı, hukuksal altyapı uygun hale getirilmelidir. Öncesinde devletin görevli olduğu herhangi bir alanda (eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi) piyasa ve serbest rekabet yoksa devlet bizzat kendisi bunu yaratmalı ancak sonrasına karışmamalıdır. Devlet piyasa işleyişine müdahale etmemelidir, çünkü hiçbir koşulda piyasa sinyallerini piyasa aktörleri kadar iyi okuyamayacaktır. Ayrıca güçlü çıkar gruplarının devleti kendi yararına davranma konusunda etkileyebilme riski bertaraf edilmelidir (Harvey, 2015a: 10).

Bu düzende devlet, şirketlere ve bu şirketlerin temsil ettiği çıkar alanlarına fayda sağlayan yasal kurumsal çerçeveler üretir. Kamu-özel ortaklıklarında riskler devlete

yüklenirken, karlar özel sektöre aktarılır. Bununla da kalmaz, devlet, şirketlerin iktidarını sarsacak kolektif muhalefeti baskılamak adına baskıcı yasalar ve güvenlik önlemlerini uygulamaya koyar. Ve bunları neoliberal teoriyle ters düşecek biçimde yapar. Devlet ile özel sektör arasındaki sınır belirsizleşmeye başlar (Harvey, 2015a). Neoliberalizm devletin başarısızlıklarına karşın her zaman hazır bir reçete sunar: daha fazla taşeron, daha az bürokrasi (Davies, 2018: 281).

Neoliberal teori, devletlerin yoksulluğu ortadan kaldırmasının serbest piyasa ve serbest ticaretle mümkün olduğunu, devletin işlettiği ya da çeşitli sınırlamalarla düzenlediği sektörleri özel kesime devretmesi gerektiğini savunur. Demokrasiye mesafeli duran neoliberal teori, çoğunluğun yönetiminin bireysel haklara ve anayasal özgürlüklere tehdit oluşturacağını iddia ederek merkez bankası gibi önemli kurumların demokratik baskılardan azade olması gerektiğini söyler. Parlamenter karar alma mekanizmalarını değil, kararnameler ve yargı kararlarıyla yönetmeyi vurgular (Harvey, 2015a: 74).

Munck (2005: 66) da bu doğrultuda, neoliberalizmin tercih ettiği politika şeklinin görelî demokrasi olduğunu söyler. Bu zayıf ve coşkusuz bir demokrasi anlayışıdır. Her ne kadar bireysel özgürlükler vurgulansa da neoliberal düşüncede bir siyasi temsil sistemi olarak demokrasi değeri görmez.

Neoliberalleşme döneminde devlete dair genel bir tablo çizmek Harvey'e göre oldukça zordur. Zira, katıksız saf teoriden ciddi sapmalar vardır ve bunlar her geçen gün daha fazla görünür hale gelmektedir. Ayrıca neoliberalleşmenin evrim geçirmeye yatkınlığı farklı yer ve zamanlarda farklı uyarlamaları mümkün kılmaktadır. Bu da neoliberal devletin sınırlarını çizmeyi zorlaştırmaktadır (Harvey, 2015a: 78).

Ancak tüm bu sapmalara rağmen, herhangi bir devletin neoliberal bir devlet olduğunu iddia etmeye yetecek kadar ortak olan özellikler hala mevcuttur. Üst sınıfların sınıfsal hakimiyetini sürdürme gayesindeki neoliberal devletin teorisinin sınırlarını zorladığı iki alan vardır. Birincisi, emek ve çevrenin birer meta olarak görülmesinden dolayı kapitalist girişimler için uygun bir iş ortamı yaratma gayesiyle hareket etmesi, işçi sınıfının kolektif haklarını ya da çevrenin kendini yenileme kapasitesini yok saymasıdır. İkincisi ise, finansal sistemin devamını sağlayacak tedbirleri halkın refahına ya da çevre kalitesine tercih etmesidir. Tüm zamanların en neoliberal devletleri dahi, kimi zaman belli bir bölgedeki oyunu arttırmak adına, kimi

zaman ise belli sektörleri korumak daha kârlı görüldüğünden, neoliberal teoriye aykırı politikalar benimseyebilmektedir. Ya da bazı başka örneklerde, neoliberal yolu seçmeden önceki devlet politikalarının etkisinde ya da geçiş sürecinden kaynaklanan çatışmaların biçimlendirmesiyle devletin pratiği, neoliberal teoriden ayrılmaktadır (Harvey, 2015a: 78-79). Neoliberal devlet sermaye birikimini kısıtlayan her türlü emek hareketi ve toplumsal dayanışmaya karşıdır; işçi sendikaları ya da diğer toplumsal hareketler bu nedenle yok edilmelidir ve bu emekçinin kutsal bireysel özgürlüğü adına yapılır (Harvey, 2015a: 83).

Jessop neoliberal dönemde kapitalist devletin yapısal dönüşümünü üç eğilim üzerinden okur (2005: 314). Devletin içinin boşalması olarak da tarif edilen, yalnızca yasama, yürütme ve yargının nisbi güçlerindeki kayma değil, aynı zamanda devletin sosyal güvenlik, çevre, maliye, eğitim konularında işleyen organlarının nisbi ağırlığı da azalmıştır. Bu çerçevede, devletin kendi yaptırım gücünü kendi içinde bile uygulayamaması hem küresel riskler hem de uluslararası esnek üretim sistemleri dolayısıyla güçleşmektedir. Bu bir özerklik kaybı olsa da devletin sönümlenmesi anlamına gelmemektedir, devletin ulus-üstü ve ulus-altı yönetim kademeleri arasında aracılık yapacağı alanı genişletmektedir (Jessop, 2005: 315-316). Devletin yeniden yapılandırılmasındaki ikinci eğilim Jessop'a göre, yönetimin merkeziliğinden yönetişimin merkezsizleşmiş biçimlerine geçiştir. Bu sadece mekânsal anlamda bir dağılmayla ilgili değildir, aynı zamanda devletin kurumlarının üstünlüğü ve önceliğini kabul eden anlayıştan resmi, yarı-kamusal ve hükümet-dışı örgütler arasında farklı düzey ve biçimlerde ortaklık kurulması gerektiğini savunulmasına geçişin gösterdiği bir zihniyet dönüşümüdür. Bu, hiyerarşik siyasi örgütlenmeden, örgütler arası ilişkilerin yönlendirilmesine bir geçişi kapsamaktadır (Jessop, 2005: 319-320). Üçüncü eğilim ise, ulusal ekonominin yurtiçinde dengeli performans göstermesi hedefinden uzaklaşıp, uluslararası rekabet gücünün arttırılmasına odaklanmasında yansımaları bulur. Devlet eylemlerinin uluslararası bağlamına atfedilen önem artar, stratejik olarak ulusaşırı faktör ve süreçler devletin faaliyetlerinin çerçevesini çizer hale gelir (Jessop, 2005: 323). Ancak bu üç eğilime karşın devletin hala merkezi bir siyasi rolü vardır (Jessop, 2005: 329). Ekonomik süreçlerdeki değişim yerel, bölgesel, ulusal ve ulus-üstü düzeylerin birbirine eklenme biçimini değiştirdiği için devletin rolü de yeniden tanımlanmıştır (Jessop, 2005: 329).

Neoliberal düşüncenin tanımlayıcı özelliklerinden biri, ekonomik ve siyasal olan arasında kategorik bir ayrımın olmadığı varsayımdır. Bireylerin piyasada ne biçimde davrandıkları, bürokratların kamuda nasıl hareket ettiklerinden ya da demokrasilerin katılımcıları olarak nasıl davrandıklarından bağımsız değildir. Neoliberal devlet piyasaya yalnızca basit bir biçimde iltimas geçmez, aynı zamanda devletin zor mekanizmalarını kullanarak piyasaların ve piyasavari davranış ve kültürün desteklenmesi ve devletin piyasada geçerli olan ilkeler doğrultusunda dönüştürülmesini beraberinde getirir (Davies, 2018: 274).

Neoliberal devlet fikri, devletin iktisadi rekabetin düzenleyicisi ve garantörü olması anlamında rekabetçilik ve piyasadaki açıklık ilkesine dayanır. Ancak uygulamada neoliberal devletin dayandığı temel değerler halka duyarlılık, teknokrasi ve idari kararlardır (Davies, 2018). Halka duyarlılık, neoliberal politikaların halk nezdinde meşrulaştırılma biçimini ifade eder. Neoliberal politikaların nasıl bu kadar yükseliş sağladığı, onların nasıl bu denli halk nezdinde meşruiyet ve rıza kazanabildikleriyle ilgilidir. Halkın aile, kendi kendine yeterlilik ya da milli gelenekler gibi değerlerine hitap ederek meşruiyet sağlarlar (Davies, 2018: 277). Neoliberal devletlerde gücün seçilmemiş, geleneksel olmayan yeni yapılara aktarımı teknokrasi olarak adlandırılır. Teknokratlarla yönetim daha etkin yönetim sağlayacaktır. Neoliberal devletin uygulamada karşımıza çıkan üçüncü özelliği ise idarenin gücündeki ve mahkemenin yargı yetkisi dışında kalan istisnai kararlardaki artıştır. Tıpkı iş dünyasındaki gibi güçlü liderlik, devletin yürütme organı açısından da önem kazanmakta, neoliberal liderin karizması piyasalara güven vermektedir. Neoliberal politikaların karşılaştıkları krizler de –örneğin 2008 küresel finansal krizi- bu tür istisnai idari kararlar üzerinden aşılabilmektedir. Dolayısıyla teoride bırakınız yapsınlar liberalizminin retoriğini sürdürürken, pratikte devlet gücünü kullanarak yerel yönetimler üzerinde kontrol ve denetim sağlama ya da serbest piyasa idealini savunurken, tekellerin yararına düzenleyici kararlar alması neoliberal devletin ikilemleri olarak karşımıza çıkar (Davies, 2018: 279-280).

Yani aslında neoliberal devlet için her şey sülman değildir. Neoliberalizmin ilan ettiği kamusal amacı olan bütünün refahını sağlama ideali ile neoliberal devlet uygulamaları sonucunda ortaya çıkan fiili durum, yani üst sınıf iktidarının

sağlamlaştırılması, arasında giderek açılan makas neoliberal devletin karşı karşıya kaldığı çelişkilerin sinyallerini vermektedir (Harvey, 2015a: 86).

Neoliberal devletin bir yandan piyasanın düzgün işlemesi için zemin hazırlaması, dolayısıyla düzenleyici bir pozisyon alması, diğer yandan iyi bir iş ortamını yaratmak ve sürdürmek konusunda sürekli eylemde bulunması; piyasadaki otoriter tavırlarıyla bireysel hürriyetin korunması ideallerinin çelişkili hali, rekabetin erdemlerini savunurken, gerçekte birkaç merkezileşmiş çokuluslu şirketin ulusaşırı iktidarının güçlenmesi bu çelişkilerden sadece birkaçıdır (Harvey, 2015a).

Bu çelişkilerin giderilmesi ise çoğu zaman otoriterleşme şeklinde yansımaları bulan yeni muhafazakâr bir duruşla sağlanmaya çalışılmaktadır. Şirket iktidarı, özel girişim ya da sınıf iktidarı gibi konularda neoliberallerle yeni muhafazakârlar ortaklaşır. Yeni muhafazakârlar bireysel çıkarların kaosu düzeni öne çıkararak, iç ve dış tehlikeleri ise kibirli bir ahlak anlayışını savunarak bertaraf etmeye çalışırken neoliberal uygulamaları yeniden şekillendirir ve bu düzen kaygısı yeni muhafazakarlığın, neoliberalizmin içindeki otoritarizmi ortaya çıkarmasına çanak tutar (Harvey, 2015a: 90). Öte yandan güçlü bir devlet fikrini savunmasına rağmen neoliberal teori millete olumlu bakmaz. Ama yine de neoliberal devlet başarılı olmak için milliyetçiliğe sarılır (Harvey, 2015a: 93). Ancak görüldüğü gibi, tüm bu hikâye neoliberal devletin ya da devletin belirli kurumlarının artık önemli olmadığını göstermez. Söz konusu olan devlet kurum ve pratiklerinin dramatik bir biçimde yeniden yapılandırılmasıdır (Harvey, 2015a: 86). Nitekim Chris Harman'dan aktardığı şekliyle Argın (2022: 94) neoliberalizm safhasında da devletin tıpkı Keynesçilik dönemlerinde olduğu gibi sermaye tarafından kullanıldığını, hatta müdahale edilmesi gereken daha fazla kriz olması hasebiyle daha fazla kullanıldığını belirtir.

Bir başka ifadeyle, neoliberalizm devleti geri çekmek yerine onu dönüştürmüştür. Devletin düzenleyici sistemlerinin kaldırılması, piyasa odaklı kuralların ve politikaların güdümünde başka türlü düzenleyici mekanizmalara alan açmıştır. Yeni küresel düzende devlet uyumlanmak adına bir piyasa aktörü olarak davranmakta, ulus-devletler dönemindeki eski hakem rolünü bir kenara bırakmaktadır. Ve artık regülasyon kamu yararı için değil, küreselleşme projesinin selameti için yapılmaktadır (Munck, 2005: 63).

Örneğin Meksika, neoliberal devlet aygıtlarının gitgide arttığı bir ortamda, bu politikaları benimseyen ilk devletlerden biri olarak liberal uygulamalarla neoliberal uygulamalar arasındaki farkı net biçimde gösteren bir tecrübe yaşamıştır. Liberal dönemde kötü yatırım kararlarının olumsuz sonuçları borç verenlerce yüklenilirken, neoliberal uygulamalar altında ise yanlış kararlar veren devlet ya da uluslararası güçler faturayı yerel halk bakımından sonucun ne olacağını önemsemeden borçluya yüklemiştir (Harvey, 2015a: 37).

2.4. Neoliberalizm, Devletin Yeniden Yapılandırılması ve Yerelleşme Tartışmaları

Neoliberal dönemde devletin yapı ve işlevini dönüştürmeye yönelik olarak uygulamaya konan reformlar çoğu kez Yeni Kamu Yönetimi adıyla anılmaktaydı. Yeni Kamu Yönetimi anlayışına göre devletin/kamu sektörünün, özel sektörün uyguladığı yönetim, örgütlenme ve emek piyasası pratiklerini uygulamaya koyması gerekmektedir (Pierson, 2008: 143).

Yeni Kamu Yönetimi anlayışının gelişmesinde birden fazla faktör etkilidir. Thatcher'ın başını çektiği muhafazakâr iktidarlar kamu sektörünün işleyişi, yapısı ve hizmet verme yöntemlerine eleştiriler getirerek, kamunun küçültülmesi ve aynı zamanda yönetim anlayışının değiştirilmesi çağrısında bulunmuşlardır. Bunda ise neoliberal iktisatçıların, devletin ekonomik büyümeyi yavaşlatan ve özgürlükleri kısıtlayan bir yapı olduğunu iddia etmeleri ve daha az devlet, daha çok piyasa formülünün toplam refaha daha çok fayda sağlayacağı yönündeki savları etkili olmuştur (Bilgiç, 2013: 32). 1980'lerde neoklasik iktisatçıların kamu sektörünün verimsizliği iddiasıyla büyük ve hantal devlet yapısına karşı çıkarak devletin küçültülmesini savunması, devletin işlev ve sorumluluklarının azaltılması gereğini gündeme getirmesi (Bayramoğlu, 2014: 129) bunun alt yapısını oluşturmuştur. Öte yandan büyük şirketlerin küreselleşme ortamında ulusal ve uluslararası rekabet edebilirliklerini korumak ve arttırmak amacıyla desantralize bir yönetim yapısına geçmeleri ve hiyerarşik yapılarını daha esnek hale getirmeleri de kamunun yeniden yapılandırılması bakımından örnek ve itici güç olmuştur (Bilgiç, 2013: 32).

Neoliberalleşmeyle birlikte kamu-özel ortaklıklarına güvenin de artması gerekmektedir. Bu şekilde iş dünyası devlet aktörleriyle doğrudan iş birliği yapmakla kalmayıp düzenleyici çerçeveleri de kendi faydalarına olacak şekilde belirlemekte ve

kamu politikalarını oluşturmada ellerini güçlendirmektedir (Harvey, 2015a: 84). Böylelikle, iş dünyasını ve meslek gruplarını yönetime dâhil eden yönetim ve müzakere modelleri ortaya çıkmaya başladı. Bu yönetimden (devletin kendi başına iktidarı) yönetime (devlet ile birlikte sivil toplum aktörlerinin dâhil edildiği daha geniş bir yönetim çerçevesi) geçiş demekti ve neoliberalizmin yönetime ve devletin yapılanmasına ilişkin en belirgin çıktısıydı (Harvey, 2015a: 85). Bugünkü anlamıyla ilk defa 1989'da Dünya Bankası tarafından yayınlanan bir raporda kullanılan yönetim kavramı üçüncü dünya ülkelerinde kalkınma sorununun çözümü için bir reçete olarak ortaya konmuştu (Bayramoğlu, 2014: 34).

Bayramoğlu (2014: 193-197)'na göre yönetim modeli, içinde doğduğu ve şekillendiği kapitalist sistemin niteliklerinden bağımsız değildir. Ona göre 2000'lerin siyasal iktidar dinamiklerini karakterize eden iki temel eğilim, çok merkezli ya da ademi merkeziyetçi bir merkezileşme ve kuralsızlaşan bir yoğunlaşma olarak ifade edilebilir. Bunlardan ilki ulus altı ya da ulus üstü ölçeklerde gerçekleşen bir merkezileşmeyi ifade ederken, ikincisi ulus ölçeğindeki kural ve kurumların çözülmesi ve kuralsızlaşması söz konusuyken, belirli alanlarda yaratılan düzenleyici aygıtların yasama, yürütme, denetleme ve yargı erklerini bünyesinde birleştirmesi ve böylelikle iktidarın yoğunlaşmasıdır (Bayramoğlu, 2014: 197).

Bayramoğlu (2014: 197) yönetimin ulus ölçeğinde parçalayan ve ademi merkezileştiren bir biçimde çalıştığını, ulus üstü modelde ise merkezileştiren bir yönü olduğunu savunur. Yoğunlaşmanın emareleri Bayramoğlu (2014)'na göre şöyle okunabilir: yeni yönetim teknikleri ve örgütlenme biçimleri, kurumsal reformlar, yürütmenin güçlendirilmesi, vatandaşlık haklarının ve demokratik ilkelerin zayıflatılması. Merkezileşme ise Bayramoğlu'na göre uluslararası ölçekte gerçekleşir. Küresel aktörler, ulus üstü kuruluşlar ya da yeni uluslararası oluşumlar siyasal iktidarın küresel sermayenin elinde merkezileşmesini sağlayan yapılar olarak öne çıkmaktadır. Küresel sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda davranması beklenen devletin ise yeniden yapılanması söz konusu olmaktadır. Bu sürece paralel biçimde sermayenin mülkiyetinde de bir merkezileşme ve tekelleşme süreci yaşanmaktadır (Bayramoğlu, 2014: 197-198).

Devlet toplumsal çıkarların karşılanmasına ilişkin yetki ve görevlerini borç ilişkisi kurduğu ya da çeşitli anlaşmalar yaptığı küresel örgütlere; özelleştirme gibi

mekanizmalar üzerinden piyasa aktörlerine ya da yerelleşme⁵ politikaları ile yerele devretmektedir (Bayramoğlu, 2014).

Şüphesiz yönetim mekanizmalarının devreye girmesinden önce AB'nin de hizmette yerellik ve yetki ikamesi gibi kavramları dolaşıma soktuğu bilinmektedir. Ancak Bayramoğlu yönetişimin daha başka türlü bir ademi-merkezileşme çerçevesi çizdiğini iddia etmektedir. BM'nin ademi-merkezileşme tanımının dört ayağı vardır. Bunlardan ilki, merkezi hükümetin taşra teşkilatı eliyle yetkinin kullanılmasını ifade eden yetki genişliğidir. İkincisi, merkezin belli yetkilerinin – hem iktidar hem mali kaynaklar- yerele devredilmesidir. Üçüncüsü merkezin bazı yetkilerinin yarı özerk kuruluşlara devredilmesidir. Bölge kalkınma ajansları gibi bu yapılar denetimden muaf yapılardır. Dördüncüsü ise merkezi ya da yerel birimlerinin yetki ve sorumluluklarının özel ya da gönüllü kuruluşlara aktarılması biçiminde gerçekleşir (Bayramoğlu, 2014: 207).

Yönetişim modelinin getirdiği yerelleşme, sadece merkezi iktidarın ölçeğinde yaşanan bir değişim olmaktan fazlasını ifade eder. Yönetişim siyasal alanda da belirli mekanizmaların kullanılması amacıyla bir dönüşüm yaratır. Bu noktada ise Bayramoğlu, yönetenin yönetileni yönetme kudretinin artması anlamında yoğunlaşma kavramını tercih etmiştir. İktidar yoğunlaşması emek sınıfını siyasal alandan dışlayan pratikleri ifade eder⁶ (Bayramoğlu, 2014: 219). İktidar yoğunlaşmasının en belirgin örnekleri bağımsız düzenleyici kurumlar başlığı altında oluşturulan sermayenin temsilcilerinin doğrudan yönetiminde yer aldığı, bankacılık, enerji, telekomünikasyon gibi sektörlerde varlık gösteren ve özerkliği ya da bağımsızlığı yasalarla güvence altına alınan kurumlardır (Bayramoğlu, 2014: 221). İngiltere ve ABD'de somut bir biçimde

⁵ Bugün yerelleşme dendiğinde bu kavramın neleri ihtiva ettiğini anlamak için Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ve onun sınırlarını çizdiği özerk yerel yönetim kavramı iyi bir rehberdir.

Topluma hizmeti sunan erk olması dolayısıyla tarihsel süreç içinde sürekli güçlenen yürütmenin gücünün sınırlandırılmasının yolu –şüphesiz başka gerekliliklerle birlikte- yerel yönetimlerin güçlendirilmesinden geçmektedir. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın çerçevesini çizdiği özerk yerel yönetim kavramı, yerel yönetimler açısından bir ideal tiptir ve bu ideal tipte yerel yönetimler, belirlenen sınırlar içerisinde kamusal eylemlerinin önemli bir bölümünü kendi sorumlulukları altında ve yerel nüfusun çıkarları doğrultusunda düzenleme ve yönetme hakkına sahip olan makamlardır. Yine Şart'a göre yerel yönetimler yetki alanlarının dışında bırakılmamış olan veya başka bir makamın görevlendirilmemiş olduğu tüm konularda faaliyette bulunma hususunda takdir yetkisine sahip olacaktırlar (Görmez, 2000: 81-82).

⁶ Bayramoğlu (2014: 220), iktidarın yoğunlaşması söz konusu olduğunda gelişmiş ve az gelişmiş ülkeleri arasında bir ayrım olduğuna dikkat çeker. Bu fark ise toplumsal muhalefetin gücünden kaynaklanmaktadır. Gelişmiş ülkelerde de deneyimlenen ademi-merkezileşme sürecinde örgütlü toplumsal muhalefetin varlığı sebebiyle, siyasal iktidarın yoğunlaşması az gelişmiş ülkelerde gözlemlendiği biçimiyle burada ortaya çıkmamıştır.

uygulamaya konan düzenleyici kurullar parlamento yetkilerinin aktarıldığı ve aynı zamanda parlamento denetimi dışında kalan yapılar olarak parlamentonun siyasal iktidarın tek meşru kaynağı olmaktan çıkmasına sebep olan kurullardır (Bayramoğlu, 2014: 229).

Yirminci yüzyılın sonlarında, 19. yüzyıl düşüncesinin mirası ve yerel meclis sisteminin yetersizliği ve değişmesi gereği tartışması üzerinden ve bunu merkeze alan bir yerelleşme tartışması alevlenmiştir. Yerel meclislerdeki temsil tıkanıklığından yola çıkarak 1980'li yıllarda Thatcher-Reagan uygulamalarıyla yükselen yeni sağ politikalar özel sektör unsurlarının da sürece dâhil edilmesi gerektiğini savunmuştur. Çok aktörlü ya da yönetim tipi yerel kurumlaşmanın bu ihtiyaca yönelik olduğu ortadadır. Bu yeni tip yerelcilik 19. yüzyıl düşüncesi temelinde kaynakların merkezden yerele aktarılması düşüncesini benimsemiş olsa da, karar merciinin tek başına yerel yönetim değil, kamu kesimi dışından da aktörlerin bu karar merciinin bir parçası olması gerektiği anlayışına sahiptir (Güler, 2013: 266-267).

Bu kamu hizmeti reformları çerçevesinde birçok Avrupa ülkesinde hizmet sunumunun merkezden yerel düzeye aktarılması ilkesi benimsendi. Ancak örneğin Birleşik Krallık'ta İskoçya ve Galler'de yerele bir yetki devri uygulaması başlamışken, bazı durumlarda ise geleneksel yerel yetkiler merkezi yönetim tarafından atanan otoritelere devredildi. Bu ise siyasal iktidarın merkezileşmesini göstermekteydi. Örneğin eğitime ilişkin kimi işlevler, eğitim bakanlığı ya da yerel yönetimden alınıp birtakım yarı hükümet dışı kuruluşlara aktarıldı (Pierson, 2008: 145).

Birleşik Krallık örneğine daha yakından bakılacak olursa, Thatcher döneminde yerel yönetimlerin merkezi yönetimden daha fazla devlet gibi davrandığı tespitinden hareketle, İngiltere'de özel sektör yerel kamu gücünü paylaşmaya davet edilmiş, yerel kalkınmanın yerel meclisler eliyle değil yerel iş dünyası liderlerinin öncülüğünde başarılabilceği savunulmuştur. Yani devlet gibi davranan yerel yönetimler merkezileştirme ve yerel yetkileri *quango*'lara aktarma yöntemleri birlikte uygulanarak ehlileştirilmeye çalışılmıştır (Güler, 2016: 269).

Az gelişmiş ülkelerde ise yapısal uyarılmanın taşları kalkınma ve demokrasi kavramlarının ilişkisi üzerinden döşenmekteydi. Dolaşıma sokulan söyleme göre, bu ülkelerde kaynakları yutan hantal bir devlet vardı ve devletin koyduğu duvarlar sermayenin bu bölgeye akmasını engellemekte, bu yüzden kalkınma

gerçekleşememekteydi. Öte yandan devlet tekelleri demokratikleşmeyi engellemekteydi. İşte kalkınma ve demokrasiyi gerçekleştirmek için liberal iktisat politikalarının bir aracı olarak yapısal uyarlama politikaları gündeme gelmiştir (Güler, 2016: 131-132). Yapısal uyarlama programları kapsamında Dünya Bankası'nın çeşitli ülkeler için hazırladığı eylem planlarında desentralizasyon /yerelleştirme önemli bir yer tutmaktadır⁷. Bu yerelleştirme merkezi yönetimden taşra örgütüne, üst kademedan alt kademeye veya merkezi yönetimden yerel yönetime şeklinde üç farklı türde uygulamalara yansımıştır (Güler, 2016: 245).

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde erken kapitalistleşen Batı ülkelerinde yerel yönetimler, sosyal konut, toplu ulaşım, sağlık ve eğitim gibi alanlarda merkezi devletle birlikte refah devleti politikalarının uygulanmasında önemli roller üstlenmişlerdir. 1980 sonrasında ise neoliberalleşmenin etkisiyle yerel yönetimler hem siyasi, idari ve mali alanlarda merkezi hükümetlerden görece özerk hale gelmişler, hem de kaynaklarının hatırı sayılır bir kısmını sosyal harcamalardan ziyade sermaye yanlısı alanlara yatırmaya başlamışlardır (Savaşkan, 2019: 89). Ancak yine de bağlama özgü farklılıklar gözlemlenmiştir.

Bu dönemde yeni sağın yerel yönetim reformları İngiltere gibi yerel yönetimlerin yuvası ve demokrasinin beşiği olarak adlandırılan bir yerde yerel yönetimlerin zayıflatılması şeklinde ilerlerken, merkeziyetçi Fransa ve Pinochet Şili'si gibi örneklerle birlikte Türkiye'de de yerel yönetimlerin güçlendirilmesi şeklinde uygulanmıştır (Güler, 2016: 245-246). Zira Güler'e göre yapısal uyarlanma politikaları ve genel olarak yeni sağ yaklaşım yerel yönetimleri güçlendirmeyi ya da zayıflatmayı seçtikleri farklı örneklerde ortak bir amaç için hareket etmekteydi. Bu da kamu gücünün özel sektöre devri ve kamusal mekanizmaların tasfiyesi idi (Güler, 2016: 246-247). Bir diğer ifadeyle, yapısal uyarlanma politikaları, kapitalist toplumda yerel yönetime biçtiği sermaye birikimine katkı sağlama işlevini daha da vurgulamıştır. Örneğin, kentsel planlama yetkisinde meydana gelen değişiklikler var olan birikim

⁷ Uluslararası mali merkezler 21. yüzyılın yerel yönetim modelinin ana hatlarını şu şekilde çizmişlerdir. Birincisi, kamu kaynaklarının yetersizliği sorunu mali sermaye finansmanı ile aşılabacaktır. İkincisi, yerel yönetimler hizmetlerini satmalı ve bu yolla da gelir elde etmelidir. Üçüncüsü, elde edilen finansman ihaleci bir anlayışla kullanılmalıdır. Dördüncüsü, bu alternatif finansman ve çalışma yöntemi yerel yönetimlerin merkezden özerkleşmeleriyle mümkün olabilecektir. Beşinci ve son olarak ise, çeşitlenen bu finansman ve çalışma yöntemi yerel karar mekanizmalarının işleyişinde değişiklik yapılmasını gerektirir (Güler, 2013: 262).

kanallarını tahkim ederken, yerel hizmetlerin özelleştirilmesi yeni birikim kanalları açılmasını sağlamıştır (Güler, 2016: 272).

1980 sonrası dönemde, Türkiye’de yetki devri ile yerel yönetimler güçlendirilirken İngiltere’de ise örneğin kentsel planlama, yeterince hızlı ve yerinde kararlar vermediği gerekçesiyle yerel meclislerin tekelinden çıkarılmış, inşaat şirketleri ve yarı resmi kuruluşlarca paylaşılacak şekilde yapılandırılmıştır (Güler, 2016: 273-274).

İngiltere ile Türkiye ve Şili örneklerinin farklılaşmasından yola çıkarak neoliberal politikaların etkisindeki yapısal uyarlamanın meselesinin temelde merkeziyetçilik- yerel yöneticilik ikileminden daha fazlasını ifade ettiği söylenebilir. Kamu gücünü piyasa mekanizmalarına aktarmak mevcut konjonktürde ne yapılmasını gerektiriyorsa o yola başvurulmuştur. Yerelleşme bu yolda yalnızca bir ara durak olarak başvurulmuş bir yöntemdir (Güler, 2016: 280).

Öte yandan, kapitalizmin neoliberal safhasında devletin yeniden ölçeklendirilmesi tartışması, yetkilerin merkezi devlet düzeyinden yerel yönetimler düzeyine aktarılmaya başlandığını iddia etse de bu yaklaşımı sorgulayan ve eleştiren, yerelleşmenin çoğunlukla merkezi idarenin taşra teşkilatını güçlendirme gibi bir damar üzerinden ilerlediğini, dolayısıyla da merkezi idarenin etkisinin azalmadığını ileri süren çalışmalar da vardır (Levy, 2005: 118).

Dolayısıyla tekil örneklerde, neoliberal safhada devletin yeniden yapılandırılması ve ölçeklendirilmesi hususunda alınan siyasi kararlar ve kurumsal pozisyonlar da dikkate değer bir resim sunacaktır. Asya ve Latin Amerika örneklerinin gösterdiği gibi geç sanayileşen ülkelerde yerelleşme sürecini anlamlandırmak ekonomik verimlilik ve iyi yönetim hedeflerinin ötesine bakmayı gerektirir. Buğra ve Savaşkan (2015: 140)’ın O’Neill (2006: 257-280)’den aktardığı gibi, çoğu durumda siyasi çıkarlar yerelleşmeye yönelik reformları verimlilik yönünde değil de başka faydalar sağlama amacına yönelik olarak kullanabilir (Buğra ve Savaşkan, 2015: 140-141). Türkiye de bu durumdan azade değildir.

Örneğin yerel yönetimlerin özgelirlerinin olması tek başına demokratikleşme sağlamaz. Demokratikleşme açısından, vergi yükünün emek-sermaye arasındaki dağıtımı ya da dolaylı mı doğrudan mı vergilendirme yapılacağı gibi tercihler de önemlidir (Güler, 2016: 281-282). Güler (2013: 265) yerelleştirmenin geç

kapitalistleşen ülkelerde dolaşıma sokulan versiyonunun hem kalkınma sürecini hem de emek kesiminin kazanımlarını baltaladığı, bunun ise nihayetinde baskıcı-otoriter siyasal rejimlere yol açacağı öngörüsünde bulunmuştur.

2.5. Halihazırda Var Olan Neoliberalizm

Yukarıda neoliberal devletin teoride ve pratikte nasıl farklılaştığı anlatılmıştı. Ancak zaman ve mekândan bağımsız olarak, neoliberalizmin ve dolayısıyla neoliberal devletin bünyesinde barındırdığı çelişkiler baki olsa da farklı tarihsel bağlamlarda bu çelişkilerin aldığı biçimler ve bu farklılıkların hangi mekanizmalar üzerinden tecrübe edildiğinin de mercek altına alınması gerekir.

Daha önce vurgulandığı üzere, Keynezyen refah devletinin içine düştüğü krizden çıkmasının bir yolu olarak 1970’lerde öne sürülen neoliberal ideoloji, krizin sebebi olarak gördüğü uygulamaların tam tersi yönünde bir tavır takınmış ve devlet müdahalesinden azade, rekabetçi ve açık piyasaların sosyoekonomik kalkınma açısından en optimal sonucu doğuracağını öne sürmüştür (Peck ve diğerleri, 2009: 50).

Neoliberalizmin siyasi etkileri genellikle Batının erken kapitalistleşen sanayi toplumları üzerinden anlatılmıştır. Ama neoliberal devrim, daha önce piyasa güçlerinin sıkı bir şekilde düzenlendiği devlet sosyalizmi ya da bürokratik sosyalizm ile yönetilen doğu ülkelerinde daha yıkıcı etkiler doğurmuştur. Bu ülkelerde ‘tek beden herkese uyar’ neoliberal politikalar hayata geçirilmiştir (Munck, 2005: 64).

Ancak teoride bir serbest piyasa ütopyası kurgulayan neoliberalizm, gündelik politik uygulamalarda bu piyasa düzeninin sorunsuz işleyebilmesi ve bu düzenin yarattığı çelişkilerin baskılanması adına baskıcı uygulamalara başvurabilmektedir (Peck ve diğerleri, 2009: 51). Üstelik bahsi geçen çelişkiler bu sistemin yan etkileri diyerek geçiştirilebilir olmanın çok ötesinde, oldukça belirgin özellikleridir. Bu yüzden neoliberal yeniden yapılandırmanın belirli bir tanımının yapılmasının önünde önemli analitik engeller vardır. Çünkü burada anlamlandırılmaya çalışılan kavram kendi içinde bütünlüklü bir ideoloji, bir sistem değildir. Belirli bir zaman ve mekânda oluşumunu tamamlamış bir siyasi rejim, bir ideolojik araç ya da düzenleyici çerçeve olmaktan ziyade “tarihsel olarak özgün, değişebilir ve istikrarsız bir piyasa odaklı sosyo-mekansal dönüşüm süreci”dir. Piyasa odaklı yeniden yapılanmanın yaygın modelidir (Peck ve diğerleri, 2009: 51).

Dolayısıyla denebilir ki, bir düşünce sistemi olarak neoliberalizm ile halihazırda var olan neoliberalizm farklılaşmaktadır. Bir düşünce sistemi olarak neoliberalizm, Hayek'in İkinci Dünya Savaşı boyunca yazdıklarının 1970'lerde Milton Friedman öncülüğünde popüler hale gelmesiyle ortaya çıkan düşünceler bütünüdür. Makroekonomik istikrar, ticaretin liberalleşmesi ve ekonominin özelleşmesi üzerine temellenen politika demetidir. Uygulamada ise neoliberalizm belli meşrulaştırmalarla neoliberal teorik ilkelerden sapabilen bir şeye dönüşmektedir (Munck, 2005: 60). Neoliberalizmin, piyasa bir kez oluşturulduktan sonra, devlet müdahalesinin geri döndürülmesi ya da geri itilmesi temel prensibine karşın, halihazırda var olan neoliberalizm devleti etkisiz hale getirmek ya da piyasayı devletin düzenleme alanının dışında bırakmak gibi bir gaye gütmeyiz (Munck, 2005: 62).

Neoliberalizme bu açıdan bakınca, kavramın etraflıca anlaşılabilmesi için yalnızca çok yönlü kurumsal yapıların değil, değişik sosyopolitik etkilerin ve çelişkilerin de aynı önemin verilerek incelenmesi gerekli olmaktadır (Peck ve diğerleri, 2009: 51). Neoliberal doktrin 'herkes için tek beden-tek beden herkese uyar' bir model sunarak neoliberal politikaların uygulanmasının aynı sonuçlara yol açacağı fikri üzerine kurulu olsa da (Brenner ve Theodore, 2002: 353), yani her ne kadar, tekil, tarihsel olmayan ve benzersiz biçimde verimli işleyen piyasa fikrine dayanıyor olsa da, neoliberalizmin fiili program ve uygulamalarının bağlamsal olarak gömülü ve siyasal olarak belli yapılara eklenerek var olabilen, araçlara ihtiyaç duyan bir yapısı olduğu söylenebilir. Bu sebepten ötürüdür ki, neoliberalizm, yeni muhafazakârlık, otoriteryanizm ya da sosyal demokrasi gibi diğer devlet ve toplum tipolojileri ile bir bağımlılık ilişkisi üzerinden kendini var eder ve neoliberal yeniden yapılanmanın alacağı biçim ve muhtemel sonuçlar da bu melez bağlamlar çerçevesinde belirlenir (Peck ve diğerleri, 2009: 51-52).

Nerede olursa olsun piyasa güçlerinin değişmez yasalar ekseninde hareket ettiğini savunan neoliberal ideolojinin tersine, Brenner ve Theodore (2002: 349) neoliberal yeniden yapılandırma projelerinin içinde bulundukları ulusal, bölgesel ya da yerel bağlamlarla iç içe geçmiş olduklarını ve bu ölçeklerdeki kurumsal yapılar, politikalar, rejimler, düzenleyici pratikler ve siyasi mücadeleler tarafından belirlendiğini iddia ederler. Zira "devletin piyasa oluşturucu rolünün niteliği,

ekonomik gelişme ve yapısal değişimin tarihsel bağlamı içinde biçimlenir” (Buğra ve Savaşkan, 2015: 245).

Lelandais (2014: 1786) neoliberalizmin nerede ortaya çıktığından bağımsız olarak her yerde benzer özellikler gösterdiği ve benzer sonuçlara yol açtığı savından ziyade, çalışmasında her ülkenin kendi politik-ekonomik koşullarında farklı biçimlere büründüğünü ve farklı koşullara adapte olarak varlığını sürdürdüğünü ifade eder. Neoliberal yeniden yapılanmanın ne uygulanma süreci ne de ortaya çıkan sonuçlar önceden belirlenmiş değildir; bunlar yerel dinamiklere ve güç ilişkilerine göre biçimlenir. Bazı mahallelerde ortaya çıkan direniş biçimleri bu sürecin koşullu doğasını gözler önüne serer. Buğra ve Savaşkan da (2015: 249) benzer şekilde, evrensel ve değişmez özelliklerinin ötesine geçerek kapitalizmin tarihsel ve topluma özgü özellikleri göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

1980’lerden günümüze neoliberal politika gündemleri etkileşime girdikleri farklı kurumsal ve ideolojik yapılar dolayısıyla büyük oranda dönüşmüştür. Yani neoliberalizm başlangıçta Keynezyen kapitalizmin krizine bir cevap, bir çare olarak sunulmuş olsa da ilerleyen süreçte gerek yönetim başarısızlıkları, kriz eğilimi ya da çelişkiler gibi neoliberalizme içkin sorunlar, gerek farklı bağlamlardaki özgün koşullar sebebiyle değişip dönüşmüştür (Peck ve diğerleri, 2009: 54-55).

Bu çerçevede, halihazırda var olan neoliberalizm kavramı neoliberal yeniden yapılandırma stratejilerinin önceden var olan mekân kullanımları, kurumsal düzenlemeler ve sosyopolitik güç gruplarıyla kurduğu etkileşimin karmaşık doğasına vurgu yapan bir kavramdır. Kapitalist yeniden yapılanmanın neoliberal programları nadiren ‘saf’ bir formda uygulamaya konur, çünkü bu programlar her zaman daha önceki düzenlemeler, kurumsal pratikler ve siyasi uzlaşılar tarafından biçimlendirilen siyasi-kurumsal bağlamlarda uygulamaya konur. Var olan bu yerleşik kurumsal düzenlemeler reformların kapsam ve yörüngesini ciddi anlamda etkilemektedir (Brenner ve Theodore, 2002: 361). 1980’lerin İngiltere ve Amerika’sının ortodox ve radikal bir biçimde anti-devletçi olan neoliberalizminden, 1990’lı yılların toplumsal olarak daha ılımlı neoliberalizmine geçiş, neoliberalizmin patika bağımlı olduğunu ve bulunduğu ortamdaki işlevsizlik ve krizlere cevap üreterek kılık değiştirdiğini ve yeniden yapılandığını gösterir niteliktedir (Peck ve diğerleri, 2009: 55).

Bugünün halihazırda var olan neoliberalizmi 1980'lerdeki öncüllerinden oldukça farklıdır (Peck ve diğerleri, 2009: 55). Neoliberal devrimin ilk döneminde, Hayek ve Friedman'ın teorilerinin etkisiyle piyasaya devlet müdahalesini önlemek ve serbest piyasa mekanizmalarının düzgün çalışmasını sağlamak için güçlü bir devlet yapısına başvurulmuştur. Keynezyen ve kalkınmacı devletten vazgeçişini temsil eden bu adımlar işgücü piyasasının serbestleşmesi ve emeğin daha esnek hale gelmesi, piyasanın siyasi sınırlardan kurtarılması şeklinde uygulamaya geçirilmiştir. 1990'larda başlayan ikinci dönemde ise, sadece devletin geri çekilmesi değil, aynı zamanda yeni politikaların uygulamaya geçirilmesi (roll out) söz konusu olmuştur. Neoliberalizmin negatif fazının doğal sınırlarına ulaşıldığında daha pozitif ve proaktif bir yaklaşım benimsenmiş; sonuçta ise neoliberalizm 1990'ların daha sosyal müdahaleci versiyonuna evrilmiştir (Munck, 2005: 62-63). 90'lar boyunca tedavülde olan ikinci dalga neoliberalizmin çerçevesi merkez sol siyaset tarafından serbest piyasa mantığıyla bir tür toplumsal sorumluluk ve topluluk fikirlerini dengelemeye çabalamıştır. (Steger ve Roy, 2010:136)

Ama farklılık yalnızca zaman ölçeğinde görülmemiştir. Chicago'nun ya da Seoul'un deneyimlediği neoliberalizm de Berlin ya da Johannesburg'da deneyimlenenden farklı özellikler gösterir (Peck ve diğerleri, 2009: 55). Ve bu yerelde farklılaşan neoliberalizmlerin her biri ortaya çıktıkları yerlerde var olan kurumsal düzenlerin krizlerine bir yanıt olarak ortaya çıkmışlardır (Peck ve diğerleri, 2009: 55).

Bütün halihazırda var olan neoliberalizmler geçmiş düzenleyici uygulamalar ve mücadelelerin izini güçlü bir biçimde içinde barındırır. Ve hiçbir belirli model ya da yol diğer uygulamalar için örnek teşkil edecek bir nitelikte değildir, çünkü halihazırda var olan neoliberalizmler her zaman konjonktüre özgüdür. Dolayısıyla neoliberalleşme nihai bir durum olmaktan ziyade açık uçlu bir süreçtir (Peck ve diğerleri, 2009: 56).

Neoliberalizm kendi içinde 1970'lerden günümüze gelene kadar, sürekli yerleşik kurulu sistemle etkileşim halinde olduğu için evrim geçirmiştir. 1970'lerde görece soyut bir ekonomik doktrin, 1980'lerde Keynezyen Refah devleti uygulamalarının ilga edilmesi aracı iken, 1990'larda ise kısa vadeli ekonomik büyüme atakları yaratılması ve önceki neoliberal politikaların yarattığı sosyo-politik çelişkilerin yönetilmesini amaçlayan piyasa-güdümlü düzenlemeler bütünü olmuştur. Yani aslında, bir siyasi-ekonomik çerçevenin krizine karşılık stratejik bir reçete olarak sunulan neoliberalizm,

ilerleyen zamanlarda bizzat neoliberal politikaların uygulanmasından doğan krizler, başarısızlıklar ve çelişkilerle mücadele edilmesi adına niteliksel bir evrim geçirmiştir. 1980'lerdeki Reagan ve Thatcher döneminin Ortodoks ve radikal biçimde anti devletçi neoliberalizminden, 1990'ların Blair, Clinton ve Schröder'inin sosyal anlamda daha ılımlı neoliberalizmlerine geçiş, neoliberal stratejilerin kendi yarattığı yıkıcı ve işlevsiz sosyo-politik etkilere karşılık geliştirdiği patika bağımlı uyumlanma ve yeniden yapılanmaya işaret eder (Brenner ve Theodore, 2002: 362).

İşte Peck ve diğerleri (2009) var olan kurumsal yapılar ile ortaya çıkan neoliberal projeler arasındaki patika bağımlı etkileşimi anlayabilmek için iki diyalektik olarak iç içe geçmiş ama analitik olarak farklı andan bahseder. Bu anlardan ilki, var olan kurumsal yapının (kısmi) yıkımı iken, ikincisi ise piyasa odaklı ekonomik büyüme, metalaşma ve sermaye-merkezli yönetim için gerekli olan yeni altyapının yaratımıdır. Başka bir ifadeyle, somut neoliberal yeniden yapılanma programları, karşıt kurumsal yapıların etkisiz hale getirilmesi (roll-back) ile yeni kurumlar düzenleme ve yeni devlet idaresi biçimlerinin görücüye çıkarılması (roll-out) arasındaki mücadelenin bir birleşimidir (Peck ve diğerleri, 2009: 55).

Ancak *roll back* safhası sadece bir fırça temizliği olmaktan ziyade düzenleyici dönüşüm dinamiklerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Yıkıcı ve yaratıcı anlar ayrılmaz bir şekilde yakın bir ilişki içerisinde. Yaratıcı yıkım, hiçbir biçimde karşısında eski düzenin birdenbire ve tamamen sona erdiği ve yenisinin tertemiz bir sayfa halinde vücut bulduğu bir yapı bulmaz. Bunun yerine, mevcut kurumsal düzenin karmaşık ve çekişmeli doğası içinde ve onunla kurduğu etkileşimin bir sonucu olarak filizlenen yeni, öngörülemeyen ve sıklıkla istikrarsız siyasal-ekonomik mekânlar ortaya çıkar (Peck ve diğerleri, 2009: 56-57).

Yıkıcı trendler/eğilimler, neoliberal saldırı karşısında tehdit altında kalan Fordist-Keynezyen sistemin kalıntılarına işaret ederken, yaratıcı trendler/eğilimler ise küresel, ulusal ve yerel toplumsal ilişkiler üzerinde yeni türden piyasa disiplini dayatmaya çalışan kurumsal ve siyasal düzenlemelerdir. Ama yine de bu yaratıcı yıkım dinamiği kendi içinde uyumu olan bir düzenleyici sistemden diğerine doğrusal bir geçiş gibi olmaz. Bu süreç daha ziyade, yönetim krizleri, krizler ve çelişkiler ortaya çıkaran inişli çıkışlı, çok düzeyli, çok yönlü ve açık uçlu bir yeniden yapılanma sürecidir (Brenner ve Theodore, 2002: 366).

Lipietz (1992: 104-105)'in Marx'tan alıntılanarak aktardığı gibi 'insanlık kendi tarihini kendi yapar, ama geçmişten devraldığı koşullar içinde yaparlar'. Dolayısıyla yaratıcı yıkımın eski düzenin bir anda ortadan kalktığı ve boş bir plakaya dönüştüğü, bunun yerine dört başı mamur bir yeni düzenin geldiği bir süreç olduğunu iddia etmek zordur. Geçmişten devralınan ve yeni ortaya çıkmaya başlayan bu yeni alışımlı, kapitalist birikimin düzenlenmesi ve bununla ilgili çatışmaların yürütüleceği bir siyasi arena sunar (Brenner ve Theodore, 2002: 366).

2.6. Neoliberal Kentleşme

1980 ve 1990'larda kentsel alanda meydana gelen yıkım ve yeniden yapılandırmayı adlandırmak üzere sanayisizleşme, post-fordizm, uluslararasılaşma, küresel kent, kentsel girişimcilik, sosyo-mekansal kutuplaşma gibi birçok kavram kullanılmıştır. Bu kavramlar özellikle Kuzey Amerika'daki kentsel sosyal dönüşümleri anlamak adına türetilmiş kavramlardı. 2000'lerde ise kentsel alanda yaşanan birçok değişim neoliberalizm kavramına atıfla anlaşılmaya çalışılmaya başlanmıştır (Brenner ve Theodore, 2005:101).

Neoliberal politikaların etkileri kentlerde ilk yıllardan itibaren gözlemlenmeye başlanmıştır. Ancak, 1990'ların sonlarına kadar neoliberalizm ulusal düzeydeki düzenleyici uygulamalar (ABD'de Reaganizm ya da Birleşik Krallık'ta Thatcherism) ya da ulusüstü kurumsal yapıların dayattığı yapısal uyarılama programları (Dünya Bankası ya da IMF) temelinde araştırılmıştır. 1990'ların sonlarından itibaren ise kent çalışanlar ve sosyo-mekansal teorisyenler, hem bunun altında yatan siyasal-ekonomik dinamikleri hem de küresel ve yerel düzeylerdeki coğrafi yansımalarını anlamaya yönelik çalışmalar yapmışlardır (Brenner ve Theodore, 2005:102).

Neoliberalizm devlet gücünün aktif mobilizasyonuna dayanır. Neoliberalizm yalnızca devletin geri çekildiği (roll back) ve piyasanın açılan boşlukları doldurduğu (roll forward) bir süreç değildir. Devlet kurumlarının piyasa güdümlü düzenleyici işlemler için seferber edildiği bir devlet-ekonomi ilişkisine işaret eder (Brenner ve Theodore, 2005:102). Neoliberalizm patika bağımlı sonuçlar üretir, dayatıldığı her bir ölçekte, orada daha önce var olan kurumsal mirasla etkileşime girerek yeni bir kimliğe bürünür. Neoliberalizm yoğun bir şekilde toplumsal güçlerin itirazlarıyla karşılaşır ve biçimlenir. Neoliberalizm çağdaş kapitalizmin politik-ekonomik krizlerini çözmek yerine, yeni tür piyasa başarısızlıkları, devlet ve yönetim başarısızlıklarına yol açarak

bu kriz eğilimini daha da arttırır. Bu kriz eğilimine ve başarısızlıklara rağmen, neoliberalizm terkedilmez, bilakis kendini siyasi, örgütsel ve mekânsal olarak geliştirir (Brenner ve Theodore, 2005:102-103).

Neoliberalizmi böyle bir perspektifle okuyunca günümüzde tanık olunan çağdaş kentsel dönüşüm de bu sürecin bir parçası olarak görülmektedir. Öte yandan halihazırda var olan neoliberalizm kavramı da dünya ekonomisinde kent ölçeğinde yaşanan neoliberal değişimleri anlamının önemli bir anahtarını sunmaktadır (Brenner ve Theodore, 2005:103).

Neoliberal ideoloji, piyasa güçlerinin nerede ortaya çıktığından bağımsız olarak değişmez birtakım kurallara göre işlediğini öne sürse de ‘halihazırda var olan neoliberalizm’ kavramı neoliberal yeniden yapılandırma projelerinin bağlamsal ve patika bağımlı doğasına göndermede bulunur (Peck ve diğerleri, 2009: 49). Bir diğer ifadeyle bu kavram, bu projelerin belirli ulusal, bölgesel ve yerel bağlamlarda/düzlemlerde var olan kurumsal yapılar, politika rejimleri, düzenleyici uygulamalar ya da siyasi tartışmalardan bağımsız işlemediğini, bilakis bunların etkisi altında biçimlendiğini savlar. Kentsel mekân ise halihazırda var olan neoliberalizmin bu çelişkili, zamansal açıdan istikrarsız ve sürekli gelişen doğası içerisinde özel bir öneme sahiptir. Zira kentler 1990’lardan beri neoliberalizmin yeniden üretimi, yeniden yapılandırılması ya da duraklaması gibi tüm süreçlerin merkezinde yer almıştır (Peck ve diğerleri, 2009: 50). Nitekim neoliberal dönem sermayenin -coğrafyaya bağlı olmama anlamında- en akışkan formu olan finans ile en katı formu olan gayrimenkul sektörünün evliliği gibi okunabilir (Yeşilbağ, 2015: 606) ve bu okuma kent ve neoliberalizm ilişkisine dair önemli ipuçları verir.

Neoliberalizm ve kent arasındaki karşılıklı bir öğrenme süreci olduğu söylenir. Bir taraftan neoliberalizm ‘kentsel’ olandan ve kentsel olanın kapitalist toplumda nasıl biçimlendiği gerçeğinden öğrenir; diğer yandan da kentsel olan neoliberalizmin özellikle sosyal hayatın her yönünü metalaştırması sürecinden çok şey öğrenir (Rossi, 2017:6). Ama bu karşılıklı öğrenme sürecinden daha da önemlisi karşılıklı bir biçimlendirme sürecinin işlemesidir. Harvey’e göre kapitalist sistemlerde sermaye dolaşımı ve birikim süreçleri kentleri biçimlendirir, ancak zamanla kentler de sermaye birikimini etkileyecek güce sahip olurlar (Harvey, 2011:419).

Kapitalizmin Keynezyen altın çağında ulusal politikalar refahın yeniden dağıtımını ve sosyal refaha odaklıyken, kentler de büyümeye katkı sağlayacak birimler olarak görülmüştür (Rossi, 2017:7). Neoliberalleşmeyle birlikte ise kapitalist kentlerdeki sosyal yaşamla ilgili iki önemli konu hayati rol oynamıştır: tüketim ve konut (Rossi, 2017:7). Dolayısıyla aslında, neoliberal kentleşme daha önceden ihmal edilen alanları girişimci birtakım hesaplarla ekonominin çarkları arasına dâhil etmeye çalışmaktadır (Mayer, 2007: 98).

Neoliberal yaratıcı yıkım süreçleri 1970’lerden bu yana farklı coğrafi ölçeklerde ortaya çıkıyor olsa da kentler bu sürecin yaşandığı stratejik olarak önemli alanlar olma özelliği gösterirler (Peck ve diğerleri, 2009: 57, Brenner ve Theodore, 2002: 367). Fordist-Keynezyen üretim ve yeniden üretim sistemleri içinde merkezi bir öneme sahip olan kentler, neoliberal roll-back- eski ve karşıt kurumların etkisiz hale getirilmesi- sürecinde anahtar bir rol oynarken, devamında ise inovasyon ve yenilik, yönetim ve yerel kurumsal düzenlemelerin mekânı olması dolayısıyla, neoliberal roll-out, yani yeni kurumsal biçimlerin ortaya çıkması, sürecinde de ön sıralardaki yerini korur. Bir diğer ifadeyle, halihazırda var olan neoliberalizmin kurumsal yaratıcı yıkımı tüm mekânsal ölçeklerde kendini gösterirken, kentsel ölçekte bu etki çok daha yoğun yaşanmakta ve hissedilmektedir (Peck ve diğerleri, 2009: 57).

Neoliberal kentleşmenin kurumsal görünümü neoliberalizmin çelişkili yaratıcılığından -bir diğer ifadeyle doğasına içkin politika ve uygulama başarısızlıklarına yanıt üretebilme kapasitesinden- dolayı dinamik bir özellik göstermektedir. Bu dinamiklik ise eşitsiz ve istikrarsız bir manzara ortaya çıkarmaktadır (Peck ve diğerleri, 2009: 64). Neoliberalizm sabit bir nihai durum değil, piyasa güdümlü sosyal ve mekânsal dönüşüme işaret eden bir süreçtir. Neoliberalizm herhangi bir yerde saf haliyle var olmaz. Bulunduğu tarihsel ve coğrafi bağlamda kurumsal dönüşüm ve ideolojik söylemin özgün stratejileri ile var olur (Brenner ve Theodore, 2005:102). Dolayısıyla, kentsel ölçekte kurumsal mekânın yaratıcı yıkımı, genel bir refah devleti şehri modelinden yeni bir neoliberal kente doğrusal bir geçiş olarak okunamaz (Brenner ve Theodore, 2002: 375, Peck ve diğerleri, 2009: 64).

Bu noktada Harvey’in kapitalizmin aşamaları ve kentlerin bu süreçteki rolü üzerine yaptığı analiz oldukça önemlidir. Kapitalist sermaye döngüsünün birinci çevrimi olan sanayide ortaya çıkan kriz, ikinci çevrimde mekân üzerinden, yani

sermayenin etkinliğinin arttırılması adına mekânın yeniden üretimi üzerinden aşılmaya çalışılır (Harvey, 2015b; Savaşkan ve Aksu Çam, 2019: 153). Harvey'in sermaye sınıfının sınıfsal bir projesi olarak adlandırdığı neoliberalizm fikrini, Jessop (1997, 2006), Brenner (2004), Brenner ve Theodore (2002), Peck ve Tickell (2002) gibi yazarlar da paylaşarak yerel yönetimlerin ön plana çıkışını sermaye birikim rejimindeki değişikle açıklamaya çalışırlar ve neoliberal kentleşme kavramsallaştırmasına başvururlar ve böylelikle neoliberalizmin ekonomik ve siyasi bir proje olduğu kadar kentlerle ilgili olan doğasına da vurgu yaparlar (Genç, 2018: 112-116; Savaşkan ve Aksu Çam, 2019: 154).

1980'li yıllardaki ilk uygulamalardan sonra kentsel politikanın neoliberal biçimleri bir evrim süreci geçirmiştir. Ve neoliberalizmin yükselişinde kentler önemli bir rol oynamıştır. Kentler, neoliberal yeniden yapılanma projelerinin dışarıdan empoze edildiği yerler değil, bilakis, neoliberalizmin yeniden üretilmesi, yaygınlaştırılması ve dönüşümü sürecinde merkezi rol oynayan mekanlardır. Neoliberalizmin kuluçka makineleridir (Peck ve diğerleri, 2009: 63-65).

Erken kapitalistleşen ölkelerde, kentlerin neoliberal girişimlerin görünür hale geldiği, stratejik öneme sahip mekânlar olduğu savunulur (Brenner ve Theodore, 2002: 349). Kuzey Amerika ve Batı Avrupa gibi eski sanayileşen dünyada uygulamaya konan farklı neoliberal kentsel yeniden yapılanma stratejileri, sadece bu projelerin çeşitliliğini değil, aynı zamanda geçmişin mirası olan kentsel politik-ekonomik yapılarla yeni projeler arasındaki etkileşimin bağlama özgü etkileşimini yansıtır (Peck ve diğerleri, 2009: 58). Dolayısıyla yerel kurumsal değişimin bu çok yönlü süreçleri erken kapitalistleşen ölkelerinin 1970 sonrası dönemde karşı karşıya kaldığı problemleri aşma konusunda geliştirilen neoliberal stratejilerin deneme yanılma yöntemiyle uygulanmaya konmasından ibarettir (Brenner ve Theodore, 2002: 377).

Harvey (2015: 53-54) 1970'lerin ortalarında New York'ta yaşanan ve adına kentsel kriz denen olaylar silsilesini anlatarak aslında neoliberal yeniden yapılanmanın ne kadar kentsel bir yönü olduğunu gözler önüne sermektedir. Söz konusu dönemde New York'ta kapitalist yeniden yapılanma, sanayisizleşme ve banliyöleşme kent merkezinde yaşayanların büyük çoğunluğunu yoksulluğa mahkûm etmiştir. Resesyonun vites arttırmasıyla birlikte federal yardım azalmış, şehrin gelir gider makası açılmış ve bankalar borçların vadesini uzatmayı reddetmiştir. İflasa itilen şehri

kurtaracak önlemler ise şehrin bütçe yönetimini yürütecek yeni kurumlar oluşturulmasını şart koşmaktaydı. Bu kurumlar şehrin vergi gelirleri üzerinde söz sahibi kılınmıştır. Sonuçta, kentte güçlü belediye sendikalarının talepleri reddedilmiş, maaşlar sabitlenmiş, kamu istihdamı ve sosyal hizmetlerde sınırlamalara gidilmiştir. Kısacası şehri kurtarmak adına New Yorkluların yaşam kalitesi düşürülerek yatırım bankacıları memnun edilmiştir. Şehrin toplumsal ve fiziksel altyapısı büyük darbe almıştır. Şehrin emek hareketinin 30 yıllık birikimi ellerinden alınmış; şirketlerin refahı kentlilerin refahına tercih edilmiştir. New York'ta yaşananlar aslında kentsel krizin baş gösterdiği diğer kentlere göz dağı vermiştir.

Şehrin yeni seçkin kurumları, yarattıkları kent imajını satmak için harekete geçip bir kültürel ve turistik merkez olarak kenti lanse etmeye başlamışlardır. Şehrin ekonomisi yatırım bankaları tarafından medya, finansal hizmetler gibi tamamlayıcı hizmetler ya da mutenalaştırma ya da mahalle restorasyonları gibi uygulamalarda yansımaları bulan genişletilmiş tüketicilik etrafında yeniden inşa edilmiştir. Knet yönetimleri, sosyal demokrat kimliklerinden sıyrılarak girişimci olmak üzere yapılandırılmışlardır. Yatırım sermayesini çekmek için kentlerin girdiği rekabet, yönetimi dönüştürmüş ve kamu-özel ortaklıkları temelinde bir yönetim hayata geçirilmiştir. Kentle ilgili idari konular kapalı kapılar ardında görüşülür olmuştur. Yerel yönetimler temsile dayalı demokratik kurumlar olma özelliklerinden sıyrılmıştır (Harvey, 2015a: 55).

1970'lerin ortalarında yerel düzeyde yaşanan bu kriz ve onun sermaye güçlerince ikamesi/giderilmesi ulusal düzey açısından bir örnek oluşturmuştur. New York mali krizinin bu şekilde yönetilmesi sonucu, hükümetin rolünün vatandaşların refahı ve ihtiyaçlarına yönelik işler yapmaktan çok, iyi bir iş ortamı yaratmak olduğu böylelikle vurgulanmıştır. Böylelikle 1980'lerde ABD açısından ve IMF üzerinden uluslararası düzeyde, neoliberal politikaların piyasaya sürülmesine zemin hazırlanmıştır (Harvey, 2015a: 56).

Bu hikâyede öne çıkan başlıklar neoliberal politikaların devreye girmesiyle birlikte kent yönetimlerinde yaşanan dönüşüm, yapı çevrenin dönüşümü ve kentsel dönüşüm projeleri ile bunlarla bağlantılı olarak finansmanda yaşanan değişimdir. Bu başlıkların detayları aşağıda incelenmektedir. Ancak önce Küresel Kuzey ve Küresel Güney ayrımının bu politikaların incelenmesi açısından önemi göz önünde

bulundurularak bu ayrımın neoliberal kentleşme bakımından ifade ettiği anlamlar mercek altına alınacaktır.

2.6.1. Küresel Kuzey ve Küresel Güney’de Neoliberal Kentleşme

Lefebvre, kentsel devrim kavramını ortaya atarak 20. yüzyıl küresel kapitalizminin odağında kentsel gelişimin ve altyapının olduğunu belirtmiş, kentlerin sadece toplumsal artı değer üretildiği mekân olmadığını, artı değer üretiminin kente içkin ve kent üzerinden olduğunu ifade etmiştir (Bayırbağ vd., 2022: 2). Böylelikle sanayi toplumundan kent toplumuna geçiş olduğunu, ancak yine de mekânın üretiminde devletin belirleyici rolü olduğunu ileri sürmüştür (Lefebvre 2009: 266)

Tek gezegensel bir devrimden ziyade, sanayi toplumundan kentsel topluma geçişin farklı mekanlarda eşit olmayan bir biçimde ortaya çıktığını ifade eden Lefebvre (Bayırbağ vd., 2022: 4), aynı zamanda bu devrimlerin kentin yüksek oranda politize olmuş doğasını ortaya çıkardığını ve söz konusu dönüşümün devlet aygıtı marifetiyle koordine edildiğini söyler (Bayırbağ, 2022: 5). Piyasaya uyumlanan devlet, kentsel siyaset üzerinde de bazı gözle görünür sonuçlar ortaya çıkmasına neden olmuştur (Akçaoğlu, 2018: 786). Devlet bu mekân üretiminin yürütücü gücü olsa da, devlet aygıtı bunu bağımsız bir şekilde yapamaz. Bunun için birçok devlet-dışı çıkar grubuyla kimi zaman çatışmalı, kimi zaman ise hileli bir iş birliği içine girer (Lefebvre, 2009: 227-8; Bayırbağ vd., 2022: 5). Devletler bu geçişi yalnızca bürokratik politikalarla ya da zor yoluyla gerçekleştiremezler. Rızayı elde etmek ve aktörleri harekete geçirmek için finans sermayesi, inşaat sektörü ve kentlileri de denkleme dahil etmek zorundadır (Bayırbağ vd., 2022: 5). Shatkin (2016: 146; 2017: xiv) devletin kârlı emlak piyasasında düzenleyici olmanın yanı sıra katılımcı da olduğunu vurgulamıştır.

Çağdaş kentsel gerçeklik, kapitalizmin önceki çevrimlerine kıyasla gitgide daha fazla farklılaşmış, çok biçimli ve çok düzeyli bir hale gelmektedir (Brenner ve Schmid, 2015: 152). Bayırbağ vd., (2022: 3) da bu doğrultuda, gezegensel ölçekte bir kentsel devrimden ziyade Türkiye örneğinin de gösterdiği gibi, çağdaş kentleşmenin her biri birbirinden yoğunluk, süreklilik ve coğrafi menzil bakımından yere özgü ‘kentsel devrimler’den bahsedilebileceğini iddia ederler.

Penpecioglu vd. (2022: 172)’nin Lefebvre’e atıfla ‘gezegensel ölçekte gerçekleşen tektonik bir kayma’ olarak nitelediği kentsel devrim, kapitalist üretim tarzının dönüşümüyle birlikte mekânın metalaşması ve sanayi toplumundan kent

toplumuna geçişi ifade etse de bu kapitalist kentleşme süreci dünyanın farklı coğrafyalarında eş zamanlı ve eş biçimli gerçekleşmemektedir. Dolayısıyla Küresel Kuzey ülkelerinin deneyimlerinden yola çıkarak Küresel Güney ülkelerinin kentsel büyüme ve dönüşüm süreçlerini anlamaya çalışmak (Roy, 2009: 820) yanıltıcı sonuçlara götürebilecektir. Ayrıca Küresel Kuzey ve Küresel Güney ayrımında bir geçiş sürecinde olduğu söylenebilecek Türkiye’de, ülkedeki kentleşme dinamiklerini anlama çabası Küresel Güney deneyimlerine dair bir değerlendirmeye başvurulmaksızın yapıldığında güdük kalacaktır (Ay ve Penpecioglu vd., 2022: 8).

Lefebvre’nin kapitalist üretim tarzının ve tüketim ilişkilerinin radikal bir biçimde dönüşümü sonrasında mekânın metalaşması ve sanayi toplumundan kent toplumuna geçiş olarak tanımladığı kentsel devrim, dünyanın farklı bölgelerinde eş zamanlı gerçekleşmemektedir. Küresel Kuzey’in kentsel devrimi Güney’inkinden önce, yasal sınırlar içinde, açık ve resmi bir çerçevede, öngörülebilir ve denetlenebilir bir biçimde gerçekleşmişken, Güney’in kentsel devrimi ise enformel bir çerçevede, devlet, piyasa ve yurttaş arasındaki dinamik mücadelelerle biçimlenen dağınık ve çatışmalı bir süreçte işlemektedir. Küresel Güney’in kentsel dönüşüm hikayelerinde spekülasyon, çatışma, kaos ve belirsizlik hakimdir (Penpecioglu vd., 2022: 172-177).

Schindler gezegensel kentleşme kavramsallaştırmasının farklılıkları görünmez kılacağı ve kentliliğin merkezine Kuzey Atlantik’i yerleştireceği eleştirisiyle Güneyli şehircilik kavramını geliştirmiştir (Schindler, 2022: 44-45). Bu kavram ile aynılaştırıcı bir epistemoloji ortaya koymaktan ziyade, Güneyli kenti farklı kombinasyonlar ile tanımlayan unsurları ortaya koymayı hedeflediğini belirtir (Schindler, 2022: 45). Robinson (2006: 2) Küresel Kuzey ve Küresel Güney ülkelerini karşılaştırarak çalışmanın bu kentler arasında küresel kent literatürü gibi alanlarda yaratılan hiyerarşiye meydan okumak için elzem olduğunu savunur.

Kuzey ve Güneyli şehircilikten bahsederken, Kuzey’in ve Güney’in homojen bütünlükler olmadığını, her ikisi içerisinde hakim eğilimlere uymayan bölgelerin olabileceğini, öte yandan kentlerin sürekli bir biçimde yeniden ve yeniden oluştuğunu serh olarak düşen Schindler (2022: 63), yine de Kuzey Atlantik ve Kuzeydoğu Asya’nın dışındaki birçok kenti Güneyli kentler kavramlaştırmasının temsil edebildiğini ve Kuzey ile Güney arasındaki bu farklılıkları görmezden gelmenin

günümüz kentleşmesini doğru bir yerden ve bütünlüklü bir biçimde anlamamızı engellediğini ifade eder.

Schindler (2022: 63-64)'e göre, kendine özgü politik ekolojileri olan, sermaye ve emeğin nevi şahsına münhasır biçimde geçişliliklerle ilişkilendiği ve kentlilerin yaşamlarını etkileyen farklı kentsel metabolik kurulumların özgünlüğünün biçimlendirdiği Küresel Güney kentleri yaklaşımı, zamandan bağımsız bir hakikat olma iddiasından azade, Güneyli kentlerin gerçek sorunlarını çözmeye odaklı kent merkezli araştırmalar için bir başlangıç noktası sunabilir.

Schindler'e göre Güneyli kentler şu üç temel eğilimi paylaşırlar (Schindler, 2022: 52-60): İlk olarak, Güneyli şehircilikte sermaye ve emek arasındaki kopukluk dolayısıyla kent yönetimlerinin odağında kentteki toplumsal kesimlerin yaşamını iyileştirmekten ziyade, hâkimiyet alanını dönüştürme hedefi bulunur.

İkinci eğilim, Güneyli kentlerdeki süreksizlik, dinamiklik ve mücadele süreçlerine odaklanır (Schindler, 2022: 54). Güneyli kentlerin kimi sakinleri - çoğunlukla azınlık- kentsel hizmetler konusunda resmi kanallarla hizmete erişiyorken, büyük çoğunluk ise söz konusu altyapıya gayriresmi ilişki ağları üzerinden erişim sağlarlar. Su ve elektrik gibi hizmetlere evrensel erişimin olduğu Kuzeyli kentlerden farklı olarak, Güney'de yer alan eşitsizlik kentle kurulan tekil ilişki biçimlerine ve kolektif eyleme zemin hazırlar (Schindler, 2022: 55).

Üçüncü eğilim ise; Güneyli kentlerde politik ekonomi ve materyalizm diyalektik bir ilişki içindedir (Schindler, 2022: 58). Kuzeyli kentlerin maddeselliği ile ekonomi politiği arasındaki ilişkiye bakıldığında, çoğu kez ekonomi politiğin şartlarının bu ilişkiyi belirlediği görülür.

Küresel Güney kentlerinin deneyimleri üzerine oluşan yazın gösteriyor ki, formel süreçler kadar enformel süreçler, güçlü piyasa aktörleri kadar ezilenler ve devlet politikaları kadar bu politikalara karşı oluşturulan kentli direnişleri kentlerin değişip dönüşmesinde etkili olmaktadır (Acara ve Penpecioğlu, 2022: 5).

Kentleri anlamak küresel sermaye çevriminde kentlerin simgesel olarak nerede konumlandığını anlamaktan geçse de eleştirel kent kuramı Güneyli kentleri anlama konusunda uygulamaya konduğunda her zaman açıklanamayan bir şeyler olduğu gözlemlenir. Zira Güney kentleri büyüklük bakımından Avrupalı kentlerden büyük

olsa da sanayileşme bakımından Kuzey'deki kentlerden geridedir. Öte yandan küresel kapitalizm, Güney kentlerini ve bu kentlerde yaşayan insanların hayatlarını şekillendiren tek kuvvet de değildir. Schindler ne gezegensel kentleşmenin ne de sömürge sonrası anlatının Küresel Güney kentlerinin sorunlarına cevap verebilecek yeterlilikte olduğunu kabul eder (Schindler, 2022: 48-51).

Dünya üzerinde küresel piyasaların ve bununla bağlantılı olarak neoliberal politikaların etkilemediği bir alan bulmak giderek imkânsız hale gelse de, bu etki hem her yerde aynı derece ve biçimde ortaya çıkmamakta, hem de her zaman zorla ve dayatmayla değil, kimi zaman küresel piyasalardan pay alma, kalkınma, dünyadan geri kalmama gibi gerekçelerle davet edilerek gelmektedir (Bayırbağ, 2022: 73). Küresel Güney'deki yöneticiler ülkelerini Küresel Kuzey'in eriştiği 'çağı yakalamak' ve tıpkı onlar gibi oyunun kurallarına etki edebilen aktörler haline getirmek istemekte, üstelik toplum da bu talepler konusunda çoğu zaman siyasi erk sahipleriyle ortaklaşmaktadır. Üretim yönüyle olmayacağı aşikâr olan bu eklemelenmenin tüketim üzerinden olacağı gerçeği de bu gündeme tutunmaktan alıkoymaz (Bayırbağ, 2022: 75).

Zaten üretime yönelik büyüme uzun vadeye yayılan bir politika olduğundan, Güney'in Kuzey ile aradaki mesafeyi bir an önce kapatma ve çağı yakalama motivasyonu, bunu 'tüketime dayalı bir büyüme ve refah etkisi yaratma' stratejisi ile gerçekleştirmenin zeminini hazırlamıştır (Bayırbağ, 2022: 76). Bir yandan da neoliberalizmin siyasa alanındaki belirgin özelliklerinden olan 'hızlı politika yapma' güdüsü (Şengül, 2015:3; Peck, 2002), Güney ülkelerini de bu yönde davranmaya sevk etmektedir (Bayırbağ, 2022: 76). Öte yandan, zaman-mekansal sıkışmaların ve krizlerin her zaman bu politikalara yoğun maruziyetin bir sonucu olarak değil, kimi zaman da kıyısında kalmış olmanın sonucunda ortaya çıkabildiği notu düşünülmelidir (Bayırbağ, 2022: 73).

Neoliberal politikalar zaten uygulandığı herhangi bir mekânda mağdurlarını köşeye sıkıştırıp, belli kentsel mekanlara mahkûm ediyorken, Küresel Güneyde bu durum, Lefebvre'nin Kentsel Devrimi'nde ortaya koyduğu üç tarihsel tabakanın iç içe geçmiş olması ve bu tabakalardaki çelişkilerin zaman-mekânsal açıdan bu kentlere yığılmış olması sebebiyle daha sert bir biçimde tecrübe edilmektedir (Bayırbağ, 2022: 77). Küresel Güney'deki kentleşme süreçlerinin ortaya çıkardığı yapı, Lefebvre'in sözünü ettiği endüstrileşme sonrası kentsel mekânından büyük ölçüde ayrılmaktadır.

Küresel Kuzey’de kırsal, endüstriyel ve endüstrileşme sonrası gibi tarihsel olarak farklı dönemlere tekabül eden mekanlarda karşılığını bulan bu üç farklı sürecin Küresel Güney’de eklektik bir biçimde üst üste yığılması heterotopyalar üretmektedir (Bayırbağ, 2022: 90). Zira kalkınma kervanına geç katılan ülkeler sahip oldukları kısıtlı bütçe, zaman ve irade dolayısıyla nevi şahsına münhasır derme çatma çözümlerle ‘bedeli’ sonradan ödenecek bir kentleşme ile ‘yumuşak modernleşme’ye razı olmuşlardır (Bilgin, 1999-26-27; Çavuşoğlu, 2011: 42).

2.6.2. Kent Yönetimi ve Kentsel Politikanın Dönüşümü

Neoliberalizmin etkisi altında kentsel siyasette iki önemli dönüşüm gerçekleştiği iddia edilir. Bunlardan birincisi, yerel yönetimlere daha fazla finansal ve siyasi özerklik sağlamak adına yönetsel ademi-merkezileşme iken, diğeri ise rekabeti arttırmak adına girişimci kentsel politikaların benimsenmesidir. 1970’lerde kapitalist ekonomilerin içine düştüğü krizden çıkmak için başvurulacak yapısal reformların bir sonucu olarak bu değişimler yaşanmıştır. Bu süreçlerin her biri değişen derecelerde tüm erken kapitalistleşen ülkelerde ortaya çıksa da geliştirmekte olan ülkeler bakımından süreç farklı ilerlemiş, dönüşümün dinamikleri, büyük oranda geçmişten miras aldıkları merkeziyetçi yönetim anlayışının yerel yönetimlere yeterince alan tanımamasından kaynaklı olarak, fark edilir bir biçimde erken kapitalistleşen ülkelerdeki süreçlerden ayrılmıştır (Kuyucu, 2018a: 1154).

Erken kapitalistleşen ülkelerde kentler, 1960’lara kadar idari bir anlayışla yönetiliyorken, 1970’ler ve 1980’lerde daha girişimci yaklaşımlar benimsenmeye başlanmıştır (Harvey, 2011: 421). Fordist-Keynezyen dönemin kentsel yönetimi refah açısından değerlendiren bakış açısından 1980’lerin büyüme ve rekabet odaklı çerçevesine geçiş, yalnızca yerel kurumsal biçim ve işlevlerin yeniden dizilimi olarak görülemez. Bu doğrultuda, kentsel girişimcilik devletin yeniden ölçeklendirilmesiyle yakından ilişkilidir. Kentsel ve bölgesel gelişmeye devlet müdahalesinin yeni büyüme odaklı biçimleri kentsel girişimcilik adıyla anılmaktadır. Ve Brenner’a göre kentsel yönetim devletin yeniden ölçeklendirilmesi sürecinde katalizör, aracı ve arena olarak işlev görmüştür (Brenner, 2004: 174-177).

Harvey kent yönetimlerinin 1980 sonrası geçirdiği dönüşümün makro düzeyde ekonomik sebepleri ve sonuçları olduğunu öne sürmüştür. 1973’teki ekonomik durgunluktan sonra, farklı siyasi kimliklere ve farklı yasal ve siyasal güçlere sahip

yerel yönetimler aynı istikamette ilerlemeye başlamışlardır: sanayisizleşme, yapısal işsizlik, mali tasarruf, özelleştirme, piyasa rasyonalizmine kayış (pratikten çok teoride olsa da). Bu doğrultuda, yerel yönetimler uluslararası sermayeyi çekerek kapitalist gelişmeyi sağlamak için bölgenin çekiciliğini arttırmaya çalışmıştır. Kent girişimciliği Fordist-Keynesyen birikim modelinden esnek birikim modeline geçişte önemli bir rol oynamıştır (Harvey, 2011: 423).

Kent girişimciliğinin ayrıcalığı olan kamu-özel ortaklığı belli bir mekandaki koşulları iyileştirmek amacıyla değil, spekülasyon inşaa faaliyetleri ile kente gelmesi muhtemel yatırım ve ekonomik gelişme sağlama amacıyla oluşturulur. Kentsel girişimciliği önceki dönemlerden ayıran özellik, risklerin ulusal ya da federal idare yerine yerel yönetim tarafından üstlenilmesidir (Harvey, 2011: 428-429).

Birçok örnekte, neoliberal programlar kentsel politika rejimleri tarafından içselleştirilmektedir. Dolayısıyla kentler yer pazarlaması, kentsel kalkınma birlikleri, kamu-özel ortaklıkları, sosyal kontrol, zabıta ve denetim için geliştirilen yeni stratejiler gibi neoliberal politika deneyimleri için adeta birer laboratuvar işlevi görmeye başlamışlardır. Bu neoliberal kentsel politika deneyiminin ise temelde iki hedefi vardır. Birincisi, kent mekânını piyasa odaklı ekonomik büyüme için seferber etmek; ikincisi ise kenti elit tüketim pratiklerinin mekânı haline getirmektir (Brenner ve Theodore, 2002: 368). Yeni dönemde kent yönetiminin görevi, hareketli ve esnek üretim modelleri ile finans ve tüketim akışını kent mekânına çekmektir (Harvey, 2011: 436).

Yeni kentsel politika kapsamında benimsenen girişimcilik, kamu sektörünün kentleri bir işletmeyi yönetir gibi yönetmesi, yerel yönetim sürecindeki kurum ve kuruluşların özel sektör kuruluşları gibi hareket etmesini beraberinde getirmiştir. Geleneksel planlama prosedürlerinin öngördüğü hiyerarşik ilişkilerden, işbirlikçi ya da paydaş odaklı ama elitlerin kilit bir pozisyonda olduğu ve çoğunlukla sosyal anlamda dışlayıcı bir sürece geçiş söz konusu olmuştur. Bu anlamda kentsel düzeyde bir demokrasi açığı ortaya çıkmıştır. Halkın azalan gücüne karşılık uzmanlar kentlerin dönüşümünde daha fazla söz sahibi olmuştur (Swyngedouw vd., 2002: 573-574).

Öte yandan, kent girişimciliğinin bir yönünü de yüksek finans, yönetim gibi temel kontrol ve yönetim işlevlerinin kent bünyesinde toplanması oluşturmaktadır ve bu alanda da ciddi bir rekabet söz konusudur. Zira bu anlayışa göre geleceğin kenti,

bilgi ya da kontrol-komuta kentidir. Son olarak kent girişimciliğinde rekabet avantajı yaratan bir diğer etken merkezi hükümetten kente verilen destektir (Harvey, 2011: 433).

Büyük ölçekli kentsel yatırımlar ya da tema-odaklı büyük kentsel eğlence merkezleri gibi mega projeler üzerinden kentler sıfır toplamı olarak gördükleri yarış için finansman sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu yarıştaki başarı dolayısıyla kentsel mekâna ilişkin imajların satılmasıyla ilgili olmaktadır. Bir yandan kültürel farklılıklar piyasalaştırılırken bir yandan da farklılığı sınırlandıran toplumsal kontrol mekanizmaları teşvik edilmektedir (Mayer, 2007: 94).

Örneğin, İngiltere Baltimore'da oldukça çekişmeli bir referandumun ardından özel sektörün kent arazilerini kullanabilmesi kabul edilmiş ve Harborplace dönüşümü gerçekleştirilmiştir. Bu dönüşüm, kamu-özel ortaklık politikasının kent yönetiminin hemen her alanında destek görmesine neden olmuştur (Harvey, 2011: 428).

Yukarıda bahsi geçen kentsel politikalar, Küresel Kuzey ülkelerindeki uygulamaların bir özeti olsa da elbette ki zamansal açıdan değişim göstermiş, doğrusal bir biçimde hayata geçirilmemiştir. Neoliberalizmin erken dönemlerinde (roll-back) kentsel yoksulluğun ve dışlamanın yoğunlaştığı alanlar görmezden gelinmiştir ama roll-out döneminde suçun, işsizliğin ya da sosyal bozulmanın diğer yansımaları/görünümlerine yönelik politikalarla bu alanlara nüfuz edilmeye çalışılmıştır (Mayer, 2007: 97-98). *Roll-back* safhasında sosyo-mekansal dışlama artmış, refah ve fırsatlar eşitsiz dağıtılmıştır. *Roll out*'ta ise reform farklı kavram setleri ve söylemlerle anılır olmuş, yeni kurumsal yapılar geliştirilmiştir (Mayer, 2007: 92).

Küresel Güney'de ise tek bir yol takip edilmemişse de bazı örnekler genel trende ilişkin önemli ipuçları vermektedir. Çin'de 1980'lerden itibaren ekonomik reformların uygulamaya konmasıyla piyasalaşmanın etkisinin sosyalist kentsel politikalar üzerindeki etkileri tartışılmaya başlanmıştır. Devlet küreselleşme ya da idari ve mali yerelleşme baskılarına rağmen kentsel ekonomide nihai kararları veren, düzenleyen ve katılımcı bir pozisyonadadır. Zira Çin'de devlet, toplumsal dokunun ayrılmaz bir parçası olan ve orada gömülü olan siyasi ve ekonomik bir kurumdur. Bu ise Çin'in kentleşme deneyiminin, her aşamada Çin hükümetinin tavizsiz egemenliği altında özgün bir yapıya sahip olmasını beraberinde getirir (Pow, 2012: 49-50).

Çin’de reformlar kapsamında, büyük bir devlet mülkiyetinin özelleştirilmesi yoluna gidilmemiştir. Çin’de daha ziyade konut ve arsa gibi devlet mülkiyetinde olan şeylerin kontrol ve yönetim hakkının kısmi ve yavaş reformlarla ademi merkezileşmesi söz konusu olmuştur. Çin ekonomisinin artan ademi merkezileşmesi ve piyasalaşması ile birlikte kentsel süreçleri yukarıdan, aşağıdan ve dışarıdan dönüştüren bazı özgün şartlar ortaya çıkmıştır (Pow, 2012: 55-56). Devlet karar alma süreçlerindeki yetkilerini yerel yönetimlere devrettikçe ve serbest piyasa aktörlerini ekonomiyi dönüştürmek üzere sisteme dahil ettikçe, dikey bağların belirlediği önceki katı kentsel hiyerarşi bozulmaya ve daha yatay bağlarla biçimlenen bir kentler sistemi gelişmeye başlamıştır. Bu modelde yerel yetkililer yerel kalkınma hedeflerini gerçekleştirmek için yönetim kurulu ya da genel müdür gibi davranmıştır. Kentsel büyüme ivmesi genel olarak devletin finansal bir yardımı olmaksızın yerel ve yabancı kaynaklardan sağlanmıştır. Dolayısıyla devlet sermayesinin büyük kısmı merkezi devletten değil yerel yönetimden gelmektedir ancak tabi ki Çin’in dışa açılması merkezi devletin inisiyatifi olmasa gerçekleşmesi muhtemel bir şey değildi. Ayrıca ilk reform dönemlerinde de devlet bazı kentlerin yabancı yatırımları çekmesini sağlayacak finansal ve yasal teşvikleri de bazı kentlere sağlamıştır. Çin’deki neoliberalizm, özelleştirmeci norm ve uygulamaların otoriter bir yönetimle bir tür ortak yaşam biçimi halinde bir arada bulunduğu uzaktan sosyalizm olarak adlandırılabilir (Pow, 2012: 56-59).

Nikaragua’da da 1990’lı yıllarda birbiri ardına gelen muhafazakâr ve liberal hükümetler özel yatırımcıları büyük ölçekli projeler yapmak üzere Managua’ya çekmek için kenti güzelleştirmeye çalışmışlar; vergi indirimi gibi yöntemlerle özel gayrimenkul gelişimi süreçlerini teşvik etmişlerdir. Kuzey Managua’daki işçileri serbest ticaret bölgelerine taşınması için özel otobüs yolları inşa edilmiştir (Rodgers, 2012: 127-128)

Güney Afrika’da Dünya Bankası’nın sunduğu neoliberal reçete doğrultusunda kentsel politikada kentsel rekabetin önceliklendirilmesi ve kanalizasyon, su, ulaşım, sağlık, elektrik gibi hizmetlerin özelleştirilmesi anlayışı benimsenmiştir (Geddes, 2017: 130). Bu politikalar ise Güney Afrika kentlerindeki ırksal eşitsizlikten daha derin bir sınıfsal ayrımcılık yaratmıştır (Bond, 2005: 341).

Güney Afrika'daki kentsel krize karşı verilen mücadele yirminci yüzyılın sonuna damgasını vurmuşken, 21. yüzyılın ilk yıllarında ise dikkatleri Latin Amerika'ya yöneltecek gelişmeler olmuştur. Bu dönem verilen mücadelelerin başarısı neoliberalizmin 'el koyma yolu ile birikim' stratejisine karşı güneyde oldukça etkin bir mücadele verildiğini göstermektedir (Geddes, 2017: 131).

2.6.3. Yapılı Çevrenin Dönüşümü ve Kentsel Dönüşüm Projeleri

Şüphesiz ki, neoliberal politikalar ve kent girişimciliğine geçiş kentsel kurumlar ve politikalar üzerinde olduğu kadar kentin yapıları çevresi üzerinde de etkisini göstermiştir (Harvey, 2011: 425). 1980 sonrasında kentlerinde, yeni sosyo-ekonomik yapılanma doğrultusunda, kentlerin dağıtımçı politikaların uygulandığı, refahın ön planda tutulduğu ve doğrudan hizmet sunumu yapan yerlerden, daha piyasa odaklı, rekabet gücünü arttıracak ekonomi politikalarının takip edildiği yerlere doğru evrilmesi şeklinde bir değişim gözlenmiştir. Ve bu anlamda birçok kentte kentsel yeniden canlandırma, var olan kentsel hiyerarşileri ya da işlevleri yıkıp yeni meslekler yaratma ve (ulusal, bölgesel ya da uluslararası) kentsel iş bölümünde kentin konumunu güçlendirmek için bir fırsat olarak görülür. Yani ekonomik büyüme arayışı, kentsel yenilemeyi bir araç ve bir önkoşul pozisyonuna yerleştirir (Swyngedouw vd., 2002: 547-548). Kentsel rant yaratılması bu kentsel gelişim projelerinin merkezindedir (Swyngedouw vd., 2002: 552).

Piyasa güdümlü proje odaklı bu kentsel projeler, kentsel alana müdahale etme konusunda, yasaya dayanan planlama anlayışının yerini alır. Fordist dönemin klasik yöntemi olan kapsamlı 'planlama'nın krizine karşılık esnekliği bünyesinde barındıran büyük ve simgesel 'proje' anlayışı elverişli bir alternatif olarak benimsenmiştir. Ancak yine 80'ler ve 90'lar boyunca Avrupa'da planlama hala sürecin önemli bir özelliğini teşkil etmektedir. Planların yeniden düzenlenmesi, yeni planlama hedefleri, araçları ve kurumları ve yeni müdahale biçimleri gibi yollarla planlama anlayışında esaslı bir değişim gözlenmektedir (Swyngedouw vd., 2002: 562).

Fordist büyüme modelinde belediyeler kentsel altyapının genişletilmesine ve büyük ölçekli kentsel yenilemeye odaklanmışlardır. Kentsel yenilemeye ilk önce büyüme yaklaşımı perspektifinden bakan yaklaşım ise sosyal yatırım ve yeniden dağıtımı ikinci sıraya koymuş, önceliklendirmemiştir (Mayer, 2007: 94). Keynezyen refah devleti müdahaleciliğinin evrensel kapsayıcı destek politikalarının yerine

1980'ler itibariyle yere bağılı, mekâna odaklanan yeniden gelişim politikaları almıştır. Ulusal kaynak ya da teşvikler yaratma durumu azalırken, kentsel projelerin hayata geçirilmesi için özel sermaye devreye sokulmuştur (Swyngedouw vd., 2002: 564).

Tüketimin mekânsal dağılımı üzerinde oynamak, rekabetteki konumu iyileştirmeye yönelik önemli bir müdahaledir. Örneğin bazı bölgeler turizm ve emeklilik albenisiyle bezenerek kitle tüketimini çekmeye çalışmışlardır. Aynı zamanda yine bu amaçla kültürel yenileme, soylulaştırma, yapılı çevrenin fiziksel yenilenmesi, alışveriş merkezleri, stadyumlar, marinalar gibi tüketim merkezlerinin inşası kentsel yenileme stratejilerinin bir parçası olarak artış göstermişlerdir. İngiltere'de 1970'lerde doğu kıyısının en berbat yeri olarak anılan Baltimore sonraki yirmi yılda kentsel yenileme ile turizm istihdamını 15 kattan fazla arttırmıştır. Ayrıca festivaller gibi kültürel etkinlikler de yatırımcıların ilgisini çekmiş, gösterişçi tüketimi kullanma olasılığını canlı tutmuştur (Harvey, 2011: 431-432).

Thatcher döneminde İngiltere'de toplu konutlar özelleştirilmiş, bu ilk başta alt sınıflar tarafından ucuza konut sahibi olma fırsatı olarak görülmüşse de, kıymetli merkezi yerlerde konut spekülasyonunun başlamasıyla işçiler ve diğer düşük gelirli nüfus, kentlerin çeperine kimi zaman havuçla kimi zaman sopayla gönderilmişlerdir. Bu da önceden işçilerin yaşadığı merkezi mahalleleri mutenalaştırmış, merkezden sürülen kesimler kimi zaman evsizliğe kimi zaman da ev ve iş arasında uzun süreli yolculuklara maruz kalmıştır (Harvey, 2015a: 173).

1980'lerden sonra kentsel yenileme kentsel politikanın en önemli konularından birisi haline gelmiştir (Swyngedouw vd., 2002: 572). Swyngedouw vd. (2002: 543)'e göre kentsel gelişim projeleri, kentsel yöneti(şi)min neoliberal biçimlerinin simgesel örnekleridir. Kentsel gelişim projeleri, postmodern biçimlerin, post-Fordist ekonomik dinamiklerin ve yönetimin neoliberal süreçlerinin bir araya gelerek ortaya çıkardığı projelerdir (Swyngedouw vd., 2002: 546).

Kentsel gelişim projelerinin geliştirilmesinde temel amaç elitlerin rekabet avantajına sahip olduğu bir kentin küresel rekabet edebilirliğini arttırmaktır. Bu projeler ekonomik, siyasi, toplumsal ve kültürel güç çatışmalarının yürütüldüğü arenalardır. Bu anlamıyla bu projeler, sürece katılanlar içinde en güçlü olanların arzu ve istekleriyle kentin geleceğini biçimlendirdiği 'elitlerin oyun alanıdır' (Swyngedouw vd., 2002: 563).

Bu projeler çoğunlukla yatırım sermayesini kentlere çekerek rekabet üstünlüğü elde etmek ve büyüme sağlamak adına girişilen projelerdir. Bu nedenle bu tür projeler sadece siyasi ve ekonomik gelişmelerin bir sonucu değildir ya da bu gelişmelere bir yanıt olarak ortaya çıkmazlar. Kentsel gelişim projeleri, aksine, sadece yerel değil, bölgesel, ulusal ve aynı zamanda uluslararası düzeyde hissedilen süreçlerin itici gücüyle kentsel ve siyasal değişimin katalizörüdür (Swyngedouw vd., 2002: 546).

Swyngedouw vd. (2002) Avrupa'daki büyük ölçekli kentsel gelişim projelerini inceledikleri çalışmalarında, yerel otoritelerin kendi başlarına ya da özel sektörle iş birliği halinde metropolitan ekonomilerinin rekabetçi konumunu güçlendirmek adına 1980'lerin ortalarından itibaren bu tür projelere giriştiklerini ifade ederler. Kimi durumlarda bu projelerin geleneksel planlama araçlarını devre dışı bırakılmasıyla, yasal düzenleme ve kurumsal yapıların es geçilmesiyle, projeye özgü istisnai karar verme yetkileriyle donatılmış kuruluşlar eliyle ya da ulusal/bölgesel yasal düzenlemelerin değiştirilmesiyle bir tür istisnailik rejimi altında uygulamaya koyduklarını tespit etmişlerdir. Ya da başka bazı durumlarda, ulusal hükümetler, inisiyatifi ele alarak yerel yönetim ve yerel halkı görmezden gelmek suretiyle bu projeleri uygulamaya koymuşlardır (Swyngedouw vd., 2002: 543). Yerel otoriteler ya da ulusal hükümetler çoğu zaman bu projelerin istisnai düzenlemelerle yürütülüyor olmasını, ölçek, simgesel önem, zaman baskısı, esneklik sağlanması, etkinlik ve benzeri gibi gerekçelerle meşrulaştırmaya çalışmaktadırlar (Swyngedouw vd., 2002: 572).

Kentsel canlandırmanın gerçekleştirilmesine ilişkin yeni ortaya çıkan rejimler, formel hükümet yapılarının yerini yeni kurumlara ve ajanslara bıraktığı, politika yapma güçleri, yeterlilikleri ve sorumluluklarının önemli oranda yeniden dağıtıldığı bir süreçle paralel biçimde işler. Daha esnek ve daha etkin olunması adına bu yarı-özel ya da büyük oranda özerk kuruluşlar yerel ya da bölgesel otoritelerin yerini alır. Ve bu paydaş katılımı modeli açık ve çarpıtılmamış iletişimin mümkün olduğu demokratik bir forum olarak sunulur. Ancak gerçekte devletin, özel sektörün ve sivil toplum kuruluşlarının birlikteliği, çoğu zaman hesap verebilirlik, temsil ve katılım anlamında yeterli olmamaktadır. Örneğin bu projelerde temsil konusunda formel bir yapı bulmak çoğu zaman zordur ve kimin neyi, kimi ve nasıl temsil ettiği oldukça belirsizdir (Swyngedouw vd., 2002: 556-557).

Swyngedouw vd., (2002: 547) inceledikleri projelerin, farklı politik-ekonomik rejimlerde olsalar da özellikle kentsel düzeyde çok önemli bir ortak özelliği yansıttıklarını düşünürler. Muhafazakâr liberalizmin politika platformu olan Yeni Ekonomi Politikası onlara göre bu projelerin ortak noktasıdır. Muhafazakâr liberalizm devlet müdahalesi kavramıyla çok özel ve yakın bir ilişki içindedir. Projelerin piyasa güdümlü olduğu ya da özel şirketler tarafından yürütüldüğü ifade edilse de çoğu örnekte devlet sürecin başat yürütücüsü konumundadır. Riskler devlet tarafından alınır, duruma göre özel sektörle paylaşılır (Swyngedouw vd., 2002: 552).

Kimi zaman söylemsel olarak kentsel gelişim projelerinin kentsel dışlamanın önüne geçilmesi için elzem olduğu iddiası dolaşıma sokulsa da aslında altta yatan sebep farklı olmaktadır. Kaynaklar çoğu zaman toplumsal grupların ihtiyaçlarına göre değil, onların proje oluşturma kapasitelerine, lobi yapma ve belli ilişki ağlarına erişimine göre verilmektedir. Bu da kırılgan sosyal grupların bu süreçlerden dışlanmasını ve yukarıdan dayatılan geçici ve plansız çözümlere mecbur kalmasını beraberinde getirmektedir (Swyngedouw vd., 2002: 564-565).

Öte yandan, kentsel gelişim projelerinin kentsel rantı artırma hevesi ve amacı, ister istemez bu projelerin yüksek gelir gruplarına yönelik olmasına sebep olmaktadır. Bu ise sosyal dışlanmayı hafifletmek şöyle dursun, kentin gitgide farklı gelir grupları ve sınıflar arasında bölünmesine, kentin birbirini dışlayan keskin sınırları olan ve yüksek oranda farklılaşan parçalardan oluşan bir kırkıyamaya dönüşmesine sebep olmaktadır (Swyngedouw vd., 2002: 567-8).

Bu projeler kamusal kaynakların emlak piyasası üzerinden özel sektöre aktarılmasının bir aracı haline gelmektedir. Yani toplumsal birtakım hedeflerden ziyade, bu projeler sermayenin devletten özel sektöre doğru el değiştirmesinin yoludur (Swyngedouw vd., 2002: 567). Bu projeler, bilhassa, neoliberal politikaların, geleneksel yeniden dağıtımcı anlayışı merkeze alan politikaların yerini almasının bir uzantısı olarak uygulanmıştır (Swyngedouw vd., 2002: 572).

Gotham (2001: 14-15) Amerikan kentlerinin değişimini incelediği çalışmasında, 1970'lerden beri Amerikan kentlerinin gerçekleşen büyük çaplı ekonomik dönüşümlere cevaben kentsel yeniden imar için yeni stratejiler geliştirdiklerini anlatır. Federal kaynakların ve vergi gelirlerinin azalmasıyla birçok kent kendilerini bir

eğlenme merkezi olarak yeniden inşa etmişler, stadyumlar, festivaller, casinolar gibi büyük eğlence projelerine devasa kaynaklar aktarmaya başlamışlardır.

Kapitalist kentleşmenin hakim olduğu farklı coğrafyalarda kentsel dönüşüm, gayrimenkul rantının üretilmesi ve seçici bir biçimde bölüştürülmesi (Sywngedouw vd., 2002; Harvey 2001 ve Smith 2002; Penpecioglu vd., 2022: 173), bunun ise sınıfsal eşitsizlikleri derinleştirerek adaletsizliği körüklemesi gibi ortak sonuçlar üretiyor (Smith, 2002: 90-99; Penpecioglu vd., 2022: 173) ve devlet söz konusu kentsel dönüşüm projelerine ilişkin düzenlemeleri kent planlama sistematığının dışına çıkarırken; birtakım farklı örüntülerin olduğu gerçeği gözden kaçırılmamalıdır. Kuzey Amerika ve Avrupa'daki kentsel dönüşüm süreci resmi bir biçimde ve kamu-özel iş birlikleri çerçevesinde ve yasal kurumlar eliyle şeffaf süreçlerle yürütülüyor ve dolayısıyla denetlenebiliyorken (Penpecioglu ve Bayırbağ, 2015: 335-343) Küresel Güney açısından sürecin her zaman böyle işlediği söylenemez.

Küresel Kuzey ve Küresel Güney'deki kentleşme deneyimlerini ortaklaştıran benzerlikler kadar, yere özgü ve Küresel Kuzey tecrübelerine dayanarak oluşturulmuş kent kuramına meydan okuyan önemli farklılaşmalar da bulunmaktadır (Acara ve Penpecioglu, 2022: 4-5). Küresel Güney'in kentleşme deneyimi, Küresel Kuzey'in kentleşme pratikleri etrafında örülmüş kuramsal yaklaşımları kökünden sarsan yeni “deneysel laboratuvarlar” ve “özgün kavram setleri” sunmaktadır (Roy, 2009: 820; Acara ve Penpecioglu, 2022: 5)

Küresel Kuzey ve Güney kentlerinde bahsi geçen bu ortak özelliklerin dışına çıkıp özgünlükleri yakalamak ise Küresel Güney'in kentlerine yakından bir mercek tutmakla mümkün olabiliyor. Küresel Güney'deki bu örnekler; devletin çoğu zaman piyasa aktörlerinin yerine geçerek arazi spekülasyonu yoluyla gayrimenkul rantı yarattığını, farklı toplumsal grupların dönüşüm sürecindeki müzakerelerinin enformel bir zeminde belirsizlikler ürettiğini ve bu belirsizlik ortamında devletin süreci her zaman yukarıdan aşağıya yürütemediğini, enformel ilişkilerin de bu süreci yönlendirme konusunda önemli rol oynayabileceğini göstermektedir (Penpecioglu vd., 2022: 173-177). Ya da devletin kentsel dönüşüm süreçlerinde merkezi aktör olarak süreci belirlediği başka örneklerde ise karar alma süreçlerinden yalıtılan toplumsal kesimler piyasa aktörleri ile yürütülen ‘arka kapı siyaseti’ ile ikame edilebiliyor (Penpecioglu ve Bayırbağ, 2015: 340). Küresel Güney'de formel devlet

mekanizmalarının enformel zeminde hareketi (Penpecioğlu vd., 2022: 174) kentsel dönüşüm süreçlerinin seyrini belirleyebiliyor.

Küresel Kuzey’de sermaye birikim sürecindeki tıkanıklıkları aşmakla görevli olan devlet, (Harvey, 2015a: 74) daha merkezi bir yerde konumlandığı Küresel Güney’de, yasa yapmak ve yaptığı yasayı uygulamanın yanı sıra, kentleşme sürecine bir piyasa aktörü olarak katılarak, bizzat kentsel rant üretimini başlatacak adımları atarak sermayenin alanını genişletmektedir (Ay ve Penpecioğlu vd., 2022: 9).

Küresel Güneydeki kentsel dönüşüm, insan yaşamından çok fiziksel mekânın iyileştirilmesine odaklanmaktadır. Dönüşüm süreci süresiz, dinamik ve tartışmalı bir biçimde yürütülmektedir. Ve bu kentlerin anlaşılmasında politik-ekonomi yaklaşımı yetersiz kalmakta; bu noktada ise toplumsal talep oluşumu sürecini gündelik hayatın maddiliği ile birlikte değerlendirme gerekliliği doğmaktadır (Schindler, 2017).

Küresel Güney’de devlet öncülüğünde yürütülen kentsel dönüşüm girişimlerinin ortak noktası, devletin/hükümetin oynadığı öncü rol ile fiziksel yenilemenin gerçekleşmesine ve hemen bunun akabinde toplumsal ve ekonomik iyileşmenin geleceğine olan inançla sürecin başlatılmasıdır (Ay ve Penpecioğlu, 2022: 8). Devletin sermaye birikimi sağlamak adına kentsel rant yaratmak için önemli müdahalelerde bulunduğu Küresel Güney’de, toplumsal kesimler bu ranttan payına düşeni almak için müzakere ya da direniş yollarına başvurabilmektedir (Ay ve Penpecioğlu, 2022: 9).

Çin ve Singapur kentlerinde devletin güdümleyici başat bir rol oynamasına karşın, Hindistan gibi çoğu Asya ülkesinde ise toplumsal taleplerin çeşitliliği yanı sıra, formel-enformel sınırlar arası geçişkenlik, belirsizlik ve çatışmalı karar alma süreçleri kentleşme üzerinde belirleyici role sahiptir (Acara ve Penpecioğlu, 2022: 7). Öte yandan Güney Amerika ülkeleri, geç kapitalistleşme ve hızlı kentleşme ve bunlara bağlı olarak gelişen enformel yerleşimler ile küresel sermaye ağına eklemlenmeye çalışan kentlerde artan mekânsal eşitsizliklere karşı tabandan yükselen kentsel sosyal hareketler (Castells, 1984’ten akt. Acara ve Penpecioğlu, 2022: 7) ile kentleşmenin başka bir boyutu üzerine kafa yormayı gerektirmektedir.

Hindistan’da da 1980’lerin ortalarından itibaren birçok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi kentsel gelişim konusunda neoliberal bir yaklaşım benimsenmiştir (Kundu, 2003: 3086). Bu yıllarda baş gösteren ödemeler dengesi ya da borçlanma krizlerine hükümet kamu harcamalarını kısıtlama ya da altyapı hizmetlerinin

geliştirilmesi şeklinde yanıtlar üretmiştir. Piyasayı devletin düzenleyici çerçevesinden azat etmek, özel sektör yatırımlarını teşvik etmek ve yerel yönetimleri güçlendirmek de bu dönemki kentsel gelişim stratejileri arasındadır. Toprak kullanım değişikliklerinin yapılabilmesi adına yasal süreçlerin sadeleştirilmesi ve esnekleştirilmesi de bu dönemde krizi aşmaya yönelik olarak uygulamaya alınmıştır (Kundu, 2003: 3086)

Küresel Güney'in üç farklı kıtasından üç farklı metropolü karşılaştırdığı çalışmalarında Streule vd. (2020: 667), Lagos, Mexico City ve İstanbul'un kentleşme süreçlerini "popüler kentleşme" kavramı etrafında ele alarak, devletin süreçte başat aktör olarak değil, piyasa aktörleri ve toplumsal kesimler arasındaki ilişkilere müdahil olan, kimi zaman aracılık yapan, kimi zaman müzakereye zemin hazırlayan, kimi zaman ise aktif ya da -sessiz kalma yoluyla- pasif destek gösteren bir biçimde bulunduğunu anlatmışlardır.

Edensor ve Jayne (2012: 15) de Sao Paolo, Buenos Aires ve Mexico City örneklerini vererek, bu kentlerin nasıl neoliberal yapısal uyarılmanın mekânları olduğunu anlatmışlardır. Özelleştirmenin arttığı, eşitsizlik ve suçun arttığı, mekânsal ayrışmanın derinleştiği, etrafı çevrilmiş alanlarda yaşayan zengin kesimin kentten soyutlandığı Sao Paolo, kentte gündelik hayat rutinlerinin aktığı kamusal alanların giderek azaldığı Buenos Aires, hem mekânsal anlamda hem de nüfusun gitgide daha fazla yayıldığı, kenti bir bütün olarak gören devlet planlama yaklaşımının çözüldüğü Mexico City örneklerini anlatan yazarlar, bu kentler ve genel olarak Latin Amerika kentlerinde bir yandan da geniş bir yelpazeye yayılan sosyal hareketlere ev sahipliği yapıldığını anlatmışlardır.

Neoliberal politikaların beraberinde getirdiği yönetimin kemer sıkma politikaları başta olmak üzere çeşitli politikalar kentlerin de finansal kapasitesini zayıflatmakta, ancak zayıflayan bu kapasiteye rağmen, giderek artan finansal istikrarsızlığın ortasında finans sermayesinin spekülasyon hareketleri ile büyük uluslararası şirketlerin yer seçim kararları sonucunda ve yerel yönetimler arası rekabetin şiddetlendiği bir ortamda kentler giderek belirsiz bir jeo-ekonomik ortamla baş etmek durumunda kalmaktadır (Peck ve diğerleri, 2009: 57-58). Böylesi bir finansal belirsizlik ortamında, bu hızlı ekonomik yeniden yapılanma sürecinin beraberinde getirdiği yerel

toplumsal sorunlarla baş etmesi beklenen kentler, bir yandan da yeni bütçe sınırlamaları ile karşı karşıya kalmaktadır (Brenner ve Theodore, 2002: 367).

Kentler kimi zaman konumsal, kimi zaman sahip oldukları kaynaklara ilişkin kimi zaman ise fiziksel ve toplumsal altyapıyı güçlendirmeye yönelik olarak yapılan kamusal ve özel yatırımlar yoluyla uluslararası rekabette avantajlı konumlar elde etmeye çalışmaktadırlar. Bu amaçla sübvansiyonlar sağlanarak yerel maliyetlerin düşürülmesi gibi destekler sağlanmaktadır (Harvey, 2011: 430-431). Kent girişimciliği adına geleneksel kent pazarlama mekanizmaları ile yeni istihdam olanakları, yeni yatırımlar ve dış fon kaynakları çekmeye çalışan yerel idari mekanizmalar güçlerini birleştirmektedir (Harvey, 2011: 427).

Neoliberal kentleşmenin *roll-back* ve *roll-out* safhalarındaki değişimi inceleyen Mayer (2007: 91-95), *roll-back* döneminde belediyelerin maliyetleri azaltma önlemleri aldığını, kamu hizmetlerinde azalma olduğunu, altyapı hizmetlerinin özelleştirildiğini, belediye hizmetlerindeki kamu tekelinin özelleştirmeler yoluyla sona erdirildiğini belirtir. *Roll-out* neoliberalizmde 1990'lar itibariyle, önceki dönemin sıfır toplamlı oyununun çelişkilerini gidermeye yönelik adımlar atılmaya çalışılmıştır. Yine temel hedef, kent mekânını büyüme için seferber etmek olmuştur. Ancak bu sefer piyasa disiplini belediye hizmetlerinin merkezinde yer almıştır. *Roll-out* döneminde yerel ekonomik kalkınmayı arttırmak ya da sosyal dışlamayı önlemeye yönelik olarak topluluk temelli programlar başlatmak gibi yan mekanizmalarla kriz aşılmaya çalışılmıştır. Yani ekonomik rekabetçilik sağlanmaya çalışırken bir yandan da toplumsal, siyasal ve ekolojik beklentiler de karşılanmaya çalışılmıştır (Mayer, 2007: 91).

2.7. Kentsel Politika Teorileri ve Neoliberal Kentleşme

Genel olarak kentsel siyaset ve özelde kentsel gelişme siyaseti çalışmaları aktör odaklı ve yapısal yaklaşımlar olmak üzere kabaca iki ana eksende toplanabilir (Savaşkan ve Aksu Çam, 2019: 149; Penpecioğlu, 2013: 98). Bunlardan ilki olan ve 1960 sonrasında hâkim olan marksist kent teorileri, kentsel siyaseti kapitalizmin krizi bağlamında anlamlandırmaya çalışır (Savaşkan ve Aksu Çam, 2019: 149). Marksist düşünürler, sermaye birikiminin ikinci dolaşımı, kolektif tüketim ya da kent hakkı gibi kavramlarla kent sosyolojisine yeni bir boyut kazandırmışlarsa da bu kavramlar daha çok kapitalist ekonomi çerçevesinde fiziksel mekânın incelenmesini sağlamak gibi

oldukça önemli bir katkı sunarken daha geniş güç ilişkileri perspektifinden kenti anlamak konusunda çok başarılı olamamışlardır (Akçaoğlu, 2018: 784). Diğer bir ifadeyle, yapısalcı Marksist kuramlar yapılı çevre üretimi ve sermaye birikimi arasındaki yapısal ilişkiye odaklanırken neoliberal hegemonyayı inşa eden uzlaşılı ilişkileri ve hâkim söylemin yadsınamaz rolünü gözden kaçırabilmektedir (Penpecioglu, 2013: 99).

1980 sonrasında gelişen ‘yeni kurumsalcılık’⁸ ise farklı yönetim kademeleri arasındaki ilişkiler, örgütlenme biçimleri ve yönetim gibi konulara odaklanır ve bu iki yaklaşım çoğunlukla birbirini dışlayarak ilerler (Savaşkan ve Aksu Çam, 2019: 149). Bu çerçevede ele alınabilecek kentsel rejim ve büyüme makinesi gibi kuramlar kentsel gelişmeyi aktör odaklı bir perspektiften okurlar. Bunlardan büyüme makinesi kuramı bazı kilit aktörlerin kentleri büyüten ve dönüştüren bir büyüme makinesi işlevi gördüklerine vurgu yaparken, kentsel rejim kuramı ise, devlet ve sermaye arasındaki, formel ve enformel ilişkileri mercek altına alır (Penpecioglu, 2013: 98-99).

Bu iki ayrı koldan ilerleyen yaklaşıma son dönemde Brezilya, Çin, Güney Afrika, Hindistan gibi 2000 sonrası kentleşmenin önemli uğrakları olan geç sanayileşmiş ülkelerle ilgili yapılan çalışmalar eklenmiştir. Bu çalışmalar kentsel siyaset çalışmalarının coğrafi sınırlarını genişleterek literatürün hâkim paradigmalarına önemi yadsınamayacak katkılar sağlamışlardır. Geç sanayileşmiş ülkelerin kentleşme deneyimleriyle ilgili son dönemde artan karşılaştırmalı çalışmalar da iki ana ekseninde gelişir. İlki, neoliberalizmin etkilerini geç sanayileşmiş ülkelerin tarihsel kentsel bağlamına yerleştirerek ülke içi siyasi faktörlerle etkileşimini ele alan politik ekonomi temelli yaklaşım iken, ikinci yaklaşım politik ekonomi yaklaşımının Batı toplumlarının tecrübelerine odaklanarak Batı dışı toplumların deneyimlerini ihmal ettiği savından hareketle bu yaklaşım yerine alternatif bir kurumsal çerçeve olan post kolonyal çalışmaları sunar (Savaşkan ve Aksu Çam, 2019: 150).

Politik-ekonomik yaklaşımı temel alan eleştirel kent teorisi ise neoliberal kentleşme ve kentsel gelişim siyasetini anlamaya çalışırken, kendini yalnızca

⁸ 1980’li yıllara kadar yerel yönetim kurumlarının yapısı, oluşumu ve bunların birbirleriyle olan ilişkileri gibi konularla sınırlı kalan kentsel siyasete kurumsal yaklaşım zamanla analiz birimi olan kurumun tanımına ilişkin sınırları genişleterek yeni kurumsalcılığa evrilmiştir. Yeni kurumsalcılıkta yalnızca yasal düzenlemeler çerçevesinde oluşturulan formel yapılar değil, enformel normlar, ilişki ağları, roller de kurum olarak kabul edilir ve bu formel-enformel yapıların barındırdığı değerler ve güç ilişkilerini mercek altına alırlar (Savaşkan ve Aksu Çam, 2019: 155).

ekonomik boyutla sınırlamaz, sosyal, ideolojik ve kültürel süreçlerle de ilgilenir. Neoliberalizmin kent mekanını dönüştürücü gücünü ele alırken, kent idaresi temelinde gerçekleşen toplumsal çatışmaların dönüşümü, kent yönetiminin yeniden düzenlenmesi, devlet kurumlarının kentsel yeniden-yapılanma süreçlerinde oynadığı rol gibi faktörleri de analiz çerçevesine dahil etmeye gayret eder.

2.7.1. Marksist Kuramlar

1970'lerin ilk yıllarında Manuel Castells, David Harvey ve Henri Lefebvre gibi bazı Marksist sosyal bilimciler eşitsiz kentsel gelişim, kentsel sanayisizleşme ve diğer kentsel trendleri anlamak için Karl Marks'ın fikirlerini gözden geçirmişlerdir (Gotham, 2001: 2). 1960 ve 70'li yıllarda Harvey, Castells ve Lefebvre'nin katkılarıyla Marksist kuram altın çağını yaşamıştır. Neoliberalizm çağını anlamak açısından da Marksizm oldukça önemli katkılar sağlamıştır. Kentlerin neoliberalizmin mekânları olarak gündeme gelmesi, hem neoliberal mekânların evrensel özelliklerini saptamaya çalışan, hem de dünyanın farklı uçlarındaki neoliberalizm uygulamalarının çeşitliliğini göstermeye çalışan neo-Marksist yazının doğuşunu tetiklemiştir. Marksist tartışmaların kentsel politikaya ilişkin odak noktası kentsel politika ve devlet arasındaki ilişkiyle ilgilenmek olmuştur (Geddes, 2017: 109). Kentsel politikaların sınıfı nasıl yeniden ürettiği ve işçi sınıfının yeniden üretiminde yerel yönetimlerin oynadığı rolün araştırılması Marksist yaklaşıma özgü sorulardır (Geddes, 2017: 114-115).

Peki kent, nasıl olmuştur da yeniden üretimin odağına yerleşmiştir? 1973 petrol krizi sonrasında kapitalizmin girdiği krizden çıkışın bir yolu olarak sermaye, deniz aşırı yeni piyasalar oluşturulması, içerde yeniden yapılanma ve eylemlerin merkezileşip yoğunlaştırılması şeklinde önlemler almıştır. Daha büyük ama daha az elde toplanan tekelci sermaye, eskinin ademi merkeziyetçi sanayi devlerine karşıt olarak merkezileşerek oldukça büyük holdingler şeklinde örgütlenmiştir. Merkezi yönetimler de büyük sermayeyle iş birliği halinde yeni kentsel büyüme noktaları ortaya çıkarmışlar; bu iş birliğinin sonucunda ise tekelci kent ortaya çıkmıştır (Merrifield, 2012: 250).

Kentsel politika alanında öne çıkan Marksist teorilerin temel varsayımları şöyle özetlenebilir. Kent, kriz eğilimli sermaye birikim süreçlerinin mekânıdır. Kentsel politikayı anlamak açısından kapitalist sınıf ilişkileri önemli açılımlar sağlar.

Burjuvazinin siyasi, toplumsal ve ekonomik olan arasında yaptığı ayrım kentsel gibi kategorilerde de olduğu gibi ideolojiktir. Marksist kentsel politika için Lefebvre'in mekânın kapitalist üretimi ile kentsel devrimciliği birleştiren çalışmaları başlangıç noktası sayılabilir (Geddes, 2017:109).

Kapitalizm Lefebvre'e göre, tüm çelişkilerine rağmen mekâna yerleşerek ve mekân üreterek büyümeyi başarmıştır. Artı değer artık altyapı inşaatları, gayrimenkul yatırımı gibi yollarla oluşturulmaktaydı. Sermaye akışının yönü imalat üretiminden mekânsal üretime kaymakta ve bu süreç devlet tarafından farklı biçimlerde kolaylaştırılmakta ve düzenlenmekteydi (Merrifield, 2012: 186-187).

Castells -Althusser'den de etkilenerak- Lefebvre gibi kentin üretimden ziyade yeniden üretimin mekânı olduğunu kabul etse de, Lefebvre'den farklı olarak kolektif tüketim kavramını merkeze koymuştur. Kapitalist devlet ise bu analizde kolektif tüketimin ana sağlayıcısı ve kentsel sistemin yöneticisi ve düzenleyicisi sıfatıyla merkezde yer almaktadır. Devlet üretim ve kârlılık ile ilgili krizleri çözmeye yönelik adımlar atsa da kolektif tüketime ilişkin attığı adımlar günlük hayatı siyasallaştırmaktadır. Bu durum tüketim ve yeniden üretim alanlarında mobilize olan kentsel mücadeleleri işçi sınıfı, beyaz yakalı ve ev hanımları gibi farklı gruplarla birlikte yeni kentsel toplumsal hareketler çatısı altında birleştirmektedir (Geddes, 2017: 112).

Kent, Castells'e göre emek gücünün yeniden üretiminin mekânsal özgülüğünün vücut bulduğu mekandır. Ona göre kent üretim açısından değil, toplumsal yeniden üretim açısından işlevlidir; kent kolektif tüketimin mekânıdır, kenti yapılandıran kolektif tüketimdir. Bütçeye uygun konutlar inşa etme, toplu taşıma sistemi, devlet okulları, kanalizasyon ve çöp tesisleri ve çocuk parkları inşa etme gibi üretimi sermaye tarafından karşılanmayan metaların tüketimine tekabül eden kolektif tüketime devletin müdahalesiyle krizler dengelenir ve devlet bu anlamda bir kriz yöneticisi gibi davranır. Devlet, kentleri kent planlaması gibi aygıtlar üzerinden, kapitalist sınıfların çıkarına uygun biçimde düzenler ve devletin bu müdahalesi kent sorunsalının giderek daha fazla siyasallaşmasını da beraberinde getirir (Merrifield, 2012: 247-249).

Castells kolektif tüketimin bir örneği olarak Paris'teki toplu konut üretimini incelemiştir. Buna göre Paris'te kent merkezi dışında, olabilecek en ucuz, en hızlı şekilde ve mümkün olduğunca çok insanı barındıracak şekilde inşa edilen, çok katlı,

kalite ve estetiğin göz ardı edildiği yapıların bir müddet emek gücünü rahatlatmak ve sermayenin çıkarına hizmet etmek gibi bir sonucu olmuştur. Ancak bu hamle uzun vadede hem toplumsal yaşamın siyasallaşmamış yönlerini siyasallaştırmış, hem de toplumsal mücadeleyi, dağıtması beklenirken, yaygınlaştırmıştır. Paris'in devletin mekâna büyük çaplı müdahalesiyle gerçekleştirilen yeniden yapılandırılması, bu özellikleri dolayısıyla kentsel toplumsal hareketleri tetiklemiştir. Bu hareketler tam olarak üretim ilişkilerinden doğan işçi sınıfı hareketlerine benzemese de bu ilişkileri açığa vuran bir tarafı da vardı, zira kentlerde daha güçlü olan üretim ve tüketim ilişkileri bu hareketleri tetiklemekteydi. Ancak tabi ki, işçi sınıfı hareketlerinden, işçi sınıfına ek olarak kadınları, teknisyenleri ve memurlar gibi küçük burjuvayı da içine almasıyla farklılaşmıştır (Merrifield, 2012: 253-256).

Castells kentleri kolektif tüketim bağlamında ele alarak kentlerde toplumsal hareketleri tetikleyen siyasi ve ekonomik çatışmalara odaklanırken, Harvey, kentsel mekânı sermayenin ikinci çevrimi gibi klasik Marksist kavramlar üzerinden anlamaya çalışmıştır (Gotham, 2001: 2; Geddes, 2017: 113). Harvey 'Sermayenin Sınırları' kitabı ile Marksist teoriyi kentsel bir temele oturtturarak Marksizmdeki boşluğu doldurmayı hedeflemiştir (Merrifield, 2012: 300).

Harvey, Lefebvre etkisiyle toprak ve emlak yatırımı yapmanın sermaye birikiminin önemli bir aracı olduğu ve bu birikimin kentlerin belirli biçimlerde büyümesine sebep olduğunu savunmuştur. Kentlerdeki yatırımsızlık, çürüme, banliyöleşme, sanayisizleşme, kentsel yenileme ve soylulaştırma gibi süreçler kârı arttırmanın bir yolu olarak yapıli çevrenin biçimlendirilmesinin sonuçlarıdır. Harvey'e göre güçlü emlak aktörleri kentlere yatırım yaparak ya da yapmayarak kentsel toprakların kullanım biçimlerini biçimlendirmekte, bu süreçler toplulukları yok ederken, kentsel mekânın kullanımı ve anlamı üzerinde çatışmaların yaşanmasını tetikleyerek bir yaratıcı yıkım yaratmaktadır (Gotham, 2001: 2).

Harvey için kent bir sınıf mücadelesi mekânı olduğu kadar sermaye birikim mekanıdır. 1960'ların ortalarından itibaren kentler sanayi üreticilerinin ihtiyaçlarına göre biçimlenmekten finansal sermayenin üretim sürecindeki rolüne göre biçimlenmeye doğru evrilmiştir. Bir diğer ifadeyle sermaye birikimi ürün üretimi yani birinci halkadan ziyade toprak ve mülkiyet üzerinden yani ikincil halkadan sağlanmaya başlamıştır. Durgunluk zamanında biriken sermaye kentsel mekâna

kanalize edilerek ikincil dolaşıma sokulmuştur. Metropol, sermaye birikimi zorlukları ile sınıf mücadelesinin hem çarpıştığı hem de birlikte çalıştığı mekân olmuştur (Merrifield, 2012: 295-297).

Kapitalizmin neoliberal safhasında devletin oynadığı role ilişkin analizler ortaya koyan Harvey'e göre, neoliberalizmin –eğer bir başarı olarak görülecekse- başarısı servet ve gelir yaratmaktan ziyade servet ve geliri yeniden dağıtmaktır. Harvey bunu 'mülksüzleştirme yoluyla birikim' olarak tanımlamaktadır. Marx'ın kapitalizmin kurulduğu dönemde ilksel ya da ilkel birikim yolları olarak incelediği toprağın metalaştırılıp özelleştirilmesi, farklı mülkiyet hakkı biçimlerinin özel mülkiyete dönüştürülmesi, emek gücünün metalaştırılması ve devletin sahip olduğu şiddet tekeli ile bu süreçlerin yürütülmesinde hayati rol oynaması gibi süreçler, neoliberal dönemde mülksüzleştirme yoluyla birikim şeklinde yaygınlaşmaktadır (Harvey, 2015a: 168). Bu mülksüzleştirme yoluyla birikimin özelleştirme ve metalaştırma, finansallaşma, kriz yönetimi ve manipülasyonu ve devlet eliyle yeniden dağıtım olmak üzere dört temel özelliği vardır. Neoliberal dönemde devlet gelir dağılımı politikalarının merkezine yerleşir ve bu gelir dağılımının yönünü alt sınıflardan üst sınıflara doğru olacak şekilde değiştirir. Bunu ilk etapta özelleştirme ile ve asgari ücret üzerindeki desteği kesen politikalarla yapar (Harvey, 2015a: 172).

Neoliberalizmin Marksist perspektiften analizi 'mülksüzleştirme yolu ile birikim' gibi bazı güçlü kavramlar ortaya çıkarırken, Güney'in mercek altına alınması, Kuzey'de neoliberalizmin deneyimlenme ve genellenme biçimlerine ilişkin bazı soru işaretlerinin doğmasına sebep olmuştur (Geddes, 2017: 132). Harvey neoliberalizmin eşitsiz coğrafi gelişimine dikkat çekerken, Jessop küresel neoliberal stratejilerin yerel ve küresel olan arasındaki ara yüzün yönetimi için kentlerin ne denli önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır (Geddes, 2017).

Neil Smith'in 1980 ve 90'larda mekânın kapitalizm için kapitalizmin de mekân için önemini vurguladığı çalışmaları Marksist yazın içinde önemli bir yer tutar. Eşitsiz gelişmenin modern kapitalizmin sistematik ve aynı zamanda gerekli bir özelliği olduğunu savunan Smith'e göre bu ancak ölçekler üzerinden anlaşılabilir ve kentsel olan, beden ve ev ile topluluk, bölge, ulus ve küresel gibi farklı ölçekler içinde bir uğraktır (Smith, 1991'den akt. Geddes, 2017: 116). Kentsel olan, Smith (1992: 71-72)'e göre emek ve kentsel arsa piyasalarının ölçeğidir (Geddes, 2017: 116).

Storper (2001: 158)'a göre Marksizmin kapitalizmi mülkiyet ilişkileri ve bunlar temelinde oluşan toplumsal ilişkilerle biçimlenen bir sistem olarak değerlendirmesi onun en güçlü olduğu taraftır. Fakat bu güç aynı zamanda Marksizmin kısıtlılığını da içinde barındırır. Ona göre Marksizm, kapitalizmin içsel dinamiklerinin makro analizinden öteye gidememiştir. Büyük ölçekli sebep sonuç ilişkileri mikro-analitik ölçekle beslenmelidir.

Pickvance (1995, akt. Geddes, 2017: 114-115) da Marksist teorileri, siyasi partiler, seçimler, oy verme davranışı gibi konular ile yerel yönetimin iç işleyişine ilişkin konuları görmezden geldiği için ve yerel yönetimleri egemen sınıfların elinde onların çıkarlarına bağımlı olan bir araç olarak görerek sınıfsal indirgemeci bir yaklaşıma sahip olduğu için eleştirmiştir.

Marksist teoriye sürekli eklemeler ve güncellemeler gelmesi, Marksizmin kullanışsızlığı veya siyasal iflasının değil, kentsel politika alanında devam eden öneminin bir göstergesi olarak okunabilir (Geddes, 2017: 134). 1970'lerin sonunda kentleri ve kentsel gelişimi eleştirel bir perspektifle ele alan çalışmalar başlamıştır. Eleştirel politik ekonomi ya da sosyo-mekansal yaklaşım olarak bilinen bu perspektif kente dair şu varsayımlara sahiptir. Kentsel gelişimin ne yönde gerçekleştiği sınıf, ırk -ve son zamanlarda toplumsal cinsiyet- gibi faktörlerden bağımsız değildir. Güçlü ekonomik aktörler – özellikle emlak sektöründe olanlar- kentlerin inşası ve yeniden yapılandırılmasına oldukça önemli rol oynar. Büyüme yanlısı hükümet aktörleri kentin gelişiminde önemli rol oynar. Kentlerin biçimlenmesinde sembollerin, anlamların ve kültürün önemi yadsınamaz. Kentsel gelişim aynı zamanda küresel bağlamdan da bağımsız düşünülemez (Gotham, 2001: 3) Soja (1989), Jameson (1991) ya da Davis (1990) gibi birçok Neo-Marksist teorisyene göre kentlerin bu yeni kültürel, ekonomik ve siyasi oluşumları ve fiziksel örgütlenmesi esnek kapitalizm olarak kavramsallaştırılabilir (Jayne ve Ward, 2017: 9).

2.7.2. Yeni Kurumsalcılık

1950'li yıllara kadar kurumsalcılık siyaset bilimi sınırları içinde anayasaların, hukuk sistemlerinin ve devlet yapılarının anlaşılması ve bu yapılarda zamanla meydana gelen değişimlerin incelenmesi ile farklı ülke örneklerinin karşılaştırılmasına tekabül etmekteydi ve kentsel politika açısından da durum aynıydı (Lowndes, 2017: 175). Ancak ABD'de kentsel politikanın sınırları 'gerçekten kim yönetiyor?' sorusu

eşliğinde ortaya çıkan toplumsal güç tartışmaları ile genişlemeye başlamıştır. Bu kapsamda hem çoğulcu hem de seçkinci kuramlar, resmi devlet kurumlarını ve onların karar alma yaklaşımlarını temel almayı reddetmişlerdir. Kamu tercihi kuramcıları ve neo-Marksistler de resmî kurumların kentsel politikada sahip olduğu varsayılan ayrıcalıklı konumu sorgulamaya başlamışlardır. 1980’lerde meydana gelen değişimler ise bu eleştirilerin çok da yersiz olmadığını göstermiştir. Yerel yönetimler örgütlenmesi giderek daha parçalı bir hal almış, yetki ve sorumluluklar seçilmişlerden atanmışlara aktarılmaya başlanmıştır. Özel ve gönüllü kuruluşlara kent yönetimlerinde yeni roller verilmiştir. Yerel yönetimlerin iç yapılanması ademi-merkezileşme, küçülme ve iç pazarların oluşturulmasına yönelik dönüşümlerle farklılaşmaya başlamıştır. Böylelikle kentsel politika alanındaki aktörlerin çoğaldığını gören İngiliz araştırmacılar, siyasa ağları, kentsel rejimler ve yeni kamu yönetimi çerçevesinde yönetim gibi konulara odaklanmaya başlamışlardır. Dolayısıyla dar kurumsalcı yaklaşım artık açıklayıcılığını yitirmiştir. Ancak yine de bu, kurumların kentsel politika alanında önemini yitirdiğine değil değiştiklerine işaret olarak görülmüştür (Lowndes, 2017: 175-176).

Yeni kurumsalcılık, kurumsalcı teoriden üç açıdan farklılaşır. Öncelikle yeni kurumsalcılık resmî kurumlar ve koalisyonların yanı sıra siyasi davranışı biçimlendiren enformel aktörler ve koalisyonlarla da ilgilenir. İkincisi, yeni kurumsalcılık kurumların dışardan nasıl görüldüğüyle yetinmemekte, değerleri ve güç ilişkilerini somutlaştırma biçimlerine de eleştirel bir yaklaşım getirmektedirler. Ve son olarak yeni kurumsalcılık, geleneksel kurumsalcılığın kurumların davranışı tek yönlü belirleyen belirlenimciliğine karşı çıkarak, kurumlar ve insan davranışı arasında çift yönlü bir ilişki olduğunu varsaymaktadır; kurumlar aktör davranışını belirlerken, aktörler de kurumları değiştirip dönüştürmektedir (Lowndes, 2017: 176-177). Geleneksel kurumsalcıların içe dönük ilgisine zıt olarak yeni kurumsalcılar kurumsal ağlar arası etkileşime odaklanmaktadır (Lowndes, 2017: 183).

Ancak yine de tek bir yeni-kurumsalcılık yoktur. Yeni kurumsalcılıklar vardır. Bunlardan en temel olanları, normatif ve rasyonel tercih yaklaşımları ekseninde oluşan yeni kurumsalcı teorilerdir. Adından anlaşılacağı üzere normatif yaklaşım, kurumların bireylerin değerlerini kimlikleri, çıkarlarını ve inançlarını şekillendirmek suretiyle davranış üzerinde etkili olduğu savından hareket eder. Rasyonel tercih yaklaşımı ise

kurumların davranış üretmediğini, bilgi akışını etkileyerek ya da çeşitli teşviklerle bir durumun yapısını etkilediklerini belirtirler (Lowndes, 2017: 178).

Hall ve Taylor (1996: 5) ise yeni kurumsalcılık şemsiyesi altında üç farklı analitik yaklaşım ayırt edilebileceğinden bahseder: tarihsel kurumsalcılık, rasyonel tercih kurumsalcılığı ve sosyolojik kurumsalcılık. Bunların üçü de 1960'lar ve 70'lerin davranışçı yaklaşımlarına cevap olarak sosyal ve siyasi sonuçların ortaya çıkmasında kurumların oynadığı role dikkat çekmek üzere ortaya çıkmışlardır.

Normatif ve rasyonel tercih kurumsalcılığının ikisini birden temel alan tarihsel kurumsalcılığa ek olarak kurumların anlam çerçeveleri üzerinden davranışa etki ettiğini savunan söylemsel kurumsalcılık akımı da vardır (Lowndes, 2017: 178). Tarihsel kurumsalcılar 1960'lar ve 70'lerin grup teorisi ve yapısal işlevselciliğine bir cevap olarak ortaya çıkmıştır. Her iki teoriden de faydalanarak bunların ötesine geçmeyi amaçlamışlardır (Hall ve Taylor, 1996). Tarihsel kurumsalcılar patika bağımlılık kavramıyla aynı sebeplerin aynı sonuçları üreteceği savına karşı çıkarlar. Onlara göre belirli bir durumda geçmişin izlerini taşıyan bağlamsal özellikler ortaya çıkan sonuçları etkiler. Ve bu bağlamsal özelliklerin en önemlisi de kurumsal olanlardır. Kurumlar tarihin içinde görece olarak süreklilik gösteren yapılardır. Örneğin İngiliz ve Amerikan siyasi sistemlerinin yapısal farklılıkları Keynezyen fikirlerin etkili olmaya başlamasının zamanlamasını etkilemiştir (Hall ve Taylor, 1996: 9-10).

Sosyolojik kurumsalcılar, siyaset bilimcilerden farklı olarak kurumları sadece formel kurallar, prosedürler ve değerler üzerinden değil, sembol sistemleri, bilişsel kodlar ya da ahlaki şablonlar gibi insan davranışına rehberlik eden 'anlam çerçeveleri' üzerinden tanımlarlar. Bu aslında kurumların ve kurumsal etkinin normatif yönünü görmeyi sağlar. Sosyolojik kurumsalcılar aynı zamanda bireysel davranışlarla kurumlar arasındaki karşılıklı etkileşimi de vurgularlar (Hall ve Taylor, 1996: 14-15).

Ancak tüm bu yeni kurumsalcılıkların üzerinde ortaklaştığı temel varsayım kurumların siyasal kararların alınmasındaki merkezi konumudur; kurumlar siyaseti en doğrudan etkileyen ve açıklayan değişkendir (Peters, 2011: 175-176). Kurumlardaki kurallar, değerler ve fikirler üzerinden aktörlerin davranışları ve kararları daha iyi anlaşılabilir. Ancak bu kurumları, bireylerin ya da aktörlerin önüne koyan bir yaklaşım değildir. Kurumları oluşturan ve biçimlendirenler de bireylerdir. Yeni kurumsalcılık,

kurumsal mimarlar, kurumsallaştırılmış özneler ve kurumsal ortamlar arasındaki karmaşık ilişkileri odağına alır (Lowndes, 2017: 179).

Ve kentsel politika alanında da yeni kurumsalcılıktan ilham alınabilir. Yeni kurumsalcılık kentsel politika açısından çok önemli açılımlar sunar. Yeni kurumsalcılık çerçevesi kentsel siyaset ve yönetim açısından bu alanın kurallarını, karmaşık doğasını ve bu alanda meydana gelen değişimlerin açık ve belirsiz doğasını anlama konusunda işlevsel olma iddiasındadır (Lowndes, 2017: 179-180). Kurumlar oyunun kuralları olarak düşünüldüğünde, kentsel yönetim oyunundaki oyuncuların yerel yönetimler, siyasi partiler ve gönüllü kuruluşlar gibi kurumlardan, siyasetçiler, bürokratlar, aktivistler ve seçmenler gibi bireylere kadar geniş bir skalada yer alırlar. Bir diğer ifadeyle kentsel politika kurumları yalnızca seçilmiş yerel yönetimlere indirgenemez. Gönüllü kuruluşlar, özel sektör ve kamu aktörleri, kentsel karar verme mekanizmasının bileşenleridir ve bunlar arasındaki ortaklık ve ağlar hiyerarşik ilişkiler kadar önemlidir (Lowndes, 2017: 181). Miller ve Fox (2007: 87-88) yerel yönetim kurumlarının örgütlerin içinde, arasında ve etrafında var olduğunu ifade ederler. Bu bağlamda, enformel gelenekler formel anayasalar kadar önemlidir.

Yeni kurumsalcı yaklaşım yerel yönetim kurumsal matrisindeki kural ve örgütlerin değişimini tanımlamak ve aynı zamanda izlemek, formel-enformel kurallar ile eski ve yeni unsurların etkileşimini anlamak için bir çerçeve sunar. Siyasal, yönetsel, yasal gibi başlıklar altında değerlendirilebilecek kural setleri aynı yönde ve hızda hareket etmeseler de aralarında zincirleme etkiler oluşacağını varsayar (Lowndes, 2017: 181). Peki yeni kurumsalcılık kentsel politika alanında nasıl çalışır? Örneğin, siyasal katılım oranlarının farklı yerellikler arasında neden değişiklik gösterdiği yeni kurumsalcı bir perspektifle incelenebilir (Lowndes, 2017: 188).

Yeni kurumsalcı yaklaşım içinde değerlendirilebilecek kentsel rejim teorisi, siyasal gücün toplumda dağılmış olduğu ve yine bu gücün ve iktidarın farklı kaynakları harekete geçirebilecek koalisyonları oluşturmaya bağlı olduğu savından yola çıkar (Savaşkan ve Aksu Çam, 2019: 156). Kentsel rejim analizi, kurumları formel yapılarının ötesinde enformel ilişki ağları ve güç ilişkileri ekseninde anlamayı mümkün kılabilir (Savaşkan ve Aksu Çam, 2019: 172).

Yönetişim kavramından daha uzun süreli gözlenebilmesi (Kjaer, 2009: 280-281; Savaşkan ve Aksu Çam, 2019: 157) gerekçesiyle ayrıştırılan kentsel rejim, bir yandan

politik ekonomik bir yaklaşım sergilerken, bir sistemik gücün varlığı yani koalisyon üzerinden kentsel siyaseti analiz etmeye çalıştığı için seçkin bir yerde konumlanır. Ancak kentsel rejim teorisi gibi aktör odaklı yaklaşımlar da kentsel gelişmenin sermaye birikimi, sınıf çelişkisi ve hegemonya mücadelesi gibi boyutlarını inceleyebilecek kavram setlerine sahip olmadıkları için eleştirilir (Penpecioglu, 2013: 99).

Kentsel dönüşüm süreçlerinin yeni kurumsalcı perspektiften analizi ise sürecin aktörler açısından ürettiği farklı sonuçlara odaklanır. Kentsel dönüşümün, bir yandan kentteki paydaşların yaşam standartlarını yükseltecek bir rol oynarken bir yandan da sosyal çatışmalara, konut yetersizliğine ve kentsel kültürün yok olmasına sebep olabildiği tartışılmaktadır. Bünyesinde barındırdığı bu zorluğu aşmak için çok aktörlü bir katılım süreci öngörülmektedir (Ye vd., 2024: 1). Kentsel dönüşümün yeniden daha katılımcı bir şekilde dizayn edilmesi için kurumsal reform gereklidir (Ye vd., 2024: 2). Kentsel dönüşümde kamusal katılımın başarısı, hükümetin gücü paylaşma ve sivil toplum kuruluşlarını katılımcı mekanizmalar üzerinden karar verme sürecine dahil etme konusundaki istekliliğine bağlı olarak değerlendirilir (Ye vd., 2024: 9).

2.7.3. Eleştirel Kent Teorisi

1960'lar ve 1970'lerde Henri Lefebvre, Manuel Castells ve David Harvey gibi akademisyenlerin öncülük ettiği, temel sorunu kapitalizm koşullarında metalaşma açısından kentlerin ne denli stratejik mekanlar haline geldiğini sorgulamak olan eleştirel kent teorisine (Brenner vd., 2014a: 18) göre metaların üretimi, dolaşımı ve tüketimi için en önemli merkezler olan kentlerin sosyo-mekansal iç örgütlenmesi, yönetim düzeyinde ve sosyopolitik ilişkiler bazında meydana gelen dönüşümler, neoliberal dönemde kentlerin edindiği bu işlev üzerinden anlaşılabilir (Brenner vd., 2014a: 18). Ancak kentler yalnızca metalaşmanın gerçekleştiği, bu metalaşmaya sahne olan mekanlar olmaktan öte, bizatihi kendileri de- yapılı çevrenin fiziksel görünümünden toprak kullanım biçimlerine, altyapı ve planlama düzenlemelerine kadar- sermayenin kâr etme kapasitesini arttırmak üzere yeniden ve yeniden yoğun biçimde metalaşmaktadır (Brenner vd., 2014a: 18).

Egemen ve bağımlı olanın arasında cereyan eden sürekli çekişme ortamında kâr odaklı kentsel yeniden yapılanma stratejilerinin yaratacağı sonuçlar önceden belirlenmemektedir. Karşıt güçlerin aralıksız çatıştığı bu atmosferde kentsel alan da

hiçbir zaman sabit kalmamakta, sürekli bir değişimden geçmektedir (Brenner vd., 2014a: 18).

Eleştirel kent teorisindeki eleştirel kavramı, gerçekliği yeniden ve yeniden gözden geçiren, dünyayı parçalara ayırarak dikkatle inceleyip onu anlamayı kendine dert edinen, dünyayı olduğu haliyle kabul etmeyip sorgulayan bir yaklaşımı ifade eder. Dolayısıyla eleştirel teorisinin teşhir etme, öneride bulunma ve politikleştirme olarak formüle edilebilecek üç adımlı bir yaklaşımı vardır (Marcuse, 2014: 47). Bu eleştirelilik yalnızca negatif görünümüleri olmaktan öte pozitif olanı da değişim imkânlarının görünür olması açısından ve neyin değiştirilmesi için çaba sarf edilmesi gerektiğini göstermesi açısından mercek altına alır (Marcuse, 2014: 47).

Bu teorik temellerin eleştirel kent teorisyenlerini götürdüğü önemli uğraklardan biri ise kent idaresi temelinde gerçekleşen toplumsal çatışmaların dönüşümü, kent yönetiminin yeniden düzenlenmesi, devlet kurumlarının kentsel yeniden-yapılanma süreçlerinde oynadığı rol olarak karşımıza çıkmaktadır (Brenner vd., 2014a: 19).

Eleştirel kent çalışmaları birkaç hat üzerinden ilerler. Bunlardan biri, sermaye birikim rejimlerindeki değişimler doğrultusunda değişen kentsel mekân düzenlemelerinde kristalize olan kapitalist kentsel gelişmenin dönemlere ayrılmasıdır. Diğeri, kentsel mekanların her birinin kendine özgü sosyo-mekansal yapılanmalarını karşılaştırmalı bir biçimde irdeleyen kent araştırmaları yaklaşımıdır. Ve son olarak ise, mevcut kentsel yeniden yapılanma süreçlerinin kapitalizmle ve onun doğasına içkin krizlerle bağlantısını, bu bağlantının gelecekte nasıl kentler ortaya çıkaracağıyla ilgili projeksiyonları ve kentsel gelişimin demokratik bir biçimde ve halk denetimi doğrultusunda gerçekleşme ihtimalini araştıran konjonktürel analizler de eleştirel kent çalışmalarının şemsiyesi altında ilerleyen çalışmalardandır (Brenner vd., 2014a: 20). Bu belirgin hatlar üzerinden ilerliyor olması, eleştirel kent çalışmalarının paradigmatic bir temel üzerinde sarsılmaz bir biçimde oturduğu anlamına gelmediği gibi, homojen bir araştırma alanına sahip olduğunu da göstermez (Brenner vd., 2014a: 20).

Ancak yine de 1970'ten bugüne bakınca kent çalışmaları alanında eleştirel bir perspektiften sorular sorarak o sorulara yanıtlar bulmaya çalışan çalışmaların temel birtakım dertleri olduğu görülür. Bunlardan en temeli kapitalizm ve kentleşme süreçleri arasındaki sistemsel olduğu kadar tarihsel bakımdan özgül nitelikteki kesişimleri irdelemektir. Bir diğeri, bir yandan kapitalist kentleşmenin dönüşümünü

biçimlendirirken bir yandan da yine onun tarafından biçimlendirilen toplumsal kuvvetleri, bunlar arasındaki güç ilişkilerini, sosyo-mekansal eşitsizlikleri ve siyasal-kurumsal düzenlemelerde meydana gelen denge değişimlerini incelemektir. Öte yandan, kentlerin mevcut yapılarındaki etkileri olan ve verili kabul edilen dışlamaları, marjinalleştirmeleri ve adaletsizlikleri gün yüzüne çıkarmak ve günümüzün kentlerinde süregiden ya da ortaya çıkma potansiyelini taşıyan çatışmaları ve çelişkileri analiz etmek de yine eleştirel kent teorisyenlerinin temel motivasyonlarından biridir. Son olarak bu çelişkilerin giderilerek daha ilerici, daha eşitlikçi, özgürleştirici ve sürdürülebilir kentlerin oluşturulması adına var olan ihtimalleri sorgulamak ve bu ihtimalleri siyasal alanda dolaşıma sokmak da yine kente eleştirel bir perspektiften bakanların temel dertlerinden biridir (Brenner vd., 2014a: 20-21).

Eleştirel kent teorisi, kentleri tarih-üstü bir anlayışla toplumsal örgütlenme, bürokratik rasyonalite ya da ekonomik verimlilik kavramları üzerinden değerlendirmeye çalışan anlayışı reddederek kentsel mekânın hem politik ve ideolojik bir vasıta olabilme özelliğinin, hem de toplumsal çatışmaların mekânı olarak bu çatışmalarca şekillendirilebilen bir nitelikte olduğunu iddia eder. Eleştirel kent teorisine göre kentsel mekân, belirli bir mekân ve zamandaki toplumsal güç ilişkilerinin hem sahası ve mecrası hem de sonucu olarak yeniden ve yeniden bir inşa halindedir (Brenner, 2014a: 29).

Brenner ve Theodore (2002) neoliberal kentleşmeyi yeni yerel yönetim araçlarının eskilerinin yerini aldığı yıkıcı bir yaratıcılık/yaratıcı yıkım olarak görmektedir (Geddes, 2017: 127). Bu süreçte eskinin bürokratik yapıları yıkılırken işletmeciler ve ağ tabanlı bir kurumsal yapı geliştirilmiş, yerel hizmet sunumunda kamunun tekeli kırılarak özel hizmet sunumuna geçilmiş, geleneksel bölgesel politikalar yerini yerel rekabetçi girişimci stratejilere bırakmıştır (Geddes, 2017: 127-128).

Ancak bu çatışmalı ortamda, kapitalist kentleşme, süreçteki tüm çelişkilere, fiyaskolara ve kriz üretme potansiyeline rağmen yıkılamadığı ya da aşamadığı gibi, sürekli bir “içe doğru patlama-dışa doğru patlama” (Lefebvre, 2003(1970) ve “yaratıcı yıkım” (Harvey, 1989) üzerinden yeniden ve yeniden icat edilmektedir. Toplumsal ve çevresel anlamda tüm yıkıcı ve istikrarsızlaştırıcı sonuçlarına rağmen, sermayenin

karını sürekli arttırma motivasyonu, kentlerin sosyo-mekansal yapılanışı üzerinde önemi yadsınamayacak bir rol oynamaktadır (Brenner vd., 2014a: 19).

Kapitalist kentleşmenin yaratıcı yıkımı tüm dünyada devam ettiği için, eleştirinin anlam ve yöntemleri sürekli bir değişim halindedir. Dahası kapitalist kentleşmenin eşitsiz politik-ekonomik coğrafyaları ve bunların yol açtığı çatışmalar dolayısıyla eleştirinin anlam ve yöntemlerinin sürekli bir biçimde yeniden icat edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla eleştirel teori bu yeniden icat etme ve kavramlaştırma ihtiyacını sermayenin durmak bilmeyen ileri atılımı ve dolayısıyla bunun sebep olduğu krize yatkınlığa, çelişkilere ve dünya ekonomisinin her noktasında ortaya çıkardığı mücadelelere yetişebilecek tarz ve hızda üretim yapmak gibi bir zorlukla her an karşı karşıyadır (Brenner, 2014a: 40-41). Soja (2000: xii akt. Brenner vd., 2014b: 155)'nın 2000 yılında bahsettiği, kente dair yanıt üretilmesi gereken birçok yeni ve zor sorunun olduğu gerçeği bugün çok daha derinden hissedilmektedir.

Bugün kentleşmenin ihtiva ettiği anlam, sanayi kapitalizminin büyük kentlerinin genişlemesinden ya da Fordist-Keynezyen kapitalizmin varoş yerleşim bölgelerinden daha farklı bir kimliğe büründüğü için (Brenner, 2014a: 42) eleştirel teori de kendini sürekli yenilemelidir. Kentleşme artık “bütün dünya ekonomisinde kentsel dokunun eşitsiz biçimde genişletilmesi”ni ifade etmektedir (Brenner, 2014a: 42).

Jeopolitik yeniden yapılanmanın, piyasa güdümlü düzenlemelerin, emeğin esnek ve kayıt dışı hale gelmesinin, kitlesel göç, küresel ısınma gibi sorunların, geniş arazilerin yaratıcı yıkımının, eşitsizliğin, dışlamanın ve çatışmasının gitgide şiddetini arttırdığı günümüz kentlerinde kentsel araştırmanın mekanı, nesnesi ve gündemine dair önceki varsayımların tekrar tekrar gözden geçirilmesi ihtiyacının kendini daha fazla hissettirmesi (Brenner vd., 2014b: 156) eleştirel teorinin hem güçlü hem de zayıf yönünü oluşturmaktadır. Kentlerde hızla dönüşüme uğrayan çok yönlü süreçleri anlamak için indirgemeci ve sadeleştirici teorik yaklaşımlardan ziyade yeni sorular ve ufuklara alan açan kavramlar ve yöntemlere -eklektizmle barışarak- açık olunmalıdır (Brenner vd., 2014b: 157).

2.8. Bölüm Değerlendirmesi

Bu bölümde neoliberalizm ve neoliberal kentleşme kavramlarının hangi perspektiften ele alındığının ortaya konması amaçlanmıştır. Neoliberalizm bu araştırmanın sınırları dahilinde daha önce kâr etme amacına hizmet etmemiş alanların

sermaye birikimi sağlamak adına yeniden yapılandırılması ve bu uğurda devletin yeniden dağıtımcı mekanizmaları devreye sokması anlamında kullanılmıştır.

Neoliberal düzende sermayenin çıkarlarını maksimize edecek yasal kurumsal çerçeveyi oluşturan devlet, sermayenin risklerini kendi üzerine almaktadır. Üstelik çoğu zaman, bunları yaparken, teorideki “bırakınız yapsınlar”cı duruşuna rağmen, karşısına çıkan kolektif muhalefeti baskılamak adına güvenlikçi bir yapıya bürünmektedir. Dolayısıyla sermayenin çıkarlarını öncelemek gibi bir kurumsal özü olsa da neoliberalizm farklı bağlamlarda farklı biçimler alabilen, spesifik sosyal bağlamlara adapte olma kabiliyeti yüksek olan bir paradigmadır.

1980’li yıllarla birlikte devletlerin neoliberal ilkeler doğrultusunda yeniden yapılandırılması düşüncesi uluslararası arenada çeşitli kurumsal yapılar eliyle dolaşıma sokulmuştur. Ve bu yeniden yapılandırma söyleminin önemli ayaklarından birini yerelleşme tartışmaları oluşturmuştur. Türkiye’de 1980’li ve daha sonra 2000’li yıllarda göze çarpan reform dalgası bazı çevrelerde yerel yönetimlerin ve dolayısıyla yerelleşmenin güçlendiği algısını yaratmıştır. Oysaki neoliberal düzenin öngördüğü, kamusal özü eritilmiş, yerel halkın taleplerine değil sermayenin çıkarlarına duyarlı ve sermaye birikimine en çok katkıyı sağlayacak bir yerel yönetim düzenidir.

Belli siyasal, ekonomik, kültürel ve sosyal bağlamlarda belli ihtiyaçlara dönük olarak ortaya çıkan paradigmaların değişmez yasalar ekseninde hareket etmediği söylenebilir. Neoliberalizm ve neoliberal yeniden yapılandırma projeleri de içinde bulundukları, bölgesel, ulusal ve yerel bağlamlarda biçimlenir; bu bağlamların kurumsal yapıları, politikaları, düzenleyici pratikleri ve siyasal mücadelelerinden etkilenir. Bu bağlamda, neoliberal yapılanmanın ne uygulama biçimleri ne de ortaya çıkaracağı sonuçlar önceden belirlenmiş değildir. Bu ise bizi halihazırda var olan neoliberalizm kavramına götürür. Neoliberal yeniden yapılanma denen süreç, eski (neoliberal dönem öncesi) kurumlar ile neoliberalizm ekseninde geliştirilen piyasa odaklı-sermaye merkezli yönetim için gerekli olan altyapının bir alaşımıdır. Kentsel mekân ise halihazırda var olan neoliberalizm kavramlaştırmasında özel bir öneme sahiptir. Çünkü kent ve neoliberalizm arasında karşılıklı bir öğrenme ve biçimlendirme süreci işlemektedir. Kentler hem eski kurumsal yapıların etkisiz hale getirilmesi, hem de yeni kurumsal biçimlerin ortaya çıkması sürecinin çok net gözlemlenebildiği bağlamlardır.

Buradan hareketle, neoliberal kentleşme, sermayenin krizinin mekânın yeniden üretimi üzerinden aşılımaya çalışılması ve bu uğurda kentsel ölçekte uygulamaya konan politikaların bir sonucu olarak tanımlanabilir. Ancak neoliberal kentleşme konusunda da tek bir patika izlenmez. Ortaya çıktığı ülkede, bölgede ya da kentte daha önce var olan kurumsal yapılar neoliberal kentleşmenin bugünkü görünümünü önemli ölçüde etkiler.

Neoliberal kentleşmenin simgesel örnekleri ve abideleri olarak ortaya çıkan kentsel dönüşüm projeleri de Türkiye gibi kentsel gelişimini muğlaklık, enformellik, belirsizlik gibi temeller üzerinde sürdüren ülkelerde, kentlerin yasal, açık ve resmi çerçevede belirlendiği ülkelerdeki süreçlerden ayrışır.

Küresel Güney ülkelerindeki kentsel dönüşüm öyküleri, devletin çoğu zaman piyasa aktörlerinin yerine geçerek arazi spekülasyonu yoluyla gayrimenkul rantı yarattığını, farklı toplumsal grupların dönüşüm sürecindeki müzakerelerinin enformel bir zeminde belirsizlikler ürettiğini, ve bu belirsizlik ortamında sürecin her zaman yukarıdan aşağı işlemediğini, enformel ilişkilerin aşağıdan yukarıya doğru da yönlendirici olabildiğini ya da devletin piyasa aktörleri ile yürütülen ‘arka kapı siyaseti’ üzerinden süreci kotardığını göstermektedir.

Yukarıda bahsi geçen tüm bu neoliberal yeniden yapılanma, neoliberal kentleşme ve kentsel dönüşüm projeleri örüntüsünün ise çalışmanın araştırma sorusu bağlamında en ayakları yere basan biçimde oturacağı zemini, eleştirel kent teorisi sunar. Kentsel gelişimi anlamaya odaklanan Marksist ve yeni-kurumsalcı teorilerin sunduğu kavram setleri de oldukça zengin olmakla birlikte, Marksist teorilerin neoliberal hegemonyayı inşa eden uzlaşılı ilişkilerini anlamakta, yeni kurumsalcı teorinin ise sermaye birikim süreçleriyle yapıli çevre üretimi arasındaki ilişkiyi anlamakta yetersiz kalması, bu çalışma kapsamında eleştirel kent teorisine başvurulmasını gerekli kılmıştır. Zira eleştirel kent teorisi, kapitalizm ve kentleşme arasındaki sistemseli, ama aynı zamanda tarihseli örüntüyü ifşa etmeyi ve neoliberal kentleşmeyi biçimlendiren ve onun tarafından biçimlendirilen toplumsal güç ilişkilerini siyasal-kurumsal düzenlemelerde meydana gelen değişimlerle birlikte incelemeyi kendine dert edinir.

Eleştirel teorinin açtığı bu alan ve sunduğu kavram setleri, gelecek bölümde Türkiye’nin yerelleşme-merkezileşme öyküsünün özgünlükleri ve bunun neoliberal

kentleşme döneminde kentsel dönüşüm siyaseti üzerindeki etkisini anlamak konusunda yardımcı olacaktır.

3. TÜRKİYE’DE NEOLİBERALİZM VE NEOLİBERAL KENTLEŞME

3.1. Türkiye’de Neoliberal Yeniden Yapılanma

19. yüzyıl boyunca dışa açık ve liberal iktisat politikalarını izleyen Osmanlı devletinde tarım ve dış ticaretin ekonomi içindeki ağırlığı artmıştı. 1914 yılı ise kapalı bir ekonomi modeline geçişi beraberinde getirmiş, kendi kendine yeterli olma, sanayileşme, korumacı bir yaklaşım gibi ilke ve politikalar benimsenmişti (Pamuk, 2016: 212). 1920’lerde özel sektörü güçlendirme amaçlı sınırlı devlet müdahaleciliği olarak özetlenebilecek bir iktisat politikasına geçilmiş, (Pamuk, 2016: 181). 1929 dünya bunalımı sonrasında devlet öncülüğünde sanayileşme eksenli bir iktisadi politika tercih edilmişti (Pamuk, 2016: 188). Dolayısıyla 1930’larda devletçilik güçlü bir çerçeve olarak iktisadi politikalara yön vermeye devam etmekte ve özel sektör siyasal iktidara bağlı bir varlık göstermekteydi (Pamuk, 2016: 213). 1950’lerin ise en belirgin ekonomik hamlesi tarım kesiminin desteklenmesiydi (Pamuk, 2016: 227). Tarıma ağırlık verilen stratejinin popülist ekonomi politikalarıyla birleşmesi sonucu bir tıkanma yaşaması, uzun vadeli bir perspektif geliştirme amacıyla planlı dönemin kapılarını aralamıştı. Bu dönemde ithal ikamesi yoluyla sanayileşme stratejisi benimsenmişti (Pamuk, 2016: 235-237). İkinci Dünya Savaşı’nı takip eden süreç ve sonrasında 1980’lerle birlikte, özel sektör güçlense de devletin özel sektöre ayrıcalıklar yaratma ve kendi iktidarının zenginlerini seçme ve destekleme pozisyonu farklı dozlarda da olsa devam etmişti (Buğra, 2016: 174-176; Pamuk, 2016: 21-214).

1970’li yıllar sona ererken ABD ve Britanya’nın başını çektiği neoliberal politikalar kapitalist dünya sistemi içerisinde yer alan tüm ülkelerde sermayenin karşı saldırısı olarak hayata geçmiş, ancak bu aynı zamanda tekil örneklerin “ulusal renkleri”nden izler taşıyan da bir süreç olmuştur (Boratav, 2019: 190). Örneğin, geç kapitalistleşen ülkelerde kaynakları yutan hantal bir devlet vardı ve devletin koyduğu duvarlar sermayenin bu bölgeye akmasını engellemekte, bu yüzden kalkınma gerçekleşmemekteydi. Öte yandan devlet tekelleri demokratikleşmeyi engellemekteydi. İşte kalkınma ve demokrasiyi gerçekleştirmek için liberal iktisat politikalarının bir aracı olarak yapısal uyarlanma politikaları böylelikle gündeme gelmiştir (Güler, 2016: 131-132).

Türkiye’de 24 Ocak kararlarının kısa vadeli hedefi, ödemeler dengesini kurma ve enflasyonu düşürme yoluyla istikrar sağlamak iken uzun vadede piyasayı öne

çıkaran ve dışa -özelikle de- ihracata yönelen bir ekonomi yaratmaktı (Pamuk, 2016: 265). Türkiye 24 Ocak kararlarını takiben 1980 askeri darbesi sonrası gelen askeri yönetim ve Özal iktidarıyla birlikte neoliberal politikalar doğrultusunda küresel sistemle hızlı bir biçimde eklemlenme hamlesi yapmıştır. Bu hızlı girişin ardından 1990’lar gerek sık değişen iktidarların neoliberal gündemi uygulamakta güçlük çekmesi, gerek ekonomik krizlerin etkisiyle Türkiye’nin neoliberal politikalarda hız kestiği ve devletin dönüşümü anlamında kayıp yıllar olarak değerlendirildiği bir dönem olmuştur. 2000’li yıllar ise tek parti iktidarını kurmayı başaran AK Parti’nin öncülüğünde, Türkiye’nin neoliberal dönüşümünün tekrar ivmelendirilmesine şahitlik etmiştir (Uzgel, 2013: 25).

Refah devleti politikalarından vazgeçilmesi, kamu harcamalarının kısılması ve dolayısıyla kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi, farklı sektörlerdeki kamu denetiminin gevşetilmesi gibi temel politikalar neoliberal gündemin belli başlı maddeleriydi (Pamuk, 2016: 263). Bu genel hedefler konulmuş olsa da, neoliberal iktisat politikalarının hangi politika alanlarında ya da hangi ölçüde uygulanacağı siyasi koşullar tarafından belirlenmiştir. İlk etapta siyasi açıdan daha kolay adım atılabilecek ve daha az maliyetli görülen alanlarda adımlar atılmıştır (Pamuk, 2016: 268). 1980’li yıllarda başlayan yeni konjonktürde, kişisel ve keyfi kararların ağırlığını hissettirdiği, uzun vadeli kurallara bağlanmayan bir iktisat politikası izlenmeye başlanmıştır (Pamuk, 2016: 273).

1980 sonrası dönemde uygulanan politika demetinde emekçi kesimin aleyhine bir gelir politikası izlenmesi Türkiye’yi dönemin benzer ekonomilerinden ayırtırmaktaydı (Boratav, 2019: 165). Ancak 1980 sonrası dönemin ilk yıllarında, emek aleyhtarı politikalara rağmen kentli yoksul kitlelere yönelik olarak uygulamaya konan çarpık popülist yaklaşım sermayenin ve onun adına politika yapanların sevimli görünmesi için gerekli zemini hazırlamıştı. 1984 yılında büyük oranda ANAP yönetimine geçen kent belediyeleri, gecekonduılara verilen tapu tahsis belgeleri, imar affı uygulamaları ve kent planlaması yaklaşımından uzak imar izinleri verilmesi gibi politikalarla hızlı kentleşmeden doğan kentsel rantları emekçi kesime yaymıştır. Bir yandan sendikal örgütlenme, ücret mücadelesi ve köylünün destek talepleri bastırılırken, aynı kitleler “kentli, gecekondu, yoksul ve tüketici” özellikleriyle kısıpaca alınmıştır (Boratav, 2019: 169-170).

1989 yılı gerek dünya ekonomisiyle bütünleşme biçimi, gerekse de artı-değerin hem sermaye katmanları hem de dış dünya ve ulusal ekonomi arasındaki paylaşımı açısından bir dönemeç olarak kabul edilir. Nitekim bu yıl Türkiye açısından finans kapitalin ön plana çıkmasının da başlangıcını temsil eder. 1989 yılında serbestleşen bu sermaye hareketleri kısa zamanda Türkiye ekonomisinin genel gidişatını etkileyen temel faktör olarak öne çıkmış ve bu hareketler 1994, 1999, 2001 ve 2009 yıllarına tarihlenen finansal krizlerin de ana tetikleyicisi olmuştur (Boratav, 2019: 211-213).

Bretton Woods kurumları eliyle ülkelere sunulan neoliberal reçeteler bir tür kuralsızlaşmış liberalizm düzeni yaratmış, bu ise yolsuzlukların arttığı bir vahşi kapitalizmi körüklemiştir. Yine aynı kurumlarca bu yolsuzluk düzeninin sona ermesi için ise 1998'i izleyen yıllarda devletlerin yeniden yapılandırılması ve yönetim gibi hedefler belirlenmiştir (Boratav, 2019: 218).

Neoliberal modelin önceliklerinden biri olan kaynak tahsisi ve üretimde özel sektörün öncülüğü ilkesi özelleştirme uygulamalarında da yansımaları bulmuştur. 2000'li yılların başlarında kapsamlı özelleştirme uygulamaları gündemde değilse de bu uygulamalara yasal zemin hazırlayacak bir dizi düzenleme hayata geçirilmiştir (Boratav, 2019: 221). 2000'lere kadar görece başarısız sayılabilecek Türkiye'nin özelleştirme karnesi 1999 yılında hayata geçirilen yasal düzenlemeyle yeni bir hukuki düzleme kavuşarak iyileştirilmeye çalışılmıştır. Ancak fiili duruma göre keyfi karar verilmesine neden olan parçalı mevzuatın düzenlenmesi, yine de üst mahkemenin sürece müdahale etmesini engelleyememiştir. 2003 yılında özelleştirme yasasında yapılan değişikliklerle bürokratik işlemler sadeleştirilmiş ve Başbakanlık makamının Özelleştirme İdaresi üzerindeki kontrolü arttırılmıştır. 2010 yılında yapılan referandumla ise üst mahkemelerin özelleştirme sürecindeki yetkileri budanmıştır (Buğra ve Savaşkan, 2015: 130-132).

Devletin genel olarak ekonomiden, özellikle de bölüşüm ilişkilerinden çekilmesi gerektiği çıpasına tutunan neoliberal ekonomi döneminde, kentsel rantın iç-dış sermaye ve siyasi iktidar arasında paylaşımı hususunda, devletin geri çekilmesi şöyle dursun, 2000'li yıllar sonrasında giderek artan bir biçimde bu alandaki rolü genişlemiştir (Boratav, 2019: 222).

2002 yılında iktidarı devralan yeni hükümet IMF programını da devralmış ve neoliberal modelin yapısal reformları böylelikle devam ederken, bir yandan da AB ile

tam üyelik müzakere süreci, yeni hükümetin 2007 yılına kadar hem Batı dünyasından hem de içeriden destek aldığı pürüzsüz bir dönemi beraberinde getirmiştir. 2007 sonunda ABD’de yaşanan keskin finansal krizin hızla kırılğan Türkiye ekonomisine de sirayet etmesiyle yeni bir dönemin kapıları aralanmıştır (Boratav, 2019: 245). Ancak bu zorlu dönem boyunca, kamu borçlanmasının milli gelire oranı AB ülkeleri için öngörülen oranların altında kalmıştır. Bunun sağlanmasının temel nedeni ise, özellikle altyapı yatırımlarındaki kamu-özel ortaklığı uygulamalarının yaygınlaşmasıdır. Özel inşaat şirketlerini semirten bu yöntem, Dünya Bankası’nın reçete ettiği ve altyapı yatırımlarını piyasaya açan bir uygulama olup, Türkiye özelinde yatırımcıların banka kredilerine devlet teminatı ve ciro garantileri verilen ve dolayısıyla da devletin mali sorumluluğunu ileriki yıllara devreden bir uygulamaydı. Yine bu dönem özelleştirme gelirlerinin bütçeye önemli bir kaynak sağladığı yıllar olmuştur. Ayrıca gerek yerel yönetimlere gerek merkezi yönetime gerekse de diğer kamu kurumlarına ait gayrimenkullerin özel mülkiyete dönüştürülmeye başlanması bütçeye intikal eden önemli bir gelir kaynağı olmuştur (Boratav, 2019: 251). AK Parti döneminin inşaata dayalı ekonomi politikası, 2007’den itibaren daha keskin bir surete bürünmüş, verilen yapı ruhsatları oranlarında patlama yaşanmıştır (Gürkaynak ve Sayek Böke, 2013: 69).

2008 krizini takip eden süreçte, dış açıkların dünya piyasalarında artan sıcak para hareketliliği ile finansmanı söz konusu olmuştur. Bu dönemde hız kazanan alışveriş merkezleri ve konut inşaatları, bankacılık sektörünün uluslararası piyasalarda bulunduğu ve özel sektöre ya da özel tüketime aktardığı kredilerin birer abidesi olarak yükselmiştir (Pamuk, 2016: 291).

Bir Dünya Bankası uygulaması olarak devreye sokulan Kamu İhale Kurumu ve Kamu İhale Kanunu, Türkiye’de devlet harcamalarında yolsuzluğun önlenmesi ve uluslararası sermayenin dışlanması önüne geçilmesi söylemiyle gündeme getirilmiştir. Ancak kentsel rantların servet birikimi üzerindeki rolünü 1994 belediyeçiliğinden öğrenen dönemin siyasal iktidarı hem bu fırsatı tepmemek, hem de kendine bağlı bir alt-burjuvazi yaratma amacına yönelik olarak inşaat odaklı devlet ihalelerinden faydalanmak adına yasayı işlevsiz hale getirecek istisnai düzenlemeler getirmişlerdir (Boratav, 2019: 280).

Bu dönemde kentsel dönüşüm uygulamaları, kentsel mülkiyet yapısını dönüştürmenin bir formülü olarak benimsenmiştir. Piyasa değeri düşük ya da meta özelliği hiç olmayan, yerel yönetimler, Arsa Ofisi Milli Emlak, kamu kurumları mülkü ya da tasarrufunda olan arazilerin özel mülkiyete dönüştürülmesinin yolu açılmıştır. Bu mülkiyetin TOKİ'ye aktarılmasının ardından imar plan değişiklikleriyle ve gayrimenkul yatırım ortaklıklarıyla yürütülen projeler devreye girmiştir. Doğası gereği selektif olan bu tür değer artışları devlet ihalelerinde kollanan ve dışlanan ayrımını pekiştirmiştir (Boratav, 2019: 281).

Ve tüm bu hikâyede yapısal reformlar eliyle aşınan sosyal devlet kurumları ve bu kurumların birikimi yerel yönetimler, parti örgütleri, cemaat-tarikat yapılanmaları ve dernekler üzerinden ikame edilmeye çalışılmıştır (Boratav, 2019: 284). Gerek büyük kentlerde gerekse sanayileşme etkisiyle hızla gelişen Anadolu'daki yeni merkezlerde, siyasal iktidarla yakın ilişkiler geliştiren, muhafazakâr, tarikat- cemaat bağlantıları olan sermaye grupları güçlenmişlerdir. Genel olarak Cumhuriyet tarihi boyunca siyasal iktidarlara sermaye grupları arasında görülen ilişkiden çok farklı nitelikler taşımasa da 2002'den günümüze kesintisiz devam eden bir iktidarın varlığı, söz konusu sermaye gruplarıyla daha kapsamlı ve derin ilişkiler geliştirmesine uygun zemini hazırlamıştır (Pamuk, 2016: 292). Öte yandan iktidar partisinin muhafazakâr yöneliminin bir yandan piyasa yanlısı politikaları, bir yandan da muhafazakâr hayır işleri geleneğini aynı potada eritmesi de bu başarıyı mümkün kılmıştır. İktidar partisi, zayıflamasına rağmen hala yerleşik olan devlet kurumları yerine, sivil toplum kuruluşlarını, yerel parti örgütlerini, yönetimindeki yerel yönetimleri, ilişkili olduğu dini grupları kullanarak birçok piyasa yanlısı politikayı büyük oranda sorunsuz denebilecek bir biçimde uygulayabilmiştir (Pamuk, 2016: 293).

Boratav (2019: 302) Türkiye'de, devlet ile burjuvazi arasında Batı modellerinden farklı girift vesayet ve temsil ilişkilerinin çerçevelediği bağlantılar olduğunu söyler. Bu ise burjuvazinin güçlenirken bile, ekonomik dinamizmi ve başarısından dolayı değil, devletin kendisi için açtığı alanda sunduğu fırsat mekanizmaları üzerinden kazanarak güçlenmesiyle ilintilidir ve bu hal neoliberal dönem boyunca pekiştirilmiştir.

2001 krizi sonrası hayata geçirilen makro-ekonomik istikrar politikaları çağdaş kapitalizmin iyi yönetim ilkelerine uygundu. Bu politikalar siyasetçilerin keyfi

müdahalesini sınırlama ve ekonomiyi özerk bürokratlar eliyle idare etme söylemiyle uygulamaya konsa da hükümetler ekonomik hayatta oynadığı belirgin rolü ve sermaye birikim süreçleri üzerindeki etkisini sürdürmeyi başarmıştır (Buğra ve Savaşkan, 2015: 36).

1980 sonrası Türkiye’inde sermaye kesimlerinin parti siyasetine dahil olması Buğra ve Savaşkan (2015: 37-38)’a göre devlet-toplum ilişkilerinin yeni bir belirleyeni olmuştur. Türkiye ile bu anlamda benzer özellikler gösteren Yunanistan ve İtalya gibi örneklerde çıkar siyaseti ve parti siyaseti birbirinden görece özerkken, Türkiye’de siyasal iktidar ile sermaye arasında karşılıklı bağımlılık -tek taraflı bir belirlenmeden ziyade- ilişkisi söz konusu olmuştur. Bireysel girişimciler ya da girişimci dernekleri siyasal iktidar desteğiyle güçlenirken, girişimciler ve girişimci dernekleri ekonomik kaynaklarını ve nüfuzlarını siyasal iktidarı desteklemek adına seferber etmişlerdir.

2000-2008 arasındaki tüm bu büyüme, değişim ve reform dalgası ise bir inşaat patlaması ve konut kredi pazarının genişlemesi eşliğinde yüzlerce kentsel dönüşüm projesinin ülkenin her yanında mantar gibi çoğaldığı bir yenileme politikasını tetiklemiştir (Kuyucu, 2018a: 1153). Nitekim Türkiye’nin neoliberal yeniden yapılanma sürecinin izleri, inşaat sektörü yatırımlarından rahatlıkla okunabilir. Bu yapılanma sürecinin farklı dönemlerini gösterir biçimde 1980’ler ve 2000’lerde inşaat sektörü yatırımları önemli oranda artmıştır. 1980’lerde bir yandan imar yetkilerinin belediyelere devriyle birlikte kent çeperindeki inşaat yoğunluğu artmış, bir yandan TOKİ’nin kurulmasıyla toplu konut üretimi arttırılmış, diğer yandan da imar afları yoluyla gecekonduların apartmanlaşması gerçekleşmiştir. 2000’li yıllarla birlikte finans sektörüyle iç içe geçen inşaat sektörü, devletin yasa yapıcı gücünün desteğiyle birlikte büyük ölçekli kentsel projelere imza atmaya başlamıştır. Bu dönemde yapıtlı çevre üretimine ilişkin yetkilerin önemli bir kısmı TOKİ, ÇŞB gibi merkezi yönetim kurumları ile Büyükşehir Belediyelerinde toplanmıştır. Devlet 2000’ler sonrasında inşaat sektöründeki bu büyümeyi, planlama yetkilerini yeniden düzenleyen yasalarla, turizm için özel sektöre tahsis edilen kamu arazileri ile, lüks konut üretimine odaklanmış merkezi yönetim kurumlarının varlığıyla bizzat hayata geçirmiştir (Penpecioglu, 2011: 68; Penpecioglu, 2013: 100).

3.2. Türkiye’de Kentlerin Neoliberal Yeniden Yapılanması

Geç kapitalistleşen diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de sermaye birikim süreçlerini kurumsallaştıran ve sınıf çelişkilerini kontrol altında tutmaya çalışan mekanizmalar henüz oluş halindedir ve bu devinim ve krizler karşısındaki sürekli yeniden yapılanma hali en çok kentleşme süreçlerinde kendini göstermektedir (Bayırbağ ve Penpecioğlu, 2017: 2062-2063; Penpecioğlu vd., 2022: 167).

Kentlerin neoliberal yeniden yapılandırılması uygulamada potansiyel yatırımcılar için kenti çekici kılacak düzenlemelerin hayata geçirilmesi ve sonuçta kent merkezinde yer alan gecekondualarda yaşayan düşük gelirli grupların istenmemesi şeklinde kent yaşamında yansımasını bulmaktadır (Lelandais, 2014: 1786). Ancak bu konunun detaylarına inmeden önce, yeniden yapılanma öncesi Türkiye kentlerindeki durumun anlaşılması, yeniden yapılandırmanın nasıl bir kurumsal, sosyolojik, ideolojik, siyasal ve ekonomik miras üzerinde yükseldiğini anlamak açısından elzemdir.

3.2.1. Yeniden Yapılanma Öncesi Kentlerde Durum

Türkiye’nin modernleşme ve sanayileşme serüveni 1925 itibariyle başlamış ancak hiçbir zaman refah devleti uygulamaları veya sosyal konut uygulamaları devreye sokulamamış, alt gelir grubunun barınma ihtiyaçlarına yönelik politikalar geliştirilmemiştir (Türkün, 2011: 63). Türkiye’de kentleşme olgusunun en karakteristik özelliği konuta ilişkin herhangi bir kamu politikası ajandasının oluşturulmaması ve konut ihtiyacının bireysel girişimlerle çözülmesi olarak ifade edilebilir (Lelandais, 2014: 1791). Keleş (2010:31)’in Türkiye kentleşmesini “toplumun rant arayışçıları dışında hiçbir kesimine kazanç sağlamayan, toplumsal maliyeti yüksek bir kentleşme” olarak tanımlamasının çok önemli bir sebebi de budur.

Fordist kapitalizmin temelinde yatan kalabalık ücretli sınıflar için standart mal ve standart konut ve yaşam çevresi üretimi, Türkiye gibi geç kapitalistleşen ülkelerde ise başka bir standardın kendiliğinden ortaya çıkması şeklinde karşılık bulmuştu. Bir diğer ifadeyle ücretli sınıflar için toplu konut üretemeyen ya da bu üretimi teşvik edemeyen devlet, hazine arazilerini kentsel araziye dönüştürme maliyeti olmadan kırsal göçmenlerce ‘işgaline’ göz yummaktaydı. Kırsal göçmenler de emek pazarına yakın ve alt yapısız kamu arazilerine yerleşerek zor koşullarda ve gelirlerinin önemli bir bölümünü bireysel konut üretimine ayırmayı göze almışlardır (Kurtuluş, 2006: 8).

1950 sonrasındaki sanayileşme hamlesiyle büyük kentlere yönelen nüfus ve hızlı göç dalgasına hazırlıksız olan devletin köyden kente akın eden bu göçmen nüfusa barınma imkânı sunamaması, göçmen nüfusun kendi imkanlarıyla özel arazilerde veya hazine arazileri üzerinde inşa ettiği özel ve orijinal bir konut tipi olan gecekonduyun doğmasına sebep olmuştur (Köroğlu ve Ercoşkun, 2006: 174, Keyder, 2010: 198). Osmanlı toplumsal yapısının bir özgünlüğü olarak şehir merkezi yakınında devlete ait toprakların olduğu gerçeği hızlı göç olgusuyla birleşince ortaya çıkan bu yapılar, hükümetlerin çoğunlukla seçim öncesi dönemlerde tapu dağıtması sonucu yerleşikleşmişti. Tapulanma belediye hizmetlerinden faydalanmasının yolunu açarken, küçük ölçekli özel teşebbüs, enformel denebilecek kanallar üzerinden devletin bıraktığı hizmet boşluğunu doldurmuştur. Tüm bu özellikleriyle gecekondular bir yandan şehirleşme ve konut sorununa, kalıcı olmasa da bir çözüm getirirken, bir yandan da tüketim mallarına yönelen yeni kentliler için pazarın dinamizmini sağlamıştır (Keyder, 2010: 198-199).

İlk yıllarda devlet, gecekondular mahallelerini, iyileştirilmesi ve dönüştürülmesi gereken bir kentsel-olmayan yerleşim biçimi olarak tanımlarken, hızlanan göçün gecekondular mahallelerinin sınırlarını genişletmesiyle birlikte bu mahallelerin sahip oldukları oy potansiyeli devletin bu mahallelere yaklaşımının yumuşamasına neden olmuştur (Akçaoğlu, 2018: 793). Potansiyel oy deposu olarak görülmeye başlanan gecekondular bölgeleri, takip eden yıllarda, sayıca artmalarının da etkisiyle, 775 (1966) Sayılı Kanun'un kabulü sonrası, altyapı yatırımlarına kavuşmaya başlamış ve dönemin alt-orta sınıf yerleşim yeri olma özelliği kazanmıştır (Köroğlu ve Ercoşkun, 2006: 174).

Gecekonduların yasal zemine kavuşturulmasıyla ticari bir kimliğe bürünmesi arasındaki bağıntı dikkat çekicidir. 1960'lı yıllardan sonraki dönem, aynı zamanda, yeni göçmenlerin, kentteki 'işgal' edilecek arazi stoğunun azalması sebebiyle, gecekondular bölgelerinde, kendilerinden önce göç eden neslin inşa ettiği ikinci-üçüncü gecekondularında kiracı olarak yaşamaya başladığı dönemdir (Köroğlu ve Ercoşkun, 2006: 174). 1970'li yıllarda gecekonduların kârlı bir yatırım olduğunun anlaşılması üzerine gecekondular bölgelerinin yapısı değişmeye başlamıştır. Mafyavari yapılar tarafından işgal edilen araziler ya da çeşitli sermaye grupları tarafından satın alınan

tarım arazilerinin parsellere bölünüp hisseli tapuyla satılması yoluyla gecekondulaşımı devam etmiştir (Türkün, 2011: 63).

Erken 1970’li yıllara gelindiğinde Türkiye nüfusunun üçte biri-ki bu oran büyük kentlerde daha fazlaydı- gecekondularda yaşamaktaydı. Bu artış, gecekondulaşım nüfusunun seçmen olarak önemini daha da arttırmış ve bu evlere fiili ya da kâğıt üzerinde yasal statüler verilmesi suretiyle sisteme entegre edilmeye çalışılmışlardır. (Türkün, 2011: 63). Ancak gecekonduların ilk oluşmaya başladığı yıllardan 1970’lere gelene kadar Türkiye kentleşmesinin bu sağlıksız gelişim seyri ve bunun kentlerde ortaya çıkardığı olumsuz sonuçların giderilmesine yönelik bir yenileme ve dönüşüm fikri gündeme gelmemiştir. Bu yıllarda dillendirilmeye başlanan bu sorunun yenileme ve dönüşüm politikalarıyla giderilmesine yönelik adımlar ise Türkiye’de neoliberal etkilerin görülmeye başlandığı 1980 sonrası döneme tekabül etmektedir (Görmez, 2022: 123). Kentlilerin ve müteahhitlerin çıkarlarının büyük ölçüde örtüştüğü 1970’ler ve 1980’ler boyunca, birçok gecekondulaşım yoğunluklu kentsel alan, yönetimin alternatif konut alanları sunmadığı için tolere ettiği bir ortamda, yap-sat doğrultusunda düşük kaliteli apartman alanlarına dönüşmeye başlamıştır (Bayırbağ vd., 2022: 14).

1980 öncesi kapitalist düzende sosyal devlet ve fordist üretim rejimi çerçevesinde biçimlenen devlet-sermaye-emek ilişkileri, kentsel topraklardaki mülkiyet ve kullanım hakları bakımından toplumsal sınıflar arasında görece olarak dengeli dağılımı beraberinde getirmekteydi. Boş ve geniş hazine arazilerinin gecekondular ve sanayi kesimi tarafından kullanımı bunun bir örneği olarak karşımıza çıkmaktaydı. Hazine arazilerine yerleşen kırsal göçmenler emeğin maliyetini düşürmekte, yeni gelişen sanayilere ucuz işgücü sağlamakta ve göçün maliyetini göçmenlere yükleyerek devletin yükünü hafifletmekteydi (Kurtuluş, 2006: 8). Bu formül, kentsel rantların bölüşümünden kaynaklı bir çatışmanın da önünü almaktaydı. Aynı ekonomik düzen Batı’da konut yardımlarını gündeme getiriyorken, Türkiye örneğinde ise kırsal göçmenlerin hazine arazilerine yerleşmesinin görmezden gelinmesi sonucunu doğurmuştu (Kurtuluş, 2006: 8).

Dolayısıyla denebilir ki, Türkiye’de 1950’lerden sonra kitleselleşmeye başlayan kırdan kente göç ve bunun beraberinde getirdiği kentleşme Türkiye kentlerinde iki önemli sonuç doğurmuştur. Bunlardan ilki, barınma ihtiyacının tam olarak

karşılanamaması sonucunda ortaya çıkan ve 1980’li yıllarda İstanbul, Ankara, İzmir gibi şehirlerin büyük bir kısmını kaplayan gecekondulaşmadır. Bu hızlı kentleşme sürecinin Türkiye kentlerinde ortaya çıkardığı ikinci önemli sonuç ise, büyük kentlerin merkezi alanlarında bina ve altyapı kalitesinin düşük olması nedeniyle zamanla çöküntü alanlarının oluşmasıdır. İşte 1950’lerin Türkiye’sinde hızlı kentleşmenin beraberinde getirdiği bu sorunlar, aynı zamanda 2000’lerden bu yana kentsel dönüşüm ihtiyacının gündemin ana maddelerinden biri olmasının da gerekçesini oluşturmaktadır (Görmez, 2022: 121-122).

3.2.2. Kentlerin Neoliberal Yeniden Yapılanması

Neoliberal dönemde mekânın iki ana eksen etrafında dönüştüğünü belirttiği çalışmasında Kurtuluş (2006: 9), devlet ve sermaye arasında yeniden şekillenen ilişkilerin, kentsel alanda hak sahipliğini yükselen sınıflar lehine değiştirdiğini ve metalaşan kentsel mekânda kentin kamusal mekânsal kimliğinin erozyona uğradığını vurgular. Yerel ve merkezi otoriteler, neoliberal ekonominin güdümündeki yasal reformlarla, kentsel topraklardaki kullanım ve mülkiyet haklarının alt sınıflardan üst sınıflara aktarılması ve kamusal mülkiyetten özel mülkiyete geçişini sağlamaktadırlar. Gecekondu alanlarındaki yasal belirsizlikler ve bu çerçevedeki mülkiyet hakları ve imar sorunları ise bu transfer için uygun zemini sağlamaktadır. Peki dünyadaki neoliberal gündemle paralel ilerleyen bu süreç Türkiye’de hangi kurumsal mekanizmalar ve politikalar üzerinden hayata geçirilmiştir?

Yapısal uyarılama programları kapsamında Dünya Bankası’nın çeşitli ülkeler için hazırladığı eylem planlarında desentralizasyon/yerelleştirme önemli bir yer tutmaktadır. Bu yerelleştirme merkezi yönetimden taşra örgütüne, üst kademedan alt kademeye veya merkezi yönetimden yerel yönetime şeklinde üç farklı türde uygulamalara yansımıştır. 1980 sonrası dönemde yeni sağın yerel yönetim reformları İngiltere gibi yerel yönetimlerin yuvası ve demokrasinin beşiği olarak adlandırılan bir yerde yerel yönetimlerin zayıflatılması şeklinde ilerlerken, merkezîyetçi Fransa ve Pinochet Şili’si gibi örneklerle birlikte Türkiye’de de yerel yönetimlerin güçlendirilmesi şeklinde uygulanmıştır (Güler, 2016: 245-246). Zira Güler’e göre yapısal uyarılama politikaları ve genel olarak yeni sağ yaklaşım yerel yönetimleri güçlendirmeyi ya da zayıflatmayı seçtikleri farklı örneklerde ortak bir amaç için hareket etmekteydi. Bu da kamu gücünün özel sektöre devri ve kamusal

mekanizmaların tasfiyesiydi. Bu amaçla Türkiye’de yerel yönetim maliyesi ve yerel yönetim yapısı reforma tabi tutulmuştur (Güler, 2016: 246-247). Kentsel yerleşimlerin yönetim birimi olan belediyelerin gelirleri yerel gelirler ve merkezden aktarılan kaynaklar şeklinde genel olarak ikiye ayrılır. Bu iki temel kaynağa ek olarak yatırım harcamaları için alınan krediler de vardır. 1986 yılına kadar kredi ihtiyacı kamu kaynaklarından sağlanırken bu tarihte özel sektör kredileri devreye girmiştir (Güler, 2016: 248).

Bu çerçevede İller Bankası’nın yatırımcı boyutu ortadan kaldırılarak yerel yönetimlere yatırımları için finansman sağlayan bir mali araç haline getirilmiştir. Dünya Bankası hazırladığı raporda Türkiye’de yerel yönetim finansman sisteminin zayıf olduğunu, yerel altyapı yatırımlarının kamu kaynaklarından karşılandığını ancak bu kaynakların da yetersiz olduğunu belirtmiştir. Yine bu rapora göre yerel yönetimlerin doğrudan mali piyasalardan borç alarak altyapı yatırımlarını finanse etmesi sağlanmalıdır. Böylelikle yerel yönetimlerin devlet bütçesine yani merkeze bağımlılığı sona erecektir. Bu yolla özerk, güçlü ve dolayısıyla demokratik yerel yönetim sistemi hayata geçirilebilecektir. Üstelik Dünya Bankası’na göre tek sorun finansman da değildir. Yerel yönetimler personel ve donanım bakımından yeterli teknik birikime de sahip değillerdir. Bunu çözmek için ise yerel yönetimlerin inşaat sektörüne yatırım yapmaları, yap-işlet-devret gibi mekanizmalarla özel sektörün teknik birikiminden faydalanmaları gerektiği savunulmuştur (Güler, 2016: 251-252). Altyapı yatırımlarının sermaye piyasası üzerinden finanse edilmesi, geç kapitalistleşen ülkelerde hem ulusal sermaye piyasalarını geliştirecek hem de inşaat sektöründe bulunan yüklenici ve sanayici şirketlerin finansman sorununu çözecektir. Yani aslında yerel yönetim maliyesinde yapılması önerilen ve yapılmaya başlanan yenilikler inşaat sektörü ve mali sektör açısından finansman ve yatırım sorunlarını çözerek özel sektördeki sıkışmanın giderilmesini sağlayacak bir araç olarak görülmektedir (Güler, 2016: 254-255). Öngörülen bu model yerel yönetimin merkezle bağlantısını azaltırken bu bağların yerini mali piyasalar ve özel inşaat sektörüyle kurulan bağlar almaktadır. Güçlü yerel yönetimin sınırları kamu gücünün daha fazla sermayeye devri biçiminde çizilmektedir (Güler, 2016: 256-257).

Yapısal uyarlanma politikaları ile yalnızca yerel yönetim maliyesi değil yerel yönetim sistemi de değişikliğe uğramıştır. Yerel hizmetler piyasalaşmış, kamu hizmeti

olma niteliğini yitirmeye başlamışlardır. Diğer taraftan, özel sektör sermayesinin güç kazanmasıyla birlikte, daha önce idare hukukunun kamuya sağladığı üstünlük özel sektör lehine dönmeye başlamıştır. Bunun uygulamadaki yansıması, yap-işlet-devret modelinin yaygınlaşması ve yerel meclislerin genel yetkili tek karar mercii olma özelliğinin sona erdirilmesidir. Yapısal uyarlanma politikalarının öngördüğü sistem, Güler'e göre, kamusal özü eritilmiş olan bir yerel yönetim sistemidir (Güler, 2016: 267-268).

Türkiye'de kentsel planlama, 1980'lere kadar merkezin onayına tabi bir yerel yetki iken, 1984 yılında planların hazırlanması ve onaylanmasına ilişkin tüm süreçler yerel yönetimlere devredilmiştir. Bu ise uygulamada kamuya ait toprakların hızla özel mülkiyete geçirilmesine zemin hazırlamıştır. Bunun üzerinden elde edilen rant ise plan değişiklikleri ile zaman içinde arttırılmış, rant sahiplerinin de yer aldığı yerel yönetimlerce bölüştürülmüştür (Güler, 2016: 273).

Bu tür reformlarla altyapısı hazırlanan neoliberal kentleşmenin ilk bakışta kentteki görünimleri ise oldukça belirgindir. İlerleyen sayfalarda detayları verilecek olan bu etkiler hem kent yönetimlerinde hem konut ve kentleşme politikalarında, hem de kentlerin dönüşüm politikalarında kristalize olmaktadır.

1980'li yıllarda, bir yandan yapsat ve ıslah imar planları ile rant bölüşümüne ortak edilen orta ve alt sınıflar, diğer yandan da konut kooperatifleri ile kentsel sisteme entegre edilen toplumsal talepler söz konusuysa, 1990'lı yılların ortalarında ise siyasal karar alıcıların toplumsal taleplerle müzakere etme biçiminin değişmeye başlamasıyla yeni dönemin sinyalleri verilmiştir. 2000'lerin başı itibariyle neoliberalizmin 'roll-out' safhasına geçilmesi ve bu aşamada kentsel politikaların ülke ekonomisi açısından kritik bir önemde olan bir yere konumlanması (Penpecioglu vd., 2022: 178) toplumsal taleplerin karşılanması konusunda daha tavizsiz ve keskin bir yaklaşım benimsenmesine sebep olmuştur. 2010 sonrasında yaygınlaştırılan mega projeler söyleminin, kente ve dönüşüm politikasına dair yetkilerin merkeze devredilmesinde sürekli el arttırdığı bir atmosferde, neoliberal kentleşmenin altın çağı yaşanmaya başlamıştır (Görmez, 2013: 357-358).

3.2.3. Türkiye'de Kentsel Siyaseti Belirleyen Dinamikler

Türkiye'de kentsel dönüşüm politikasındaki dönüşümü kapitalist sistemin geçirdiği dönüşüm ve onun kent mekanındaki yansımalarının yanı sıra, kurumsal

düzeyde de anlayabilmek, geçmişten günümüze Türkiye kentsel siyasetini etkileyen temel dinamikleri anlamayı gerektirir. Enformel ilişki ağlarının kentsel siyasetteki varlığını sürdürmesi, seçim siyasetinin gri alanlarda cereyan eden doğası, siyasi partilerin yereldeki karar alma mekanizmaları üzerindeki etkisi, merkezi yönetimin kentsel siyaseti şekillendiren bir aktör olarak önemini koruması ve bu mevcudiyetin formel ilişki örüntülerinden ziyade karşılıklılık temelli ilişkilerle bu alanı düzenlemesi Türkiye’de kentsel siyaseti etkileyen önemli dinamiklerdir (Savaşkan ve Aksu Çam, 2019: 173). Türkiye toplumu sınıfsal, bölgesel, etnik ve siyasi ideoloji bakımından ayrılmaksızın imar ve onun ortaya çıkardığı rant konusunda (enformel nitelikli) örtük ve sessiz bir mutabakata varmış ve bu konu günümüze değin Türkiye siyasetinin belirleyenlerinden biri olmayı sürdürmüştür (Savaşkan, 2019: 93).

Türkiye’deki enformel kentleşme deneyimi, süreklilik arz ettiği kadar kopuş noktalarıyla da birlikte neoliberal birikim rejimi altında varlığını devam ettirmektedir (Ay ve Penpecioglu, 2022: 11). Gecekondu siyasetinin sona erdiği bir dönemde olsak da (Erder, 2015’ten akt. Savaşkan ve Aksu Çam, 2019: 172) o dönemde oluşan ilişki ağları ve kentsel siyaset günümüz kentlerini anlamak açısından işlevselliğini korumaktadır. Mayıs 2018’de 3194 Sayılı Kanun’a eklenen geçici madde ile 31 Aralık 2017 öncesinde ruhsatsız yapılan ya da ruhsat ve eklerine aykırı olarak inşa edilen yapıların imar barışı kapsamına alınması ve Mart 2019 itibarıyla söz konusu af için on milyondan fazla kişinin başvurmuş olması Türkiye kentlerinde enformel yapılaşma türü kurumsal çerçevelerin tarihsel, ekonomik, siyasal yapılar içinde gömülü olduğunu, değişime direndiğini ve hala belirleyici olmaya devam ettiğini gösterir niteliktedir (Savaşkan ve Aksu Çam, 2019: 171).

Nitekim muğlaklık, enformalite ve esneklik gibi kavramlar Türkiye kentleşmesini neoliberalleşme eksenli inceleyen çalışmalarda sıklıkla karşımıza çıkar (Savaşkan ve Aksu Çam, 2019: 170). 2000 sonrası dönemi, kentsel siyaset yazınına iki alt döneme ayıran Savaşkan ve Aksu Çam (2019: 161) 2000’lerin ilk yıllarına tekabül eden ilk dönemde yerleşme, demokratikleşme, yönetim gibi temalar üzerinde yoğunlaşıldığını, ikinci on yılda ise 6306 gibi yasal düzenlemelerle birlikte çılgın projeler, HES’ler, büyük ölçekli projeler ekseninde kentsel dönüşüm kavramının yazını domine ettiğini anlatırlar. Yoğunlaşılan bu temalar tesadüfi olmayıp

neoliberalleşmenin Türkiye siyaseti üzerindeki izlerinin sürülmesi açısından önemli bir alan açmaktadır.

Öte yandan, devletin piyasa aktörleri üzerindeki yadsınamaz etkisi ve bu etkiyi belli gruplar lehine kullanma motivasyonu da kentsel siyaseti belirleyen önemli etkenlerden biridir. Buğra ve Savaşkan (2015: 245-246), Türkiye’de, devletin piyasa oluşturucu rolünün ötesinde, bizzat piyasa aktörlerinin kendisinin de siyasetin desteklediği sermaye birikimi ve iş imkanları yaratma süreçleri eliyle biçimlendirildiğini ifade ederler. Cumhuriyetin ilk dönemlerinden itibaren gözlemlenen devletin sınıf oluşturucu müdahaleleri, yakın dönemde ‘siyaseten ayrıcalıklı girişimcileri desteklemekte kullanılan yeni mekanizmalar’ üzerinden pekiştirilirken, bir yandan da sermaye kesimi ve bu kesimlerin etrafında toplandığı derneklerin siyasi nitelikli faaliyetleri bu alanda münhasıran devletin belirleyici olduğu konjonktürü değişime uğratmaktadır. Türkiye’de bugün hala kapitalist sistemin işleyiş çerçevesi, siyaseten ayrıcalıklı kesimlerin çıkarlarını gözetmek adına keyfi hükümet müdahalelerine daha fazla alan açmak maksadıyla sürekli bir değişime tabi tutulmaktadır (Buğra ve Savaşkan, 2015: 249).

Türkiye’de kentsel siyaseti belirleyen ve yukarıda örnekleri verilen birçok faktör olsa da merkezileşme-yerelleşme aksı ve bu aksın Türkiye siyasetinde en güçlü şekilde tutunduğu alan siyasallaşma ve siyasal parti etkisi olduğu için ilerleyen başlıklarda bu konuya değinilecektir.

3.2.3.1. Merkeziyetçi gelenek ve yerelleşme çabalarının tarihsel kökenleri

Türkiye’de yerel yönetimleri ve yerelleşme adımlarını anlamlandırma çabaları şüphesiz ki Osmanlı döneminde ortaya çıktıkları atmosferi anlamaksızın yapılrısa eksik kalacaktır. Osmanlı topraklarında yerel yönetimler demokrasi gibi bir amaçla kurulmuş olmasalar da Tanzimat dönemi ürünüdürler (Ortaylı, 1985: 15). 1855 yılına tarihlenen Osmanlı’daki ilk belediye teşkilatı, merkezin taşrada kaybettiği gücü tekrar elde etmesine ve imparatorluğun bütünlüğünü sağlamasına hizmet etmek üzere, merkezin taşradaki bir uzantısı olarak oluşturulmuştur. Zira imparatorluğun son dönemleri olarak sayılabilecek bu yıllarda Osmanlı’nın daha da merkezileşmiş olması gerçeği, yaratılan yerel yönetim makamının bir yerelleşmeyi beraberinde getirmediğini ortaya koymaktadır (Sadioğlu vd., 2015: 74; Görmez, 2000:82).

Böylesi güçlü bir merkeziyetçi geleneğe sahip olan Osmanlı'dan Cumhuriyete geçiş sürecinde de birçok kurum, siyasal yapı ve kültürle birlikte bu merkeziyetçilik de devredilmiş; kurumları biçimlendiren güçler arasında merkezi hükümet başı çekmeye devam etmiş ve bu merkeziyetçi anlayış Cumhuriyet dönemi belediyeciliğine de sirayet etmiştir (Sadioğlu vd., 2015: 76, Görmez, 2000: 83; Pamuk, 2016: 213).

Cumhuriyetin ilk yıllarında, ülkenin savaş sonrası toparlanma ve borçlarını ödeme konusunda tek merkezden hareket edilmesinin sağlayacağı faydalar düşünülerek merkeziyetçi anlayış sürdürülmüş, İçişleri Bakanlığı belediyeleri sürekli kontrol ve denetim altında tutarak belediyeler üzerinde bir vesayet makamı olmuştur. Yine bu yıllar merkezi yönetim-yerel yönetim ilişkilerinin önemli ölçüde siyasallaştığı yıllar olagelmıştır (Heper, 1986: 16-17'den akt. Görmez, 2000: 84). 1930 yılında kabul edilen (ve 2005 yılına kadar yürürlükte kalan) 1580 Sayılı Belediye Kanunu kapsamında, İstanbul Valisi olarak atanan kişiler, aynı zamanda belediye başkanı olarak (1957 yılına kadar) da görev yapmıştır (Sadioğlu, 2015: 77).

1950'li yıllarda yerel yönetimlerin gelirleri açısından merkezi idareye bağımlı olmalarının yanı sıra, görev bölüşümünde de merkezi yönetimin üstünlüğü söz konusudur. Yerel düzeyde verilen önemli hizmetleri sunan/düzenleyen birim olarak İmar İskân Bakanlığı'nın bu dönemde kurulması bunun açık göstergelerinden biridir (Görmez, 2000: 84). 1961 Anayasası belediye başkanlarının halk tarafından seçilmesi hükmünü getirmiş; bu anayasa çerçevesinde belediyeler güçlendirilse de belediyeler kentleşme ve sanayileşmenin beraberinde getirdiği hizmet yüküne yetişememiş, üstelik toplam kamu gelirlerinden aldıkları pay da 1968 yılındaki %14,7'lik orandan 1980'de %3,6'ya düşmüştür (Sadioğlu vd., 2015: 77).

Tüm bu faktörler belediyeleri mali krize sürüklemiştir. Kentleşmenin hız kazandığı, gecekondu, altyapı, ulaşım ve çevre sorunlarının görmezden gelinemeyecek boyutlara ulaştığı bu dönemde ne yerel yönetimlerle ilgili ne de merkez-yerel ilişkilerini tanımlayan hukuki metinlerde bir değişiklik söz konusu olmuştur. 5 Ocak 1978- 12 Kasım 1979 tarihleri arasında faaliyet gösteren ve yerel yönetimleri denetlemesi öngörülen Yerel Yönetimler Bakanlığı bu dönemde merkez-yerel ilişkilerindeki denge açısından tartışmalı bir deneme olarak tarihe geçmiştir (Görmez, 2000: 84).

1961 anayasasının yerel yönetimler üzerinde zımni olarak kurduğu vesayet yetkisi, 1982 anayasasında hem daha bir hale getirilmiş hem de genişletilmiştir (Keleş, 2021: 170). 1980-83 arasında darbe sonrası bir ara dönem olduğu için merkeziyetçi anlayış devam etmiştir. 1983-87 yılları arasında yerelleşme yönünde atılan adımlar merkezi yönetim-yerel yönetim ilişkilerinde bir ikilem yaratmıştır. Bu ikilemin izlerini söz konusu dönemde kabul edilen hukuki belgeler üzerinden sürececek olursak; 3030 Sayılı Kanun ile üç büyük şehirde büyükşehir belediye yönetimleri oluşturulması, her ne kadar bu şehirlerde hizmet etkinliği ile katılımı ve demokrasiyi geliştirecek bir formül olarak düşünülse de, Büyükşehir Belediye Başkanı'nın ilçelere göre güçlü pozisyonu, genel sekreterin İçişleri Bakanlığı'nca atanması gibi düzenlemeler merkeziyetçiliğin bu dönemde de güçlü bir biçimde devam ettiğinin göstergesi olarak okunabilir. Öte yandan 3194 Sayılı İmar Kanunu ile imar planlarını yapma ve onaylama yetkisi belediyelere ve il özel idarelerine verilmişse de, Bayındırlık Bakanlığı'nın pek çok konuda istemesi halinde bu yetkileri belediyelerden devralabileceğine ilişkin düzenlemenin de kanuna eklenmesi (9. madde) merkezin yerel üzerindeki vesayetinin sürmesine neden olmuştur (Görmez, 2000: 85). 1980 sonrası dönemde, yerel yönetimlerin güçlendirildiğini düşündürtecek bir başka düzenleme ise belediye gelirlerinde artış olmasıdır. Ancak bu artış genel bütçe vergi gelirlerinden sağlanması dolayısıyla yerelin merkeze bağımlılığını azaltamamıştır. Tüm bu özellikleriyle yerel yönetimler merkezi idarenin müsaade ettiği ölçüde hizmet yürütmeye çalışan, merkezin yerel uzantıları gibi hareket edebilmiştir (Görmez, 2000: 86).

2000'lere gelindiğinde önemli kentsel hizmetleri yerine getirse de merkeze bağımlılığı devam eden bir yerel yönetim tablosu vardır. Büyükşehir yönetiminin ilçe belediyelerini bastıran yapısı (Görmez, 2000: 86-87) bu yıllarda da devam etmektedir. 2005 tarihli 5393 Sayılı Kanun ise belediyelerin görev ve yetkilerini genişletmiş, daha güçlü bir belediye başkanı modeli oluşturulmuştur (Sadioğlu vd., 2015: 81). Bu tarihsel arka plan merkezileşme yerelleşme politikaları arasında salınan Türkiye siyaseti ve Türkiye kentsel siyasetini anlamak açısından önemli açılımlar sağlasa da uygulamada yerelleşme ya da merkezileşme diye adlandırılan süreçlerin neye tekabül ettiğini ve bu politikaların kentlerin dönüşümündeki etkisini anlamak, bu süreçlere daha yakından bakmayı gerektirir.

3.2.3.2 Nasıl bir yerelleşme? Nasıl bir merkezileşme? Merkeziyetçi anlayışın kentteki kurumsal yansımaları

Bayırbağ vd. (2022: 2) Lefebvre'in 21. yüzyıl kapitalizminin kalbinde kentsel gelişme, emlak ve altyapının olduğu ve kentin artık yalnızca sanayi toplumunun artı değer ürettiği bir yer değil, kentleşme aracılığıyla artı değer üretilen bir yer olduğu savını merkeze alarak gerçekleştirdikleri çalışmada, mekânın üretiminde devletin ne kadar belirleyici bir rol oynadığını, devletin Türkiye'de bir grup aktörü koordine ederek nasıl bir kentsel devrim gerçekleştirdiğini ortaya koyarlar.

Buğra ve Savaşkan (2015: 244-245) çalışmalarında devletin geri çekilmeksizin özel şirketlere yeni fırsatlar alanı açtığını anlatır. Ve bu doğal tekellerin özelleştirilmesi ve sosyal hizmetlerin ticarileştirilmesinin yanı sıra, kentleşme sürecinin devam ettiği ve altyapı ve inşaat sektöründe önemli yatırımlara ihtiyaç duyulan Türkiye gibi geç sanayileşmiş ülke örneklerinde altyapıya ilişkin kamu ihaleleri yahut inşaat sektöründeki kamu-özel ortaklıkları yoluyla devletin önemli bir aktör olarak varlık gösterdiğine işaret eder.

Türkiye'de merkez-yerel ilişkilerinin zaman içerisinde nasıl geliştiğinin hızlı bir değerlendirmesi yapıldığında bile görülür ki, neoliberalleşme Türkiye örneğinde zaman içerisinde merkezi yönetimin karar alma pozisyonunu tahkim etmiştir. 2003-2009 yılları arasındaki kısa dönemde tecrübe edilen yerelleşme, Türkiye'nin merkezileşme örüntüsü içerisinde bir istisna (başarısızlıkla sonuçlanan) olarak dikkat çekmektedir (Kuyucu, 2018a: 1157-58).

Merkeziyetçilik ile otoriterliğin ikiz kardeş olduğunu ifade eden Arıkboğa (2019: 49) yerel yönetimlerin ise demokrasi ve özgürlük ilkelerine katkısı olan yapılar olmasının yerel yönetimlerin niteliği ile ilgili olduğunun altını çizmektedir. Buraya şerh düşmemiz gerekir. Kamusal özü eritilmiş bir yerel yönetim anlayışı demokrasiye bırakın katkı sağlamayı altını oyabilecekken, kamu yararını kendine rehber edinmiş bir merkeziyetçi yönetim anlayışı demokrasi ve özgürlük anlayışını güçlendirebilecektir. Burada sorulması gereken soru nasıl bir yerelleşme ya da nasıl bir merkezileşmeden bahsedildiğidir. Zira örneğin Savaşkan'a göre yerel yönetimler, Türkiye'de yerelin ihtiyaç ve taleplerine yönelik olmaktan ziyade merkezi bir anlayışla ve şeffaf olmayan bir şekilde politika üretmektedir (Savaşkan, 2019: 97).

Türkiye’de yerel yönetimlerin yetki ve kaynaklarının sınırlı olmasının yanı sıra, bir yandan da iki farklı aktörün vesayeti altında olması yerel yönetimlerin hareket alanını bir hayli sınırlamakta, yerel iradeyi ipotek altında tutmaktadır. Bunlardan biri, Anayasa ve yasalardan güç alan merkezi yönetimdir ve idari vesayet yoluyla denetim gerçekleştirir. Diğeri ise belediyede iktidarı kazanmış olan partinin yerel ve merkez örgütüdür, dolayısıyla gücünü siyasetin kurumsallaşma ve işleyiş süreçlerinden alır. Siyasi partiler kanunu başta olmak üzere siyasetin işleyişine dair birçok kanun siyasi figürlere yerel yönetimler üzerinde baskı kurabilme alanı açmaktadır. Belediyede yapılan işe alımlarda ve ihalelerde karar vericinin siyasi parti olduğu bir ortamda yerel iradenin yerini alan parti iradesi, bir tür parti vesayeti kurmaktadır. Üstelik anayasa ve yasalarla sınırları çizilen idari vesayetle karşılaştırıldığında parti vesayeti oldukça muğlak bir alanda cereyan eder ve yerel seçilmişlerin bu süreçle baş etme yöntemleri de tanımlanması zor bir alanda geliştirilir (Arıkboğa, 2019: 52-53).

Ancak yukarıda anlatılan hikâye, yerel yönetimlerin yalnızca dışsal faktörler dolayısıyla yerel iradeyi temsil etmekten uzaklaştığı yanılsamasını yaratabilir. Bu noktada ise yerel yönetimlerin kurumsal mimarisinin detaylarına göz atmak yerinde olacaktır. Türkiye’de yerel yönetimler iki temel sütun üzerinde konumlanmışlardır. Bunlardan biri belediye başkanı, diğeri ise parti teşkilatıdır. Türkiye’de yerel siyaset başkan merkezlidir ve siyasal partinin güdümündedir. Belediyelerle ilgili yasalar, belediye başkanını yerel siyasetin başat aktörü olarak konumlandırırken bunu parti kimliği üzerinden yapar. Belediye meclisi ise başkan destekleyici bir biçimde çalışması gereken bir yapı olarak öngörülür. Parti disiplininin sıkı bir biçimde kurumsallaştığı bu ortamda meclis üyelerinin bireysel inisiyatif kullanması ise hoş karşılanmaz (Arıkboğa, 2019: 53-54).

Öte yandan güçlü başkan-zayıf meclis şeklindeki yerel yönetim sistemi, belediye başkanının gücünü dengeleyecek mekanizmaların yokluğunda, bu figürlerin etrafında enformel ilişki ağlarının oluşmasına sebep olmaktadır (Savaşkan, 2019: 97, Erder ve İncioğlu, 2013: 108). Belediye başkan ve yöneticilerinin belirlenmesi ve görevden alınması ile ihale ve istihdam konularında partilerin merkez ve yerel teşkilatlarının etkisi oldukça fazladır. Siyasi partilerin yerel örgütlerinin taleplerini karşılamak adına şeffaflıktan uzak birtakım süreçlerin yürütülmesi, Sayıştay raporlarında ortaya konan

belediye usulsüzlüklerinin artan sayısında yansımaları bulmaktadır (Savaşkan, 2019: 97).

AK Parti belediyeçiliğine ilişkin akademik çevrelerde ve popüler basında kabul gören iki temel varsayımı sorgulayan Savaşkan da (2019: 89) Arıkboğa'nın genel bir fotoğrafını çektiği yerel siyasetin işleyişi konusunu biraz daha özele indirgeyerek AK Parti belediyeçiliği üzerinden Türkiye'de yerel siyasetin işleyişinin bir özetini sunar.

Bu varsayımlardan ilki olan, AK Parti'nin politika yapma sürecinde yerele duyarlı hareket etmesi ve belediyelerinin yerelden beslenerek profesyonel bir çalışma ritmi tutturmuş olmasının AK Parti'yi yerelde oldukça güçlü kıldığı ve seçim kazandırdığı argümanına karşılık, Savaşkan (2019: 89) AK Parti'nin iktidarının ilk yıllarından itibaren yereli merkezi hükümet ve siyasi parti teşkilatı üzerinden kontrol altında tuttuğunu, daha açık bir ifadeyle, yerele o kadar da duyarlı olmadığı savını ileri sürer. Ona göre, AK Parti, yönetimindeki belediyeleri, yerel talep ve ihtiyaçlara cevap sunmaktan ziyade, merkezi iktidarın bir uzantısı olarak görerek makro-siyasi projeleri etrafında çalışmaya sevk etmiştir. Yereldeki gerek siyasi (başkan adaylığı ve belediye kadrolarının belirlenmesi) gerekse ekonomik (ihaleler ve kentsel rantın bölüştürülmesi) süreçler merkezi iktidar tarafından belirlenmiştir.

AK Parti belediyeçiliğine ilişkin olarak kabul gören ikinci varsayım ise, AK Parti'nin depolitize bir anlayışla hizmet odaklı bir belediyeçilik yürüttüğüne duyulan inançtır. Ancak AK Parti'li belediyelerin yürüttüğü bu 'hizmet yarışı'na duyulan inanç, söz konusu belediyelerin sermaye birikim süreçlerinin yanı sıra iktidarın özellikle kültürel alanda yürüttüğü makro-siyasi projelerin hayata geçirilmesinde ne denli stratejik bir rol oynadıklarını gözden kaçırma riskini barındırır (Savaşkan, 2019: 89). Buradaki hizmet yarışı retoriği, yarıştırılanın aslında hizmet/hizmetler değil sermaye birikim yarışında ön safları tutmaya çalışan belli sermaye grupları olduğu gerçeğini gölgede bırakabilir.

Öte yandan, belediye ve parti teşkilatı arasındaki ilişki genellikle belediye şirketleri üzerinden yürümektedir. 2000'li yıllarda sayısı hızla artan ve belediye tarafından kurulmakla birlikte Ticaret Kanunu'na tabi özel şirket statüsü taşıyan ve dolayısıyla belediye meclisinin denetimi dışında olan belediye şirketleri, siyasi parti teşkilatlarının kullanışlı birer aparatı konumundadırlar (Savaşkan, 2019: 97). Belediye tarafından çıkılan ihalelerde ihale şartnamelerinin belediye şirketlerinin özelliklerine

uygun olması ihalelere çoğunlukla bu şirketlerin katılıp ihaleyi aldıkları bir düzen oluşturmaktadır (Savaşkan, 2018: 110-111). Ayrıca, belediye şirketleri aldıkları ihalelere konu olan projeleri çeşitli taşeronlar eliyle gerçekleştirmektedir; zira belediye şirketi ve taşeron ilişkilerinin kamu denetiminden azade olması, belediye şirketlerini kamu ihaleleriyle ilgili mevzuata takılmadan mevzuatın etrafından dolaşmanın önemli bir aracı haline getirmiştir. Bu durum ise belediye şirketlerinin sermaye birikiminde ne denli önemli bir aktör olarak konumlandığının resmidir. Ancak belediye şirketlerinin kilit rolü sadece bununla sınırlı değildir, istihdamda oynadığı büyük rol de belediye şirketlerinin ve belediyelerin siyasi parti teşkilatlarının güdümünde olduğunu gösterir. Esnek bir istihdam yapısı olan belediye şirketlerinde işe girmenin yolu çoğu zaman siyasi partinin yerel teşkilatının onayına ve referansına bağlıdır (Savaşkan, 2019: 98).

3.2.4. Kentleşme ve Konut Politikalarında Dönüşüm

1980'lerden itibaren, gecekondu bölgelerinin oy potansiyeli hala göz ardı edilemeyecek düzeyde olsa da karar alıcılar üzerinde artık başka faktörler de etkili olmaya başlamıştır. 1980'lerin ilk yarısında inşaat sektörü, tekstilden sonra ikinci ekonomik olarak önemli sektör olmuş, İstanbul kısa vadede büyük kâr dönüşleri almak isteyen yatırımcıların ilgisini çekmeye başlamıştır (Türkün, 2011: 64). 1980'lere kadar, ıslah imar planlarındaki temel tutum bu mahallelerdeki barınma ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi yönündeydi. 1980 sonrasında ise ıslah imar planlarının yerlerini rantı önceleyen ve bu mahallelerin sosyal yapısını göz ardı eden dönüşüm projeleri almaya başlamıştır (Akçaoğlu, 2018: 793).⁹

1983 ile 1988 arasında gecekondu mahallelerinde var olan yapı stoğunu yasal hale getirmek ve mülkiyet sorununu çözmek amacıyla af yasaları çıkarılmıştır. Bu kapsamda, hazine arazileri belediyelere devredilmiş, düşük gelir gruplarına yönelik konut inşası belediyelerin görev alanında tanımlanmıştır. Bu yerleşimlerin yasal statü kazanması, piyasa dinamikleri ve imar planları doğrultusunda gecekondu planlı apartman alanlarına dönüşümünü kolaylaştırmıştır. Gecekondu sahipleri parsellerini

⁹ Bu rant odaklı dönüşüm yaklaşımı ise gecekondu yerleşimcilerinin dönüşümüne konu olan mahalleden dönüşüm projesi neticesinde paylarına düşen gelir ile şehrin çeperindeki başka bir gecekondu mahallesinden iki ya da üç ev alarak yeni bir hayatta kalma stratejisi geliştirmelerine neden olmuştur. Örneğin, Çukurambar'da 1980 sonrası dönemde gözlemlenen hikâye budur (Akçaoğlu, 2018: 793).

birleştirmeleri ve bu arsalar üzerinde çok katlı apartmanların inşası için devlet kurumları tarafından teşvik edilmişlerdir (Köroğlu ve Ercoşkun, 2006: 174).

Af kanunlarıyla gecekondular için ıslah imar planlarının hazırlanması kararlaştırılmıştır. 1980'lerden itibaren ilçe belediyeleri, 1/1000 ölçekli kent planının hazırlanması ve iskân ve yapı ruhsatlarının verilmesinden, büyükşehir belediyeleri ise üst ölçekli (1/5000) kent planının hazırlanması ve farklı düzeylerdeki planların birbiriyle uyumunu kontrol etmekten sorumlu tutulmuştur (Köroğlu ve Ercoşkun, 2006: 174-175).

1984'te alt gelir grubunun barınma ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla Toplu Konut İdaresi kurulmuş, 1980 ortalarından itibaren, imar planlarının hazırlanmasından sonra resmi tapu belgesi işlevi görecek olan belgelerin dağıtılması için yasal düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. Bu illegal yerleşimlerin dönüşümünü amaçlayan söz konusu yasal düzenlemeler, gecekondular sahiplerini, evlerini kimi zaman çocuklarının geleceği için birer yatırım, kimi zaman da kiraya vererek ek gelir elde etme amacıyla, düşük kaliteli apartmanlara çevirmeye teşvik etmiştir. Bu ise gecekondular bölgelerinde yeni sorunlara gebe bir yeniden yapılanmayı beraberinde getirmiştir (Türkün, 2011: 65).

1980'lerdeki ilk dalgadan sonra, gecekondular bölgelerine yönelik bir diğer söylem değişikliği ise 1990'larda gelmiştir. Gecekondular sahipleri işgalci ilan edilmiş, artan kentsel suçların müsebbibi olarak gösterilmiştir. Siyasi anlamda, kente göçenlerin yaşadığı alanlar olarak gecekondular bölgelerinin ve kent yoksullarının yaşadığı eski sanayi bölgelerinin yeniden imarının (re-development) yapılması gerektiği konusunda bir mutabakat sağlanmıştır. 1950 ve 60'lardaki sanayileşme hamlesinin beraberinde getirdiği gecekonduların yerini daha yüksek kalite standartlarında yapıların alması gerektiği düşüncesi üzerinden burada yaşayanların yerinden edilmesi söylemi yaygınlaşmaya başlamıştır (Türkün, 2011: 65).

2000'lerde yapılan yasal değişikliklerle büyük projeler eşliğinde kentsel mekânın hızlı dönüşümünü gerçekleştirmeyi hedefleyen bir çerçeve çizilmiştir. Küresel düzeyde bakıldığında da artık kapsamlı ve çok yönlü planlamanın yerini büyük kentsel projeler almaya başlamıştır, zira kentsel arsaya yatırım yapmak endüstriyel alandaki olanaklardan daha az riskli görülmeye başlanmıştır. Bu küresel trendler Türkiye ve özellikle İstanbul açısından da gecekondular söyleminin değişmesine

etki etmiştir. Her ne kadar bu projelerin organize ve planlı kentsel gelişim için ve olası deprem öncesinde yapı stoğunu güçlü kılmak için gerçekleştirilmesi gerektiği savunulsa da uygulamada kent merkezindeki değerli araziler üzerinde kurulan gecekondu bölgelerine yönelik uygulamalara yasal zemin oluşturmuştur. Bu yasal düzenlemeler, büyük kentsel projelerin öncesinde takıldığı üst ölçekli planlara uygun olma gibi ‘engel’leri kaldırmış, projelerin önünü açmıştır (Türkün, 2011: 64-66).

3.2.5. Kent Yönetimlerinde Yaşanan Dönüşüm

1980 sonrasında dünyanın birçok bölgesinde olduğu gibi Türkiye’de de yerel yönetimler önem kazanmaya başlamıştır. Uluslararası yazında bunun sebebi olarak neoliberal ekonomik ve sosyal politikalar ve devletin küçülmesi tezleri sunulur. Avrupa’da AB bütünleşme sürecinin bir parçası olarak sunulan yerel yönetim reformu bir yandan da örneğin İspanya’da Franco dönemi sonrası demokratikleşme hamlesinin bir uzantısı olarak gerçekleşmiştir. Paralel bir şekilde, Türkiye’de de askeri darbe sonrasındaki sivilleşme-demokratikleşme çabaları ve neoliberal politikaların bir uzantısı olarak yerel yönetim reformu gerçekleştirilmiştir (Savaşkan ve Aksu Çam, 2019: 160).

Türkiye’nin merkez ve yerel arasında geçmişten getirdiği güç denkleminin değişmesine yönelik atılan ilk adımlar 1980 sonrasında başlayan liberalleşme dönemine tekabül etmiştir (Ay, 2019: 3). 1960-70’lerin kalkınmacı modeline özgü kurumlar ve yasal düzenlemeler 1980’lerle birlikte tasfiye edilmeye başlanmıştır (Demirtaş-Milz, 2013: 695).

Bu reformların ilk adımı olarak, 3030 Sayılı Kanun’la, nüfus yoğunluğu fazla olan kentlerde büyük yönetsel kapasiteye ve nisbi özerkliğe sahip büyükşehir belediyeleri oluşturulmuştur (Ay, 2019: 3). Uygulamaya konan bu iki aşamalı belediye sisteminde, yerele yetki devrini gerçekleştirme ve demokrasiyi geliştirme söylemiyle İstanbul, Ankara ve İzmir’de ilçe belediyeleri korunarak, kaynak ve yetkileri büyükşehir belediyelerine aktarılmıştır (Demirtaş-Milz, 2013: 695).

Büyükşehir Belediye Kanunu’nun yanı sıra 9 Mayıs 1985’te Resmi Gazete’de yayınlanan 3194 (İmar Kanunu) Sayılı Kanun’la büyükşehir belediye başkanlarına kendi kentsel gelişme politikalarını belirleme ve uygulama yönünde yetkiler verilmiştir (Bayırbağ vd., 2022: 10). Neoliberal yeniden yapılanmanın bu ilk yıllarında İmar Kanunu ile yerel yönetimlere kent planlamayla ilgili önemli yetkiler devredilse

de kanunun 4. ve 9. maddeleri, merkezi yönetimin sürece müdahale haklarını yasal hüküm altına almıştır (Eliçin, 2013: 150). Planlı kentsel gelişim dönemi sona ermiş, ancak devletin kentsel arsa piyasasına dahil olma hevesi azalmamış, daha ziyade müdahale biçimi değişmiştir (Geniş, 2007: 777-778; Akçaoğlu, 2018: 786).

1980'lerin ilk yıllarında kentsel politikaya ilişkin bütçe ve yetkiler büyük oranda büyükşehir belediyelerine aktarılmıştır (Candan ve Kolluoğlu, 2008). Tüm bu neoliberal reformlar belediyelerin büyük kentsel projeleri üstlenmesinin önündeki yasal engelleri kaldırmıştır (Candan ve Kolluoğlu, 2008: 14; Akçaoğlu, 2018: 786).

Geç sanayileşen bir ülke olarak Türkiye'de yerel yönetimler yetki ve sorumluluklar ile kaynaklarının artması sonucu ancak 1980 sonrasında önem kazanmış ve yine bu dönem aynı zamanda neoliberalleşme dalgasının da etkisini göstermesiyle bir yandan sermaye birikim sürecinin, diğer yandan da sosyal politika alanının önemli aktörleri haline gelmişlerdir (Savaşkan, 2019: 89). Yine bu yıllarda merkezi bürokrasinin yereldeki etkilerinin azaltılması adına Büyükşehir Belediyelerinin kurulması ve imar yetkisinin belediyelere devredilmesi, belediyeleri merkezi yönetime karşı geçmişe kıyasla görece güçlü bir konuma yerleştirmiştir. Ancak Türkiye'de merkezi devlet 1980 sonrasında yerel yönetimleri güçlendirmeye yönelik olarak getirilen yasal düzenlemelere rağmen, yerel düzeyde hala oldukça etkilidir (Savaşkan ve Aksu Çam, 2019: 168).

Bir diğer ifadeyle, söz konusu reformlar büyükşehir belediyelerine önemli planlama yetkilerinin devri dolayısıyla ademi merkezileşme yönünde atılan adımlar olarak görülse de yerel yönetimlerin siyasi, idari ve finansal anlamda güçlendirilmesini sağlamaya çalışan sistemli bir adım olarak okumak çok mümkün değildir (Ay, 2019: 3). Türkiye'de 1980 sonrasında birbiri ardına gelen hükümetler yerel yönetimlerin finansal ve yönetsel kabiliyetlerini arttıracak girişimlerde bulunmuşlar, ancak bunu yaparken bu birimlerin merkezden özerkliğini sağlayacak düzenlemelerden kaçınmışlardır. Atılan adımlara rağmen, belediye bütçesinin büyük bir kısmını hala merkezden aktarılan vergiler oluşturmaya devam etmiştir (Kuyucu, 2018a: 1156). Bir diğer ifadeyle, erken kapitalistleşen ülkelere kıyasla Türkiye'deki yerel yönetimler, gelirleri açısından merkezi devlete büyük oranda bağımlı olmaya devam etmektedir (Savaşkan ve Aksu Çam, 2019: 168). Yine bu dönemde belediyeler, uluslararası finans piyasalarından doğrudan borçlanma konusunda yetkilendirilmiş, bu ise belediyelerin

merkezden daha özerk kılınmadan finansal açıdan küresel piyasalara bağımlı hale gelmelerine neden olmuştur (Kuyucu, 2018a: 1156).

2003-2009 arası dönemde ulusal ve uluslararası kimi faktörlerin etkisiyle bir ademi-merkezileşme programı başlatılmış, bu doğrultuda yerel yönetimlerin idari ve finansal güçlerini arttıracak yasal düzenlemeler hayata geçirilmiştir (Ay, 2019: 3; Kuyucu, 2018a: 1153). Merkezi hükümet Birleşmiş Milletler'in Yerel Gündem 21 programını benimsemiş ve yerel yönetişimin farklı paydaşlarının yerel politik süreçlere katılımını sağlamak adına bazı yasal düzenlemeler hayata geçirilmiştir (Ay, 2019: 3).

Ciddi bir ekonomik krizin hemen ertesinde iktidara gelen AK Parti hem bu krizden ülkeyi kurtarmak hem de Avrupa Birliği adaylık sürecinin bir parçası olmak için attığı demokratikleşme ve yerelleşme/ademi-merkezileşmeye yönelik adımlarla bu reform dalgasını başlatmıştır. 2005'te çıkarılan yasalarla yerel yönetimlerin idari ve finansal kapasitesini arttıracak ve yerel yönetimlerin sınırlı da olsa merkezden özerkleşmesini sağlayacak düzenlemeler getirilmiştir (Kuyucu, 2018a: 1157). Bu süreçte belediyeler sosyal yardım, sağlık, eğitim gibi alanlarda yeni sosyal politikanın önemli aktörleri haline gelmiş, belediyelerin yetki ve sorumluluklarında önemli bir artış söz konusu olmuştur (Savaşkan, 2019: 89). Bu yeni düzenlemeler ayrıca, kâğıt üzerinde de olsa, yerel yönetimlere tanınan yeni hakların kullanımında onları 'tek yetkili' ilan etmiş, dolayısıyla merkezin yerel üzerindeki gücünü kısıtlamıştır (Kuyucu, 2018a: 1157).

Yapılan yasal düzenlemelerle yetkilerinin artırılması sonucu daha önce merkezi hükümetin tek başına yetkili olduğu alanlarda belediyeler önemli yetkiler kazanmışlardır. Toplam kamu sabit yatırımları içinde yerel yönetimlerin payı yükselmiştir. Kamu İhale Kanunu'nda yapılan bir dizi değişiklikle kapsamı daraltılarak istisnai durumlar artırılmış ve açık olmayan ihale usullerinin kullanılması yaygınlaşmıştır (Savaşkan, 2019: 91).

Ancak yalnızca yetki ve sorumluluklardaki artışa odaklanmak bütünlüklü bir analiz yapılmasına engeldir. Zira belediyelerin bu yetki ve sorumluluklarla orantılı kaynaklara sahip olup olmadıkları da onların güçlendirilmeleri açısından elzemdir. 2002 sonrasındaki reform dalgası içinde yerel yönetimlerin öz gelirlerinin artırılması ve yerel yönetimlere kaynak aktarma konusunda çekingen davranılması belediyelerin

merkeze olan bağımlılığının sürmesine sebep olmuştur. Öte yandan belediye yetki ve sorumlulukları ile gelirleri arasında oluşan bu uçurum belediyelerce *de facto* biçimlerde -iş yaptıkları müteahhitlerin zorunlu bağışları gibi yollarla- kapatılmaya çalışılmaktadır (Savaşkan, 2019: 90).

Belediyelerin yetki ve sorumlulukların arttırılması ve bu yetki ve sorumluluklara orantılı mali güçten yoksun bırakılmaları yanı sıra bazı merkezi yönetim kurumlarının arttırılması da kent yönetimleri açısından ikircikli bir durum yaratmıştır. 2000’lerde İstanbul merkez olmak üzere büyük kentlerde oluşan kentsel koalisyonun gücünü arttırmanın yolu ise yapılması planlanan kentsel politikalar önündeki yasal engellerin kaldırılması, yeni yasalar çıkarılması yoluyla sürecin bazı devlet kurumlarının inisiyatifine bırakılması olarak görülmüştür. Mecliste söz konusu yasal değişiklikleri yapabilecek denli güçlü bir partinin olması ise sürecin gitgide daha fazla merkezileşmesini beraberinde getirmiştir. TOKİ ve Özelleştirme İdaresi gibi kurumlar büyük kentsel projelerin uygulamaya konmasını kolaylaştırmak adına güçlendirilmiştir (Türkün, 2011: 62).

Bir diğer ifadeyle, neoliberal dönemde, İstanbul ve Ankara’da 1994 itibariyle “denenen” kentsel politikalar, 2000’li yılların başından itibaren 5216, 5393, 5366, 5104 gibi yeni kanunlarla ve 3194 ve 2985 Sayılı Kanun’larda yapılan değişikliklerle yasal zemine kavuşturulmuştur. Bu karmaşık ve belirsiz yasal çerçeve içerisinde, eğer belediyenin uygulamak istediği herhangi bir proje bir kanuna zıt uygulamalar içeriyorsa başka bir kanunla yasal zemine kavuşturulmuştur (Bayırbağ vd., 2022: 10).

3.3. Türkiye’de Kentsel Dönüşümün Dönüşümü

3.3.1. İslah İmar Planlarıyla Dönüşüm

Türkiye’de ıslah imar planı kavramı ilk olarak 1980’lerin başında ruhsatsız, illegal, düzensiz ya da enformel olarak değerlendirilen gecekondu alanlarına yönelik olarak çıkarılan af yasalarıyla gündeme gelmiştir. 1950’lerden itibaren büyük kentlerin etrafında çoğalan düzensiz konut alanları olan gecekondu alanları, 1980’lerin başında çıkan yasal düzenlemelerle ‘affedilerek’ bu yasal düzenlemelerin tanımladığı ıslah imar planları ile düzenli konut alanlarına dönüştürülmeye çalışılmıştır (Özdemir Sönmez, 2003: 102).

Ataöv ve Osmay (2007: 58) Türkiye’de 1950’lerden itibaren kentsel dönüşüm açısından yaptıkları dönemleştirmede sürecin üç temel döneme ayrılarak analiz edilebileceğini belirtmişlerdir. Birinci dönem, ekonomik büyüme ve göçle birlikte büyük kentlerin hızlı büyüyüp gecekondulaştığı 1950-1980 dönemidir. İkinci dönem 1980-2000 arası iken, 2000’ler sonrasını ise üçüncü dönem olarak incelemişlerdir.

Dönemin başlarında kent çeperindeki boş arazilere kurulan gecekondulu mahalleleri, ilerleyen yıllarda apartmanlaşmaya başlamıştır (Ataöv ve Osmay, 2007: 62). 1950’lerde çok partili hayata geçiş ve iktisadi alandaki liberalleşme Menderes İmarı denilen kentsel yenileme uygulamaları kapsamında özellikle İstanbul’da eski kent dokusu yıkılarak apartmanlaşma sürecini başlatmıştır (Şahin, 2003: 97). 1954’te kat mülkiyetine geçişi olanaklı kılan yasal düzenlemeyle yapsatçılar eliyle çok katlı apartman üretimi yaygınlaşmaya başlamıştır (Kayasu ve Yaşar, 2003: 24). 1950-80 döneminde, bazı gecekondular yapsatçı girişimciler eliyle, bazıları ise kooperatif yapılanması üzerinden meslek kuruluşları ya da bankaların desteği ile apartman ve toplu konuta dönüşmüştür (Ataöv ve Osmay, 2007: 62).

Devlet Planlama Teşkilatı’nın kurulduğu, İmar ve İskân Bakanlığı’nın icracı kapasitesinin artırıldığı bu dönemde kentleşme alanında da merkeziyetçi bir yaklaşım benimsenmiştir. Ancak bir yandan da çok geniş kapsamlı olmasa da, 1973 ve 1977 yılları arasında ortaya çıkan Yeni Belediyecilik Hareketi ile birlikte belediyeler kentleşme sorunlarına merkezi yönetimden daha duyarlı hale gelmişlerdir. Kentsel alandaki dönüşüm ilk başlarda daha merkeziyetçi bir biçimde yürütülüyorken 1980’lere doğru yetki yerele kaydırılmıştır (Ataöv ve Osmay, 2007: 61-63).

1980’lere gelindiğinde İstanbul nüfusunun %50’ye yakını, Ankara’nın %70’i ve İzmir’in %40’ı gecekondularda yaşamaktaydı ve bu alanların dönüşümüyle ilgili ilk çalışmalar da bu dönemde ortaya konmuştur (Görmez, 2022: 141). Zira kentlerin gecekondulu alanları gibi düzensiz alanlarının dönüşmesi gereği 1980’lerden sonra kabul görmeye başlamıştır. 1980’ler kentsel dönüşüm ve yerelleşme açısından bir kırılma noktası olarak görülür (Şahin, 2003: 92-97). Bu anlamda çıkarılan ilk yasa 1983 yılında kabul edilen 2805 Sayılı Kanun’dur. Bu yasayı 1984 yılında çıkarılan 2981 ve 1986 yılında çıkarılan 3290 Sayılı Kanun’lar takip etmiştir. İlk yasadan sonra çıkarılan her bir yasa içerik olarak benzer olmakla birlikte, affedilecek konut

alanlarının kapsamını genişletme amacıyla çıkarılmışlardır (Özdemir Sönmez, 2003: 102).

Ataöv ve Osmay (2007: 59)'a göre 1980-2000 yılları arasına tekabül eden ikinci dönemde liberal ekonomi ve küreselleşmenin etki alanına giren büyük kentlerde kent içinde ruhsatlı ve ruhsatsız yapılaşma artmış, yerleşim alanları merkezin dışına yayılmıştır (Ataöv ve Osmay, 2007: 59). 1980-2000 arası dönemde bir yandan, gecekonduların daha önceki yasallaşması sürecinin bir uzantısı olarak gecekondular apartmanlaşmaya devam etmiş, diğer taraftan da kooperatifler, TOKİ, özel girişimciler ve Türkiye Emlak Bankası eliyle toplu konut uygulamaları gerçekleşmiştir. Yine bu dönemde belediye ve imar kanunları hükümleri ile belediyelere yetki ve kaynak aktarımı söz konusu olmuştur. 1984 tarihli Toplu Konut Kanunu ile toplu konut projelerinin hayata geçirilmesine ve belediyelerin oluşturulan bu fondan yararlanma imkanlarının yaratılmasına zemin oluşturulmuştur. Ruhsatsız yapılaşma sorununu çözerek gecekonduların mülkiyet sorunlarına çözüm üretmek ve gecekonduların apartmanlaşmasını piyasa koşullarına bırakarak sağlamak amacıyla 1983-1988 yılları arasında 5 farklı af yasası çıkartılmıştır (Ataöv ve Osmay, 2007: 65-66). 1980-2000 döneminde neoliberal politikalar altında ezilen toplum kesimleri imar aflarının yeniden dağıtımcı gücüyle sistemle barışık kalmaya devam edebilmişlerdir (Çavuşoğlu, 2011: 51).

2981 Sayılı Gecekondular Mevzuatına Aykırı Yapılara Uygulanacak İşlemlerle İlgili Kanun kapsamında çıkan gecekondular affı gecekondular bölgelerindeki evlerin çok katlı yapılara dönüşmesini sağlayarak 'kentsel dönüşüm' ifadesini kullanmaksızın esasen bir dönüşüm mekanizması olarak kullanılmıştır. Bu yasa kapsamında büyük şehirlerin gecekondular bölgelerinde önemli ıslah çalışmaları yapılmıştır (Şahin, 2003: 92; Görmez, 2022: 141).

Yasadaki tanım incelendiğinde, ıslah imar planlarının düzensiz konut alanlarının düzenli hale getirilmesindeki rolü vurgusu dikkat çeker. Bu aslında bu alanlardaki yapılara tapu verilmesi suretiyle yasal statüye kavuşturulmasını ifade eder, çünkü yasaya göre bir yerin ıslah imar planının hazırlanabilmesi için önce oraya tapularının verilmesi bir zorunluluk olarak tanımlanır (Özdemir Sönmez, 2003: 103). Dolayısıyla denebilir ki, Türkiye'de gecekondular alanlarının kentsel arsa piyasasına kazandırılmasına ilişkin bulunan ilk çözüm ıslah imar planıdır (Dündar, 2003: 66).

Böylelikle bölgedeki mülkiyet düzeni yasal zemine kavuşmuş, hisseli tapudan bireysel tapuya geçilmesinin yolu açılmıştır. Bu yasallaştırmanın ise genellikle orada yaşayanların oy desteğini almak adına yapıldığı iddia edilir. Gecekondu sahipleri içinse bu planların anlamı, ruhsatsız konutlarının değişim değerinin artmasının bir aracı olarak görülmesinde yatar (Özdemir Sönmez, 2003: 103).

Rantın yüksek olduğu yerlerde büyük inşaat firmaları ilgi göstererek hızlı bir dönüşüm gerçekleştirirken, daha az kârlı, ulaşım aksları ya da prestijli konut alanlarının çevresindeki bölgelerin dönüşümünde küçük ölçekli yapsatçı müteahhitler etkin rol oynamıştır. Kentin çeperinde, topografik açıdan dezavantajlı, çöp toplama ya da sanayi bölgesi etrafındaki gecekondu alanları ise kârlı görülmediğinden dolayı dönüşmemiştir (Dündar, 2003: 66-67).

İslah İmar Planı uygulamalarına bakıldığında bu planların kentlerin üst ölçek planlarına uyum kaygısı duyulmaksızın nazım imar planlarını dahi yok sayarak hazırlandığı görülür (Özdemir Sönmez, 2003: 104). İslah imar planları sonrasında çoğunlukla küçük sermayeli yap-satçı müteahhitlerin¹⁰ geleneksel inşaat yöntemleriyle çok katlı yapılara dönüşümü sağlanan gecekondu alanlarında yeni yapılaşmanın öncekinden çok daha iyi olduğunu iddia etmek zordur (Özdemir Sönmez, 2003: 106). Yasanın çıkarılmasından sonra uygulamada geçerli olacak kriterler belirlenmediğinden dolayı, bu bölgelerin fiziksel ıslahı da öngörülen mekânsal yapıyı oluşturamamıştır. Her bir yapsatçı bütünlükten uzak bir şekilde yalnızca kendi parselini dikkate alarak yeni yapılaşmayı gerçekleştirdiği için sosyal donatılar eksik kalmıştır (Dündar, 2003: 67). Uygulamaların üzerinden geçen zaman ve tecrübeler göstermiştir ki, bu planlar yalnızca fiziksel mekâna yönelik bir dönüşümü hedeflemiş sosyal, kültürel ve ekonomik boyutları ihmal etmiştir (Özdemir Sönmez, 2003: 102). Ancak yine de bu planlar, fiziksel açıdan dahi bir ıslah gerçekleştirememiş, ancak bu bölgelerin dönüşümünü sağlamıştır (Özdemir Sönmez, 2003: 106). Bu ilk yıllardan sonra farklı siyasi projelerle iktidara gelen yerel yönetimler de bu uygulamaları sürdürmüştür (Özdemir Sönmez, 2003: 111).

¹⁰ Yapsat sisteminde müteahhit hem süreci finanse eden hem projeyi geliştiren hem de arsa sahipleriyle anlaşılan konumundaydı. Bu dünyanın hiçbir yerinde örneği olan bir uygulama değildi ve dengeleri bozuyordu (Göksu, 2005: 41).

Öte yandan, 3194 Sayılı Kanun ile planlama yetkileri belediyelere devredilmiş ve Belediyelere aktarılan kaynaklar arttırılmıştır. Bu ise tüm büyük kentlerde planlama ve imar hareketlerinde artışa yol açmıştır. Gecekondu alanlarının dönüştürülmesi ve tarihi kent dokusunun restorasyonu bu kapsamda başlatılan uygulamalardır. Ancak gerek yerel yönetimlere ayrılan kaynakların yeterli olmaması, gerekse mülkiyet sorunları dolayısıyla bu projeler başarıya ulaşamamıştır (Şahin, 2003: 97).

3.3.2. Projeler Döneminin Yasal Altyapısı: 2002-2010

1980'lere kadar sanayideki kâr üzerinden sermaye biriktiren şirketler, 1980 sonrasında kent rantını keşfetmişlerdir. 2000 sonrasında ise yerli yabancı küçük büyük bu girişimcilere belediyeler, kamu kuruluşları ve bakanlıklar da eklenmiş, onlar da gelir yaratmak ve bütçelerini denkleştirmek üzere kentsel yatırımlara yönelmeye başlamışlardır. Ancak yine bu dönemde kentsel arsanın bir kıt kaynak konumunda olması daha yaratıcı çözümleri gündeme getirmiştir (Çavuşoğlu, 2011: 43-44).

Türk planlama literatürü açısından bakıldığında kentsel dönüşüm tartışmaları 1980'ler dünyasında kendine bir yer edinmek isteyen iktidar anlayışının bir armağanı olsa da (Dündar, 2001: 392; Güzey, 2009: 29), ulusal planlar ve raporlar aracılığıyla yerel ölçekte güvenli kentler yaratmanın bir yolu olarak konunun gündeme gelmesi İstanbul'da düzenlenen Habitat II konferansı (1996) sonrasına rastlar. Bu çerçevede kentsel dönüşüm özellikle kent merkezlerindeki gecekondu bölgelerinin dönüştürülmesi anlamında kullanılmaya başlanmıştır (Güzey, 2009: 29).

Zira ıslah imar planları ile dönüştürülemeyen alanların yıllar içinde daha da yıpranması ve dönüşümü sağlanan alanlarda da farklı problemlerin çıkmaya başlaması yerel otoriteleri farklı çözüm arayışlarına yönlendirmiştir. Kentsel dönüşüm projeleri bu kapsamda ortaya çıkan çözüm önerilerinin başında gelmektedir (Dündar, 2003: 68).

2002'de iktidara gelen AK Parti'nin yayınladığı Acil Eylem Planı'nda yer verilen başlıklardan biri olarak kentleşme ve konut politikaları, bu alandaki yatırımları hızlandırarak ekonomiyi ivmelendirmek amacına yönelik olmuştur (Özdemir, 2011: 1100; Kuyucu, 2018b: 369). Türkiye genelinde kentsel dönüşümün gündeme gelmesi 2004 yılı itibariyle yürürlüğe konan yasalarla birlikte olmuştur (Özden, 2008: 279-280).

Bu anlamda ilk yasal düzenleme 5104 Sayılı Kuzey Ankara Giriş Kentsel Dönüşüm Kanunudur. Kentsel dönüşümle ilişkin bu dönemin diğer önemli düzenlemesi 5366 Sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkındaki Kanun'dur (Bahçeci, 2017: 44). 2005 yılında 5366 Sayılı Kanun ile kültür varlıklarının korunması konusunda duyarlı olan yerel yönetimlere Emlak Vergisi'nden belirli bir pay verilmesine karar verilmiş, bu düzenleme, bu tür alanların yenilenmesi konusunda belediyeler için teşvik edici olmuştur (Keleş, 2022: 42).

5366 Sayılı Kanun esasen başlangıçta kentsel dönüşümün genelini kapsayan bir kanun olarak hazırlansa da sonunda tarihi alanlarla ilgili olan haliyle kabul edilmiştir (Türkün, 2011: 67). Yenileme alanlarının hangi ölçütlere göre belirleneceğinin kanunda ifade edilmemiş olması uygulamada sorunlara yol açabilmiştir (Bahçeci, 2017: 44). Yine bu kanunla bağlantılı olarak (5366 Sayılı Kanun'un 4. maddesinde: "Bu Kanun uyarınca yapılacak kamulaştırmalar 2942 sayılı Kamulaştırma Kanunu'nun 3. maddesinin ikinci fıkrasındaki iskân projelerinin gerçekleştirilmesi amaçlı kamulaştırma sayılır." ibaresi) 2942 Sayılı Kanun'un 3. maddesine göre özel idareler ve belediyelere verilen acele kamulaştırma hakkı, bu baskıyı üzerinde hisseden vatandaşların güçsüz hissetmesine neden olmuş, pazarlık paylarını daraltmıştır (Türkün, 2011: 67).

Bu iki düzenleme, kentsel dönüşümle ilgili olarak yapılan ilk yasalar olsalar da kentsel dönüşümle ilgili yetkilerin tanımlandığı bir kanun olarak 5393 Sayılı Belediye Kanunu, o tarihe kadar konuya ilişkin olarak yapılan en temel ve kapsamlı düzenlemedir (Görmez, 2022: 133). 5393 Sayılı Belediye Kanunu'nun 73. maddesinde 2010 yılında kabul edilen 5998 Sayılı Kanun ile yapılan değişiklik, belediyelere geniş çapta kentsel dönüşüm projeleri hazırlama ve uygulama yetkisi vermiştir (Keleş, 2022: 42).

5393 Sayılı Kanun'a ek olarak, 2005 yılında TOKİ'nin kuruluş yasasında da değişiklik yapılarak görev alanı genişletilmiş, görev tanımına "belediyelerle iş birliği yaparak kentsel dönüşüm projeleri gerçekleştirmek şeklinde yeni bir görev tanımı eklenmiştir (Keleş, 2022: 43; Görmez, 2022: 138). Dolayısıyla, 2002 öncesi dönemde Türkiye, kentsel dönüşümle dair özel bir yasal kurumsal çerçeveye sahip değilken, AK Parti iktidarının arka arkaya kabul ettiği kanunlarla birlikte bu durum değişmiş,

‘dönüşüm alanları’ni belirleyebilme yetkisi belediyelerin yetki alanlarında olarak (Kuyucu, 2018a: 1158) tanımlanmıştır. Dolayısıyla bu dönemde yerel yönetimler ile özel sektör arasındaki iş birliği ivme kazanmış ve ‘dönüşüm’ -kentsel yenileme anlamında da olsa- ilk defa bir strateji olarak tanımlanmış ve kentsel dönüşüm ilk defa yasal düzenlemeye konu olmuştur (Ataöv ve Osmay, 2007: 59, 68).

Açık bir ifadeyle, 2000 sonrası dönemde, dağıtılacak bir şey kalmadığı için öncelikle daha önce metalaşmamış ve emlak piyasasına dahil olmamış alanların dolaşıma sokulması gündeme gelmiştir (Çavuşoğlu, 2011: 51). 2000’lerden sonra kentsel arsalarla ilgili yasal düzenlemeler incelendiğinde görülür ki, önemli bir kısmının amacı kentsel gelişim projeleri üzerinden kentsel arsaları yeniden değerlendirmektir (Türkün, 2011: 66). 2000’li yıllarda ‘işgal’ alanlarının işgalcilere satılması üzerinden kaynak yaratma fikri af yasalarını tekrar gündeme getirmiştir. TOKİ’ye olağanüstü ayrıcalıklar tanıyan yasanın 2004 yılında çıkarılmasının yanı sıra sanayisizleşme söylemi doğrultusunda İstanbul’daki gecekondu mahalleleri hedef haline gelmiştir. 5366 Sayılı Kanun ile tarihi mahalleler de bu süreçten nasibini alırken mera ve orman alanlarının satışa çıkarılmaya başlanması ve HES projeleri gibi projelerle daha önce ekonomik döngü içinde yer almayan metalaşmamış alanların döngüye katılması, üstelik de toplumsal memnuniyetsizlikleri gidermek gibi bir kaygı duyulmaksızın, bu dönemin yaratıcı çözümleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Çavuşoğlu, 2011: 44). Yine bu yıllarda benimsenen bir kanun yapma yöntemi olarak torba kanunlar, önerilen değişikliklerin kamuoyu denetiminden uzakta, muhalefete kulak verilmeyen bir ortamda bu tür düzenlemelerin yapılmasını kolaylaştırmıştır (Türkün ve Yapıcı, 2009: 51).

Öte yandan lüks konut projelerinin daha önce yapılaşmaya açılmamış orman alanlarının imara açılması sonucu yapılmaya başlanması, rantın yüksek olduğu merkezi bölgelerde imar planında öngörülmeyen yapılaşma haklarının verilmesi ve bunlar yapılırken kamunun payına hiçbir katkı alınmaması da en az imar affı kadar bu dönem kentlerine damgasını vurmuştur (Çavuşoğlu, 2011: 44).

2000’ler itibariyle kentsel rantın yönetimi çeşitli mekanizmalar aracılığıyla yerelden alınarak merkezi hale getirilmiştir. AK Parti iktidarının ilk yıllarından itibaren TOKİ, yasal düzenlemelerle arttırılan işlevleri sonrası kentsel dönüşümün kilit aktörü haline gelmiştir. Bir yandan da -muhalef siyasi parti tarafından yönetilen- sahil

şeridi belediyelerinin sahip oldukları kültür varlıkları dolayısıyla planlama yetkilerini Kültür ve Turizm Bakanlığı'yla paylaşmaları yine kentsel dönüşümde yetkilerin giderek merkezde temerküz etmesinin göstergelerinden biri olmuştur (Savaşkan, 2019: 93).

Güzey (2009: 30) 2000-2010 arası dönemde kentsel dönüşüm projelerinin neredeyse tüm büyük belediyeler için önemli bir gelir kaynağı haline geldiğinden ve yasal düzenlemelerle bu sürecin kolaylaştırılmasının önü açılmaya çalışıldığından hareketle, Türkiye'de kentsel dönüşümün hükümet destekli-piyasa odaklı olarak tanımlanabileceğini ifade etmiştir (Güzey, 2009: 30).

3.3.3. 2010'dan Bugüne Kentsel Dönüşüm

2000'lerin başında kentsel dönüşüm ve rantın yeniden dağıtımı konusunda oluşan uzlaş ve bu uzlaş etrafında oluşturulan hegemonyanın devamı için kentsel dönüşümün giderek daha da uzayan bir listedeki koalisyon üyelerinin taleplerini karşılaması gerekmektedir. 2000'lerin ilk on yılında sağlanan bu koalisyon kısa ve orta vadede birtakım getirileri olsa da uzun dönemli maliyetlerinin su yüzüne çıkmasıyla birlikte çelişkiler üretmeye başlamış ve kentsel dönüşüm konusundaki bu uzlaş bozulmuştur. 2010'lu yıllara gelindiğinde zamanla yaratılan artı değer bu aktörlerin taleplerini karşılayamamaya başlamıştır. 2000'lerin ikinci on yılı itibariyle, kentsel mekânın agresif yeniden üretimi başlamış, kentsel dönüşümün yarattığı rantın dağılımını belirleyen mekanizmaların reforme edilmesiyle birlikte çatışma başlamıştır. Sonuç olarak ise kentsel dönüşüm sürecinin herkesin kazanacağı bir süreç olmadığı, kazananı olduğu kadar kaybedeni de olan bir süreç olduğu anlaşılmıştır (Bayırbağ vd., 2022: 3-13).

2010 sonrasında genel hatlarıyla kentsel dönüşüm politikası 3 eksen etrafında bir dönüşüm geçirmiştir. Birinci eksen merkezileşmedir. 2010'da geçen bir torba yasa ile, öncelikle kentsel dönüşüm alanı belirleme yetkisi ilçe belediyelerinden büyükşehir belediyelerine devredilmiştir.¹¹ Dönüşüm alanı yetkisinin, ikili belediye sisteminin yaratması muhtemel sorunları aşmak adına büyükşehir belediyesine aktarılması merkezileşmenin ilk adımını teşkil etmiştir (Kuyucu, 2018b: 375). 2011 yılında ise

¹¹ 2000'li yılların ilk yarısında kentsel dönüşüm uygulamalarının gerçekleştiği Maltepe ve Sarıyer gibi ilçe belediyelerinin 2009 yerel seçimlerde ana muhalefet partisi yönetimine geçmesi ve yeni yönetimlerin önceki yönetimlerin başlattığı kentsel dönüşüm projelerini iptal etmesi bu değişimi tetiklemiştir.

644, 645 ve 648 sayılı KHK'larla ÇŞB geniş planlama ve imar yetkileriyle donatılmıştır (Keleş, 2022: 43). Ancak merkezileşmenin dozunu arttıran daha büyük değişiklikler 2012 yılında gerçekleştirilmiştir (Kuyucu, 2018b: 375). Dolayısıyla, kentsel dönüşüm konusunu büyük oranda merkezi yönetimin yetki alanında tanımlayan düzenlemelerden ilki ÇŞB'nin kurulması iken, ikincisi ise 6306 Sayılı Afet Yasası'nın meclisten geçmesidir. Söz konusu yasa, dönüşüme girecek alanları belirleme yetkisini yeni kurulan bakanlığa ve bakanlar kuruluna vererek (cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçince cumhurbaşkanına) yerel yönetimlerin sürece ilişkin yetkilerini minimum seviyeye getirmiştir (Kuyucu, 2018b: 375).

6306 Sayılı Kanun'da kentsel dönüşüm yapma yetkisi ÇŞB'ye verilmiş, ancak Bakanlık'ın "istemesi halinde" bu yetkiyi belediyelere devredebileceği hüküm altına alınmıştır. Kanunun kentsel dönüşüm alanına getirdiği bir başka yenilik, yasal olarak ikili bir yapı ortaya koymasıydı. İmar uygulamaları bir yandan 3194 Sayılı Kanun hükümleri çerçevesinde gerçekleşiyorken, bir yandan da 6306 Sayılı Kanun'a konu olmuştur. Öte yandan TOKİ'nin kentsel dönüşüm konusunda en etkili aktörlerden biri haline getirilmesi ve belediyenin güçsüz hale getirilmesi de bu kanunla birlikte kentsel gelişim siyasetinde önemli etkiler yaratmıştır (Görmez, 2022: 139). Bu kanun, büyük sermaye açısından kentsel dönüşümdeki rantın dağıtımında büyük bir pay sahibi olacakları bir denklem yaratmıştır (Bahçeci ve Görmez, 2018).

2010 sonrası dönemde kentsel dönüşüme ilişkin yasal kurumsal altyapının değişiminde ikinci eksen, proje ölçeklerinin küçültülmesidir. Afet yasası kapsamında 'riskli alan'dan ayrı olarak 'riskli yapı' şeklinde bir kategorinin yaratılması bina/parsel ölçekli dönüşümün yasanın sağladığı çerçevede gerçekleşmesi için olanak sağlamıştır (Kuyucu, 2018b: 375-376).

Kentsel dönüşüm politikasının 2010 sonrası geçirdiği dönüşümde üçüncü eksenini ise toplumsal ve/veya bireysel muhalefetin güçsüzleştirilmesi oluşturmaktadır (Kuyucu, 2018b: 375). AK Parti iktidarının ilk on yılında geliştirilen kentsel dönüşüm projelerinin gerek mülk sahipleri gerek meslek odaları ve diğer STK'larca verilen hukuk mücadelesi sonucunda durdurulması projeleri çıkmaza sürüklemiştir. Bu yolu kapatmak adına 6306 Sayılı Kanun'a 'riskli alan' ilan edilen bölgelerde bu kararın mahkemeye taşınamayacağı ibaresi konya da kanunun bu hükmü, Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir (Kuyucu, 2018b: 378). Dönüşüm sürecinde muhalif sesleri

bertaraf etmek adına uygulamaya konan bir diğer yasa hükmü, mülk sahiplerinin 3'te 2 çoğunluğuyla binanın dönüşüm kapsamında yıkılmasına ilişkindir. Böylelikle, söz konusu yapılarda dönüşüme itirazı olanların itirazları etkisizleştirilmiştir. (Kuyucu, 2018b: 378). Muhalefeti etkisizleştirmek adına atılan bir diğer adım ise sürecin merkezileşmesiyle doğrudan ilintilidir. Kentsel dönüşüm sürecine ilişkin karar ve yetkilerin merkezi yönetim kurum ve organlarında toplanmış olması, ilçe belediyeleri gibi yerel aktörlerin hareket alanını daraltarak itiraz hakkını elinden almıştır (Kuyucu, 2018b: 378).

2000'li yılların başlarında, büyük ölçekli planlarla kentlerin gerek mekânsal, gerek sosyo-ekonomik sorunlarına yerel yönetimlere geniş yetkiler tanıyarak çözüm üretilmeye çalışıldığını, 2010 sonrasında ise bu anlayıştan vazgeçilerek başat konumda merkezi yönetimin olduğu parsel/bina bazlı ve parçacıl dönüşüm uygulamalarının önünün açıldığını belirten Kuyucu (2018b), söz konusu değişimi 2002-2010 arasında uygulanmak istenen projelerin hukuki belirsizlik, planlama mevzuatının karışıklığı ve kurumlar arası çatışmalar sebebiyle başarısız olması/sürüncemede kalması ve yavaşlayan ekonomiyi iyileştirme gayesiyle hızlı bir kentsel dönüşümün tüm yetkinin merkezde toplandığı bir formülle gerçekleştirilebileceği inancına bağlamaktadır (Kuyucu, 2018b).

Bayırbağ vd., (2022) ise 2010'lar itibariyle kentsel dönüşüm politikasındaki değişimin nedenlerini önceki dönem başarısızlıklarından ziyade, rantın değil maliyetlerin paylaşıldığı bir döneme tekabül etmesine bağlar. Söz konusu çalışmaya göre merkezi bir anlayışla ekonomik büyümeyi odağına alan bir şekilde de yürütülse, belli bir noktadan sonra, kentsel dönüşümden beklentiler yaratılan rantı aşmaya başladı. Ve kentsel dönüşüm süreci herkesin kazandığı değil, kazananları kadar kaybedenleri de olan bir süreç haline geldi (Bayırbağ vd., 2022: 13). Türkiye'de 2010'lar itibariyle kentsel dönüşümün yarattığı rant değil maliyetleri bölüşüldüğü için kentsel dönüşümdeki farklı sınıflar arası uzlaşısı bozulmuştur (Bayırbağ vd., 2022: 18).¹² Bu çerçevede dönüşüme ilişkin yaklaşım zaman içerisinde büyük bir dönüşüm geçirmiş, amaç, yöntem ve ölçek bakımından ciddi bir biçimde değişmiştir. (Kuyucu,

¹² Bu ise insanların kentsel yeniden gelişim için yerel siyasetçiler üzerinden lobi yaptığı ve rantını maksimize etmeye çalıştığı bir süreçten kentsel dönüşüme tamamen karşı çıktığı bir sürece geçişi beraberinde getirmiştir (Bayırbağ vd., 2022: 13). 2010'lar civarında kentliler kentsel dönüşümü bir fırsattan ziyade tehlike olarak görmeye başlamışlardır (Bayırbağ vd., 2022: 17).

2018b: 366). 2010 sonrasında kentsel dönüşüm politikasının geçirdiği dönüşüm genel olarak üç yasal kurumsal düzenlemeden kaynaklanmakta olup detayları aşağıda verilmiştir.

3.3.3.1. TOKİ'nin dönüşümü

Türkiye'nin 1980'lerde daha fazla görmezden gelemediği bir alan olarak konut sorununu çözmek üzere Toplu Konut İdaresi Başkanlığı kurulmuştur (Buğra ve Savaşkan, 2015: 137). TOKİ konut yapımı ve alt gelir grubuna yönelik konut inşası için kredi sağlama amacıyla kurulmuş olsa da zaman içerisinde verilen yetkilerle, kentsel arsa ile ilgili hemen her konuda yetki sahibi olan bir kuruma dönüşmüştür. TOKİ'ye şirket kurma hakkı, Türkiye'de ya da yurtdışında konut, altyapı ve sosyal tesisler inşa etme hakkı, her düzeyde plan yapma ve değiştirme hakkı gibi haklar verilmiştir. 2004'te kentsel arsa ofisi kapatılmış, tüm görev ve sorumlulukları, 64,5 milyon metrekarelik mülk ile birlikte TOKİ'ye aktarılmıştır (Türkün, 2011: 69-7070).

2000'li yıllar TOKİ'nin faaliyet alanı ve kaynaklarının çeşitlendirildiği, kamu-özel ortaklarıyla konut inşasının yaygınlaştığı dönem olmuştur. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı'na bağlı olan TOKİ 2004'te Başbakanlığa bağlanmış, yine aynı yıl 5273 Sayılı Kanun ile Arsa Ofisi Genel Müdürlüğü'nün kaldırılmasıyla pratikte tüm kamu arazilerinin kontrolü TOKİ'ye devredilmiştir. TOKİ bu arazileri çeşitli yöntemlerle özel şirketlere aktarma ayrıcalığının yanı sıra yatırımlarının DPT'nin kamu yatırımı planlarının dışında konumlandırılmasıyla bu ayrıcalığı pekiştirmiştir. 2005 yılında yapılan Kamu Mali Yönetimi ve Denetimi Kanunu değişikliği ile ise TOKİ'nin eylem ve işlemleri devlet bütçesinde görünmezlik zırhına büründürülmüştür (Buğra ve Savaşkan, 2015: 137-138).

2004'teki yasal değişikliklerden sonra TOKİ hazine arazisinin kontrolünü ele almış ve daha önce çeşitli devlet kurumlarının mülkiyetinde olan arsalar TOKİ'nin mülkiyetine geçmiştir. TOKİ özelleştirme idaresine başvurmaksızın bu arsaları istediği fiyattan alma hakkının yanı sıra planları yapma ve uygulamaya koyma yetkisine sahip olmuştur. Toplu konut ya da kentsel dönüşüm projeleri vergilerden ve denetimden muaf olmuştur. TOKİ tek başına kentsel altyapının en önemli üreticisi pozisyonuna gelmiştir (Çavuşoğlu ve Strutz, 2014: 142).

5393 Sayılı Belediye Kanunu belediyelere ve büyükşehir belediyelerine bağlı ilçe belediyelerine kentlerin yıpranmış, riskli ve/veya ekonomik işlevini kaybetmiş

kisimlarını dönüşüm alanı ilan etme yetkisi vermiş, dönüşüm alanı ilan edilen yerlerde ise yeni imar planı hazırlama ve proje uygulama görevleri TOKİ'ye devredilmiştir. (Kuyucu, 2018b: 369). 5366 Sayılı Kanun ise yerel yönetimlere, yetki alanlarındaki tarihi ve doğal SİT bölgelerini yenileme alanı olarak ilan etme ve bu alanlarda TOKİ ve /veya özel sektör ile birlikte büyük çaplı projeler yürütme yetkisi vermiştir. Ancak yine yasaya göre belediyenin yenileme alanı ilanı kararı Bakanlar Kurulu onayına tabi tutularak, 5393 Sayılı Kanun'un yıpranmış bölgeler için ilan edilen dönüşüm alanlarında imar planı ve proje hazırlama ve uygulama görevlerini TOKİ'ye devretmesinde de olduğu gibi, merkezi yönetim süreçte kilit bir pozisyona yerleştirilmiştir (Kuyucu, 2018b: 369-370).

Belediyelerin bu yıllarda artan güç ve yetkilerine ilaveten 2000'li yıllarda iktidarın el değiştirmesiyle birlikte TOKİ bir kentsel politika odağı olarak yükselişe geçmiştir (Akçaoğlu, 2018: 787). 1984'te alt ve orta gelir gruplarına konut sağlanması amacıyla kurulan TOKİ, takip eden yıllarda gerçekleşen yasal düzenlemelerle önemli yetkilerle donatılmıştır. Bu yetkiler, özel inşaat firmalarıyla ortaklık kurmak, kâr amaçlı konut inşası ve satışı sürecinde yer almak, başbakanın ve cumhurbaşkanının onayıyla kentsel toprakların kontrolünü devralmak, konut projelerinin inşası için kamulaştırma yapmak, gecekondü dönüşüm projelerini geliştirip hayata geçirmek olarak sıralanabilir (Candan ve Kolluoğlu, 2008: 17). Türkün, özellikle İstanbul'un kentsel dönüşüm sürecinin, 2003 sonrasında yetki ve güçlerinin arttırılmasının ardından TOKİ tarafından yönlendirildiğini ifade etmektedir (Türkün, 2011: 69).

Devam eden süreçte yapılan düzenlemelerle TOKİ'nin dış kaynaklardan kredi alabilmesinin ve konut finansına katılan bankalara kredi çıkartabilmesinin de yolu açılmıştır. Ayrıca inşaatla uğraşan özel firmaları desteklemesi, konut sektöründe çalışan firmalar kurabilmesi ve gerekli görmesi halinde araştırma ve proje geliştirme işlerini taşeronla devretme konularında da yetkilendirilmiştir. Öte yandan yurt içi ve yurt dışı projeler geliştirme, konut, altyapı ve sosyal tesislerle ilgili işleri yürütme ve bu işler için başkalarını atama ya da ortaklığa girme yetkisi de tanımlanmıştır. Şüphesiz bu yetkileri kullanmak adına finansmanının çeşitlendirilmesi de TOKİ'nin elini güçlendiren düzenlemelerdendi. Söz konusu düzenlemelerle TOKİ faaliyetleri için kamu ve özel fonları kullanabilir hale getirilmişti. Kontrolündeki finans ve emlak kaynaklarını özel şirketlere aktarabiliyor olması ya da onlarla iş birliği içinde bu

kaynakları kullanabiliyor olması da TOKİ'ye muazzam bir güç vermekteydi (Buğra ve Savaşkan, 2015: 138).

TOKİ'nin reforme edilmesi ve dönüşüm alanlarındaki yapılaşma haklarına ek olarak geniş planlama ve imar yetkilerine kavuşması bütünüyle değerlendirildiğinde merkezin kentsel dönüşüm sürecindeki ağırlığının arttırıldığı görülür (Kuyucu, 2018a: 1158). Yani aslında bir bölge belediye tarafından dönüşüm alanı ilan edildikten sonra projenin yürütülmesi, arazi kullanım planlarının hazırlanması, yeni konutların inşası ve dönüşüm alanındaki yerleşimcilerin buralara yerleştirilmesi gibi konular TOKİ'nin sorumluluğu altına verilmiştir (Eliçin, 2014; Kuyucu ve Ünsal, 2010: 1485; Kuyucu, 2018a: 1158).

2010'lu yıllar itibariyle ise daha keskin bir biçimde planlama yetkilerinin merkezileşmesi gündeme gelmiştir. Özellikle 2009 yerel seçimlerinden sonra TOKİ'nin yetkilerinin arttırıldığı, katılımcı mekanizmaların devre dışı bırakıldığı ve sivil toplumun sürecin dışında tutulduğu bir kentleşme furyası başlamıştır. Büyük yetkilerin aktarılması suretiyle güçlendirilen ancak aynı oranda hesap verebilir kılınmayan TOKİ, kentsel planlama hiyerarşisinin en üst kademesine yerleştirilmiştir (Eliçin, 2013: 150-151). Olağanüstü yetkilerle donatılan TOKİ bir devlet kurumu olarak haksız rekabet yaratmakta ve piyasayı yönlendiren bir tekel olarak işlev görmektedir (Çavuşoğlu, 2011: 48).

Mevcut konut stokunun kamulaştırılması fikrinin hayata geçirilmesi için deprem riskini azaltma fikri ikna edici bir argüman sunmuştur. TOKİ bu süreçte 6306 Sayılı Kanun uyarınca hem riski tanımlayan hem kamulaştırmayı yapan, yıkımı gerçekleştiren, kredi veren, planlayan ve inşa eden aktör olmuştur (Çavuşoğlu ve Strutz, 2014: 143).

3.3.3.2 Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı

2000'li yılların başlarında uygulanmaya çalışılan kentsel dönüşüm projelerinin çeşitli sebeplerle başarısızlığa uğradığını daha önce belirtmiştik. Bu engelleri daha rasyonel, şeffaf, katılımcı ve kapsayıcı politikalarla uygulanacak bir kentsel dönüşüm anlayışıyla bertaraf etmek yerine, kısa vadede kazanç getirecek, hızla uygulamaya konulabilecek ve mülk sahipleri ile müteahhitlerin ranttan alacağı payı önceleyen bir yaklaşımı benimsemiştir. Söz konusu yeni dönemde, 2011 yılında kurulan Çevre ve

Şehircilik Bakanlığı 6306 Sayılı Kanun çerçevesinde başrolü oynamıştır (Kuyucu, 2018b: 366-367).

ÇŞB, 04.07.2011 tarihinde yayımlanan 644 Sayılı Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile kurulmuştur. Eski Çevre ve Orman Bakanlığının çevre kanadı ile eski Bayındırlık ve İskân Bakanlığı'nın tek çatı altında bir araya getirilmesiyle oluşturulan ÇŞB'nin görev, yetki ve sorumlulukları; 17.08.2011 tarihinde yayımlanan 648 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile daha da güçlendirilmiştir.

ÇŞB'nin web sitesindeki görevleri arasında yerleşmeye, çevreye ve yapılaşmaya dair mevzuatı hazırlamak, uygulamaları denetlemek, mesleki hizmetlerin gelişmesini sağlamak, çevre kirliliğini önlemek ve çevrenin ve doğanın korunmasını sağlamak görevlerinin yanı sıra kentsel dönüşüm çalışmalarını yürütmek de sayılmıştır (ÇŞİB, 2024).

Bakanlık'ın 644 Sayılı Kararname'de belirtilen görev ve yetkileri zamanla farklı yasal düzenlemelerle genişletilmiştir. Örneğin 648 Sayılı kararname ile de yine Bakanlık'ın kentsel planlama ve kentsel dönüşüm gibi konulardaki yetkileri arttırılmıştır. 648 Sayılı Kararname ile Bakanlığın görev ve yetkileri arasına eklenen maddelerden biri şöyledir: “Depreme karşı dayanıksız yapılar ile imar mevzuatına, plan, proje ve eklerine aykırı yapıların ve bunların bulunduğu alanların dönüşüm projelerini ve uygulamalarını yapmak veya yaptırmak.” ve “Her tür ve ölçekteki fiziki planlara ve bunların uygulanmasına yönelik temel ilke, strateji ve standartları belirlemek ve bunların uygulanmasını sağlamak, Bakanlar Kurulunca yetkilendirilen alanlar ile merkezi idarenin yetkisi içindeki kamu yatırımları, mülkiyeti kamuya ait arsa ve araziler üzerinde yapılacak her türlü yapı, milli güvenliğe dair tesisler, askeri yasak bölgeler, genel sığınak alanları, özel güvenlik bölgeleri, enerji ve telekomünikasyon tesislerine ilişkin etütleri, harita, her tür ve ölçekte çevre düzeni, nazım ve uygulama imar planlarını, parselasyon planlarını ve değişikliklerini resen yapmak, yaptırmak, onaylamak ve başvuru tarihinden itibaren iki ay içinde yetkili idarelerce ruhsatlandırma yapılmaması halinde resen ruhsat ve yapı kullanma izni vermek”

Bakanlık hiyerarşisi içinde oluşturulan Altyapı ve Kentsel Dönüşüm Hizmetleri Genel Müdürlüğü de “Gecekondu alanları ile vasfının bozulmasından dolayı orman ve

mera dışına çıkarılan alanlara ilişkin iyileştirme, yenileme ve dönüşüm uygulamaları ile afet riski altındaki alanların dönüştürülmesine ilişkin mevzuat ve 775 Sayılı Kanun uyarınca ıslah, tasfiye, dönüşüm ve iyileştirme bölgelerinin tespitine, ilanına, program ve öncelik sırasına dair usul ve esasları belirlemek.” ve “Dönüşüm, yenileme ve transfer alanlarının belirlenmesi, dönüşüm alanı ilan edilen alanlardaki yapıların tespiti ile arsa ve arazi düzenleme ve değerlendirme iş ve işlemlerinin yapılmasını sağlamak; dönüşüm uygulamalarında hak sahipliği, uzlaşma, gerektiğinde acele kamulaştırma, paylı mülkiyete ayırma, birleştirme, finansman düzenlemelerinde bulunma, dönüşüm alanları içindeki gayrimenkullerin değer tespitlerini yapma ve Bakanlıkça belirlenen esaslar ve proje çerçevesinde hak sahipleri ile anlaşmalar sağlama, gerektiğinde yapı ruhsatı ve yapı kullanma izni verme, kat mülkiyeti tesisi, tescili ve imar hakkı transferi ile ilgili iş ve işlemleri yürütmek.” gibi oldukça geniş yetkilerle donatılmıştır.

644 Sayılı Kararname’de görevleri bu şekilde sayılan Altyapı ve Kentsel Dönüşüm Hizmetleri Genel Müdürlüğü 2023 yılının sonunda Kentsel Dönüşüm Başkanlığı’na dönüştürülmüştür. Aynı kadro, aynı yapı ve aynı görev tanımıyla müstakil bir kurum haline getirilmiştir.

Öte yandan 2012 yılında 6306 Sayılı Kanun’la birlikte Bakanlık’ın kentsel dönüşüm ve şehir planlama ile ilgili görevleri şu şekilde tanımlanmıştır:

“Gecekondular, kıyı alanları ve tesisleri ile niteliğinin bozulması nedeniyle orman ve mera dışına çıkarılan alanlar dâhil kentsel ve kırsal alan ve yerleşmelerde yapılacak iyileştirme, yenileme ve dönüşüm uygulamalarında idarelerce uyulacak usul ve esasları belirlemek; Bakanlıkça belirlenen finans ve ticaret merkezleri, fuar ve sergi alanları, eğlence merkezleri, şehirlerin ana giriş düzenlemeleri gibi şehirlerin marka değerini artırmaya ve şehrin gelişmesine katkı sağlayacak özel proje alanlarına dair her tür ve ölçekte etüt, harita, plan, parselasyon planı ve yapı projelerini yapmak, yaptırmak, onaylamak, kamulaştırma, ruhsat ve yapım işlerinin gerçekleştirilmesini sağlamak, yapı kullanma izinlerini vermek ve bu alanlarda kat mülkiyeti kurulmasını temin etmek; 2/3/1984 tarihli ve 2985 Sayılı Toplu Konut Kanunu ile 20/7/1966 tarihli ve 775 Sayılı Gecekondular Kanunu uyarınca Toplu Konut İdaresi Başkanlığı tarafından yapılan uygulamalara ilişkin her tür ve ölçekte etüt, harita, plan ve parselasyon planlarını yapmak, yaptırmak, onaylamak, ruhsat işlerini gerçekleştirmek, yapı kullanma izinlerini vermek ve bu alanlarda kat mülkiyetinin kurulmasını sağlamak.”

ÇŞB teşkilat, görev ve yetkileri 10.07.2018 tarihinde yayımlanan 1 no'lu Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 4. Bölümünde yeniden düzenlenmiştir. Bu Kararnamede Bakanlık'ın görevlerinden biri “yapılaşmaya dair imar, çevre, yapı ve yapım mevzuatını hazırlamak, uygulamaları izlemek ve denetlemek” olarak tanımlanmıştır. Yine bu Kararname'nin daha sonra Anayasa Mahkemesi kararı ile iptal edilen ve 27.11.2024'te yürürlükten kaldırılan ç bendi¹³ de Bakanlık'a ne kadar geniş yetkilerin verilmeye çalışıldığını göstermektedir.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmesiyle birlikte TOKİ Başkanlığı, Emlak Katılım Bankası, Milli Emlak Genel Müdürlüğü ve yeni kurulan Yerel Yönetimler Genel Müdürlüğü ÇŞB'ye bağlanmıştır. 29 Ekim 2021 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanan 85 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Bakanlığın ismi Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı olarak değiştirilmiştir.

Diğer alanlardaki yetkilerine ek olarak, kentsel dönüşüm ve kent planlama ile ilgili bu yetkileri ile birlikte ÇŞB kent hizmetleri, kent planlaması ve kentsel dönüşüm alanlarında artan yetkileriyle merkezileşmenin göstergelerinden biri haline gelmiştir (Sadioğlu ve Ergönül, 2020: 901).

3.3.3.3. Afet riski söylemi ve 6306 Sayılı Kanun

Kentsel planlamayı daha merkezi bir hale getirme yolunda atılan en önemli adımlardan biri Kentsel Dönüşüm Yasası olarak bilinen 6306 Sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun'dur. Bu kanundan önce, 5393 Sayılı Belediye Kanunu da kentsel dönüşümle ilgili hükümler içerse de 6306 Sayılı Kanun belediyelerin kentsel dönüşüm konusunda giderek sınırlandırıldığı ve TOKİ ve ÇŞB'nin yetkilendirildiği bir çerçeve çizmiştir (Eliçin, 2013: 151). 6306 Sayılı Kanun ile birlikte kentsel dönüşüm alanında en büyük rol bakanlığa verilmiştir. Bu çok boyutlu politika alanında rolü olan diğer aktörler ise sırasıyla Büyükşehir Belediyesi ve İlçe Belediyesidir (Sadioğlu ve Ergönül, 2020: 881).

¹³ ç) Her tür ve ölçekteki fiziki planlara ve bunların uygulanmasına yönelik temel ilke, strateji ve standartları belirlemek ve bunların uygulanmasını sağlamak, Cumhurbaşkanınca yetkilendirilen alanlar ile merkezi idarenin yetkisi içindeki kamu yatırımları, mülkiyeti kamuya ait arsa ve araziler üzerinde yapılacak her türlü yapı, milli güvenliğe dair tesisler, askeri yasak bölgeler, genel sığınak alanları, özel güvenlik bölgeleri, enerji ve telekomünikasyon tesislerine ilişkin etütleri, harita, her tür ve ölçekte çevre düzeni, nazım ve uygulama imar planlarını, parselasyon planlarını ve değişikliklerini resen yapmak, yaptırmak, onaylamak ve başvuru tarihinden itibaren iki ay içinde yetkili idarelerce ruhsatlandırma yapılmaması halinde resen ruhsat ve yapı kullanma izni vermek.

6306 Sayılı Kanun’la yerel yönetimlere ait olan kentsel yenileme alanı ilan etme yetkisi ÇŞB ve Bakanlar Kurulu’na devredilmiştir. 2018’de Cumhurbaşkanlığı Sistemi’ne geçilmesiyle birlikte ise Bakanlar Kuruluna verilen bu yetki Cumhurbaşkanı’na geçmiştir. Mevcut durumda 6306 Sayılı Kanun’a göre, kentsel yenileme alanı ilk olarak Cumhurbaşkanı tarafından riskli alan ilan edilmekte; akabinde ise ÇŞB tarafından yeni imar planları hazırlanmaktadır. Devlet yenilenecek alanı belirleme görevini üstlenirken projeyi yürütme görevi özel sektöre bırakılmaktadır (Tarakçı ve Türk, 2020: 2015). 31.05.2012 tarihli resmî gazetede yayınlanan 6306 Sayılı Kanun daha sonra birçok değişikliğe uğramıştır. Bu değişikliklerin en önemlisi, 2019 yılında uygulamaya dönük olarak 6A maddesinin kanuna eklenmesidir. Söz konusu maddenin 1. fıkrası “Yıkılacak derecede riskli olan yapıların bulunduğu alanlar ile kendiliğinden çöken veya zeminin kayması, heyelan, su baskını, kaya düşmesi, yangın, patlama gibi sebeplerle ağır hasar gören veya ağır hasar görme riski bulunan yapıların bulunduğu alanlarda dönüşüm uygulamaları maliklerin ve ilgililerin muvafakati aranmaksızın Başkanlıkça resen yapılabilir veya yaptırılabilir. Uygulama yapılacak alanın sınırları uygulama bütünlüğü gözetilerek belirlenir.” ifadeleriyle dönüşüm uygulamalarının Kentsel Dönüşüm Başkanlığı’na resen yapılmasının yolunu açmıştır.

Yasal değişiklikler, büyük ölçekli dönüşüm projeleri ve emlak yatırım süreçlerindeki değişikliklere ek olarak neoliberal kentleşme sürecini kolaylaştırmaya yönelik atılan bir başka adım, özellikle İstanbul açısından, yakın zamanda gerçekleşmesinden korkulan deprem-doğal afet riskinin etrafında oluşturulan aciliyet söylemidir (Candan ve Kolluoğlu, 2008: 17).

99 Marmara depreminin yarattığı şokun neoliberal piyasa ve devlet tarafından bir şok terapisi olarak araçsallaştırıldığını ve inşaat odaklı bir kalkınma modelinin Türkiye’de uygulanmaya konmasıyla yeni teşviklerin ve hakların sunulduğu bir inşaat sektörü yarattığını ifade ettiği çalışmasında Güney (2022) Naomi Klein (2007)’dan ödünç aldığı ‘afet kapitalizmi’ kavramı üzerinden afet ihtimalinin ekonomik büyüme yaratmak için nasıl kullanıma sokulduğunu anlatır.

Gelecekte bir zamanda kuvvetli bir ihtimal olarak meydana gelmesi beklenen İstanbul depremi, istisnai ve geçici bir durum olsa da kentsel yıkım ve yeniden yapım sürecinin işleyişi açısından kalıcı bir olağanüstü hâl rejimi oluşturarak yeni bir

6306 Sayılı Kanun'un hükümete verdiği yetkiler değerli araziler üzerinden kâr edebilmek adına seçici bir biçimde kullanılmaktadır. Örneğin, İstanbul'daki deprem riski ve buna karşılık yapı stoğunun depreme dayanıklılığı açısından Kadıköy ilçesi öncelikli bir konumda olmamakla birlikte, kentsel rantın yüksek olduğu bu ilçe kentsel dönüşümün hızı ve boyutu açısından İstanbul'un önde gelen ilçelerindendir (Güney, 2022: 1, 8).

“Belki siyaseti” (the politics of the maybe) kavramıyla deprem riskinin sonuçlarıyla mücadele etmek için başvurulabilecek muhtemel siyasi alternatiflerden bahseden Güney (2022: 5), piyasa odaklı ya da güdümlü olmayan siyasi alternatiflerin de olduğunu belirtir. İstanbul'da 2008 sonrası süreçte 150,000 adet depreme dayanıklı yapı inşa edilmiş olup 2021 yılı itibariyle bu yapıların çoğunluğu boştur (İBB, 2021'den akt. Güney, 2022: 5) ve afet kapitalizminin öne sürdüğü gibi İstanbul'da daha fazla inşaata gerek yoktur. Depreme dayanıklı olarak inşa edilip boş olan yapıların sayısı depreme karşı yüksek riskli binalarda yaşayan insanlara yetecek kadardır. Ancak farklı alternatifler arasından daha fazla inşaatı seçmek neoliberal bir dünya düzeninde birçok yönetimin tercih ettiği bir yoldur. 6306 Sayılı Kanun'daki 3'te 2 çoğunluk kuralı gibi müdahaleler hem olası itirazların hem de sorunla mücadele etmek için geliştirilebilecek alternatif yöntemlerin, bir diğer ifadeyle belki siyasetinin önünü tıkamıştır (Güney, 2022: 5-8).

Afet yasasının (6306) kabulüyle birlikte bakanlığa ve TOKİ'ye kentleri afetlere hazırlamak adına, kentsel dönüşümün nerede, ne zaman ve nasıl yürütüleceğine ilişkin önemli yetkiler verilmiştir. Bu kanun yerel yönetimlerin kentsel dönüşüm alanındaki tüm yetkilerinin budandığı bir kanundur (Kuyucu, 2018a: 1158).

Öte yandan, 6306 Sayılı Kanun dönüşüm projelerinin uygulanmasına ilişkin detayları vermemekte, dolayısıyla bu süreçteki sorunlar plan ve onun bir parçası olan plan notları yoluyla çözülmeye çalışılmaktadır (Tarakçı ve Türk, 2020: 2015). Plan notlarının kullanımı, planda verilmeyen detayların açıklanması için başlamış olsa da zaman içinde planda belirtilmesi gereken arazi kullanım fonksiyonları, imar hakları, parsel büyüklükleri, sosyal ve teknik altyapı alanları, imar haklarına ilişkin teşvikler gibi oldukça önemli bazı kararlar plan notlarında belirtilmeye başlanmıştır (Tarakçı ve Türk, 2020: 2015-2016). Kentsel yenileme ile ilgili en önemli yasal dayanak olarak oluşturulan 6306 Sayılı Kanun'da kentsel yenileme alanlarında arsa değeri artışının

kamuya kazandırılması adına bir düzenlemeye gidilmemiş; bunun yerine plan notlarında bu detaylar verilmiştir (Tarakçı ve Türk, 2020: 2018).

6306'ya göre, bir binadaki mülk sahibi olan bir kişi bakanlığa başvurarak binanın deprem riski karşısında güvenli olup olmadığının tespitinin yapılmasını talep edebilir ve yapılan incelemede yapının riskli olduğu belirlenirse yıkımın gerçekleşmesi şartı vardır. Öte yandan yine kanunda belirtildiğine göre, bir binadaki mülk sahiplerinin 3'te 2'si binalarının yıkılıp yeniden yapılmasına karar verirse, riskli yapı analizi gerekmeksizin yıkılıp yeniden inşa edilmek durumundadır. Kanundaki özellikle bu iki düzenleme, riskin yüksek olduğu ve acil dönüşümün gerektiği bölgelerden ziyade İstanbul'da rantın görece daha yüksek olduğu mahalleler açısından kontrolsüz ve oldukça hızlı bir dönüşümün başlamasını tetiklemiştir. İmar hakkı artışına odaklı bir biçimde yaşanan bu dönüşüm, kentin birçok kesiminde (Fikirtepe'deki gibi) arz fazlası sorununu doğurmaktadır (Kuyucu, 2018b: 376-377). Zira yeni dönüşüm politikası, kamu ve özel sektör kaynaklarını kentsel dönüşüme ivedilikle ihtiyaç duyulan bölgelere değil, rant getirisinin hızlı ve yüksek olduğu yerlere kanalize etmektedir (Kuyucu, 2018b: 380). İstanbul'da beklenen depremin yapı stoğu açısından yarattığı riski hızlı bir şekilde bertaraf etme söylemiyle girilen bu uygulama, kontrolsüz bir biçimde yürütüldüğü, müteahhitler ve mülk sahiplerinin kısa vadeli kazanç elde etme hırslarını dizginleyecek mekanizmaların oluşturulmadığı bir ortamda (Kuyucu, 2018b: 377) içinden çıkılması zor bir sorunlar yumağını gelecek nesillere aktarmaktadır.

3.3.4. Dönüşümde Merkezileşmenin Neliği

Türkiye'de neoliberal dönem merkezileşmesi birkaç hat üzerinden okunabilir. Zaten merkezi bir anlayışla oluşturulan büyükşehir belediyelerinin yapısına ilişkin yapılan yasal değişiklikler büyükşehir belediyelerini 'yerelde merkezileşme' odakları haline getirmiştir (Sadioğlu ve Ergönül, 2020: 901).

2010'dan sonra belediyeler kentsel dönüşüm sürecindeki sınırlı yetkilerini de kaybetmeye başlamıştır. Öncelikle 2010'da dönüşüm alanı ilan etme yetkisinin ilçe belediyelerinden Büyükşehir Belediyelerine aktarılması, merkezileşmeye doğru atılan ilk adım olmuştur. Ki bu dönemde birçok büyükşehir belediyesi AK Parti tarafından yönetilmekteydi. 2012'de ise ÇŞB kurulmuş ve dönüşüm alanlarında oldukça geniş bir yelpazede planlama ve imar yetkileriyle donatılmıştır (Kuyucu, 2018a: 1158).

Dolayısıyla 2010 sonrasında, merkezi hükümet yerelleşme politikası konusundaki rotasını sert bir biçimde değiştirmiş ve merkezin, yerel yönetimler dahil, toplumdaki diğer tüm kurumsal yapılar üzerindeki gücünü arttıran bir dizi yasayı hayata geçirmeye başlamıştır (Savaşkan, 2017: 166-168; Kuyucu, 2018a: 1153). Bu yeniden merkezileşme ise kentsel dönüşüm süreçlerinde belediyelerin merkez karşısında oldukça güçsüz bir yerde konumlandırıldığı bir denklem kurmuştur (Kuyucu, 2018a: 1153).

Öte yandan 2005'te kabul edilen Büyükşehir Yasası 2012'de değiştirilmiş ve birçok alt kademe belediyesinin tüzel kişiliği sona erdirilerek, kentsel yönetimin merkezileşmesi açısından bir adım öteye gidilmiştir. Yine merkezileşmenin boyutunu simgeleyen bir diğer gösterge kabine tarafından kentsel gelişim/dönüşüm konusunda alınan kararların sayısındaki büyük artıştır. Bu kararlar içinde ise büyük bir kısmı büyük altyapı projeleri ve kentsel dönüşüm projeleri için alan açmaya yönelik alınan kamulaştırma kararları oluşturmaktadır. (Kuyucu, 2018a: 1158).

Sürekliliği sağlanamayan yerelleşme adımlarının hem merkeziyetçi refleksleri yüksek bir yapı içinde gerçekleşmesi hem de yeniden-merkezileşme olarak adlandırılan reformlarla baskılanması 2000 sonrası kentsel dönüşüm siyasetini anlamak açısından önemli açılımlar sağlamaktadır. Türkiye'de kentsel siyaset gibi kentsel dönüşümün de yüksek derecede siyasallaşmış doğası (Kuyucu, 2018a: 1168) merkezileşme ya da yerelleşme gibi kavramların verili anlamları üzerinden süreci anlamayı zorlaştırmakta ve merkez yerel arasındaki ilişkilere, bu ilişkinin hangi parametrelerce belirlendiğine daha yakından bakmayı gerektirmektedir. Ve bir politika alanı olarak kentsel dönüşüm, buna uygun zemini sunmaktadır.

Kentsel dönüşüm politikasına yönelik değişen anlayışın, bu yeniden merkezileşme adımları doğrultusunda değerlendirilmesi, burada merkezi yönetimin keyfi bir yaklaşımla takdir yetkisini kullandığını gözler önüne sermektedir. Kentsel dönüşüm projelerini yürütmek adına elzem olan planlama yetkisi önce büyükşehir belediyelerine aktarılmış, sonra da söz konusu bölgede kamu arazisi varsa dönüşümün başlatılabilmesi merkezi yönetimin onayına tabi kılınmıştır (Ay, 2019: 3). Dönüşüm politikasının yeniden merkezileşmesi 6306 Sayılı Kanun'la zirveye çıkmıştır. Kentsel dönüşümü devletin vatandaşlarının hayatlarını ve mülklerini koruma sorumluluğunun bir parçası olarak tanımlayan söz konusu kanun, kentsel dönüşümle ilgili yetkiyi de

merkezi hükümetin yetkisi olarak konumlandırmıştır (Doğan ve Stupar, 2017: 283; Ay, 2019: 3). Kentlerde afetlerin oluşturabileceği risklerin azaltılmasına yönelik hazırlanan bu kanuna göre, ilçe ya da büyükşehir belediyeleri, yalnızca merkezi hükümet kendilerine yetki devrederse kentsel dönüşüm projeleri yürütebilirler. Dolayısıyla bu kanunun, kentsel dönüşüm konusundaki yetkiyi merkezileştirdiği gibi, aynı zamanda, merkezi hükümetin planlamaya ilişkin yetkisini, belediyeye belli bir kritere bağlı olmadan istediğinde aktarıp istediğinde aktarmamasının çerçevesini çizmesi, kentsel dönüşüm planlamasının parçalı bir yapıya sahip olmasını beraberinde getirmiştir (Ay, 2019: 3).

Türkiye örneğine yakından bakıldığında, 1994 yerel seçim zaferlerinden güç alan 2002 sonrası siyasal iktidarlarının, yetkilerin merkezden yerele aktarılmasının siyasi çıkarlara hizmet edeceği yönünde bir algısının olması anlaşılabilir (Buğra ve Savaşkan, 2015: 140-141). 2002 sonrasında belediyeler daha önce merkezi yönetimin tek başına yetkili olduğu bazı alanlarda yetki ve ayrıcalıkları merkezle paylaşmaya başlamışlardır. Ancak kentsel altyapının inşası, mega projeler ya da bu projeler için merkezi yönetimin düzenlediği kamu ihaleleri konusunda merkezi hükümet başrolde olmaya devam etmiştir (Buğra ve Savaşkan, 2015: 141). Meclis çoğunluğunu elde tutan ve merkezi devlet aygıtının kontrolüne büyük oranda sahip olan bir merkezi devlet bile, kontrolünü sağlayamadığı belediyelerin sayısının azımsanamaz olduğu bir bağlamda, yerel karar mekanizmalarına yetki ve kaynak aktararak iktidarını paylaşmaya gönüllü olmazdı. Dolayısıyla Buğra ve Savaşkan (2015: 142)'a göre, Türkiye örneğinde yeniden ölçeklendirmenin sınırları ve merkez-yerel arası ilişki dinamikleri konusunda siyasi kaygıların önemi görmezden gelinemez. Dolayısıyla denebilir ki, kaçınılmaz bir sürecin sonucunda gerçekleşmiş gibi gözükse de Türkiye'nin kentsel dönüşüm deneyimi aslında siyasi müzakerelerin sonucunda biçimlenmiştir ve tamamlanmamıştır (Bayırbağ vd., 2022: 3).

Planlama aygıtı üzerindeki ve belediyelerin finansal durumu üzerindeki kontrol gücü ve büyük hazine arazisi rezervi, kentsel dönüşüm projelerinin planlanma ve uygulanma süreçlerinde merkezi hükümete büyük bir güç sağlamaktadır. Bu durum, belediyelerin iktidardaki partiyle olan ilişkilerine göre avantaj ya da dezavantaj oluşturabilmektedir. AK Partili belediyelerin projeleri kısa süre içinde sonuçlanırken, CHP yönetimindeki belediyelerde süreç başarısızlıkla sonuçlanabilmektedir. Benzer

şekilde, eski fabrika alanlarının sahipliğinin belediyelere aktarılmasının, söz konusu belediye yönetimleriyle merkezi yönetimin (veya merkezdeki koalisyon ortaklarının) aynı siyasi partiden olmasına bağlı olduğu birçok örnekte görülmüştür (Kuyucu, 2018a: 1168-1170). Yerel yönetim ve merkezi hükümetin farklı siyasi partilerce yönetiliyor oluşu, Türkiye'nin fazlaca kutuplaşmış siyasi ikliminden nasibini alan parti siyaseti ve onun güdümündeki güç mücadelesini kaşıyan bir durum olduğu için kentsel dönüşüm sürecinde gerilime yol açmaktadır (Ay, 2019: 8).

Örneğin Bayırbağ vd. (2022:12)'nin çalışmaları kapsamında yaptıkları görüşmelerde Bakanlıktan bir şehir plancısı, ÇŞB'de kentsel dönüşümle ilgili bir yasa hazırlığı yapıldığını ancak dönemin Ankara ve İstanbul belediye başkanlarının bunu istemediğini, zira bu konunun kendi otoritelerinde kalmasını istediklerini belirtmiştir. Bu, sürecin yerelleşme veya yerel halkın talepleri doğrultusunda şekillendiğinin değil, merkezle yerel arasındaki partizan bağların kentsel dönüşüm politikasının oluşturulmasındaki önemini gözler önüne sermektedir.

Planlama yetkisinin ne zaman kendi yetki alanlarındaki kentsel dönüşüm projelerine ilişkin olarak ilçe ya da büyükşehir belediyelerine devredileceğinin belli bir kritere bağlanmadığı ortam, tamamen keyfiyetle açıklanamasa da düzensiz ve çarpık bir ademi merkezîyetçi durum yaratır. Ay (2019)'ın yaptığı saha araştırması sonuçları göstermiştir ki, kentsel planlama yetkisinin ademi-merkezîleşmesi tamamen rastlantısal ya da gelişigüzel değildir. Yerel yönetimler ile merkezi yönetimin arasındaki partizan bağlar merkezi hükümetin neden bazı durumlarda yetkiyi devredip bazı durumlarda kendi ukdesinde tuttuğunu açıklamaktadır. Bu bağlar, kentsel dönüşüm projelerinin ilk planlama aşamalarında aktörler arasında nasıl bir güç yapısı oluştuğunu şekillendiren bir belirleyen olarak planlama yetkisinin bu düzensiz devrini açıklamaktadır (Ay, 2019: 6-7).

2010 sonrasındaki merkezîleşme-yeniden merkezîleşme dalgasını başlatan yasal düzenlemelerin yanı sıra, yerel yönetimler maliyesi ve kentsel dönüşümün finansmanı konusunda yerel yönetimlerin merkeze bağımlı olması hali de bu süreçte merkezin baskın bir rol oynamasına zemin hazırlamaktadır. Kentsel dönüşüm kamu kurumları ve özel sektörden çeşitli fonları gerektiren bir süreç olduğu için oldukça maliyetlidir. Türkiye'de de birçok gelişmekte olan ülkedeki gibi yerel yönetimler bu yüksek maliyetli kentsel dönüşüm projelerini kendi başlarına yürütecek kadar yeterli

kaynaklara sahip değildir. Belediyeler gelirleri bakımından büyük oranda merkeze bağımlıdırlar. Belediyelerin gelirlerinin büyük bir kısmını nüfus esasına göre merkezden aktarılan pay oluşturmaktadır. Belediyeler aynı zamanda tahvil çıkarabilseler ya da uluslararası finansal piyasalardan borçlanabilseler de bunun sadece kentsel dönüşüm için kullanılmasını mümkün kılan bir mekanizma yoktur. Birçok erken kapitalistleşen ülkede yerel yönetimler, kentsel dönüşümü finanse etmek adına gelir tahvili vb. gibi araçları kullanır ancak Türkiye’de finansal piyasalar bu denli gelişmiş değildir (Kuyucu, 2018a: 1170).

Bir diğer ifadeyle, kentsel dönüşüm merkezin sıkı kontrolü altında gerçekleştiğinden; belediyeler finansal açıdan merkeze bağımlı olduklarından ve belediyeler yalnızca kentsel dönüşüm amacına yönelik olarak finansal kaynak oluşturmamış olmalarından dolayı, kentsel dönüşüm projeleri için gelir yaratmak merkezi yönetimin bu konudaki tavrına ve alternatif fonlar bulabilme kapasitelerine bağlıdır (Kuyucu, 2018a: 1170).

3.3.5. Türkiye Kentlerinin Dönüşümü Nereye?

Türkiye’de de kentsel dönüşüm sebepleri ve sonuçları bağlamında değerlendirildiğinde neoliberal politikalara hizmet ediyor olsa da uygulamada doğan farklılıkları açıklamak farklı bir perspektif geliştirmeyi gerekli kılmaktadır. Tüm kurumsal yapıların yerli yerinde olmadığı, hukukun üstünlüğü ilkesinin uygulamada hâkim kılınmadığı ve rasyonel çerçevede oluşturulan mekânsal planlamanın tam anlamıyla geliştirilemediği Türkiye gibi ülkelerde, neoliberal kentleşme, birtakım popülist, otoriter ya da dini öğelerle beslenerek yürürlüğe konmaktadır (Ay ve Penpecioglu, 2022: 12). Belirsizliklerin olduğu kaygan bir zeminde (Ay ve Penpecioglu, 2022: 13) neoliberal kentleşmenin ve bu çerçevede geliştirilen kentsel dönüşüm pratiklerinin çözümlenebilmesi Küresel Kuzey ülkelerinin geliştirdiği kavram setlerinden daha farklı kavramlara ihtiyaç duymamıza neden olmaktadır. Zira “Kentsel dönüşüm projeleri, sürtünmesiz –matematiksel bir uzamda değil, sosyal, ekonomik ve kültürel olarak örülmüş, maliyetleri toplumsal sınıflar tarafından ödenmiş sosyo-mekansal ölçekler üzerinde gerçekleşmektedir” (Kurtuluş, 2006: 9).

Diğer birçok Küresel Güney ülkesinde olduğu gibi Türkiye’de de kentsel dönüşüm devlet eliyle gerçekleştirilmeye çalışılmakta, üstelik Türkiye örneğinde devlet ve toplum ilişkilerinin tarihsel gelişimi, devletin baskın bir niteliği olması

dolayısıyla kentsel dönüşümde üstlenmesi beklenen bu role uygun bir zemin sunmaktadır (Ay ve Penpecioglu, 2022: 11).

Türkiye'nin kentleşme deneyiminin, birçok Küresel Güney ülkesine kıyasla daha erken gerçekleşmesi ve kurumsal ve hukuki temeller bakımından yerleşik bir planlama geleneğinin ve temsil ve hak arama mekanizmalarının var olması, Türkiye'nin kentleşme bakımından Küresel Kuzey ülkeleriyle paylaştığı ortak noktalar iken, refah üretim ve paylaşım süreçlerinde devletin oynadığı aktif ve merkezi rol ve toplumsal kesimlerin payına düşeni alması konusunda kurumsal mekanizmalarda bırakılan müzakere boşlukları onu Küresel Güney ülkeleri kategorisine sokmaktadır (Ay ve Penpecioglu, 2022: 12). Türkiye'de kentler erken kapitalistleşen ülke kentlerinden daha hızlı dönüşmüşler, dönüşümü planlaması, yönetmesi ve denetlemesi gereken kurumlar ve yasalar dönüşümün gerisinden gelmişlerdir (Ataöv ve Osmay, 2007: 59).

Penpecioglu vd. (2022: 168-169) Türkiye'nin güncel kentleşme deneyimi ve kentsel dönüşüm sürecine dair yapılan çalışmaların iki ana ekseninde toplandığını ifade ediyorlar. Birinci eksendeki çalışmalar, bu süreçlerin arz yönlü doğasına vurgu yapar, yani bu politika yapım sürecinin otoriter devlet müdahalesi biçiminde ya da özel yetkilerle donatılan kurumlar eliyle ya da kilit yasalar ve bunların uygulama araçları marifetiyle yukarıdan aşağıya biçimlendiğini savunur. İkinci eksendeki çalışmalar bu sürecin talep yönünü öne çıkararak, dönüşen kentsel mekanlarda yaşayan insanların araziden rant üretme imkanına, mülkiyet yapısına, piyasa aktörlerinin tavırlarına ve genel siyasi yatkinlik çerçevesinde sürece verdikleri tepkilerin, süreç içerisinde geliştirilen taktiklerin ve değişen eğilimlerin sürecin doğasına etki ettiğini vurguluyor.

Penpecioglu vd. (2022: 171) Türkiye'de neoliberal kentsel dönüşümün yalnızca arz ya da yalnızca talep yönlü bakış açısıyla anlaşılamayacağını, sürecin yalnızca yukarıdan aşağıya otoriter bir yaklaşımla dayatılan politikalarla değil, aynı zamanda aşağıdan yukarı doğru yöneltlen toplumsal talepler, enformel ilişki ağları, mevzuat boşlukları ve tüm bunların yarattığı belirsizliklerle biçimlendiğini savunuyorlar. Buradaki toplumsal talepler ise kentsel ekonomi içinde kendine bir yer edinmek ve yaşama tutunmak ekseninde şekilleniyor. Barınmaya ve toprak mülkiyetine erişim, yaratılan kentsel ranttan pay alarak refahtan pay alma kaygısı, yasal olmayan mülkiyet sahipliğinin yasal hale gelmesi ve eşit vatandaş olarak kabul edilmek gibi talepler bu

çerçeve de sayılabilir (Penpecioğlu vd., 2022: 171). Bayırbağ vd. (2022:3) de çalışmalarında 2000’li yıllar sonrasında Türkiye’de, kentlerin dönüşümünde girişimci-otoriter bir rejim inşa edildiğini, ancak yine de bunun tepeden inmeci (top-down) bir karakter arz etmediğini, böyle tanımlanamayacağını, çünkü şehrin sakinleri (residents) de dahil olmak üzere farklı çıkar gruplarını içine alan koalisyonlarla bu dönüşümün gerçekleştirildiğini ifade etmişlerdir.

Birçok toplumsal ve siyasal aktörün farklı talep ve beklentileriyle yer aldığı kentsel dönüşümün siyaseti bizzat bu özelliği sebebiyle çatışma ve çekişme dolu bir alandır (Penpecioğlu vd., 2022: 177). Bu taleplerin ve beklentilerin müzakere edildiği süreçlerde ise dönüşümün siyaseti aşağıdan yukarıya doğru beslenmekte ve dönüşüm geçirmektedir. Yasal olan-yasa dışı olan formel olan-enformel olan da hep bu dinamik süreçte yeniden tanımlanmaktadır (Buğra, 1998; Penpecioğlu vd., 2022: 178).

Ayrıca, Penpecioğlu vd. (2022: 171) Türkiye’deki kentsel dönüşüm süreçlerinin, çok ölçekli, dağınık, karmaşık ve belirsiz bir atmosferde gerçekleştirilmeye çalışıldığının, bunun ise dönüşümün süreçte yer alan aktörlerin arasındaki müzakereler ve mücadelelerle biçimlenmesinin önünü açtığını da belirtiyorlar. Bu müzakere ve mücadele ortamı ise, karar alıcı ve yurttaşların süreç içinde stratejilerini değiştirdikleri ve ortaya çıkan nihai kentsel dokunun bu farklılaşan kentsel dönüşüm örüntülerinin zeminini hazırladığı bir görünüm sunuyor (Penpecioğlu vd., 2022: 171). Bu çerçevede, örneğin kimi zaman Büyükşehir Belediyesi öncülüğünde danışma kurulları aracılığıyla meslek çevrelerinin desteğinin sağlandığı projede uzlaşıya varılmış ve hegemonik söylem kurulmuş (Penpecioğlu, 2013: 105), kimi zaman ise projeye özel yasalarla mülkiyetin el değiştirmesi kolaylaştırılarak, planlama yetkileri yeniden düzenlenerek, meslek odaları, ilçe belediyeleri, koruma kurulları gibi aktörler ile Danıştay kararları etkisiz hale getirilerek kentsel dönüşüm projelerinin uygulanması önündeki engeller kaldırılmaya çalışılmıştır (Penpecioğlu, 2013: 110).

Görgülü (2005: 13) Türkiye’deki kentsel dönüşüm uygulamalarını bütünsel kararlardan uzak, stratejisiz, modelsiz, dönüşüm eksenini belirlenmemiş olmaları dolayısıyla eleştirmektedir. Türkiye’de uygulandığı haliyle kentsel dönüşüm projelerinin, yapsatın, imar hakkı çoğaltarak yeniden paylaşırmanın, nüfus ya da yapılaşma yoğunluğunu arttırmanın birer aracı olduğunu vurgulamaktadır (Görgülü, 2005: 13). Ayrıca Görgülü (2005: 15) bazı örneklerde yoğunluk arttırımının bir zaruret

olduğunu kabul etse de bunun bir ilkesel bütünlük içinde yapılması gerektiğini vurgulamıştır. İslah imar planları eliyle, bünyesinde barındırdığı tüm olumsuzlukların iyice su yüzüne çıkarıldığı bölgelerde, kentsel dönüşüm projesi adı altında 80’li 90’lı yılların argümanlarını ileri sürmenin yine benzer kısır döngülere sebep olacağını ifade etmiştir (Görgülü, 2005: 16-17).

Dolayısıyla, Türkiye’de aynı kural ve politikalar çerçevesinde olsa da her şehrin her bölgesinde özgün bir biçimde uygulamaya konan kentsel dönüşüm bütüncül bir yaklaşımdan ziyade proje bazlı olarak yürütülmektedir (Güzey, 2009: 28-29). Müteahhitlerin yatırım yapmayı kârlı bulmadığı alanlarda dönüşüm yerel yönetimler ve TOKİ’nin elinde uzun bir sürece yayılarak gerçekleşmektedir. Kârlı alanlarda ise müteahhitler bir an önce yatırım yapıp dönüşümü gerçekleştirme yarışına girmektedir (Güzey, 2009: 31). Kentsel dönüşümün daire büyüklüğü müzakeresi ya da mümkün olduğu kadar çok daire inşa etme hesabına indirgendiği kentsel dönüşüm sürecinde sağlıklı bir kentsel çevrede olması gereken yeşil alanlar, parklar, oyun alanları, okullar ve hastaneler göz ardı edilebilmektedir (Güney, 2022: 9).

Türkiye 2017’den itibaren bir ekonomik krizin eşiğinde ve bu atmosferde kentsel dönüşüm projeleri, gelecek projeler için finansman oluşturmak bir yana, kendilerini bile finanse edemeyecek noktaya gelmişlerdir (Bayırbağ vd., 2022: 16). Kentsel dönüşüm kararlarına karşı verilen hukuki mücadele hala devam etse de, 2018’de Cumhurbaşkanlığı Sistemi’ne geçilmesiyle birlikte güç ve yetkinin eskisinden daha fazla merkezde temerküz ettiği bir yönetim biçimi getirilmiş, cumhurbaşkanı kararlarına karşı hukuki yollardan mücadele vermek daha da zorlaşmıştır (Kuyucu, 2018b: 378).

Kentsel dönüşüm projelerinden devşirilen rantın bölüşümünden halk ve gelecek nesiller zarar görmektedir. Dönüşüm çoğu zaman yalnızca fiziksel dönüşüm olarak görülse de (Şahin, 2003: 89), fiziksel kriterler bakımından da beklentileri karşılamaktan oldukça uzaktır. Planlama ve imar konularında gitgide merkeziyetçi bir tona bürünen anlayış, mevcut iktidarın iş başına gelirken kullandığı yerelleşme söylemiyle taban tabana zıt yöndedir (Keleş, 2022: 48-49). Kentsel dönüşüm konusunda hayata geçirilen yasal kurumsal düzenlemeler 3194 Sayılı Kanun’un çizdiği çerçevenin sınırlarını zorlamış, bu çerçevenin dışında bir yapı oluşturmuştur.

Böylelikle bütüncül planlama anlayışı yerini tamamen parçacı, projeye dayalı yaklaşıma bırakmıştır (Keleş, 2022: 48-49).

Bugün Türkiye’de kentsel dönüşüm adıyla kentsel rantın yeniden paylaşımı sürecinin yaşandığı ve bu paylaşımı engel olabilecek her türlü yasal ve yönetsel mekanizmanın etkisiz hale getirildiği, bu amaçla yerel yönetimlerin -istendiği takdirde denkleme dahil edilecek olsa da- devre dışı bırakıldığı ve Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı ile TOKİ’nin süreçteki rollerinin arttırıldığı bir durum yaşanmaktadır (Erbay, 2022: 114). STK’ların ve meslek kuruluşlarının dışlandığı bu süreçte sermaye ve girişimciler temel aktörler olarak sürecin bir parçasıdır (Keleş, 2021: 437).

Kentsel dönüşüm projelerinin merkezinde yer aldığı spekülative kentleşme döneminde, sürekli büyüyen kentsel rant pastasının siyasi partiler, belediye yönetimleri ve inşaat şirketleri arasındaki enformel bağlar üzerinden bölüştürüldüğü bir süreç (Penpecioglu vd., 2022: 179) yaşanmaktadır. Tüm sınıfların kentsel dönüşüm sürecinden ekonomik anlamda beklentisi yükselmiştir (Duman, 2015: 421).

3.4. Bölüm Değerlendirme

Kapitalist dünya sistemine entegre olan Türkiye, şüphesiz ki, söz konusu kapitalist devletlerin neoliberal yeniden yapılandırması olduğunda da sürecin dışında kalmamıştır. 1980 sonrasında uygulamaya konan politika demeti, özce, sermayenin çıkarlarını önceleyen, emekçi kesimin kazanımlarını baltalayan bir izleğe sahipti. Ancak Türkiye, enformel zeminde gelişen siyasal ve kurumsal yapıları ile kentsel rantları emekçi kesimlere kısmen yaymanın yollarını bularak emek aleyhtarı politikalara sevimli bir kılıf uydurabilmiştir. Neoliberal reform sürecinde aşınan kurumlar ve yapılardan doğan boşluk ise yerel yönetimler, parti örgütleri ve dernekler, kimi zaman ise enformel cemaat yapılanmaları eliyle kapatılmaya çalışılmıştır. Genel olarak Cumhuriyet tarihi boyunca siyasal iktidarlar sermaye grupları arasında nevi şahsına münhasır ilişkiler geliştirilmiş olsa da özellikle 2002’den bugüne aralıksız devam eden bir siyasal iktidarın olması bu ilişkileri daha kapsamlı, girift ve derin bir kimliğe büründürmüştür.

Türkiye’nin kentleşme tarihini Cumhuriyetin erken yıllarından günümüze değin en karakteristik biçimde imleyen gerçeklik, konuta yönelik bir kamu politikası ajandası oluşturulmaması ve konut ihtiyacının bireysel çözümler ile devletin buna

geliştirdiği palyatif yanıtlar üzerinden giderilmiş olmasıdır. 1950’lerde kente akın eden kırsal göçmenler, konut ihtiyaçlarına devlet tarafından bir çözüm üretilmediği için yasal olmayan bir çare olarak ‘gecekondü’ çözümünü bulmuş, siyasal iktidarlar ise zaman içinde bu yapılara yasal statü kazandırarak hem bu sorunun çözümünü ötelemiş ve böylelikle sorunu daha da büyütmüş, hem de bu bölgelerden oy devşirerek bu bölgeleri popülist bir araç olarak kullanmaya devam etmiştir.

Neoliberal kentleşme döneminde ise metalaşan kentsel mekânın, özellikle de kent merkezlerinin artık alt sınıflara bırakılmayacak kadar değerli hale gelmesi, gerekli yasal kurumsal altyapı oluşturulmak suretiyle, kentsel rantın üst sınıflara doğru akıtılmasının gerekçesini oluşturmuştur. 1980’lerde belediyelerin planlama konusundaki yetkileri arttırılıyorken yapsat ve ıslah imar planları ile ranta ortak edilen orta ve alt sınıflar, 2000’ler itibariyle tavizsiz bir yaklaşıma muhatap olarak sürecin dışına itilmişlerdir. Gerek 1980’lerde, gerek 2000’lerde ise dikkat çeken temel parametre, enformel ilişki ağlarının kentsel siyasetteki varlığı, siyasi partilerin yerel ya da merkezi karar alma mekanizmaları üzerindeki etkisi ve merkezi iktidarın -yerel yönetimlerin güçlendirilmesine yönelik reformların en çok yapıldığı dönemlerde dahi- tüm bu ilişki piramidinin tepesinde konumlanması ve yine merkezi iktidarın piyasa aktörleri üzerindeki etkisidir.

Türkiye’de tarihsel olarak güçlü merkezîyetçi refleksleri olan devlet ve onu yöneten siyasal iktidar ile etrafındaki ekonomik, siyasal, ideolojik, kültürel güç ilişkileri, yerleşme rüzgarlarının en güçlü olduğu dönemde dahi birçok alanda olduğu gibi kentsel politika alanında da varlığını hissettirmiştir. Yerel yönetimler hem merkezi yönetimin hem de ilgili belediyede iktidarı elde tutan siyasi partinin yerel ve merkezi örgütünün vesayeti altında kentsel politikayı biçimlendirmeye çalışmaktadır.

2000’ler öncesinde kentsel dönüşümüne dair bir yasal çerçevenin olmadığı Türkiye’de kentsel dönüşüm, adına kentsel dönüşüm demeden Islah İmar Planları eliyle gerçekleştiriliyorken, 2000’li yıllarda yapılan yasal düzenlemelerle belediyeler dönüşüm alanlarını belirlemekle yetkilendirilmiştir. 2000’lerde başlayan bu kentsel dönüşüm furyasında, gitgide daha fazla aktörün kentsel ranttan pay almak için hevesli olması, rantın bölüşüm sürecinin sertleşmesini beraberinde getirmiştir. Kentsel rantın yüksek olduğu bazı ilçelerde yerel iktidarın alınamıyor oluşu, kentsel dönüşüm konusundaki yetkinin Büyükşehir Belediyeleri’ne aktarılmasına, daha sonra ise

ÇŞB'nin kurulmasına ve -istemesi halinde bu alandaki yetkiyi ele almasına- ve 6306 Sayılı Kanun'la riskli alanlarda dönüşüm yapma konusunda yetkilendirilmesine (yine istemesi halinde belediyelere devredebileceği bir yetki) giden yolun taşlarını döşemiştir. Merkezileşmeye yönelik atılan bu adımları 1984'te alt ve orta gelir gruplarına konut sağlanması amacıyla kurulan TOKİ'nin yasal düzenlemelerle kâr amaçlı konut inşası ve gecekondü dönüşüm projeleri yapma konusunda yetkilendirilmesi takip etmiştir.

Türkiye'nin kentsel dönüşüm politikasının 1980'lerden günümüze geçirdiği yukarıda bahsi geçen değişimin, yerelin yetkili kılındığı ve merkezin tek yetkili aktör olarak kendini tanımladığı iki farklı dönüşüm öyküsü üzerinden izlenmesi teorik bazı varsayımların somuttaki yansımalarının anlaşılması ve süreçteki farklı aktörlerin keşfedilmesi açısından elzemdir. Bu amaçla, bir sonraki bölümde Çukurambar ve Fikirtepe örnekleri üzerinden Türkiye'de kentsel dönüşüm politikasının geçirdiği değişim aktörler, süreçler ve yasal kurumsal düzenlemeler bağlamında ele alınacaktır.

4. NEOLİBERAL KENTLEŞMENİN TÜRKİYE’DEKİ YANSIMALARI: ÇUKURAMBAR VE FİKİRTEPE

4.1. Literatür Taraması

Türkiye’de neoliberal kentleşme kavramı etrafında gelişen literatür çoğunlukla dönüşümü kentsel hizmetlerin özelleştirilmesi, mekanların metalaştırılması ve mutenalaştırılmasına ek olarak devletin düzenleyici rolünün yeniden yapılandırılmasına atıfla neoliberalizmin kentlerdeki yansıması olarak okumaktadır. Ancak erken kapitalistleşen Küresel Kuzey ülkelerinin deneyimlerini yansıtan bu kavramlaştırmalar, benzer bir devlet yapısının, benzer devlet toplum ilişkilerinin, benzer bir planlama geçmişinin ve benzer bir ekonomik ilişkiler sisteminin olmadığı coğrafyaların yaşadığı gerçekliği anlamlandırmada ayakları yere basan bir çerçeve sunamamaktadır. Zira erken kapitalistleşen Küresel Kuzey ülkelerinin, liberal bir demokratik düzen, istikrarlı bir hukuk sistemi, sistemli bir arazi ve konut piyasası gibi temeller üzerinden geçiş yaptığı neoliberal düzen ve neoliberal kentleşme ile geç kapitalistleşen ülke deneyimlerine dair kapsamlı ve tutarlı bir anlayış geliştirmek çok mümkün değildir (Ay ve Penpecioglu, 2022: 11-12). Türkiye’de de kentsel dönüşüm, sebepleri ve sonuçları bağlamında değerlendirildiğinde neoliberal politikalara hizmet ediyor olsa da uygulamada doğan farklılıkları açıklamak farklı bir perspektif geliştirmeyi gerekli kılmaktadır.

Öte yandan Çukurambar’la ilgili yapılan çalışmalar, çoğunlukla tarihsel süreç içerisinde mahallenin fiziksel görünümünün değişiminin ve mahallenin bir alt sınıf yerleşimiyken ne tür faktörlerin etkisiyle ağırlıklı olarak muhafazakâr bir üst sınıf yerleşimine dönüştüğünün izlerini süren çalışmalardır (Köroğlu ve Ercoşkun, 2006; Akçaoğlu, 2018; Körmeçli, 2020). Yani aslında soylulaştırma ya da siyasi sermayenin bir şekilde burada yoğunlaşmasıyla ekonomik sermayenin de buraya çekildiğini belirten çalışmalar çoğunluktadır. Ayrıca bölgenin piyasa dinamikleri doğrultusunda burada yaşayan mahallelilerin talepleri dikkate alınmaksızın dönüştürüldüğü konusu da Çukurambar’la ilgili yapılan çalışmalarda vurgulanan hususlardandır.

Fikirtepe ile ilgili çalışmalar tarandığında ise, konunun uzunca bir süredir kamuoyu gündemini meşgul etmesi dolayısıyla oldukça fazla çalışmaya rastlanır. Bu çalışmalarda genel olarak, yerinden edilme, kentsel dönüşümde vatandaş katılımı, sosyo mekânsal değişim/dışlanma, dönüşümün kentsel kimlik üzerindeki etkisi,

sürdürülebilirlik, rant aktarımı, ÇŞB'nin süreçteki rolü, aktörler arası ilişkilerin modellenmesi temaları öne çıkar (Ayık ve Avcı, 2013; Ünver ve Suri, 2020; Eseler ve Gençkaya, 2023; Tarakçı ve Türk, 2020; Bülbül Akın ve Türkün, 2019; Köseoğlu ve Sönmez, 2022a; Köseoğlu ve Sönmez, 2022b) . Bu çalışmaların her biri konuyu farklı bir perspektiften ele alarak literatüre önemli katkılar sağlamış olsalar da çalışmamız kapsamında sorduğumuz soruya cevap arayan bir çalışma yoktur.

4.2. Araştırmanın Kapsamı ve Kısıtları

Literatürdeki söz konusu boşluğu göz önünde bulundurarak, bu çalışma kapsamında seçilen örnekler şüphesiz ki tesadüfi bir biçimde belirlenmemiştir. Ankara'nın 1990'ların ikinci yarısı itibariyle Türkiye'deki kentsel dönüşüm uygulamaları açısından üstlendiği laboratuvar olma işlevi (Bayırbağ vd., 2022) Çukurambar örneği üzerinden, İstanbul'da ise dönüştürülebilmesi adına defalarca kurumsal ve yasal çerçevenin değiştirildiği Fikirtepe örneği üzerinden bu süreç analiz edilmiştir.

Yerelin yetki ve kaynaklarının göreceli olarak arttırıldığı bir dönemde, büyükşehir belediyesinin ıslah imar planında gerçekleştirdiği revizyonla birlikte ve sonrasında parsel bazında yaptığı parçacıl dokunuşlarla dönüşüm sürecine giren Çukurambar, hem planlama yaklaşım ve prosedürlerini temsil eden iyi bir örnek olduğu için, hem belediye eliyle yapılan dönüşüm sürecinde yerel ve merkezi yönetim arasındaki ilişkilerin siyasi parti dolayımıyla müteahhitler üzerinden kurulduğu izlenimini canlı tutan serüveniyle araştırma kapsamına dâhil edilmiştir. Fikirtepe ise, kentsel dönüşümde yerelin etkisinde başlayıp merkezi yönetimin inisiyatifi ele almasıyla devam eden, dolayısıyla Bakanlık'a yapılan yetki devrinin aşama aşama izlerinin sürülebileceği ve bu yetki devrinin etkilerinin kentsel dönüşüm süreci bakımından değerlendirilebileceği bir örnek olması açısından çalışmaya dâhil edilmiştir. İki örneğin eşzamanlı olmamasının Türkiye kentlerinde neoliberal kentleşmenin farklı dönemlerine tekabül ediyor olması durumunun araştırılması açısından bir avantaj oluşturacağı düşünülmüştür. Öte yandan bu iki örnek yerelleşme ve merkezileşme kavramlarının içlerinin doldurulması ve nasıl bir yerelleşme ya da nasıl bir merkezileşme sorularına cevap aranması açısından da verimli bir zemin sunmuştur. Yerel yönetim uhdesinde yürütülen kentsel dönüşüm süreçleri gerçekten yerele duyarlılık olduğunu ve dönüşümde yerelin taleplerinin önceliklendirildiğini mi

gösterir? Yoksa yerel yönetim-merkezi yönetim-siyasi partiler üçgenindeki ilişkilerin mevcut bağlamdaki yapısı ve onların istek ve beklentileri mi sürece damgasını vurmuştur? Fikirtepe’de sürecin gitgide merkezileşmesinin bu üçgendeki ilişkilerin mahiyetinde bir değişiklik ile açıklanması mümkün müdür? Merkezileşme kavramını verili olarak ele almayı bırakıp bileşenlerine ayırmaya çalıştığımızda, kentsel dönüşüm sürecinin merkezileşmesi süreçte hangi aktörlerin öne çıkması ya da güçlenmesini beraberinde getirmiştir? Yine çalışma kapsamında, Çukurambar’dan Fikirtepe’ye uzanan Türkiye’nin kentsel dönüşüm serüveninin ılımlı bir merkezizetçilikten agresif ve keyfi bir merkezizetçiliğe geçişin emaresi olarak okunup okunamayacağı sorgulanmıştır.

Bu amaçla araştırmanın evreni, Çukurambar ve Fikirtepe’de kentsel dönüşüm sürecinin bir parçası olan tüm aktörler olarak belirlenmiştir. Örneklem olarak ise Çukurambar ve Fikirtepe örnekleri için ayrı ayrı olmak üzere kentsel dönüşüm uygulama süreçlerinde bilgi ve deneyim sahibi olan merkezi ve yerel yönetim aktörlerine ek olarak ilgili sivil toplum temsilcileri ve mahalle sakinleri seçilmiştir.

Çukurambar örneği dönüşüm hikayesinin 1990’ların sonunda başlamış olması ve dönüşümün 2010’lar itibariyle belirli bir yörüngeye oturmuş olması, bir diğer ifadeyle bölgeye bugünkü kimliğini kazandıran dokunuşların üzerinden bir hayli zaman geçmiş olması dolayısıyla hem doküman incelemesi kısmında hem de saha araştırması kapsamında yapılan görüşmelerde katılımcıları belirlerken önemli bir sınırlılık faktörü olmuştur. Yerel yönetim eliyle dönüştüğü ve belediye yönetimi düzeyinde 2019 itibariyle konjonktür değiştiği için katılımcıların kendisini sansürlemesi gibi bir durum çoğunlukla olmasa da bazı katılımcılar 2000’lerin başlarında hangi kurumsal hamlelerin yapıldığını hatırlamakta güçlük çekmiştir. Bu noktada ise ABB arşivinde yapılan tarama destekleyici olmuştur. Öte yandan Fikirtepe örneği, henüz hala tamamlanamamış olması, bölgedeki sorunların yakıcılığının hala çok fazla hissediliyor olması ve hem bölgedeki muhtar gibi aktörlerin hem de merkezi yönetim aktörlerinin (Emlak Konut ya da Kentsel Dönüşüm Başkanlığı çalışanları) bölgedeki sorunları dile getirirken ikbal korkusu yaşadıklarını ima etmesi görüşmeleri zaman zaman zora sokmuştur. Görüşmelerde *off-the-record* olması istenen kısımların sıklığından ve bazı soruların cevapsız bırakılmasından ya da görüşme sonrasında araştırmacıyla temasa geçerek görüşmede söylediklerinin sansürlenmesini talep eden

katılımcılardan Fikirtepe saha araştırmasının sınırlılıkları net bir şekilde okunabilir. Fikirtepe örneğindeki bu sınırlılık ise yine hem Kadıköy Belediyesi ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi arşivlerinde yapılan taramalarda, hem de Şehir Plancıları Odası'ndan temin edilen sürece ilişkin dava dosyalarının incelenmesi ile aşılmaya çalışılmıştır.

Öte yandan çalışmanın veri toplama yöntemine ilişkin de kuşkusuz belirli sınırlılıklar mevcuttur. Sahada yapılan görüşmelerin sayıca çok fazla olmamasının (özellikle Çukurambar örneğinde) verilerin genellenebilirliği konusunu tartışmalı hale getirme riski olsa da saha görüşmelerinde süreç aktörlerinin seçiminde gösterilen titizlikle bu sayısal sınırlılık aşılmaya çalışılmıştır.

4.3. Araştırma Yöntemi ve Veri Toplama Teknikleri

Araştırmada nitel veri toplama tekniklerinden derinlemesine görüşme yöntemi, hazırlanan yarı-yapılandırılmış görüşme formu çerçevesinde uygulanmıştır. Bu amaçla hazırlanan soru formu¹⁴, süreçteki merkezi yönetim ve yerel yönetim aktörleri arasındaki formel-enformel ilişki örüntülerini ortaya koymak adına yapılan yüz yüze görüşmelerde kullanılmıştır. Görüşme yapılacak kişilerin seçilmesi hususunda siyasi, bürokratik ve teknik figürlerin düşüncelerinin çalışmaya mümkün olduğunca eşit yansıtılmasına çalışılmıştır. Bu kişilerin her birinin Çukurambar ve Fikirtepe'deki kentsel dönüşüm süreciyle ilgili karar alma/uygulama/denetleme mekanizmasının merkezinde olan kurum ve kuruluşlardan olmalarına dikkat edilmiştir. Görüşmecilerden bazılarının bir siyasi partiyle bağlantısı olması, bazılarının ise doğrudan bürokratik aygıtın bir parçası ya da teknik bir figür (şehir plancısı) olmasına özen gösterilmiştir. Öte yandan mahalle derneklerinin üye ya da yöneticileriyle de görüşülmüştür. Görüşmeciler ilk etapta rastgele değil, parçası oldukları kurumsal yapıların süreçte oynadıkları role istinaden seçilmişler, sonrasında ise kartopu örnekleme yoluyla yine süreçte önemi olan diğer aktörlere ulaşılmıştır. İki ayrı örnek olduğu için, hazırlanan iki formda temel sorular benzer olsa da sorulması muhtemel alt sorular farklılaşmıştır. Bu iki soru formu genel olarak iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, 2000'lerden günümüze kentsel dönüşüm politikasının değişimine yönelik

¹⁴ Görüşme formu için bkz. Ek 2 Görüşme Formu

sorulardan oluşurken, ikinci bölümde sorular çalışma kapsamında ele alınan örneklerle ilişkin olmuştur.

Ancak görüşmelerin yarı yapılandırılmış olması planlandığından bu soru formuna tam olarak bağlı kalınması gibi bir kaygı güdülmemiştir. Sayısal olarak bakıldığında Çukurambar için toplamda 12 farklı, Fikirtepe’de ise toplamda 19 farklı kişiyle görüşülmüştür.¹⁵ Ses kaydı alınmasını istemeyen katılımcılarla görüşme yapılırken, araştırmacı notlar alarak görüşmeyi tamamlamıştır. Görüşmelerin yazıya dökülmesinin ardından veriler tematik kodlama yapılarak içerik analizine tabi tutulmuştur. Bu amaçla nitel analiz programı MAXQDA (2020 sürümü) kullanılmıştır.

İlk olarak veriler dikkatlice birkaç kez okunmuştur. Böylelikle bir yandan veriye aşina olunurken bir yandan da araştırma soruları ekseninde bir sınırlandırma yapılabilmiştir. Araştırma soruları ile ilişkili anahtar kavramlar bu aşamada belirlenmiş; veri içerisinde kodlanacak potansiyel ögeler de bu anahtar kavramlar doğrultusunda okunmuştur. Anahtar kavramların önceden belirlenmiş olması, araştırmacının tümdengelsel bir kodlama yaptığı anlamına gelmemektedir; zira kodların ortaya çıkması kodlama sürecinde gerçekleşmiştir. Ardından verilerin dikkat çekici ifadeleri kodlanmış, bu kodlar arasında ilişkili olanlar bir araya getirilerek kategorileştirilmiştir. Bu noktadan itibaren araştırmacı artık tema ve alt tema arayışına girmiştir. Temaların gözden geçirilmesi ve sadeleştirilmesi aşamasında, kodlanmış veri parçaları tekrar incelenmiş ve temaların anlamlı ve tutarlı olduğu doğrulanmıştır.

4.4. Neoliberal Kentleşme Bağlamında Çukurambar ve Fikirtepe: Nitel Bir Araştırma

Bu çalışma izleyen sorulara yanıt bulma amacıyla yola çıkmıştır. 2000’lerin başlarında hayata geçirilen reform dalgası kapsamında yerel yönetimlerin idari ve finansal anlamda güçlendirilmesi kentsel gelişme siyasetinde nasıl bir fark yaratmıştır? Bu yerelleşme hangi kavram ve kurumlar dolayısıyla gerçekleşmiştir? Bunun yanı sıra önemli bir güç odağı olarak TOKİ’nin yeniden yapılandırılması, ÇŞB’nin kentsel dönüşüme ilişkin önemli planlama ve imar yetkileriyle kurulması, 6306 gibi yasal düzenlemelerin afet riski etrafında oluşturduğu aciliyet söyleminin yerel yönetimlerin yetkilerini askıya alan içerikleri, merkezileşmeyi hangi kavram ve kurumlar üzerinden

¹⁵ Katılımcı listesi ve detaylar için bkz. Ek 3 Görüşme Bilgileri

biçimlendirmektedir? Merkezileşme ve yerelleşmenin Türkiye'deki dinamikleri nelerdir? Ve bunun kentsel siyaset ve özellikle kentsel dönüşüm siyaseti üzerindeki tezahürleri nelerdir? Kentsel dönüşüm açısından yetki ve kaynaklarının güçlendirildiği dönemde merkezden yerele –belli bir ön şarta bağlı olmaksızın zaman zaman gerçekleşen- yetki ve kaynak aktarımının ana belirleyeni nedir? Başka birçok alanda olduğu gibi kentsel gelişme alanında da aktörlerin hareket alanının sınırlarının herhangi bir yasal düzenlemeyle belirgin bir biçimde çizilmemiş olmasının yol açtığı muğlaklık ve bu muğlaklığın gerektiğinde kullanılmak üzere cepte tutulan taktiksel bir araç olarak sağladığı serbestiyeti merkezileşme-yerelleşme ekseninde nereye konumlandırmak gerekir? Yerelleşme ya da merkezileşmenin Türkiye'de deneyimlenen hali neoliberalleşme ve neoliberal kentleşme tartışmaları içinde nereye konumlanmaktadır? Yetki ve kaynaklarının sınırlı oluşu ve merkezi yönetimin yanı sıra siyasi partilerin güdümü altında olmasıyla belirlenen yerel yönetimler ve yerel siyaset gerçekliğinin ortada olduğu bir bağlamda neoliberal kentleşme hangi dinamiklere tutunarak ilerler? Bu sorular bizi araştırmanın temel problemine götürür. Bu araştırmanın üzerine kurulu olduğu temel problem, Türkiye'de neoliberal kentleşmenin bir tezahürü olarak uygulamaya konan kentsel dönüşüm politikalarının, literatürdeki yaygın anlatım ile yerelin yetkili kılındığı ya da merkezin yetkiyi kendinde topladığı farklı örnekler arasındaki gelgitlerinin bu yerelleşme-merkezileşme tartışmasının yanı sıra başka hangi kavram ve kurumlarca biçimlendirildiği sorusudur.

Kentleri karşılaştırmalı ve ilişkisel olarak çalışmak kentleri anlama çabasına büyük katkılar sunan bir yaklaşımdır. Zira kentleşme, tarihsel ve politik-ekonomik arka plana ve toplumsal bağlama göre değişkenlik gösteren bir süreçtir. Özellikle Türkiye gibi kentsel dönüşüme ilişkin kurumsal süreçler ile mevzuatın muğlak ve esnek olduğu bir bağlamda farklı kentleri karşılaştırmalı olarak çalışmak teorik anlamda önemli açılımlar sağlayacaktır. Bu amaçla bu çalışma kapsamında Türkiye kentsel devrimi için önemi yadsınamayacak olan İstanbul ve Ankara kentlerinden birer mahallenin kentsel dönüşüm serüvenleri ve bu süreçteki aktörler arası etkileşim, neoliberal kentleşme ekseninde alevlenen merkezileşme-yerelleşme tartışmaları ekseninde mercek altına alınacaktır. Ankara ve İstanbul'da neoliberal politikaların uygulamaya konması aktörler arası ilişkileri nasıl etkilemiştir?

Bu amaçla Ankara'nın 1990'ların ikinci yarısı itibariyle Türkiye'deki kentsel dönüşüm uygulamaları açısından üstlendiği laboratuvar olma işlevi (Bayırbağ vd., 2022) Çukurambar örneği üzerinden, İstanbul'da ise dönüştürülebilmesi adına defalarca kurumsal ve yasal çerçevenin değiştirildiği Fikirtepe örneği üzerinden bu süreç analiz edilmiştir.

4.5. Ankara'dan İstanbul'a Kentsel Dönüşümün Dönüşüm Serüveni

Kentleri karşılaştırmalı ve ilişkisel yöntemlerden uzak, sınırlı bir alana hapsederek araştırmak ve anlamaya çalışmak, kentlerin siyasal, ekonomik ve toplumsal dünyasına bizleri yabancılaştırırken gerçeği kavrama yetimize ket vurmaktadır (Acara ve Penpecioglu, 2022: 2). Sabit ve değişmeyen bir öz olmayan kent, evrensel bir biçim olmadığı gibi sınırlandırılmış bir mekânsal birim de değildir. Benzer biçimde, kentleşme de tarihsel ve politik-ekonomik arka plana ve toplumsal bağlama göre değişkenlik gösterebilen bir süreçtir. Kent çok ölçekli ele alınması gereken bir yapıdır, zira hem yerel hem de ulusal ve küresel dinamiklerin etkisiyle oluşur ve değişip dönüşür (Brenner ve Schmid, 2015: 165; Acara ve Penpecioglu, 2022: 4).

Şüphesiz ki bu durum, söz konusu kentsel dönüşüm olduğunda da geçerlidir. Zamansal ve mekânsal açıdan farklı dönüşüm hikayelerini karşılaştırmalı bir biçimde anlamaya çalışmak, daha etraflı bir kavrayış sağlamaktadır. Ankara ve İstanbul'da yürütülen kentsel dönüşüm projelerini karşılaştırmalı anlamak ise, hem bu illerin Türkiye kentlerinin genel gelişim seyrinin izlenmesi açısından önemi, hem de farklı dönüşüm yöntemlerinin uygulanmasındaki çeşitlilik dolayısıyla kıymetli bir çabadır.

2000'li yılların başlarında gerekli yasal altyapının oluşturulmasından sonra Türkiye ekonomisinin büyüme performansının da etkisiyle (Acemoğlu ve Üçer, 2015) Türkiye genelinde birçok dönüşüm projesi başlatılmıştır. Deprem kuşağındaki kentlerin konut stoğunun yenilenmesi, yetersiz altyapısı olan ve düşük standartlı konutlardan oluşan mahallelerdeki yaşam standartlarını yükseltmek ve büyük şehirlerin ihtiyaç duyduğu ekonomik dönüşümleri bu bölgeye çekmesi beklenen bu projelerin bir kısmı başarıyla tamamlanmıştır (Kuyucu, 2018b: 370).

AK Parti'nin yıkıcı bir ekonomik kriz sonrası 2002'de iktidara gelmesine kadar, plansız, kontrolsüz ve çarpık bir biçimde hızla büyüyen Türkiye şehirlerindeki kentsel dönüşüm ihtiyacına rağmen, birtakım yasal ve finansal engellerden dolayı kentsel

yenileme başlatılamamıştı. 1990'lı yıllar boyunca devletin ana gündem maddesi olan bütçe açıkları ve yüksek faiz sorunu, belediyelere kaynak aktarımı önünde ciddi bir engel teşkil etmekteydi. Öte yandan Türkiye'deki yerel yönetimler finansman sistemi de dönüşümü belediyelerin kendi inisiyatifleriyle yapmaları için kendi kaynaklarını yaratması önünde engel teşkil etmekteydi. 2004'e kadar Ankara'da bitirilen 2 gecekondü dönüşüm projesi ile İstanbul Haliç kıyısındaki kısıtlı yenileme projesi tekil örnekler olarak kalmışlardı. 1999 İzmit depremi de büyük can ve mal kayıplarına neden olarak kentsel dönüşüm konusundaki aciliyeti tekrar hatırlatmış, ancak yine de eyleme geçilmesi zaman almıştır (Kuyucu, 2018b: 368). AK Parti'nin iktidara gelmesinden önce Ankara ve İstanbul'da çok sınırlı sayıda gerçekleşen kentsel dönüşüm ve yenileme projeleri, 2001 krizi sonrasında iktidara gelen AK Parti hükümetince ilki 2004'te Ankara'da uygulamaya konan projelerle devam etmiştir (Kuyucu, 2018b: 366).

2000 sonrasında yerel yönetimleri güçlendirmek adına yapılan reformlara rağmen, özellikle kentsel dönüşüm alanında, yerel yönetimler hala merkezin karşısındaki zayıf konumlarını sürdürmüşlerdir. Kentsel dönüşüm alanındaki birçok önemli yetkinin merkezi hükümet kurumları arasında paylaşıldığı bu süreçte belediyeler çok küçük roller üstlenebilmişlerdir (Kuyucu, 2018a: 1153). AK Parti döneminde uzun vadeli, planlı ve birbirini istikrarlı bir şekilde izleyen düzenlemelerin yönlendirdiği bir kentsel dönüşümden ziyade birbirini izleyen küçük adımlarla peyderpey ilerleyen bir politika söz konusu olmuştur. 1980'lerin desentralizasyona yönelik söylem ve uygulamalarından 2000'lerin planlamaya ilişkin yetkilerin belediyelerden merkezi kurumlara aktarılmasına geçiş aslında bunu göstermektedir (Eliçin, 2013: 151). Merkezi hükümet, imar planları üzerindeki belediye kontrolünü sınırlamak ve yerel yönetimleri merkezi yönetim kurumlarına hesap veren bir pozisyonda konumlandırmak adına bir dizi yasal düzenleme hayata geçirmiştir (Ay, 2019: 3).

Ankara ve İstanbul'da geliştirilen kentleşme mantığı 2002 sonrası Türkiye'si için ülke çapında bir stratejinin temelini atmıştır. Bu nedenle Türkiye'nin kentsel devrimini anlamak için Ankara ve İstanbul örnekleri çok verimli bir zemin sunar. Zira Ankara ve İstanbul'da 1994 seçimlerinden itibaren uygulanan stratejiler 2002

sonrasında kentlerde ülke genelinde nasıl bir politika izleneceğinin yol haritasını hazırlamıştır (Bayırbağ vd., 2022: 8)

Türkiye'nin başkenti ve ikinci büyük metropolü olarak Ankara, politika yapıcılarının gözlerinin üzerinde olduğu bir yerdir ve ülke çapındaki kentleşme politikalarının belirlenmesinde Ankara büyük ölçüde merkezi role sahiptir (Bayırbağ vd., 2022: 8). Ankara gecekondu bölgeleri ve onların dönüşümüne ilişkin de önemli veriler sunan bir şehirdir. Sanayinin olmadığı ve Başkent olarak devlet yetkilileri ve askeri güçler için hizmet sektörünün bir gereksinim haline geldiği 1950'ler Ankara'sında, kente göçenler, formel sektör yanında şehir merkezindeki enformel hizmet sektöründe çalışmaya başlamışlar ve ulaşım masraflarını düşük tutmak için genel olarak gecekondu alanlarını merkezdeki işlerine yakın yerlerde inşa etmişlerdir. Merkezin etrafındaki dik yamaçlarda ve vadilerde kurulan gecekondu bölgeleri kenti bir kemer gibi çepeçevre sarmıştır (Köroğlu ve Ercoşkun, 2006: 175).

1980'li yıllardan sonra ABB çeşitli gecekondu dönüşüm projeleri hazırlayıp uygulamaya koymuştur. Gecekondu alanları Ankara'nın yedi ilçesinde yoğunlaşmakta olup Keçiören ve Sincan'daki gecekondu alanlarının dönüşümü ıslah imar planları üzerinden sağlanmışken, Altındağ, Çankaya, Etimesgut, Mamak ve Yenimahalle'de ise hazırlanan ıslah imar planlarına sadık kalınarak kentsel dönüşüm projeleri üretilmiştir. Özellikle şehir merkezi yakınındaki gecekondu bölgeleri sağladıkları yüksek ranttan dolayı kolaylıkla dönüştürülmüştür (Köroğlu ve Ercoşkun, 2006: 175).

Türkiye'deki diğer büyük şehirler gibi Ankara'da da 1980'lerden sonra yeni bir sosyo-mekansal yapılanma hayata geçmeye başlamıştır (Akçaoğlu, 2018: 785). Ankara'da kentsel siyasetin neoliberalleşmesi, büyükşehir belediyesine kentsel mekân üzerinde büyük bir güç ve kontrol alanı sağlamasının yanı sıra büyük kentsel gelişim firmalarının kentsel mekânın üretimindeki rolünü de arttırmıştır. Yine bu sürecin bir sonucu olarak banliyöleşme ve emlak sektörünün piyasalaşması süreci de hızlanmıştır (Akçaoğlu, 2018: 786).

Ankara'da başlatılan birtakım uygulamaların zaman içinde kurumsallaşarak diğer şehirlerde de uygulamaya konması Ankara'nın kentlerin dönüştürülmesi hususunda bir pilot bölge ele alınabilmesini mümkün kılar (Bayırbağ vd., 2022: 7). Zira 1990'ların ikinci yarısında Ankara, düzenleyici reformlar ve yönetim uygulamaları bakımından 2000'li yıllarda ulusal düzeyde uygulamaya konacak olan

kentsel dönüşüm pratikleri açısından bir laboratuvar işlevi görmüştür (Bayırbağ vd., 2022: 2). İlk adımı burada atılan bazı düzenleyici reformlar 2002 sonrasında tüm Türkiye kentlerinde hayata geçirilmeye başlanmıştır (Bayırbağ vd., 2022: 7).

1994'te Refah Partisi'nin yerel seçimlerde kazandığı zafer, Türkiye siyaseti için bir dönüm noktası olmuştur (Bayırbağ vd., 2022: 8). 1994'te Refah Partisi'nin Ankara'da belediye başkanlığı seçimini almasının akabinde, hırslı bir kentsel dönüşüm politikasını uygulamaya koymak üzere, farklı paydaşlardan oluşan bir koalisyon kurulmuş ve kentsel rantın yaratımı ve dağıtımı suretiyle kentsel dönüşüm için gerekli rıza sağlanmıştır (Bayırbağ vd., 2022: 8-9). Dönemin belediye başkanı, kentsel yeniden gelişim konusunda halihazırda var olan taleplere yanıt üretse de bunu kendisinden öncekilerden daha kapsamlı bir şekilde yapması, onun dönemini önceki dönemlerden ayıştırmıştır (Bayırbağ vd., 2022: 9).

Ankara'nın enformel yerleşimlerinde halihazırda uygulamada olan yap-sat formülünü, formel hale getirmektense, dönemin belediye başkanı, belediyenin kentsel dönüşüm repertuarına dahil etmiştir. Bu ise onun patronaj ağını ve kentsel topraktan edinilen rantı arttırmıştır (Bayırbağ vd., 2022: 9). 1994'teki iktidarının ilk yıllarından başlayarak söz konusu belediye başkanı, kentsel arsa oluşturma ve planlama süreçlerindeki kısıtlayıcı düzenlemeleri kaldırarak enformel bir işleyiş sağlamıştır. Belediyenin öncülüğünde yürütülen bu büyük ölçekli projelerde sağlanan esneklik ile birlikte, projelerin ölçeği ve sayısı artmış, elde edilen rantın farklı paydaşlar arasında bölüştürülmesi belediye politikalarına tabandan verilen desteği arttırmıştır (Bayırbağ vd., 2022: 9).

Belediye yönetimi bu süreci başlatan, fiyat belirleyen, pazarlık yapan ve kimin ne kadar alacağını belirleyen rolleriyle (Bayırbağ vd., 2022: 10) sürecin ana aktörü olmuştur. Bu denli karmaşık bir süreci yönetmek ise karar alma mekanizmalarının merkezileştirilmesini gerektirse de burada klasik bir yukardan aşağı planlamadan ziyade, esnek ve hızlı bir karar alma şeması yapılandırılmıştır. Örneğin belediye uyguladığı bir projenin yasal sınırlar içinde olması gibi bir kaygı gütmeyen o anki ihtiyaca cevap veren bir plan değişikliğiyle süreci devam ettirmiştir (Bayırbağ vd., 2022: 10).

2002 sonrasında ise hükümet 1994 itibarıyla Ankara, İstanbul ve İzmir'de tecrübe edilen kentsel gelişim uygulamalarını yasal zemine oturtacak adımlar atmış,

bir dizi yasa kabul edilmiştir. Ortaya çıkan sonuç ise bir belirsizlik rejimi olmuştur, zira bir projenin bir yasa hükmüne aykırılık teşkil ettiği durumda başka bir yasaya uygun olması bakımından uygulamasına devam edilebilmiştir (Bayırbağ vd., 2022: 10).

Elbette ki büyükşehir belediye başkanlarına bu yetkileri veren düzenlemeler, Türkiye'nin ilk neoliberal hükümeti tarafından oluşturulan yasal çerçeve (3030 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu ve 3194 Sayılı Kentsel Planlama Kanunu) dahilinde gerçekleştirilmiştir. Bu anlamda ABB başkanı, 1980'li yıllarda büyükşehir belediye başkanlarının kendi kentsel gelişim politikalarını oluşturmak ve uygulamak için verilen manevra alanını sonuna kadar kullanmış, bu çabalar 2002 sonrasında artış göstermiştir (Bayırbağ vd., 2022: 10).

Bayırbağ vd. (2022: 3) Ankara'nın kentsel dönüşümünün girişimci-otoriter bir rejim tarafından gerçekleştirilecek şekilde koordine edildiğini, ancak yine de bu rejimin tam anlamıyla yukarıdan-aşağı bir biçimde işlemediğini, zira kentliler de dahil olmak üzere farklı çıkar gruplarının dahil olduğu bir koalisyon aracılığıyla bu dönüşümün gerçekleştirildiğini ifade ederler. Dolayısıyla Ankara'nın kentsel dönüşümü çok ölçekli, dağınık, kaotik, karmaşık ve belirsiz bir süreç dahilinde işlemekte; yukarıdan aşağıya otoriter bir yaklaşımla dayatılan politikaların yanı sıra ve bundan daha da güçlü bir biçimde aşağıdan yukarıya yöneltilen toplumsal talepler doğrultusunda ve enformel ilişkiler ekseninde vuku bulmaktadır (Acara ve Penpecioglu, 2022: 14). Ankara'nın kentsel dönüşüm süreci, devletin yukarıdan aşağı dayattığı yasa, proje ve planlardan ziyade aşağıdan yükselen toplumsal taleplere göre biçimlenmekte ve farklı dönüşüm pratikleri ortaya koymaktadır (Bayırbağ vd., 2022).

Ankara'nın dönemin belediye başkanının ulusal politika çevreleriyle aralarındaki ilişki ağları dolayısıyla bir laboratuvar işlevi gördüğü bu dönemde, İstanbul ise küresel sermaye için bir çekim noktası haline gelmiş ve Türkiye'nin kentsel devriminin vitrini olmuştur (Bayırbağ vd., 2022: 11). 5216 ve 5393 Sayılı Kanun'lar ile Türk Ceza Kanunu'nun 257. maddesinin (2010'da 6086 Sayılı Kanun'la)(26/9/2004 tarihli ve 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 257 nci maddesinin birinci ve ikinci fıkralarında yer alan "kazanç" ibareleri "menfaat", birinci fıkrasında yer alan "bir yıldan üç yıla kadar" ibaresi "altı aydan iki yıla kadar", ikinci fıkrasında yer alan "altı aydan iki yıla kadar" ibaresi "üç aydan bir yıla kadar" ve üçüncü

fikrasında yer alan “birinci fıkra hükmüne göre” ibaresi “bir yıldan üç yıla kadar hapis ve beşbin güne kadar adli para cezası ile” şeklinde değiştirilmiştir.) değiştirilmesi gibi düzenlemeler dönemin belediye başkanının adıyla anılır olmuştur (Bayırbağ vd., 2022: 11). Oluşturulan bu yeni yasal zemin belediye başkanlarını girişimci gibi davranmaya itecek yetkiler getirmiştir (Bayırbağ vd., 2022: 11).

1980’li yılların kentsel siyaset çalışmalarının odağında küreselleşme ve küresel kent kavramları ekseninde İstanbul yer alır (Savaşkan ve Aksu Çam, 2019: 162). Candan ve Kolluoğlu (2008: 12), 1980 sonrası İstanbul’unda neoliberal kentleşmenin bağlama özgü farklı biçimlerini mercek altına aldıkları çalışmalarında, özellikle 2000’lerden sonra bu neoliberalleşme sürecinin daha görünür, daha derin ve daha yerleşik bir nitelik kazandığını vurgularlar. İstanbul’un liberalleşmeye başlaması İstanbul yönetiminde yapılan yönetsel ve finansal değişiklikleri takiben başlamıştır. 1984’teki Büyükşehir Kanunu ile birlikte, ilçe ve büyükşehir belediyesinden oluşan iki kademeli belediye sistemi İstanbul ile birlikte üç büyük şehirde hayata geçirilmiştir. Yerel yönetimlerin örgütsel yapısında meydana gelen değişikliklerin yanı sıra yerel yönetimler için finansal kaynaklar yaratılmış olması, örneğin NİP Bürosu ve İSKİ gibi daha önceden belediyeye bağlı birer idari birim olan yönetimlerin Büyükşehir Belediye Başkanı’nın doğrudan kontrolüne verilmesi, belediye başkanını oldukça güçlü bir yere konumlandırmıştır. Söz konusu bu değişiklikler girişimci bir yerel yönetim anlayışının doğmasına ve bu yönetimlerin piyasa kolaylaştırıcısı olarak davranmasına ve ulaşım, konut gibi farklı belediye hizmetlerinin özelleşmesine giden yolu hazırlamıştır (Candan ve Kolluoğlu, 2008: 12).

İstanbul’un neoliberal dönüşümünde 1980’lerden günümüze bir süreklilik söz konusu olsa da 2000’lerin ilk yıllarında AK Parti’nin büyükşehir belediyesi ile birlikte birçok ilçe belediyesini de alması neoliberalleşme açısından bir dönüm noktası teşkil etmiştir (Candan ve Kolluoğlu, 2008: 13). 2004 ve 2005’teki yasal değişiklikler belediye başkanlarını her zamankinden daha güçlü hale getirmiştir. Söz konusu yasal değişikliklerle, büyükşehir belediyelerinin kontrolü altındaki alan genişlemiş; imar konusundaki ve ilçe belediyelerinin kontrol ve koordinasyonuna ilişkin güç ve otoriteleri artmış; özel şirketlerle ortaklık kurmaları kolaylaştırılmış; doğal afetlerle mücadelede belediyelere yeni sorumluluklar verilmiş; kentsel dönüşümle ilgili ilk yasal çerçeve oluşturulmuştur (Candan ve Kolluoğlu, 2008: 13). Belediyelere kentsel

dönüşüm alanlarının ve projelerinin belirlenmesi, planlanması ve uygulanması için yetki verilmiştir. Bunlara ek olarak 5366 Sayılı Kanun gibi birtakım düzenlemelerle birlikte belediyelere sistemin var olan kontrol ve denge mekanizmalarını ve düzenlemelerini aşarak büyük kentsel projeleri hayata geçirme gücü verilmiştir (Candan ve Kolluoğlu, 2008: 13-14).

Ayrıca özellikle 2000'lerden sonra emlak piyasasında da yeni aktörler belirmiş ve bu durum kentsel yeniden yapılanma üzerinde önemli bir etki yaratmıştır. 1996'da kurulan ilk emlak yatırım ortaklığı ile finans sermayesinin büyük ölçekli emlak projelerine girişi kolaylaştırılmıştır. İstanbul'un yeniden yapılandırılması sürecinde bir başka önemli aktör olarak ortaya çıkan TOKİ başbakanlığa bağlanmıştır (Candan ve Kolluoğlu, 2008: 16).

Türkün (2011) çalışmasında, merkezi ve yerel yönetim aktörleri, üst düzey bürokratlar ile müteahhitler, danışmanlar, arsa sahipleri gibi özel sektör aktörlerinden oluşan *de facto* bir kentsel koalisyonun 2000'ler itibariyle İstanbul'da kentsel dönüşümü gitgide kentsel rantları arttırmanın bir yolu olarak gören hegemonik bir neoliberal söylemin tarafları olduğunu anlatmıştır (Türkün, 2011: 61).

Bu dönemde küresel sermaye için bir çekim noktası olan İstanbul, Türkiye'nin kentsel devriminin vitrini görünümündedir (Bayırbağ vd., 2022: 10). Küresel trendlerin laboratuvarı haline gelen ve Türkiye'nin nüfus yoğunluğu en yüksek olan kenti olarak İstanbul, yüksek rant yaratma potansiyelinden dolayı hem ulusal hem de uluslararası yatırımcıların ilgisini çekmektedir. Uluslararası finans, hizmet ve turizm sektörlerinin merkezi olma hedefi olan kent, 2000'ler itibariyle kentsel rantları arttırarak emlak ve inşaat sektörlerinin gelişimini teşvik etmiştir. Bu süreçte, 1950'li yıllardaki kentleşme ve sanayileşme dalgasından sonra işçi sınıfının konut imkânı olarak ortaya çıkan ve 2000'li yıllar sonrasında yüksek rant yaratma potansiyeli olan gecekondu bölgeleri üzerindeki baskı artmıştır (Türkün, 2011: 62). Bir yandan da yüksek gelir gruplarının ilgisini kente çekebilmek adına farklı mahallelerin tarihi kent dokusunu göz ardı eden ve oldukça sınırlı kamusal erişim sağlayan projeler geliştirilmiştir (Candan ve Kolluoğlu, 2008: 15).

Gecekondu dönüşüm projesi, prestij projesi, tarih ve kültür projesi ve doğal afet projesi gibi farklı isimlerle anılan bu projeler farklı ambalajlarla sunulsa da sonuçları bakımından oldukça benzerdir. Kentsel arazilerin değerini arttırırlar, azımsanmayacak

sayıda insanın yerinden edilmesine neden olurlar, yoksulluğun yer değiştirmesine, kentin sosyal ve fiziksel dokusunun değişmesine sebep olurlar. Ve tüm bu sonuçlar İstanbul’da uzun süreden beri gözlemlenmektedir (Candan ve Kolluoğlu, 2008: 15). Uzunca bir süredir inşaat şantiyesini andıran büyük bir şehir olarak İstanbul, devlet tarafından dönüştürölüp kontrol edilen ve çılgın projelerle günden güne hızlı bir biçimde gelişen ve bu özelliklerin pozitif anlamlarla yüklendiği bir şehirdir (Çavuşoğlu ve Strutz, 2014: 141).

1980’lerden 2000’lere Ankara ve İstanbul’da kentsel dönüşüm uygulamaları açısından bir süreklilik gözlemlense de arada geçen zamanda gerekli yasal altyapının hazırlanmış olması dolayısıyla, 1980’ler ve 1990’lar Ankara’sında enformel bir zeminde test sürüşü yapılan bazı uygulamaların formel zemine uyarlanması söz konusu olmuştur denilebilir. Bu ise Ankara ve İstanbul’daki tekil uygulamalar üzerinden de okunabilecek kadar nettir. Aşağıda incelenen Çukurambar ve Fikirtepe örnekleri bu örnekler içerisinde sembolik değeri olan örneklerdir.

4.6. Çukurambar

Genel olarak kamuoyunda Çukurambar adıyla anılan ve bu teze konu olan bölge, esasen Kızılırmak ve Çukurambar mahallelerini (Revizyon Nazım İmar Planında Karakusunlar Mahallesi de sayılmaktadır) kapsamaktadır. Bölgeye ilişkin Nazım İmar ve Uygulama İmar Planları’nda bölgenin adı Çukurambar-Karakusunlar olarak geçmektedir. Arazi kullanım örüntüsü yer yer farklılaşmakla birlikte söz konusu mahallelere aynı planlarla ve plan değişiklikleriyle dokunulmuş olması bu tezde de bu mahalleleri birlikte ele almayı gerektirmiştir. Dolayısıyla tez kapsamında Çukurambar ifadesinin kullanımı, bugün mahalle olarak Çukurambar mahallesi sınırlarından ötesini ifade etmekte; aynı zamanda Kızılırmak Mahallesi’ni de kapsamaktadır. Bölgenin kuzeyinde Ankara-Eskişehir Karayolu (Dumlupınar Bulvarı), batısında ve güneyinde Ortadoğu Teknik Üniversitesi Kampüsü, doğusunda ise Ankara-Konya Karayolu (Mevlâna Bulvarı) yer almaktadır (Çukurambar Karakusunlar Revizyon NİP, 1991)¹⁶.

Çukurambar, 1990 Revizyon İmar Planında hem kent merkezine yakınlığı (Kızılay’a 4 km.), hem de Ankara ulaşımı için çok önemli olan iki karayolu ile çevrelenmiş olması nedenleriyle, gelişme potansiyeli yüksek olarak tanımlanmış,

¹⁶ Söz konusu plan ABB arşivinden temin edilmiştir.

ancak yine de bu potansiyelin önemli planlama eşikleri ile çevrili olması durumuyla sınırlandırıldığı da ifade edilmiştir (Çukuranbar Karakusunlar Revizyon NİP, 1991).

Çukurambar'daki ilk yerleşimin izleri sürüldüğünde Konya ve Eskişehir yollarının bölgedeki yerleşimin oluşmasındaki etkileri karşımıza çıkar. Bugünkü Balgat'ın olduğu yerde bulunan Balgat köyü bölgeye en yakın yerleşim yeri idi. 1954-55 yıllarında Konya yolunun açılmasıyla 1957'de ilk yerleşmeler gerçekleşmiştir (Çukuranbar Karakusunlar Revizyon NİP, 1991: 3). Bölgede yapılaşmanın en yoğun olduğu dönem ise 1967-1974 yılları arasındadır. Söz konusu dönemde bölgeye yerleşenler Ankara'nın ilçelerinden (Ayaş, Beypazarı, Bala, Haymana, Kızılcahamam) ve çevre illerden göç edenlerdir.

2805 Sayılı İmar Affı Kanunu doğrultusunda ele alınan Çukurambar Karakusunlar bölgesine ait 1984 yılında onaylanan (1990 Planı) 1/5000 ölçekli NİP'te "17 No.'lu Çukuranbar ve Karakusunlar Bölgesi hem ıslah imar planlarının özümlemesi hem de diğer bölgelerde yapılacak çalışmalara örnek teşkil edecek model tespiti için pilot bölge olarak seçilmiş"tir (Çukuranbar Karakusunlar Revizyon NİP, syf. 32).

Revizyon Planından önceki bu 1/5000 NİP'le birlikte, Çukurambar-Karakusunlar Bölgesi kent ölçeğinde kentin içinde yer alması nedeniyle yeni yerleşim alanı olarak "Ankara'nın yatakhane" şeklinde değerlendirilmiş ve bu doğrultuda bölgeye yüksek yoğunluk verilerek bu işlevinin yeterli ölçüde yerine getirilmesi plan kararı olarak belirlenmiştir (Çukuranbar Karakusunlar Revizyon NİP, 1991: 32-33). Söz konusu plana göre nüfus yoğunluğu 200 kişi/ha. olarak belirlenmiştir (Çukuranbar Karakusunlar Revizyon NİP, 1991: 29).

Yine bahsi geçen 1/5000 NİP'te "Plan kapsamında kalıp Eskişehir yoluna cephesi olan özel kişilere ve resmî kurumlara ait arsaların bulunduğu alana; Ankara'nın güneybatısından girişte mimari özelliği olan binaların yapılabilmesi ve bu aks üzerindeki gelişmelere paralel olarak prestij aksı yaratılabilmesi amacıyla kente hizmet eden servislerin yer alacağı "Kentsel Servis Alanı" tanımı getirilmiştir. Bu tanımda, otel, motel, ticari büro vb. kullanımlar bulunmaktadır." (Çukuranbar Karakusunlar Revizyon NİP, 1991:33).

İlerleyen dönemde, 1984 tarihli NİP'in aksayan yönlerini gidermek amacıyla ve onayladıktan sonra parça parça onaylanan mevzii imar planlarının planın delinmesine

sebepler olduğu gerekçeleriyle planın revize edilmesinin gerekli olduğuna karar verilmiştir (Çukuranbar Karakusunlar Revizyon NİP, 1991: 34). Revizyon NİP 28.01.1991 tarihinde onaylanarak etap etap uygulama planlarının da hazırlanmasının ardından parselasyon planları ilan edilmiştir.

Revizyon planında bölgenin gelişme potansiyelinin yüksekliğinden dolayı yoğunluk yüksek tutulmuş, 350/ha. (yüksek yoğunluk), 250/ha (orta yoğunluk) ve 200/ha (düşük yoğunluk) olmak üzere 3 tip yoğunluk belirlenmiştir. Hızla yenilenmesi planlanan kaçak konut alanına yüksek yoğunluk verilmiştir (Çukuranbar Karakusunlar Revizyon NİP, 1991: 44-45). Revizyon planıyla, 1984 yılındaki planla (1990 NİP) tahliyesine karar verilen asfalt şantiyesinin yerinde büyük kısmı Kentsel Servis alanı olmak üzere, Belediye Hizmet Alanı ve konut alanı yapılması öngörülmüştür (Çukuranbar Karakusunlar Revizyon NİP, 1991: 41). Eski planda Eskişehir yolu ile sınırlı olan Kentsel Servis Alanı revizyon planında Konya yolu boyunca kuzeye doğru genişletilmiştir (Çukuranbar Karakusunlar Revizyon NİP, 1991: 46).

ABB'nin imar arşivinde yapılan doküman incelemesinde bu döneme ilişkin ilginç dilekçelerle karşılaşmıştır. Revizyon imar planı sonrası tamamlanan UİP ve parselasyon planları sonrasında kendi parsellerinin yeşil alana ya da yola ayrıldığını fark eden ya da fazla kesinti yapıldığını iddia eden Çukurambarlılar ABB'ye dilekçe yazarak Çankaya İlçe Belediyesi'nin yaptığı işlemin kendilerini mağdur ettiğini, söz konusu işlemlerin düzeltilmesi gereğini arz etmişlerdir. Bir vatandaş yine ABB'ye yazdığı dilekçede parselinin yeni planda rant getirici hiçbir özelliği kalmadığından yakınmıştır. Bazı Kızılırmak Mahallesi sakinleri de evlerinin kentsel servis alanında kalmasına itiraz eden dilekçeler yazmışlardır. Bu dilekçelerin yoğunlaşmasının ardından ABB plan değişikliği gerçekleştirmiştir. Bölgenin NİP'i 09.10.1995'te bir kere daha değiştirilmiştir. 1998 yılında ise Merkezi İş Alanı'nı kapsayan bir değişiklik yapılmıştır.

Eskişehir Yolu'nda Söğütözü Metro İstasyonu-Kongre ve Ticaret Merkezi yapılmasına imkân sağlayacak 1/5000 ve 1/1000 ölçekli imar planı değişiklikleri 2005'te ABB Meclisi'nde onaylanmış, söz konusu alanların 5393 Sayılı Kanun'un 73. maddesine göre Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Proje Alanı olarak ayrılması öngörülmüştür. Bu kapsamda bölge 2007 yılında ABB tarafından "Kentsel Dönüşüm

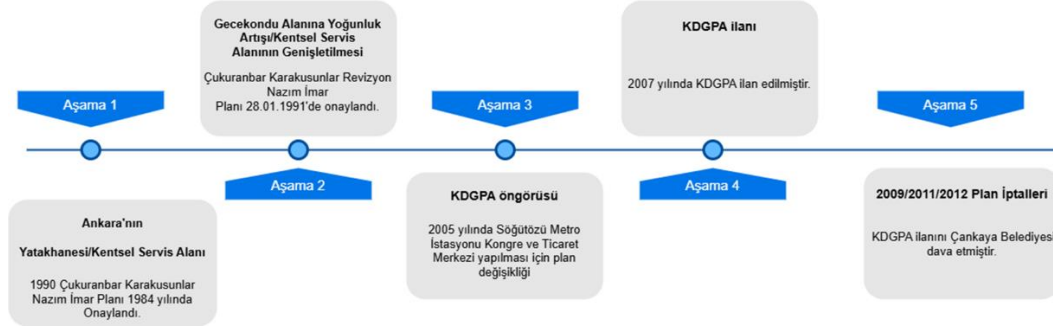
ve Gelişim Proje Alanı” (KDGPA) ilan edilmiştir (ABB Meclisi 16.03.2007 tarihli 804 sayılı kararı).

Ancak bu karar Çankaya Belediyesi’nin açtığı dava sonucunda 13. İdare Mahkemesi tarafından 2009’da iptal edilmiştir. 1 ay geçmeden sınırları revize edilerek yeni KDGPA ilan edilmiştir. Çankaya Belediyesi tarafından açılan dava sonucu 8. İdare Mahkemesi tarafından kentsel dönüşüm konu nitelik taşımadığı gerekçesiyle iptal edilmiştir. Bunun üzerine ABB 2011’de tekrar planı değiştirmiş, bu sefer yine 13. İdare Mahkemesi tarafından 2012’de iptal edilmiştir. Ancak bu plan değişiklikleri ve mahkeme kararlarıyla planların iptali arasında kalan zamanlarda çalışmalar durdurulmadığı için fiili durumlar oluşturulmuştur.

Çukurambar’daki dönüşüm konusunda en çarpıcı örneklerden biri daha önce asfalt şantiyesi olan, revizyon planında kentsel servis alanı, belediye hizmet alanı ve konut alanı olması öngörülen yapı adalarında (KGDPA alanına dahil edilerek) yapılan plan değişiklikleriyle iki adet apartman bloğu projesinin inşası süreci olmuştur. 25001 ada, 27526 ada 1 nolu parsel ve 27550 ada 1 nolu parsel ile ilişkin olarak yapılan plan değişiklikleri hem Çankaya Belediyesi ve ABB arasında, hem de Şehir Plancıları Odası ile ABB arasında defalarca dava konusu olmuştur. Bu parsellerin olduğu alan 28.11.2002’de ilan edilen ‘Özel Proje Alanı’na dahil edilmiştir. Bu parsellerde ilk plan değişikliği ise 10.05.2005 tarihinde gerçekleşmiştir. Daha sonra Çukurambar Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Proje Alanı sınırlarına dahil edilen söz konusu parsellerde yapılan değişikliklerle kot altı emsal harici tutulmuş, yükseklik serbest bırakılmış, emsal 2,5 olarak belirlenmiştir. Bu durum, belediyenin kendi mülkünde yapılaşırken parsel bazında yapı ve nüfus yoğunluğunu arttırdığını ve söz konusu parsellere yönelik parçacıl bir yaklaşımı benimsediğini göstermiştir. Hemen ardından bölgenin inşaatı bir firmaya ihale edilmiş, anlaşmaya göre yapılan inşaatın %47’sinin bu firmaya, %53’ünün ise ABB’ye kalması kararlaştırılmıştır.

Söz konusu parsellerin 2005 yılında 1/5000-1/1000, 2007 yılında 1/1000, 2009 yılında 1/5000-1/1000, 2011 yılında 1/5000 ölçekli imar planları yargı kararlarıyla benzer gerekçelerle iptal edilmiş olmasına rağmen ABB tekrar bu parsellere ilişkin planlama yapmıştır. Son iptalden sonra 14.09.2011 tarihinde onaylanan 1/5000 ölçekli planla bölgenin kentsel hizmet ve donatı alanı olan fonksiyonu “Kaynak Temin Proje Alanı”na dönüştürülmüş, plan notları kısmına “mevcut durum imar durumudur” notu

eklenmiş, kazanılmış hakların korunması gerektiği savunulmuştur. Çünkü bu süreçte inşaatlar neredeyse tamamlanmış, satışlar yapılmış, mülk sahipleri yerleşmeye başlamıştır.

Şekil 4.1. Çukurambar Planlama Süreci (Kaynak: Araştırmacı tarafından hazırlanmıştır)

İdare mahkemesi, ABB'nin önceki mahkeme kararlarını hiçe sayarak kamu kullanımına ait alanların özel mülkiyete konu kullanımlara dönüştürüldüğü, bu yapılırken alana ait nüfus yoğunluğunun planlama tekniklerine ve şehircilik ilkelerine aykırı olarak arttırıldığı, kentsel dönüşüm alanı sınırına dahil edilen parsellerde herhangi bir kentsel sorun bulunmadığı, nazım plan gibi bir plan türünde tek veya birkaç parselin kullanım kararının değiştirilmesinin planlama tekniklerine ve şehircilik ilke ve esaslarına aykırı olduğu gibi gerekçelerle plan iptaline hükmetmiştir. Süreçteki tüm mahkeme iptal kararları incelendiğinde imar/yapılaşma hakları açısından ayrıcalıklı alanlar ve benzer durumdaki henüz gerçekleşmemiş boş donatı alanlarının da kaybedilmesine yol açabilecek şekilde kötü emsal oluşturduğu da vurgulanmıştır. Ki gerçekten bu kararlar sonraki noktasal, parsel bazlı değişikliklerin önünü açmıştır. Ayrıca ABB'nin en başında oluşmaması gereken fiili durum esas alınarak sorunun çözümlenebileceğini öngördüğü; mevcut yoğun ve yüksek katlı konut yapılaşmalarının af mantığıyla yasallaştırılma ve gelir elde etme amacı olduğu da yine bu kararlarda ifade edilmiştir. Öte yandan aynı yapı adasında bazı parsellerin ısrarla kentsel dönüşüm ve gelişim proje alanına dahil edilmeye çalışılırken, diğer parsellere ilişkin böyle bir kararın alınmaması da manidar bulunmuştur.

Tüm bu süreç boyunca bir yandan kentsel dönüşüm ve gelişim proje alanı ilanı yapılması, bir yandan da söz konusu parsellerde amacı dışında plan ve plan notları değişikliğine gidilmesi gerekçeleriyle hem Şehir Plancıları Odası hem Çankaya Belediyesi birçok dava açmış, idare mahkemelerinin aldığı her bir iptal kararı sonrası,

tekrar plan değişikliğine gidilerek inşaatlar devam ettirilmiştir. Bu süreçte hızla devam eden yapı inşaatı tamamlanarak 2012 yılında sitelere ilk yerleşmeler başlamıştır.

Bu planlar ve plan değişikliklerinin bir yandan Çukurambar'ın çehresini değiştirdiği süreçte, yasal kurumsal düzeyde ABB, Çankaya Belediyesi ve Şehir Plancıları Odası birer aktör olarak öne çıkmışlardır. Öte yandan süreci verdikleri şikâyet dilekçeleriyle besleyen Çukurambarlıların rolü de göz ardı edilmemelidir. Peki bu aktörler eliyle Çukurambar nasıl bir dönüşüm geçirmiştir? İlerleyen sayfalarda yapılan saha araştırmasından edinilen veriler ve literatür taraması ışığında bu konu irdelenecektir.

4.6.1. Çukurambar Nereden Nereye?

2000'li yılların başlangıcında hala genel olarak gecekonduların olduğu kırsal bir mahalle görünümündeki Çukurambar'ın çehresi aradan geçen çeyrek asırlık dönemde büyük bir değişim geçirmiştir. Bu dönüşümün hangi aktörler eliyle ve nasıl gerçekleştirildiğine değinmeden önce fiziksel ve sosyolojik anlamda nasıl bir değişim ve dönüşüm geçirdiğini anlamak yerinde olacaktır.

Çukurambar'da ilk gecekonduların oluşum sürecine dair Ç4'ün anlattıkları çarpıcıdır.

“Plan eliyle sıkıntılı bir doku oluşturuldu. Yücel Uybadin planı dediğimiz plan yapıldı. Bu plan böyle Ankara'yı sadece kendi sınırlarında düşünüp, örneğin sanayi bölgelerinin çeperindeki gecekonduları yok farz eden, yeni başlayan gecekondulaşmayı yok farz eden, bunun olmayacağını farz eden yanlış bir başlangıçla oluştu. Ve dolayısıyla dar tutulduğu için, çevresine plan kararı oluşturmadığı için gecekondulaşmayı teşvik eden bir plan oldu. Mesela Konya yolu dediğimiz Konya Samsun hattı çevre yolunu öngören plan buydu. Bugün Çayyolu bölgesini tamamen yok farz eden bir plandı. Bu planı ilk sıkıntıya sokan da zaten ODTÜ'nün yer seçimi oldu. ODTÜ, Eskişehir yolunda yer seçip hızla gelişince ve bir çekim merkezine dönüşünce başta Çukurambar ve çevresi yani ODTÜ ile şehir arasında kalan o plansız boş bölge hızla gecekondulaştı.” (Ç4)

Dolayısıyla denebilir ki, dönemin konut politikalarının önemi çok büyük olmakla birlikte, Çukurambar'ın planlı alan dışında kalması ve Çukurambar çevresinde oluşmaya başlayan ODTÜ gibi yapılanmalar, Çukurambar'daki

gecekondulaşmayı tetiklemiştir. 1960'lı yıllarda Balgat köylülerinin arsalarını satmaya başlamasıyla ilk gecekondu oluşum sürecinin başladığı Çukurambar, uzun yıllar seyrek gecekonduların olduğu kırsal özellikli bir mahalle olarak varlık göstermiştir.

Sezen (2014: 305) de eserinde Baykoç (2013) ile yaptığı görüşmeye dayanarak 1950'lerde Çankaya İlçesi Bahçelievler bucağına bağlı 50 haneli bir köy olan Balgat'ın civarında yer alan ve bugün ODTÜ, 100. Yıl ve Çukurambar'ın konumlandığı arazilerin köyün tarlaları olduğunu ve oldukça verimli bir arazi olan Çukurambar bölgesinin Acar ailesinin arazisi olduğunu aktarır (Baykoç, 2013, Görüşme).

1950'den sonra büyük bir dönüşüm geçiren ve yapılan yol ve düzenlenen otobüs seferleri sayesinde kent merkeziyle bağlantısı güçlenen Balgat köyü hızla dönüşmeye başlamış, gitgide tarımla ilgilenenlerin sayısının azaldığı, radyo sayısının arttığı, bugünkü Çukurambar'daki Liva Pastanesi'nin olduğu yerde bir açık hava sinemasının olduğu bir yer haline gelmiştir (Sezen, 2014: 309-312). Şüphesiz Balgat köyünün geçirdiği bu dönüşüm, diğer faktörlerle birlikte Çukurambar'ın kaderini de değiştirmiştir.

Türkiye genelinde 1967-74 yıllarında zirveye ulaşan köyden kente göç, Ankara'da da kent sınırlarının genişlemesi şeklinde etkisini göstermiş (Akçaoğlu, 2020: 69), bu yıllar Çukurambar açısından da en hızlı yapılaşma ve kentleşme dönemi olmuş (Köroğlu ve Ercoşkun, 2006: 177) ve Çukurambar'ın 1972 yılında Çankaya'ya bağlı bir mahalleye -büyük oranda kırsal özellikler gösteren bir mahalleye- dönüşmesine giden süreci hızlandırmıştır (Köroğlu ve Ercoşkun, 2006: 177).

Yukarıda bahsi geçen revizyon planının yapıldığı dönemde, planda belirtilen şekliyle, bölgenin %40'ı imarlı olup, imarsız alandaki gecekondu sayısı oldukça azdır (yaklaşık 255) (Çukuranbar Karakusunlar Revizyon NİP, 1991). Planın hazırlandığı günlerde hektar başına 150 kişi düşüyorken, planda öngörülen hektar başına kişi sayısı 350 olmuştur (Köroğlu ve Ercoşkun, 2006: 180). Bu dönemde Çukurambar ve Kızılırmak Mahalleleri'nin toplamda %82'lik bir kısmı tek katlı evlerden oluşmaktaydı (Durmaz, 2014: 99) ve öngörülen nüfus yoğunluğu düşünüldüğünde Çukurambar'daki konut düzeninin tek katlı evlerle devam etmesinin çok da arzu edilmediği anlaşılmaktadır (Durmaz, 2019: 99).

1990'lı yılların sonunda UİP ile bölgenin yoğunluğu arttırılmaya başladığında da Çukurambar, büyük oranda gecekonduardan oluşan kırsal görünümlü bir mahalle

olma özelliğini devam ettirmekteydi. Genel olarak 150-200 metrekarelik parsellere etrafında bahçe olacak şekilde inşa edilen bu gecekondulardan oluşan bu mahalle 2000’li yılların başlarında hala temel kentsel hizmet ve altyapılardan yoksundu. Asfalt şantiyesinden çıkan tozun üzerine çöktüğü Çukurambar’da asfalt yolların yapılması için, Çukurambarlılar kişisel bağlantıları üzerinden belediyeye ricada bulunmaktaydılar. Sosyal olarak ise Çukurambar daha çok Ankara ve çevresinin kırsalından gelenlerin yerleştiği bir mahalle özelliği göstermekteydi.

Ancak bir yandan da dönüşüm hız kesmeden devam etmekteydi. 1960’larda bir gecekondulu bölgesi olan Çukurambar, 1993 sonrasında imar planının revizyonunu takiben sosyo-mekansal bir dönüşüm sürecine girmiştir (Köroğlu ve Ercoşkun, 2006: 177). Kısa bir süre zarfında gecekonduların yerini yüksek katlı lüks apartmanlar almış, yeni apartmanların orta sınıflar için bir çekim merkezi olması mahallenin sosyal yapısını da değiştirmiş, gecekondulu sakinleri yavaş yavaş Çukurambar’dan ayrılıp Sincan gibi çeper bölgelere yerleşmeye başlamıştır (Akçaoğlu, 2018: 793).

Söz konusu plan değişikliği sonucunda Balgat ve çevresi, kamu kurumlarının kentin batısına doğru yerleşmeye başlamasıyla, aynı zamanda siyasi partiler, sivil toplum kuruluşları, küçük ve orta ölçekli şirketler için de çekim merkezi olmuştur (Sezen, 2014: 316). Yine bu yıllarda Milliyetçi Cephe siyasetinin önemli figürlerinin Çukurambar’ın yanı başındaki Balgat’ta ev ve parti genel merkezi inşa ettirmesi Çukurambar’ın da kaderini etkilemeye başlamıştır (Akçaoğlu, 2020: 70).

Bölgede yeni inşa edilen binaların ve dairelerin özellikleri ise orta sınıfların ilgisini bölgeye çekmeye yetmiştir. Sıkı güvenlik önlemleriyle korunan, apartman kapıcısından devşirme lobi çalışanlarının bulunduğu, katı temizlik anlayışıyla sürekli temizlenen binalarda birçoğu beş odadan fazla odaya sahip olan daireler, kentin diğer orta üst sınıf mahalleleriyle karşılaştırıldığında oldukça yüksek fiyatlarda satışa sunulmaktaydı. Bu ise üst düzey bürokratların, şirket sahiplerinin, yüksek kazançlı profesyonel meslek sahiplerinin ve büyük şirket yöneticilerinin ilgisini bölgeye çekmekteydi. Meskûn mahal olmanın yanı sıra, inşaat firmalarının mahallede ofis açarak mahalleyi inşa etmeye girişmeleri, mahallenin aynı zamanda bir iş merkezi olarak çekim merkezi haline gelmesini sağlamıştır. İnşaat firmaları açısından Çukurambar, sunduğu sosyal çevrenin hızlı bir biçimde bürokratik ve ekonomik

sermayeye erişim sağlayacak olması beklentisi ve öngörüsüyle bulunmaz bir nimet olarak görülmüştür (Akçaoğlu, 2020: 73-74).

90'ların sonları ve daha sonra 2002 milat olacak şekilde Çukurambar'da birçok faktörün etkisiyle başlayan dönüşüm, Çukurambar'ın çehresini hem fiziksel hem de sosyal anlamda ciddi şekilde değiştirmiştir. Gecekondu döneminden kalan parseller düzenlenmeden, düzgün bir parselasyon yapılmadan, mevcut parsellerde verilen yüksek imar hakları ile gecekondu döneminden kalan altyapı sorunlarına uzun vadeli ve kalıcı çözümler üretilmeden dönüşen Çukurambar'da bölgenin topoğrafyasına uymayan yoğun bir yapılaşma ortaya çıkmıştır. Saha araştırması sırasında görüşme yapılan katılımcılardan Ç2 o dönemi şöyle anlatmaktadır.

“Ama o sırada orda parseller o kadar düzgün değiller, parselasyon planı düzgün yapılmamış. Mevcuttaki mülkiyetin üstüne çok yüksek imar hakları veriyorlar. Oradan da rastgele mülk toplayanlar var. Birinin köy evini alıyor, onun bitişiği evi alıyor. Bir tane küçük tarlayı alıyor. Bunun bize çıkardığı mülkiyet dokusu düzenlenmesi gereken bir doku. Ama düzenlenmemiş, dolayısıyla bir yokuşun başında dev gibi bir apartman, başka bir yöne bakan, aralarında bir kaldırım gibi bir şeyin olmadığı çok yürünemez bir doku.”

Günün şartlarına göre oldukça geniş ve konforlu biçimde inşa edilen dairelerden oluşan apartman bloklarının kapalı ve açık otopark imkanlarının olması o dönem hem siyasi figürleri hem de Ankara'da düzgün bir evi olması hayalini kuran bürokratları bölgeye çekmiştir. Yalnızca konutların geniş ve konforlu olması değil, bölgenin yıllar içinde bir “park cenneti” haline gelmesi de kötü yapılaşmaya rağmen bölge için bir avantaj oluşturmuş, ‘Çukurambarlılar tarafından kullanılmayan bu parklar’ özellikle konutların yoğunlaştığı kesimlere yeşil bir semt havası katmıştır.

Çukurambar'ın dönüşüm sonrası yeni sakinleri bizzat dönüşüm sürecinin içinde olan ve süreci yönlendiren muhafazakâr politikacılar, bürokratlar ve müteahhitler olurken (Akçaoğlu, 2018: 788) gecekonducular Ankara'nın diğer gecekondu mahallelerine gitmek üzere bölgeyi terk etmeye, gecekonducuların yerine inşa edilen yüksek katlı bloklarda yüksek gelir grubundan insanlar yaşamaya başlamıştır. Bu da farklı iki gelir grubunun bir arada bulunmadığı bir kentsel dönüşüm portresi ortaya çıkarmıştır (Köroğlu ve Ercoşkun, 2006: 178). Siyasetçilerin bölgeye yerleşmesi, orta ve üst orta sınıf ile pastadan pay almak isteyen spekülâtör ve müteahhitlerin ilgisini de

mahalleye çekmiştir. Ve ilk yerleşen grubun muhafazakâr kimliği mahalle için muhafazakâr mahalle yakıştırmalarının yapılmasına neden olmuş ve daha fazla muhafazakâr yaşam tarzına sahip insanı bölgeye çekmiştir (Durmaz, 2019: 133).

Gecekondulular dönüşüm sonucu Çukurambar'da kendilerine verilen daire ile kentin çeperinde birkaç daire alarak çocuklarının geleceği için yatırım yapma yolunu seçmişlerdir. Ancak diğer yandan, gecekonducuların dönüşüm sonrası mahalleyi terk etmesinin sosyal bir boyutu da vardır. Yeni yüksek katlı yapılardaki yaşam tarzına alışkın olmayan gecekonducular, bir yandan da yüksek gelir grubundan insanların bölgeye yerleşmeye başlamasının sonucunda dayanışma ve topluluk ruhunu ve mahallede kalma motivasyonlarını kaybetmişlerdir (Köroğlu ve Ercoşkun, 2006: 178).

Şehirdeki diğer orta sınıf mahallelerindeki evlerden birtakım özellikleriyle ayrılan ve çok daha pahalıya satılan Çukurambar'daki bu evler, bölgeye milletvekillerinin yanı sıra üst düzey bürokrat, büyük şirketlerin üst düzey yöneticileri, yüksek gelire sahip profesyoneller ya da şirket sahibi gibi kesimleri çekmiştir. Hal böyle olunca müteahhitlerin mahalleye olan ilgisini tesadüf olarak görmemek gerekir, zira Çukurambar'da yerleşik olmanın sağladığı sosyal sermayenin bürokratik ve iktisadi sermayeye çevrilebilme potansiyeli bu kesimlerin mahalleye ilgisini canlı tutmuştur. Özellikle 2007'de AK Parti'nin genel merkezinin Çukurambar'ın yanı başındaki Söğütözü'ne taşınması bölgede önemli siyasi figürleri ve üst düzey bürokratları görme ihtimalini arttırdığı için mahallenin siyasi önemi de artmıştır (Akçaoğlu, 2018: 796).

Şekil 4.2. Çukurambar'dan bir kare (Eylül 2024) (Kaynak: Araştırmacının Kişisel Arşivi)

Entansif merkez olarak belirlenen bölge ise hem emsalin çok yüksek tutulduğu hem kötü bir yapılaşmanın olduğu hem de otopark sorunu olan bir yer olarak, yapılan saha araştırmasında katılımcıların ön plana çıkardığı bir konu olmuştur. Bu bütünsel olmayan dokunuşlar Çukurambar'ın 90'lı yıllardan sonra geçirdiği dönüşümün sosyal boyutunda da kendini göstermiştir. Kimi katılımcıların 'Ankara'nın biricik semti' ya da 'nezih bir semt' olarak tanımladığı Çukurambar, katılımcıların çoğunluğu tarafından ise eski Çukurambarlıların oldukça büyük bir kısmının dönüşüm sonrasında mahallede barınmadığı (kimi zaman mahalleyi gönüllü olarak terk ettiği, kimi zaman ise bu bölgede yaşamının maliyetlerini karşılayamadığı için) ve Ankara'nın farklı semtlerine gittiği, mahalleye yeni gelenler arasında komşuluk ilişkilerinin kurulmadığı, çoğunlukla bir mahalle kültürünün oluşmadığı, aidiyet hissinin oluşmadığı, bölgede yaşayanlar ile bölgenin kamusal mekanlarını kullananların ayrıştığı bir mahalle olarak tarif edilmiştir. Park zengini olmasıyla övülen Çukurambar'daki parklar gündüz neredeyse tamamen boş iken, akşam ve gece saatlerinde ise, yaklaşık son 10 yıldır, bölgede ikamet etmeyen genç gruplarca "işgal" edilmektedir.

Şekil 4.3. Çukurambar uydu görüntüsü (Aralık, 2024)

Bu özelliklerinin yanı sıra Çukurambar'ın ideolojik olarak yüklü olduğu anlamlar da görüşmelerde sıklıkla vurgulanan temalardan olmuştur. Bir nevi “içki ruhsatsız saha” olarak oluşturulan Çukurambar AK Parti’ye ve muhafazakâr ideolojiye yakınlığın sembolü olmuş, iktidarın yeni burjuvazisi ise burayı kendine yer seçmiştir. AK Parti Genel Merkezi’nin ve Cumhurbaşkanlığı sarayının bölgeye olan yakınlığının da bölgedeki kafe ve restoran işletmelerinin muhafazakâr kodlarla bezenmiş olmasının yanı sıra, iktidarın yeni seçkinlerinin mahalleye çekilmesine sebep olduğu vurgulanmıştır.

2000’li yıllardaki bu konut furiasını takiben 2015’ler itibarıyla ise mevcut arsa stoğunun azalmasıyla plazalaşma dönemi başlamıştır. Bugün Çukurambar iş merkezleriyle prestijli konut alanlarının birlikte olduğu bir bölge görünümündedir.

Nitekim birçok katılımcı son 10 yıllık süreçte Çukurambar'ın yeniden dönüşümü konusuna özel vurgu yapmıştır. Katılımcılar özellikle son 10 yıllık süre zarfında rezidans türü kompleks kullanımların ön plana çıktığı, ofis ve konut işlevlerinin bir arada sunulduğu bir yapılaşmaya dikkat çekmişlerdir. Ç8 bunlardan biridir:

“Biraz daha işte o dönemde ilk başta bizim de oturduğumuz gibi daha apartman ama işte daha geniş apartmanlar, belki daireler daha büyük metrekaresi. Ama apartman. Bildiğiniz asansör, merdiven, bir katta 4 daire. Hala öyle bir şey vardı biz taşındığımızda. Ve uzunca bir süre bu devam etti. Şimdi biraz daha işte, daha rezidans, işte biraz daha kompleks kullanımların bir arada olduğu, işte Cubes gibi, buna benzer kullanımlar gibi, onlar biraz daha böyle içeri doğru gelmeye başladı.” (Ç8)

Belediyede üst düzey bürokrat olan Ç6 ise “muhtemelen bir 3-5 sene sonra o ana cadde (Muhsin Yazıcıoğlu Caddesi) ile Konya yolu arasında da konutların pek kalmayacağı bir şeye dönüşecektir diye düşünüyorum.” sözleriyle Çukurambar'ın gelecekte konutların yavaş yavaş çekildiği bir bölge olacağını ifade etmektedir. Bu fiziksel yeniden dönüşüm sürecine paralel olarak yine son 10 yıllık süreçte Çukurambar sosyolojik bir dönüşüm de geçirmektedir. Ç6 bu durumu aşağıda yer verilen sözleriyle çok net bir şekilde ifade etmiştir.

“Daha organize olmuş ve daha lüks şey yürüten suç oranları var biliyoruz. Yani o farklı şeylerde, dejenere olmuş bir yaşam tarzının girmeye başladığını görüyoruz. Çünkü böyle bir lüks bir şey oluşunca oralarda herkes bir şekilde yer tutmaya çalışıyor, kafe açıyor, öbürü güzellik salonu açıyor, öbürü oraya gidip bilmem silah talim yeri açıyor, öbürü oraya gidip başka bir şey açıyor falan falan. Çünkü şey yani ya şimdi şunu görüyoruz biz Ankara'da yani. Ankara'da bu son 10 yılda yani hani bunu şey olarak söylüyorum yani çok üretmeden, emek sarf etmeden sadece ailesinin verdiği şeyle geçim şey yapan bir şımarık bir gençlik kitlesi oluşturuyor. Yani bir burjuva, bir burjuvası var şeyin, yani iktidarın kendi burjuvaları. Bunlar böyle en lüks arabaları kullanıyorlar. Günde sizin benim ayda kazandığımız para kadar şeyi çok rahat harcayabiliyorlar ve işte ailelerini şeyleri üzerinden ya ticaret ya siyaset bir şekilde şeyler üzerinden yürüten bir grup orada orayı kullanmaya başladı, iş görüşmelerini orada yaptılar. Sonra işte AK Parti'nin merkezinin Söğütözü'ne yapılmış olması. Onu çok yakınında devamında cumhurbaşkanlığı şeyinin, sarayın Beştepe'de olması bunlar hep birbirlerinin aynı güzergahlarda devamı olan şeyler. Dolayısıyla yani orada iş

takipleri yapılmaya başlandı, iş takipleri yürüten hukuk büroları, şey büroları bu tür ofisler oralarda yerler açtılar. Sonra onların bir kısmı aşağıda işte yemek yediler yukarıda çıktılar pazarlıklarını ya da görüşmelerini yaptılar falan. Yani mesele biraz böyle iktidarla hükümetin şeylerinin yürütüldüğü arka bahçe olarak da şey oldu ama görünür kısmında da yani böyle çok abartılı şeyleri olan, yani farklı Ankara'nın başka bir tarafında göremeyeceğiniz, görseniz herkesin yadırgayacağı tipte insanları aynı yerde aynı şeylerde görmeye başladınız yani. Yani ne bulsa, neresine takacağını bilemeyen, işte kapıda 10 milyonluk arabası olan böyle 20 yaşında, 21 yaşında genç erkek kızlar falan, böyle yani inanılmaz zengin şatafat şeyi içerisinde bir şeyin de kullandığı, günlük mekân olarak kullandığı bir yere dönüştü.”

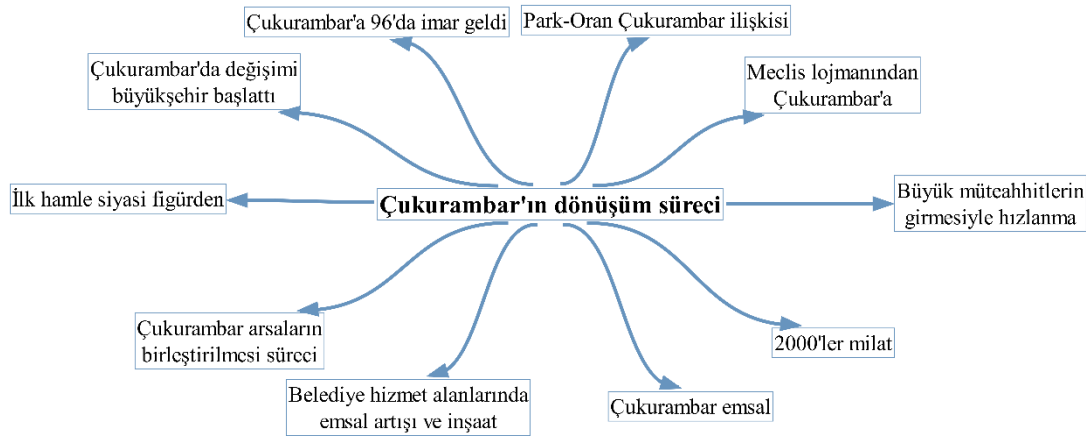
Ç6'nın tespitlerine benzer şekilde katılımcı Ç8 de bölgenin hem fiziksel hem de sosyolojik bir yeniden dönüşüm sürecinden geçtiğinden ve sosyolojik dönüşümün en önemli göstergesinin Çukurambarlılar tarafından pek de kullanılmayan parkların ve yeşil alanların burada yaşamayan orta üst sınıfa mensup olduğunu düşündüğü bir grup genç tarafından rahatsız edici ve gürültülü bir biçimde kullanıldığından -kendi ifadesiyle 'işgal' edildiğinden- bahsetmiştir.

4.6.2. Çukurambar Dönüşüm Süreci

Çankaya ilçesindeki gecekondu alanları içinde Çukurambar'ın özel bir yeri vardır. Şehrin genişlemesiyle Çukurambar şehir merkezine yakınlaşmış ve bölge civarında önemli ticari yatırımlar yapılmıştır. Bir dönüşüm projesi kapsamında kamu özel ortaklığıyla dönüşen Dikmen Vadisi ya da Portakal Çiçeği vadisi projeleriyle kıyaslandığında, Çukurambar, böyle kapsamlı bir dönüşümden ziyade, piyasa dinamikleri doğrultusunda, kentsel rantın biçimlendirdiği bir süreçle ve ıslah imar planı doğrultusunda bir dönüşüm süreci geçirmiştir (Köroğlu ve Ercoşkun, 2006: 176). Ankara'da stratejik bir konumda bulunan ve gecekonducuların hazine arazisi değil gecekonducuların satın aldıkları arsalar üzerinde -ruhsatsız biçimde- inşa edilmiş olan Çukurambar mahallesindeki kentsel dönüşüm, dönüşümün herhangi bir kentsel dönüşüm planı olmaksızın imar planının revize edilmesiyle hayata geçmiş olması ve çok hızlı gerçekleşmesi gibi sebeplerle de ilginç bir örnek teşkil eder (Afacan, 2015: 2).

Bu bilgilere dayanarak, saha araştırması sırasında katılımcılara Çukurambar'da dönüşüm sürecinin nasıl başlayıp, hangi dinamiklerin etkisiyle nasıl devam ettiği

sorulmuştur. Çukurambar'ın dönüşüm sürecine ilişkin katılımcılarla yapılan görüşmelerde Şekil 5'de verilen temalar öne çıkmıştır.

Şekil 4.4. Çukurambar'ın Dönüşüm Sürecine İlişkin Öne Çıkan Temalar

UIP'in onaylanması sonrasında parselasyon sürecinin tamamlanmasıyla Çukurambar'da gecekonduların dönüşüm süreci başlamıştır. Katılımcı Ç5'in ifadeleriyle "96'da imar gelmiştir". Bu değişiklikleri yapan Büyükşehir Belediyesi'nin bu süreçte belirleyici aktör olduğu ve dönüşümü başlatan aktör olduğu ortaya çıkmıştır. İlçe Belediyelerinin de uygulama planlarının onaylanması sürecinde rolü azımsanamayacak olsa da Büyükşehir Belediyelerinin rolü bu yıllarda peyderpey arttırılmıştır. Bu rol değişiminde dönemin ABB Başkanı'nın etkisini kabul etmek gerekir. Güçlü bir siyasi figür olan dönemin belediye başkanının talebiyle imar planlama sürecinde ilçe belediyelerinin yetkileri kırılmış, Büyükşehir'in yetkileri arttırılmış, bu ise Çukurambar'ın dönüşümünde önemli bir araç olarak öne çıkan noktasal plan değişiklikleri yapma konusunda Büyükşehir Belediyesi'nin elini oldukça güçlendirmiştir. Farklı siyasi partilerce yönetilen Büyükşehir Belediyesi ve ilçe belediyeleri ile onların aralarındaki yetki kavgası dönemin belediye başkanının böyle bir karar alınması doğrultusunda mevcut siyasal iktidarı yönlendirmesine neden olmuştur. Ç4 isimli katılımcı bu durumu "Bu aslında bir yetki kavgası nedeniyle yapıldı. Yetkinin büyükşehirde kalması, son kararların orada verilmesi, erkin ve gücün orada olması amacıyla yapıldı." cümleleriyle ifade etmiştir. Büyükşehir'in planlamadaki önemli müdahalesinin yanı sıra Büyükşehir Belediye yönetimiyle aynı siyasi görüşten olan ve 1996-2011 (Sırasıyla Refah Partisi, Fazilet Partisi ve AK Parti milletvekili olarak) yılları arasında milletvekili ve 2002-2007 arasında Çevre ve Orman Bakanı olarak görev yapan siyasetçinin bölgedeki müteahhitlik faaliyeti de

Çukurambar'ın dönüşümünde önemli izler bırakmıştır. Görüşmecilerin büyük bir çoğunluğu söz konusu siyasetçinin Çukurambar'ın 2000'li yıllarda geçirdiği dönüşümde oynadığı rolün altını çizmiştir.

Katılımcı Ç4 bu siyasetçinin söz konusu etkisini şöyle anlatmıştır.

“Çukurambar'da o siyasetçi aynı zamanda müteahhitlik yapıyordu. Aslında ilk hamleyi o yaptı. Çukurambar'ın bugünkü haline dönüşmesinden önceki ilk hamleyi, yine dönemin belediye başkanıyla diyalog kurarak, emsal artışı sağlayıp yüksek yoğunluklu konut projeleri yaptı. Bununla birlikte Çukurambar'da o yüksek konutların gelmesiyle ticaret de gelmeye başladı. Zaten Balgat bölgesi siyasetin de seçtiği bir bölge olduğu için, zaten arada kalmış bu alanda, böyle bir talep de vardı.” (Ç4)

Dönemin belediye başkanı ve aynı zamanda müteahhitlik faaliyeti de yürüten siyasetçi arasındaki diyalog ve akabinde verilen emsal artışı kararlarına değinen Ç4 şöyle devam etmiştir.

“Orman Bakanı, eski Orman Bakanı ve AK Parti milletvekili. Aynı zamanda müteahhitti. AKP'nin ilk dönemi. Oradaki ilk yapsat işlerine giren büyük firmalardan birisiydi. Onun yönelmesi, orada ticari kullanımların oluşması, bir şekilde iktidarın orayı günübirlik kullanım alanı olarak seçmesine neden oldu. İktidar sermayesinin yer seçmesi için sebep oldu. Ev alması için, yerleşmesi için sebep oldu. Sonuçta yakın çevresine ilk yaptığı projelerde konut sattı, ticari birim sattı. Dolayısıyla iktidarın Ankara'da seçtiği bir yer haline dönüştü.” (Ç4)

Çukurambar'da 'Milletvekilleri Sitesi' olarak ünlenen bu apartman bloklar kooperatif marifetiyle tamamlanmaya çalışılmışsa da kooperatifin çeşitli sebeplerle kurulamayışı dolayısıyla 72 milletvekilinin (Fazilet Partisi) oluşturduğu bir anonim şirket üzerinden 2001 yılında tamamlanmıştır. Arsa temini bölgede yerleşik olan gecekondulularla arsa karşılığı daire temelinde yapılan sözleşmeyle sağlanmıştır (Durmaz, 2019: 107).

Şüphesiz ki böylesi güçlü ve siyasi bağlantıları olan bir figürün Çukurambar'da müteahhitlik faaliyetine girmesi (Çukurambarlılar arasında hala 'Mebus Evleri/Milletvekilleri Sitesi' olarak anılan 6 adet apartman inşaatını tamamlamıştır) dönemin diğer büyük müteahhitlerinin dikkatini de bölgeye çekmiştir. Büyük müteahhitlerin bölgeye giderek gecekondularla anlaşmaya çalışması ve arsaları

birleştirmesi süreci bir yandan da Çukurambar'daki emsal artışı kararlarıyla eş zamanlı gerçekleşmiştir. Çukurambar'ın 90'ların sonu 2000'lerin başlarındaki bu dönüşüm hikayesi, 2002'de AK Parti'nin tek başına iktidara gelmesiyle farklı bir boyuta taşınmıştır. Tek başına hükümet kurmasının akabinde AK Parti hükümetinin 'milletin vekilleri millet içinde yaşamalı' (Akçaoğlu, 2020: 72) argümanı ile Oran'daki Meclis konutlarını boşaltma kararı alması, bölgede halihazırda inşaat faaliyeti yürüten ve lüks konutlar üreten bir milletvekilinin de olması dolayısıyla milletvekillerinin de gözünü Çukurambar'a çevirmesine neden olmuştur. Ç6 o dönemi şöyle anlatmıştır.

“2002’de geldikleri şeyde milletvekillerinin sosyal yaşantılarının bir arada olmaması gerektiğini düşünerek orayı lojmanları iptal ettirerek birçoğu bu Çukurambar'daki yerlerde, konutlarda yer seçtiler, özellikle oraya yönlendirdiler kendi milletvekillerini. O şeyi kapatınca, oradaki şeyi, milletvekili lojmanlarını, denildi ki isteyen istediği yerden ev kiralayacak, kirasını meclis ödeyecek. Dolayısıyla AK Parti milletvekillerinin büyük bir çoğunluğu kendi evleri yoksa da oralardan yerler almaya başladılar. Daireler kiraladılar ya da satın aldılar falan.” (Ç6)

Oran'daki meclis konutlarının boşaltılması çağrısını takiben Pepe'nin diğer birçok vekili de bu sitelere taşınması konusunda teşvik etmesi mahallenin bürokratik bir mahalle kimliği edinmesine ve çekiciliğin artması suretiyle rantın da artmasına sebep olmuştur (Durmaz, 2019: 107-108). Mahalledeki milletvekili yoğunluğunun artması ise altyapı ve yol sorunlarının hızla çözüme kavuşturulmasına, mahalleye verilen belediye hizmetlerinde niceliksel ve niteliksel artışa (Durmaz, 2019: 135) ve belediyenin mahalledeki binalar için uyguladığı kat sınırının arttırılmasına zemin hazırlamıştır (Akçaoğlu, 2020: 73). 2007'de AK Parti Genel Merkezi'nin Çukurambar'a bir kilometre mesafedeki Söğütözü'ne taşınması ise mahallenin gündelik rutini içinde bir siyasetçiye rastlama ihtimalini daha da arttırmış; mahalledeki siyasetçi nüfusunun artması müteahhitlerin rant arayışının odağına Çukurambar'ı koymuş ve bu iki kesim arasındaki patronaj ilişkileri mahallenin çehresini tamamen değiştirmiştir (Akçaoğlu, 2020: 76-77).

Böylelikle, 2000'li yılların başlarında AK Partili milletvekillerinin başta olmak üzere milletvekillerinin ve üst düzey bürokratların Çukurambar'a yerleşmeye başlamışlardır. Yeni siyasi elit, yerel yönetim ve iş dünyasının girişimleriyle yıldızı

parlamaya başlayan Çukurambar’a yönelirken, milletvekili lojmanlarından boşalan Oran’daki araziye ise bir başka prestij konut projesi inşa edilmiştir.

“Park-Oran evleri yapıldı, bunlar Ankara’nın metrekaresi en pahalı evlerini yaptılar. Bir ara metrekaresi 9000 dolar falandı. Ankara’nın en pahalı metrekaresi o evlerdi. Bundan yedi sekiz yıl önce falan. Orası da çok merkezi, işte emekli bürokratlar, asker, üst düzey paşalar falan. İki taraf da elit, bir yeni nesil elitler, diğeri eskiler. Çukurambar’da partinin yeni elitleri, öbürleri de bürokrasinin eski elitleri, bir kısmı belki derin devletçi, bir kısmı başka bir şey. Farklı ilişkiler ağı var ama burada da muazzam bir zenginlik var. Burada da onun alternatifi. Lojmanları özelleştiriyor, lojmanların arazilerini sattı, hakikaten şu an Türkiye’nin belki metrekaresi en yüksek evleri eski meclis arazisinde. Bu çok ciddi bir piyasalaşmayı gösteriyor. Çünkü kamu arazilerinin özelleştirilmesi, lojmanların özelleştirilmesi, oranın spekülasyona maruz bırakılması, tamamen piyasaya açmış oluyor. Bunlar da Ankara’nın bir dönem en pahalı evleri oluyor. Onlar seküler zenginlikken, belki kendini oraya ait hissetmeyenler de Çukurambar’da onun bir benzeyenini yarattı, ama Park Oran’ı da bu iktidar yarattı. Seçenek sunuyor, bak elindeki seçenekler bunlar. Seçenekleri sunan bu neoliberal kentleşme.” (Ç2)

Yukarıdaki ifadeler aslında Türkiye’de neoliberal kentleşmenin muhtevasına dair çok önemli ipuçları sunmaktadır. Bir yandan kentin para edeceği düşünülen her parçası dönüştürülürken bunun hangi aktörler üzerinden gerçekleştirildiği, kimlerin bu dönüşümden kârlı çıktığı Türkiye’ye özgü dinamikler üzerinden belirlenmektedir. Bir yandan meclis lojmanları boşaltılarak oraya inşa edilen lüks yapılar Türkiye’nin eski elitlerine pazarlanırken, bir yandan oradan çıkan milletvekillerine Çukurambar adres olarak gösterilmiştir. Kazan-kazan mantığıyla işleyen bu kentleşme pratiği belli sermaye gruplarını zengin etmiştir.

Bu ilk konut inşaatı hareketliliğini takip eden süreçte Çukurambar’daki kamu arazilerinin çokluğunun da etkisiyle, belediye hizmet alanlarında emsal arttırımı ve iki adet prestij konut projesinin yapımı gerçekleştirilmiştir.

Durmaz (2019: 112-113) da çalışmasında bu konuya dikkat çekmiştir. Planda belediye hizmet alanı ya da kamu arazisi olarak belirlenen kimi alanlar için daha sonra değişiklik yapılarak bu alanlar konut alanına çevrilmiş ve yüksek katlı yapıların yapılabilmesi için bu alanların emsali yüksek tutulmuştur. Öte yandan, planda,

düzenleme ortaklık payı ve kamu ortaklık payı olarak belirlenen ve bölgedeki hak sahibinden bu isimler altında kesinti yapılan alanlar rant kaygısıyla imara açılmıştır. Üstelik bu kararlar belediye meclislerinde alındığı, yani yasal olduğu için herhangi bir itiraz sonuç vermemiştir.

Düzenleme ortaklık payı ve kamu ortaklık payı kentsel alanlarda kamusal alanların oluşturulması için önemli düzenlemeler olsa da arsa sahiplerinden bu amaçlarla ayrılan arsa paylarının amacı dışında kullanılarak yapılaşmaya açılması ve üzerinden kâr edilmesi söz konusu olmuştur (Durmaz, 2019: 148). Örneğin 550 metrekaresi olan insanların DOP ve KOP kesintilerinden sonra 300 metrekaresel bir arsası kalmış, anlaşma bunun üzerinden sağlanmıştır (Durmaz, 2019: 119). Bölgedeki arsa sahiplerinden yaklaşık olarak arsalarının %48'i DOP ve KOP olarak kesinti yapılmış ve bu alanların bir kısmı amacına uygun yapılandırılmamıştır (Durmaz, 2019: 148).

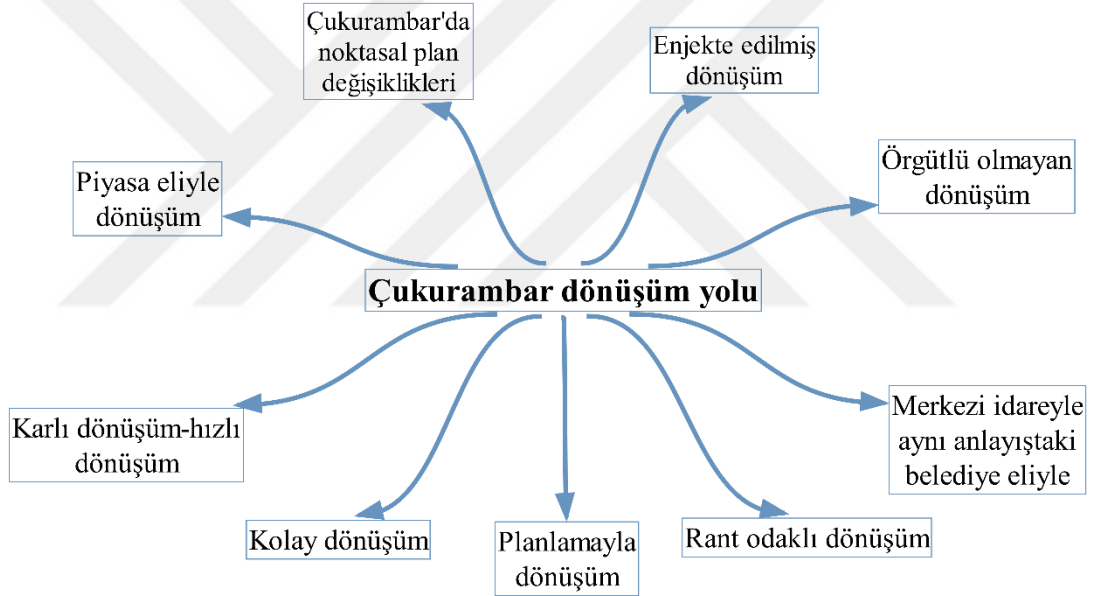
Çukurambar'da konut inşaatı hareketliliği ve bu konutların milletvekilleri başta olmak üzere devletin önemli kademelerindeki insanlara satılması ya da kiralanmasının yanı sıra Konya ve Eskişehir Yolu'nun planlarda entansif merkez olarak belirlenmesi ve buradaki kentsel servis alanları Çukurambar'ın çehresini biraz daha değiştirmiştir. Bu kentsel servis alanlarında noktasal plan değişiklikleri gerçekleştirilerek bazı parseller üzerinde oldukça yüksek katlı yapıların oluşmasına zemin hazırlanmıştır. Çukurambar'ın konut bölgesinde 1,6, 1,65 ya da 1,8 olan emsal ticari kısma geldiğinde yer yer fiilen 4 veya 5 gibi oranlara varabilmiştir. Ç6 bunu şu sözlerle ifade etmiştir.

“Yani Ankara Büyükşehir Belediyesi orada her parselin planlarını değiştirerek yüksekliklerini artırarak emsallerini arttırarak inanılmaz bir şeye dönüştürdü. Orayı yoğunluklu bir konut ve ofis bölgesine dönüştürdü.” (Ç6)

Öte yandan, bir zamanların köyü ve daha sonra gecekondü mahallesi olarak Çukurambar'ın yayılan şehrin içinde merkezi bir konumda kalması da dikkatlerin buraya yönelmesine sebep olmuştur. Ancak yine de bir grup milletvekilinin bölgede yaşamaya başlaması, mahalleye verilen belediye hizmetlerinin artışı tetikleyerek mahalle açısından dönüm noktasını oluşturmuştur. Öte yandan, belediyenin maksimum kat sınırını arttırması (eskiler 10'ken daha sonra 29'a çıkarılması) müteahhitlerin daha çok bölgeye yönelmesini ve mahallenin nüfus yoğunluğunun artmasını beraberinde getirmiştir (Akçaoğlu, 2018: 795).

Yapsatçı müteahhitler eğer tüm toprak sahipleri arasında anlaşma sağlandıysa ve eğer yüksek rant varsa gelmeye gönüllü olmaktaydı. Anlaşma %50 esasına dayanmakta, ayrıca inşaat süresince ödenecek kira bedeli olarak da bir miktar ödeme yapılmaktaydı. Proje tasarımı için herhangi bir rehberliğin sunulmadığı bölgede ortaya çıkan sonuç ise herhangi bir mimari ya da estetik kaygı güdülmeden birbirine benzeyen yüksek katlı binaların oluşturduğu monoton bir kentsel çevre olmuştur. 2000 ila 4000 metrekarelik alana 10-15 katlı binalar şeklinde sıralanan bloklar bu görüntüye neden olmuştur (Köroğlu ve Ercoşkun, 2006: 181).

Peki yukarıda öne çıkan temalarla anlatılan dönüşüm süreci katılımcılar tarafından nasıl tanımlanmıştır? Araştırma katılımcılarına göre Çukurambar nasıl bir dönüşüm geçirmiştir?

Şekil 4.5. Çukurambar'ın Dönüşüm Yoluna İlişkin Öne Çıkan Temalar

Yapılan görüşmelerde Çukurambar'daki dönüşümü katılımcıların genel olarak nasıl tanımladıklarına ilişkin temalar Şekil 6'da verilmiştir.

Öne çıkan temalardan ilki Çukurambar'da dönüşümün kârlı olduğu, dolayısıyla kolay ve hızlı gerçekleştiği temasıdır. Bunu etkileyen birden fazla faktör olsa da bölgedeki mülkiyet düzeninin önemi yadsınamaz. Bölgenin seyrek gecekondulardan oluşan yapısı ve çok parçalı olmayan mülkiyet yapısı ile bölgedeki kamu arazilerinin varlığı Çukurambar'ın konum avantajı ile birleştiğinde dönüşümün kârlı, hızlı ve kolay olarak tanımlanması anlaşılabilir.

Durmaz (2019: 107) da çalışmasında bölgenin konum itibariyle hem yerleşim alanları hem de ticaret-iş merkezleri açısından yüksek oranda talebin yöneltildiğı bir alan olmasının, inşaat maliyetlerinin kısa sürede karşılanması gibi bir avantaj da doğurduğunu vurgulayarak müteahhitler açısından ne denli kârlı bir dönüşüm olduğunu anlatmıştır.

Yine bununla bağlantılı olarak Çukurambar'daki dönüşümün piyasa eliyle gerçekleştiğı ve rant odaklı olduğu vurgusu da dikkat çekmektedir. Buradaki 'piyasa eliyle' vurgusu, plan ve plan değişikliğı yoluyla yoğunluğun artırılması neticesinde 'pazarlık' sürecinin müteahhitlerin inisiyatifinde yürütülmesine karşılık gelmekte; bu ise sürecin kamu yararını öncelemekten ziyade rant odaklı doğasına gönderme yapmaktadır.

Noktasal plan değişiklikleri eliyle bölgenin geçirdiğı dönüşüm de yine yapılan görüşmelerde sıklıkla vurgulanan bir tema olmuştur. Ç6'nın sözleri bu noktasal plan değişikliklerinin hangi aktör eliyle yapıldığını göstermesi açısından önemlidir.

"O dönem Ankara Büyükşehir Belediyesi orada her parselin planlarını değiştirerek yüksekliklerini artırarak, emsallerini arttırarak inanılmaz bir şeye dönüştürdü. Orayı yoğunluklu bir konut ve ofis bölgesine dönüştürdü." (Ç6)

Çukurambar'ın bütüncül bir dönüşümden ziyade parçacıl dokunuşlarla dönüştüğünü Ç4 de şu sözleriyle ifade etmiştir.

"Çukurambar çok farklı, işte Çukurambar'ın bir yerinde bir gecekondu kendiliğinden olmuş bir dönüşüm var. Bir yerinde Eskişehir yolu üzerinde işte otellerin bilmem ne ticaretin, AVM'lerin talepleri var, işte bir yerinde yüksek konut dokusu oluşmuş, müdahaleler var. Ve aynı zamanda ODTÜ, Eskişehir yolu ve Konya yoluyla bir sıkışmışlık da var. Başka bin türlü sorunu var ve hep parça parça dokunulmuş" (Ç4)

Bu parçacıl dokunuşlarla dönüşüm teması ise dokunanın kim olduğu sorusunu akla getirmektedir. Bu noktada ABB sürecin en önemli aktörü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, yerel yönetim eliyle (merkezi yönetimle aynı görüşteki yerel yönetim eliyle) planlamanın bir araç olarak kullanılması suretiyle, enjekte edilmiş bir dönüşüm gerçekleştirilmesi de yine vurgulanan önemli temalardandır. Tüm bu özellikleri bir arada değerlendiren Ç4 ise Çukurambar'da çoklu bir dönüşüm

gerçekleştirdiğinin altını çizmiştir. Ç4 dönemin belediye başkanının süreçte oynadığı hayati rolü ise şu sözlerle anlatmıştır.

“Özellikle 1994-2017 tarihleri arasında Belediye Başkanı olan kişinin döneminde burası, onun da tabiriyle, bir çeşit Manhattan tarzı bir yapılaşmaya maruz kaldı. Bunu teşvik etti. Yani ada bazında uygulamalarla ekstra imar hakları verildi. Parsel bazında dediğimiz noktasal mantıkla yapılan plan değişiklikleriyle emsaller (KAKS) arttırılırken, bir de gizli plan notlarıyla gizli emsaller tariflendi. Kot altını emsal harici tutan, işte ada bazında uygulanırsa % bilmem kaç ekstra inşaat hakkı veren falan, yani aslında kâğıt üzerinde işte 2 emsal gösterilmiş bir inşaat hakkı, bu ekstra haklarla ekstra tariflenen haklarla, 3 buçuk 4 emsallere çıktı. O yüzden bugünkü kuleler çıktı. Kulelerin bir nedeni de bu emsali sığdırabilmeleri için, Hmax, yani bina yüksekliği serbest, gibi notlar eklendi bu planlara. Dolayısıyla da o emsalin el verdiği ölçüde yukarıya çıkan devasa bloklar oluştu. (Ç4)

Çukurambar’ın nasıl bir dönüşüm geçirdiğine ilişkin öne çıkan bu temalar aslında bir yandan dönüşüm sürecinde öne çıkan aktörlere ilişkin ipuçlarını verirken, öte yandan ve daha da önemlisi bu dönüşümün temel motivasyonunun ne olduğunu da gözler önüne sermektedir. Çukurambar’ın hem dönüşüm sürecinde hem de nasıl bir dönüşüm geçirdiğiyle ilgili temalar göstermektedir ki, ilk bakışta, Çukurambar’daki dönüşüm yerel odaklı ve yerel yönetim eliyle planların yapılması şeklinde, bir diğer ifadeyle yerel yönetimin başını çektiği bir dönüşüm hikayesi gibi görülse de dönüşümü tetikleyenin yerele duyarlı belediye değil, belediye yönetimini elinde bulunduran siyasi anlayış ve onunla bağlantılı sermaye grupları olduğu görülmektedir. Ancak yine de süreçte yer alan aktörler ve onların arasındaki ilişkiler ağına ilişkin daha derinlemesine bir bakış bize daha yüksek çözünürlüklü bir kavrayış sağlayacaktır.

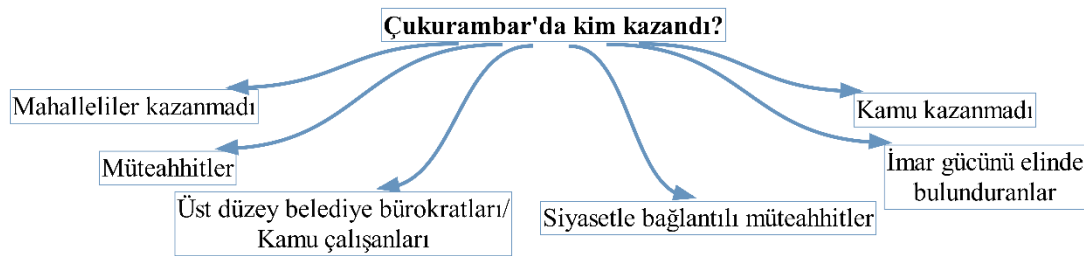
4.6.3. Dönüşüm Sürecindeki Aktörler ve Aktörler Arası İlişkiler

Çukurambar’daki kentsel dönüşüm sürecine ilişkin yapılan görüşmelerde özellikle dönüşümün başladığı ilk dönemde ön plana çıkan aktörler ABB, müteahhitler ve hak sahipleridir. Çankaya Belediyesi de sınırlı da olsa planlamadaki rolü ve açtığı davalarla sürecin seyrini etkilemeye çalışmış ve dolayısıyla süreçte bir etki bırakmıştır. Öte yandan Şehir Plancıları Odası da kentlerin kamu yararına planlanıp dönüştürülmesi konusundaki sorumluluğu nedeniyle açtığı davalarla süreci etkilemeye çalışmıştır.

ABB planlama ve bölgenin yoğunluğunu arttırması dolayısıyla süreçte önemli bir etkisi olsa da bölgede yerel yönetimin “görünürlüğünü” gerektirecek bir dönüşüm süreci yaşanmadığı için anlaşmalar daha çok hak sahipleri ve müteahhitler arasındaki ikili anlaşmalarla ilerlemiş, belediye bu aşamada sahada görünen bir aktör olmamıştır.

Bölgedeki dönüşümün piyasa eliyle gerçekleştiği ve kârlı, kolay ve hızlı olarak görüldüğü yapılan görüşmelerde vurgulanan ana temalardan biriydi. Dolayısıyla belediyenin zor ya da rıza mekanizmalarını devreye sokmasını gerektirecek bir ortam yoktu. İmar planıyla bölgenin yoğunluğunu arttırıp geri çekilmişti. Ancak ilerleyen yıllarda, daha önce mahkeme kararıyla iptal edilen kentsel dönüşüm alanı ilan etme ve belli parsellerde yoğunluğu arttırma gibi dokunuşlarla süreci biçimlendirmiştir. Dolayısıyla Çukurambar’ın geçirdiği dönüşüm başından sonuna bir bütün olarak değerlendirildiğinde aslında ABB’nin pek de geri planda kalmadığı, sürekli plan değişikliği veya noktasal emsal artışlarıyla parçacıl dokunuşlarla da olsa Çukurambar’ın dönüşümünde oldukça aktif rol oynadığını göstermektedir.

Sahada yapılan görüşmelerde ve yapılan doküman incelemelerinde dönüşümün hangi aktörler eliyle gerçekleştirildiği kadar, hangi aktörlerin lehine bir dönüşüm olduğu da sorgulanmıştır. Bu noktada ise süreç aktörleri değerlendirmesini birlikte düşünmemiz gereken, dönüşümden kimin kârlı çıktığı sorusu görüşmeleri yönlendirmiştir.

Şekil 4.6. Çukurambar’da Kimin Kazançlı Çıktığına İlişkin Öne Çıkan Temalar

Zira bir kentsel dönüşüm sürecinde kimlerin kârlı çıktığı, kimlerin kayıpla çıktığı dönüşümün içeriğine ve niyetine dair önemli ipuçları verir. Çukurambar’da hem dönüşüm sürecini yerinde tecrübe etmiş Çukurambarlılar, hem söz konusu dönüşümün başladığı dönemde bölgede emlak sektöründe çalışan katılımcılar, hem de belediye bürokratları ve şehir plancılarıyla yapılan görüşmelerde dönüşümün sonucunda kimin kârlı çıktığı konusu görüşmelerin en önemli başlıklarından biri olmuştur. Öne çıkan temalardan ilki kamu yararına bir pay alınmadığı şeklinde

olmuştur. “Buradan kamu yararına bir pay da almadı. Çukurambar mesela bütün karını piyasaya bıraktı. Madem böyle kentte bir alanı geliştiriyorsunuz, o zaman ya oradan daha yüksek vergi alırsınız, ya müteahhitlere dersiniz ki, iki konut da belediyeye yapacaksın. Ya da şuraya bu büyük apartmanı dikeceksin, bir tane de şuraya sosyal konut dikeceksin. Çünkü o onu fazla fazla çıkarırdı o parayı. O kemiksiz özel sektöre bıraktı. Vatandaş da kendi payına razı olup gitti. Kapatmış oldular o arazileri.” (Ç2)

Peki dönüşüm sürecinde bölgede olan Çukurambarlılar dönüşümden kazançlı çıktıklarını düşünüyorlar mı? Katılımcılardan 57 yıldır Çukurambar’da yaşayan Ç5 “Taşındılar, hepsi bir yerlere gitti. Ekseri Keçiören, Demet, Sincan. Buradaki dairelerini sattılar. Benim küçük birader de gitti, Demet’te de 3 tane daire aldı. Biz satmadık. Burada oturduk.” sözleriyle Çukurambarlıların çok büyük bir çoğunluğunun dönüşüm sonrası mahallede kalmadığından, Ankara’nın başka ilçelerine gittiklerinden bahsetmiştir. Gecekonudaki yaşantısını özlediğini belirten Ç5 eski ve yeni Çukurambar’daki deneyimini ise “Çok güzeldi, oturuyordun bahçende sakın, kahve, yemek, her şey. Şimdi cezaevlerinde yaşıyoruz. Yok, takırtı yaptınız, yok bilmem ne, ses geliyor. Mahkûm yani, bina demek mahkum demek. (Ç5) sözleriyle ifade etmektedir. Çukurambar’dan bazı siyasi figürlerin ve müteahhitlerin ne kadar kârlı çıktıkları düşünüldüğünde, pastanın büyüklüğünün farkında olmadan, kendilerine verilen 1 daire hakkını alıp çoğu bölgeden gitmeyi tercih eden, dolayısıyla mahallesini de kaybeden Çukurambarlıların kazançlı olduklarından bahsetmek çok mümkün görünmemektedir. Katılımcılardan Ç4’ün şu sözleri de bu durumu özetlemektedir.

“Henüz özellikle belediye müdahalesiyle yapılan dönüşüm olmadan önce,¹⁷ müteahhitle anlaşılan o sınırlı kesim, o süreçte müteahhitle ilk pazarlık yapanlar 3-5 daire elde ettiler. Bu çok sınırlı. Sonra iş çevreleri burada bu bölgede arsaları eline geçirdikten sonra işte belediyeyle, o rüşvet ilişkileriyle birlikte o rantı yükselterek büyük karlar elde ettiler.”

Çukurambar dönüşüm sürecinde mahallelilerin mahallesini kaybetmesi dolayısıyla kaybedenler arasında değerlendirilmesine ek olarak, yapılan görüşmelerde ortaya çıkan ranttan kamu yararına da bir pay alınmadığı sıklıkla vurgulanmıştır. Kamu yararına bir pay alınmamış olmasına rağmen, birçok katılımcı imar gücünü elinde bulunduranlar olarak nitelenen birtakım kamu çalışanları ve üst düzey bürokratların

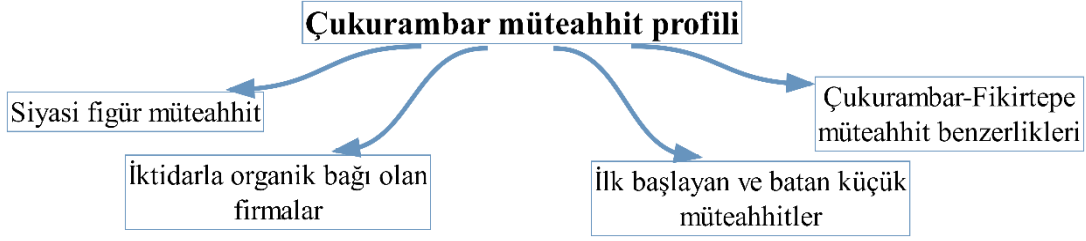
¹⁷ 2000’li yıllar

bu süreçte kazançlı çıktıklarını vurgulamışlardır. Ç12 bunu “Oradan kamuya çıkan bir pay yok. Kamuda çalışanlara bir pay çıktığı anlaşıyor.” (Ç12) sözleriyle ifade ederken Ç11 ise “Tabii tam böyle hani birilerini suçlayarak da şey yapamazsın yani. Ama burada kamuyu kullanan kamu çalışanları ve orayı yapan müteahhit ve arsa sahibi yani... Arsa sahibi belki bir aldı. Atıyorum. Hani bir... Müteahhit oradan 3 aldı. İşte kamu çalışanı da belki 1 de o aldı, falan falan...” ifadelerini kullanmıştır. Yukarıdaki alıntılarda görüleceği üzere payın büyüğü müteahhitlerin olmuştur. Ancak burada da hangi müteahhitler sorusuna verilen cevaplar önemlidir. Özellikle siyasilere bağlantısı olan müteahhitlerin süreçten oldukça kârlı çıktığı yapılan birçok görüşmeden vurgulanan bir tema olmuştur.

Katılımcılardan Ç4’ün sözleri bu durumu çok iyi bir şekilde özetlemektedir. “Sonra iş çevreleri burada bu bölgede arsaları eline geçirdikten sonra işte belediyeye, o rüşvet ilişkileriyle birlikte o rantı yükselterek büyük karlar elde ettiler. Orada herhangi bir Çukurambar yaşayanının kârından bahsetmek imkânsız. Kalan kamu arazileri de TOKİ eliyle dönüştürüldü. Yani kabaca böyle.” (Ç4)

Ç11 de “Yani Çukurambarlı zaten kazanamadı. De ki siyasi birisi kazandı mı? O da kazanamadı bana göre. O söylediğiniz şey de belki... Tekil yani birisi kendi arsası vardır ya da bir tanıdığı vardır. Ona işte şu kadar emsal vermiştir, ondan diğerleri de onun yüzünden diğerleri de faydalanmış olabilir. Benim gördüğüm orada herhangi bir şahsın şeyi yok. Ancak bireysel plan değişikliklerinde çok kazanıldı. Bunun örnekleri var.” sözleriyle önce siyasi figürlerin kazanamadığını, bireysel kazançtan bahsedilemeyeceğini ifade etmiş, ancak bireysel plan değişikliklerinde büyük kazançlar elde edildiğinin altını çizmiştir. Burada kastettiği şüphesiz öncelikle belli ilişkiler üzerinden kollanan müteahhit firmaların kazancıdır.

Bölgede hangi ölçekte iş yapan müteahhitlerin olduğu sorusu üzerinden bu müteahhitlerin siyasi bağlantıları olup olmadığı da görüşmelerde sorgulanmıştır. Zira bölgedeki müteahhit firmaların profili dönüşüm sürecinin nasıl yürütüldüğüne dair önemli ipuçları sunmaktadır. Yapılan görüşmelerde bölgedeki müteahhit profili sorulduğunda ABB’nin bu müteahhitlerle olan organik bağları süreçte belediyenin o kadar da pasif bir rol oynamadığını gözler önüne sermektedir.

Şekil 4.7. Çukurambar'daki Müteahhit Profiline İlişkin Öne Çıkan Temalar

Yukarıdaki şekilde Çukurambar'ın dönüşüm sürecinde bölgede iş yapan müteahhitlerin kimler olduğuna ilişkin öne çıkan temalar verilmiştir. Bölgenin planının onaylanmasının ardından müteahhitlik işine soyunan ilk küçük firmalar hem bölge altyapısının uygun olmaması dolayısıyla hem de daha sonra geliştirilecek olan kredilendirme gibi seçeneklerin o dönemde mevcut olmaması dolayısıyla batarak inşaatları devretmişlerdir. Şartların olgunlaşmasıyla birlikte bölgeye yönelen ve birçoğunun iktidarla bağlantısı olduğu iddia edilen firmalar hızla inşaat faaliyetine girişmişlerdir. Katılımcılardan Ç6 bölgede iş yapan müteahhitlerin siyasetle bağlantısını aşağıdaki sözleriyle ifade etmiştir.

“Yani farklı bir dünya görüşü, yaşam tarzı geliyor diye onu biraz saklama belki ya da izole etme kaygısıydı. Ama esas kaygının arkasında ticaret olduğunu görüyoruz ki orası da zaten şu anda yani inanılmaz bir şeye dönüştü. Rant alanına dönüştü. Zaten yani oralarda kimlerin iş yaptığına, kimlerin, hangi firmaların yer seçtiğine ve inşaatları yaptığına bakarsanız zaten 6-7 firmayı geçmez zaten hep aynı konuşulan firmalardır. Bunların aynı zamanda iktidarla organik bağları da var. Yani milletvekilleri var içlerinde ya da bir akrabalıkları veya ortaklıkları vesaire.” (Ç6)

Bölgede söz konusu dönemde iş yapan müteahhit firmalar içerisinde bir siyasetçinin ne kadar önemli bir yer tuttuğundan daha önce bahsedilmişti. Bu siyasetçinin bölgedeki inşaat faaliyetini bu kadar özel kılanın ne olduğunu ise katılımcılardan Ç4 çok iyi bir şekilde özetlemiştir.

“Onu niye ayırıştırıyoruz? Merkezi idarenin bakanından bahsediyoruz. Yani merkezi güç sizde. Aynı partiden yerel yönetim sizde. Dolayısıyla, kolaylıkla bütün güç sizdeyken, oraya dahil olmanız, herhangi bir müteahhide göre çok daha kolay. Yani bütün sorunlarınız, işte.... Yerelde plan değişikliği ise yerel yönetimle, merkezi bir karar veya destek güç gerekliyse, merkezi güçle, sermaye zaten sizin çevrenizde

odaklanmış. Dolayısıyla bütün güçler elinizde iken kolaylıkla orada işlerini çözdüler. Yani parsel birleştirmeden tutun, planları değiştirmeye kadar her şeyi yapabildiler.”

Çukurambar’ın dönüşümünde bir siyasi grubun ve onunla yakın ilişki içerisinde olan sermaye kesimleri arasındaki iş birliği, yapılan görüşmelerde hemen hemen tüm katılımcıların üzerinde durduğu ortak tema olmuştur. Yukarıda bahsi geçen siyasi figürün bölgedeki inşaat faaliyetine ek olarak Büyükşehir’in belli parsellerde emsali arttırarak belli firmaların önünü açması ve bölgenin 1994’ten 2019’a kadar (ilçe belediyesi ve meslek odalarıyla sürekli bir mücadele vererek) aynı siyasi anlayış tarafından dönüştürülmeye çalışılması Çukurambar’ın “iktidarın kendine yer seçtiği mahalle” olarak adlandırılmasına sebep olmuştur. Katılımcı Ç8 bu durumu “Onun (AK Parti’nin) bir mahalle olarak temsil edildiği bir şey varsa, orası Çukurambar’dır. İş yeri olarak temsil edildiği yer varsa yine Eskişehir yolu üzerindeki Çukurambar’ın o kesişimindeki yerler, Next Level’in, YDA’nın olduğu yerler” sözleriyle ifade etmiştir.

Dönüşümün başındaki etkin siyasi figürler ve onlarla bağlantılı müteahhitlik faaliyetlerinin yanı sıra, devam eden dönemde devletin kurumlarının bölgeyi kendine yer edinmeleri için yönlendirildikleri Ç6 tarafından şu sözlerle anlatılmıştır.

“Özellikle oralardan yaptıkları binalarla belli kuruluşları oralara gönderip satın alma ya da kiralama yaptırıyorlar yani. Benim hatırladığım birçok orada, yani devlette iş yapan ya da devletin şeyi olan bankalar, mesela işte Enerjisa gibi... Birçok... Aklıma şimdi... Yani hatırlamaya çalışayım. 7-8 tane büyük şey var orada. Yani banka gibi firmalar var. Belli kamu kurumları var.”

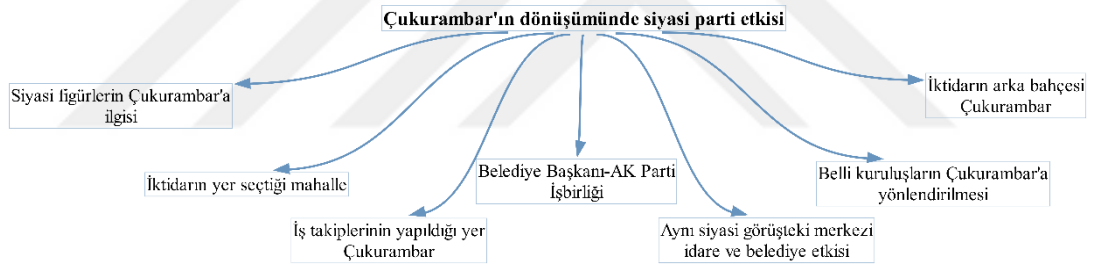
Bu ifadeler bölgede iş yapan firmaların inşaatlar bittikten sonra da siyaseten desteklendiklerini, rantın sürekliliğinin bu şekilde sağlanmaya çalışıldığını göstermektedir. Öte yandan, yapılan görüşmelerde öne çıkan bir başka konu ise, bir bakıma iktidarla organik bağı olan müteahhitler kategorisinde de değerlendirilebilecek olan, belli enformel cemaat yapılarıyla bağlantısı olan müteahhitlerdir. Bu müteahhitler 2016 sonrasında yurtdışına kaçmışlar; bölgedeki yapılarına ise el konmuştur. Ç6’nın sözleri buna örnek olarak gösterilebilir.

“Sonra oraya bir firmayı satın alarak hissedar yaptılar. Sonra onlar büyük balık küçük balığı yuttu. Yani izaleyi şuyu yaparak topladılar ya da anlaşıyor yani firmaları da oraya soktular. Yani bu süreç içerisinde orada çokça rant üzerine şey kurulmuş firmalar oralarda şey yaptılar. Bir alan dönüşümü yaptılar. Evet ve hatta bunun

içerisinde mesela orada bizim bildiğimiz 5-6 tane bina var ki bu işte 15 Temmuz'dan sonra şeyleri el konulan falan şeyler var.” (Ç6)

Saha araştırması kapsamında müteahhitlerle ilgili öne çıkan son başlık ise Çukurambar ve Fikirtepe’de iş yapan müteahhit firmaların benzer gruplar olmasıdır. Yapılan saha gezilerinde aynı isimli projelerin olduğu saptanmıştır. Bu müteahhit firmalar kurumsallıklarıyla öne çıkan ve siyasi iktidarla iyi ilişkiler içinde olan firmalardır. Ve bu benzerlik kentsel rantın belli yerel ya da merkezi yönetim eliyle olsun, Ankara ya da İstanbul’da olsun, belli gruplar arasında bölüştürüldüğünü gözler önüne sermektedir.

Son olarak hem dönüşüm süreci hem dönüşüm yolu hem de aktörler arası ilişkiler başlığında halihazırda sıklıkla bahsedilen bir aktöre özellikle değinmek gerekir. Yapılan görüşmelerde doğrudan bir siyasi parti etkisi sorusu yönlendirilmemiş olsa da Çukurambar’la ilgili yapılan görüşmelerde 8 katılımcının vurguladığı bir konu olması dolayısıyla ayrı bir başlık açılması ihtiyacı doğmuştur.

Şekil 4.8. Çukurambar’ın Dönüşümünde Siyasi Parti Etkisi

Şekilde farklı kodlarla kodlanan her bir katılımcı ifadesi aslında sürecin güçlü bir siyasi partinin ellerinde ne denli biçimlendirildiğini göstermektedir. Yukarıdaki şekilde verilen temalar, Çukurambar’daki dönüşümün, genel hatları itibariyle, iktidardaki siyasi partinin kendine yer seçtiği mahalledeki rantı, büyükşehir belediyesi eliyle kendisine organik olarak bağlı olan sermaye grupları arasında bölüştürmesinin, -hatta enformel cemaat bağlantılı firmaların inşaatlarına el konulmasında da görüleceği üzere- ve çıkar uyumsuzluğu olduğu takdirde bölüşüm ilişkisinden dışlamasının bir özeti olduğu yönünde yorumlanabileceğini gösterir niteliktedir.

4.7. Fikirtepe

İstanbul Anadolu yakasında, Kadıköy ilçesinin merkezinde yer alan Fikirtepe, Boğaziçi köprüsü ve D-100 karayollarının kesişiminde konumlanmakta olup TEM

bağlantı yollarına da oldukça yakındır (Haksever ve Çıtak, 2019: 117). İstanbul'un en zengin ilçelerinden birinin en yoksul mahallelerinden biri olan ve Anadolu yakasının ilk gecekondulu yerleşimlerinden biri olan (Türk vd., 202:4) Fikirtepe, Kadıköy ilçe merkezine yakınlığı dolayısıyla sahip olduğu ve gecekondulu alanlarının yenilenmesi halinde oluşacak rant potansiyelinden dolayı inşaat şirketlerinin hedefinde olmuştur (Güney, 2022: 11).

Ticaret ve hizmet sektörünün yoğunlaştığı Kadıköy ilçe merkezine bağlantı sağlayan D-100 karayolu aynı zamanda, Fikirtepe'nin Avrupa yakasındaki iş alanlarına bağlandığı bir köprü görevi görmekte ve bölgenin ulaşılabilirliğini arttırmaktadır. Aynı zamanda, metro ve metrobüs bağlantısı ile otobüs ve minibüs gibi vasıtalarla ulaşımın da kolay olması dolayısıyla Fikirtepe hem Anadolu yakası hem de Avrupa yakasına erişim açısından kilit bir önemdedir (Köseoğlu ve Sönmez, 2022b: 252).

Bağdat Demiryolu inşaatında görevli mühendis J. Milioplulos tarafından bulunan ve sonraki araştırmalarla Neolitik döneme ait olduğu saptanan yerleşim yeri olarak da Fikirtepe, Anadolu'da kazısı yapılan en eski yerler arasındadır¹⁸ (Karul, 2016: 20). Dolayısıyla Fikirtepe'nin İstanbul Anadolu Yakasının ilk yerleşim yeri olduğu söylenebilir (1/5000 ölçekli NİP Açıklama Raporu, 2005: 21). Yerleşim tarihi Neolitik döneme dayansa da Fikirtepe bölgesinde Bizans ve Osmanlı dönemlerinde herhangi bir yerleşim olmamış, 1950'lere kadar Fikirtepe'deki tek yerleşim, Sultan V. Murad'a ait olan av köşkü olmuştur (Parmaksızoğlu, 2016: 22). Fikirtepe'deki ilk yerleşimler 1950'lerde, hatta bir kaynağa göre (Kaplan Çinçin, 2018: 4) 1957'de, doğu tarafında başlamıştır (Markoç, 2019: 2863-2864).

1950'li yıllarda köyden kente göç edenlerin tercih ettiği bölgelerden biri Fikirtepe olmuştur. Bölgedeki çayırılar ve tarım alanları hızlı ve plansız bir şekilde gecekondulaşmıştır. Göç edenlerin yerleşmek için Fikirtepe ve çevresini tercih etme nedenleri; 1954 yılında yapımına başlanıp 1957-58'de tamamlanan D-100 (E-5 Haydarpaşa/Pendik Çift Taraflı yolu) karayolu ile birlikte sanayi tesislerinin bölgeyi yer seçmesidir. Bölgedeki büyük arazi sahipleri göçler başlayınca arazilerini parsellere

¹⁸ Fikirtepe höyüğü olarak bilenen arkeolojik sit alanı İstanbul V. Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 31.10.2010 gün 2991 sayılı kararı ile 3. derece sit alanı ilan edilmiştir (Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 1/5000 ölçekli NİP açıklama Raporu, 2005: 20).

ayırarak sanayi bölgesinde çalışmaya gelenlere satmaya başlamış; böylelikle Kadıköy'deki ilk gecekondu mahallesi oluşmuştur (1/5000 ölçekli NİP Raporu, 2005:74).

1965'te mahalle olan Fikirtepe 1975'te iyice büyümüş olmasından dolayı Fikirtepe, Dumlupınar ve Eğitim olmak üzere üç ayrı mahalleye bölünmüştür. Bu mahalleler arasında Eğitim Mahallesi diğerlerine nazaran daha planlı bir gelişim göstermiştir. Dumlupınar ve Fikirtepe mahalleleri ise düzensiz yapılaşmanın devam ettiği, çok katlı gecekonduardan oluşan plansız büyümesini sürdürmüştür (Markoç, 2019: 2864).

1975 yılı sonrasında gelişen sanayi ve nüfus artışına bağlı olarak Fikirtepe bölgesinde de yapılar yoğunlaşmış, kat yükseklikleri artmıştır. Oto yan sanayi ve marangoz atölyelerinin bölgeyi yer seçmesi bölgedeki işçi yerleşimini arttırmıştır (1/5000 ölçekli NİP Açıklama Raporu, 2005: 74). Bunda kuşkusuz, 1973 yılında açılan Boğaziçi Köprüsü'nün de etkisi olmuştur (Markoç, 2019: 2864).

Öte yandan 1965 yılında çıkarılan Kat Mülkiyeti Kanunu'nun etkisiyle bölgedeki yapıların kat yükseklikleri artmaya başlamıştır. 1980'lerde İstanbul Çevre yolunun tamamlanmasıyla mahallenin yapılaşması da büyük ölçüde tamamlanmıştır. 1984 yılında bölge 2981 Sayılı Kanun ile imar affı kapsamına alınmış; bölgedeki gecekonduar yasal hale gelmiştir (1/5000 ölçekli NİP Açıklama Raporu, 2005: 23). Gecekonduara verilen imar aflarıyla plansız bir şekilde çok katlı apartmanlara dönüşen ve dikey olarak da büyüyen Fikirtepe'de yığma duvarlı kulübeler yıkılarak onların yerine birkaç katlı betonarme yapılar inşa edilmeye başlanmıştır (Kaplan Çinçin, 2018: 1, Parmaksızoğlu, 2016: 22).

Oldukça geniş bir alanı kaplayan bölge 1991 yılında 2 adet, 1992 ve 1995 yıllarında 1'er adet ıslah imar planına konu olmuştur. 1991 yılında yapılan Islah İmar Planı ile bireysel tapular dağıtımı 1992'de tamamlanmıştır (1/5000 ölçekli NİP Açıklama Raporu, 2005: 23).

1990'larda ıslah planlarına konu olan Fikirtepe için, 2000'li yıllar ise dönüşüme yönelik değişen paradigmanın da etkisiyle esaslı değişikliklerin başladığı yıllar olmuştur. Fikirtepe ve çevresi için daha önce yapılmış olan, planlama alanının tamamını içeren 16.04.1998 tarihinde onaylanan 1/5000 ölçekli Kadıköy II. Etap NİP, mahkeme kararıyla 29.03.2002 tarihinde iptal edilmiştir (İBB Şehir Planlama

Müdürlüğü). 09.03.2005 tarihinde onaylanan ‘1/5000 ölçekli Kadıköy Merkez ile E-5 (D-100) Otoyolu Ara Bölgesi NİP’te ise Fikirtepe, Dumlupınar, Merdivenköy ve Eğitim Mahallelerinin bir bölümü “Özel Proje Alanı” lejantına alınmıştır. 22.03.2007 tarihinde onaylanan ‘Kadıköy Merkez İle E-5 (D-100) Otoyolu Ara Bölgesi Nazım İmar Planı’ değişikliği ile de “Özel Proje Alanı” lejantına “Kentsel Dönüşüm Alanı” ifadesi eklenmiştir (İBB Şehir Planlama Müdürlüğü).

Planlarda düşülen notlara rağmen Fikirtepe’de kentsel dönüşümün detaylarına ilişkin bir kamuoyu tartışması yürütülmediği için konuyla ilgili sağlıklı bilgi edinmek mümkün olmamış, (Ayık ve Avcı, 2013: 404) mahallede bir fısıltı gazetesi dolaşmaya başlamıştır.

Mevcut yapının ihtiyaçlara cevap vermekte yetersiz kaldığı ve yapılaşma sorunlarının had safhada yaşandığı bölgede, problemlere çözüm üretmek ve mekânsal gelişme için yöntem geliştirmek üzere 09.03.2005 tarihli 1/5000 ölçekli Kadıköy Merkez İle E-5 (D-100) Otoyolu Ara Bölgesi NİP’in onaylanmasının üzerinden 1 yılı aşkın bir sürenin geçmiş olmasından dolayı 1/5000 ölçekli NİP’te “Özel Proje Alanı”olarak planlanan Fikirtepe Mahallesi ve Çevresinde 26.03.2008 gün ve 172765 sayılı Başkanlık Oluru ile 1/1000 ölçekli UİP çalışmasına başlanmıştır. Tamamlanan 1/1000 ölçekli Fikirtepe ve Çevresi UİP çalışması değerlendirilmek ve karar alınmak üzere Büyükşehir Belediye Meclisi’ne takdim edilmiştir. Büyükşehir Belediye Meclisi’nin tadilen kabul ettiği plan Büyükşehir Belediye Başkanı’nca 22.02.2011 tarihinde onaylanmış, 08.03.2011-08.04.2011 tarihleri arasında askıya çıkartılmıştır (İBB Şehir Planlama Müdürlüğü Arşivi). Ancak bu planın onaylanmasının ardından itiraz süreçleriyle birlikte defalarca kez plan ve plan notu değişikliği gerçekleştirilmiştir.¹⁹

¹⁹ Plana ilişkin askıda yapılan itirazların kısmen kabul kısmen reddine ilişkin olarak İBB tarafından meclis kararı alınmış, bu kapsamda 17.01.2012 tarihinde tadilen bir plan onaylanmıştır. Bu plan da 20.03.2012- 20.04.2012 tarihleri arasında askıya çıkmıştır.

17.01.2012 tarihli 1/1000 ölçekli Fikirtepe ve Çevresi UİP’in uygulanması aşamasında çıkabilecek aksaklıkları ve tereddütleri gidermek adına plan notlarının bazı maddelerinde önerilen değişiklikler İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı tarafından 10.09.2012 tarihinde onaylanmış ve 28.09.2012-30.10.2012 tarihleri arasında askıya çıkartılmıştır.

Yine uygulamadaki aksaklıkları ve tereddütleri gidermek adına plan notlarının bazı maddelerinde İstanbul Büyükşehir Belediye Meclisinin yapmış olduğu değişikliklere ilişkin karar 28.11.2012 tarihinde İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı tarafından onaylanmış 11.01.2013-11.02.2013 tarihleri arasında askıya çıkartılmıştır.

22.02.2011 tarihinde onaylanan 1/1000 ölçekli Fikirtepe ve Çevresi UİP; öngördüğü parsel büyüklüğüne göre aşamalı emsal ve ilave KAKS uygulaması²⁰ ile küçük parsellerin birleştirilmesini teşvik etmiş; yapı yüksekliğini serbest bırakmıştır (Köseoğlu ve Sönmez, 2022a: 1971).

Fikirtepe’de yapılan söz konusu plan ile parçalı mülkiyet dokusunu (dönüşüm öncesi ortalama parsel büyüklüğü 186 metrekare) kademeli bir imar düzeni ile birleştirerek alanın kendiliğinden dönüşüm geçirmesi hedeflenmiştir. Münferit yapılaşmayı da mümkün kılan plana göre, parsel alanı büyüdükçe daha fazla imar hakkı verilmesinin mülk sahiplerini birleşme konusunda teşvik edeceği ve bir yapısal dönüşümün gerçekleşeceği düşünülmüştür.

22.02.2011 tarihinde onaylanan İstanbul, Kadıköy İlçesi, Fikirtepe ve Çevresi 1/1000 ölçekli UİP’in iptali istemi ile -TMMOB Mimarlar Odası, TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası ve TMMOB Şehir Plancıları Odası tarafından- açılan davayı inceleyen İstanbul 4. İdare Mahkemesinin 28.02.2013 tarihli kararı ile işlemin iptaline karar vermiştir.²¹ Ancak bu karar daha sonra Danıştay tarafından bozulmuştur.

²⁰ Örneğin Konut Alanları ve Ticaret+Konut Alanları için önerilen koşullar şöyledir: Büyüklüğü 200 m²’ye kadar olan parseller; KAKS: 1,00 (1,10), h: 2 kat, %10 ilave KAKS verilmesi. Büyüklüğü 201-600 m² arasında olan parseller; KAKS: 1,50 (1,65) h: 4 kat, %10 ilave KAKS verilmesi. Büyüklüğü 601-1200 m² arasında olan parseller; KAKS: 2,07 (2,48) h: serbest, %20 ilave KAKS verilmesi. Büyüklüğü 1201-2500 m² arasında olan parseller; KAKS: 2,07 (2,58) h: serbest, %25 ilave KAKS verilmesi. Büyüklüğü 2501-4000 m² arasında olan parseller; KAKS: 2,07 (2,79), h: serbest, %35 ilave KAKS verilmesi. Büyüklüğü 4001 m² ve daha büyük parseller; KAKS: 2,07 (3,10) h: serbest, %50 ilave KAKS verilmesi ve “uygulama yapılan alanın %10’u oranındaki park, yeşil alanın emsali parselinde kullanılmak üzere parselin uygun bir köşesinde kamuya terk edilecektir” notunun ilave edilmesi. Yapı adası (Araç/yaya/imar adası içi yollar ile sınırlandırılmış yapı adası) oluşturan parseller; KAKS: 2,07 (3,72), h: serbest, %80 ilave KAKS verilmesi ve “uygulama yapılan alanın %20’si oranındaki park, yeşil alan, kreş, ana okulu, dini tesis, Aile Sağlık Merkezi emsali parselinde kullanılmak üzere parselin uygun bir köşesinde kamuya terk edilecektir” notunun ilave edilmesi. Yapı adası (Araç/yaya yolları ile sınırlandırılmış yapı adası) oluşturan parseller; KAKS: 2,07 (4,14), h: serbest, %100 ilave KAKS verilmesi ve “uygulama yapılan alanın %20’si oranındaki park, yeşil alan, kreş, ana okulu, ilköğretim, dini tesis, Aile Sağlık Merkezi emsali parselinde kullanılmak üzere parselin uygun bir köşesinde kamuya terk edilecektir” notu ilave edilmiştir.

Üstelik planın ilk halinde olan aşamalı emsale ek olarak “iskân edilen 2 bodrum kat Emsal haricidir. Çatı arasında oluşturulan birimler Emsal haricidir. Emsal değerine ek olarak Emsal değerinin %40 kadar Özel Donatı Alanı (spor, sosyal-kültürel tesisler, anaokulu, kreş, yeşil alan, eğitim, sağlık, vb.) yer alabilecektir.” gibi ifadeler, yapılan itirazlar sonucu iptal edilmiştir. Bu ifadeler yerine “%100 ilave KAKS verilmesi ve uygulama yapılan alanın %20’si oranındaki park, yeşil alan, kreş, ana okulu, ilköğretim, dini tesis, Aile Sağlık Merkezi emsali parselinde kullanılmak üzere parselin uygun bir köşesinde kamuya terk edilecektir” notu ilave edilmiştir.

²¹ 1/1000 ölçekli uygulama imar planına açılan dava dilekçesinde kararın iptali şu gerekçelerle talep edilmiştir. “Mevzuata açıkça aykırı, bölgedeki sosyal donatı dengelerini bozucu, genel olarak kamu yararına aykırı, ayrıcalıklı imar hakları üreten ve bu yanı sıra da şehircilik ilkelerine ve planlama esaslarına aykırı düzenlemelerin yapılmış olduğu görülmektedir.”

22.02.2011 tarihinde onaylanan 1/1000 ölçekli Fikirtepe ve Çevresi UİP'in mahkeme kararıyla iptalinden sonra 6306 Sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun uyarınca 09.05.2013 tarih ve 2013/4749 Sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile Afet Riskli Alan ilan edilen alana ilişkin hazırlanan plan ise 02.08.2013 tarihinde ÇŞB tarafından onaylanmıştır.

02.08.2013 tarihli 1/5000 ve 1/1000 ölçekli nazım ve uygulama imar planları, TMMOB Mimarlar Odası (Büyükşehir Şubesi), TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası (İstanbul Şubesi) ve TMMOB Şehir Plancıları Odası (İstanbul Şubesi)nca "bölgenin sosyal donatı alanlarının zarar göreceği, şehircilik ilkeleri, koruma-kullanma ve planlama esasları ile kamu yararı yönünden hukuka aykırı olduğu"ndan bahisle, İstanbul 6. İdare Mahkemesi'nde açılan dava sonucunda, 16.07.2019 tarihli ve 2019/1764K sayılı karar neticesinde iptal edilmiştir.²²

Devam eden süreçte ise; söz konusu alana ilişkin ÇŞB tarafından 3 etap halinde hazırlanan; "Fikirtepe Riskli Alan ve Çevresi 1. Etap" Nazım ve Uygulama İmar Planları 25.02.2021 tarihinde, "Fikirtepe Riskli Alan ve Çevresi 2. Etap" ve "Fikirtepe Riskli Alan ve Çevresi 3. Etap" Nazım ve Uygulama İmar Planları ise 06.04.2021 tarihinde Bakanlıkça onaylanarak yürürlüğe girmiştir.²³

Fikirtepe ve çevresinde belirlenen rezerv yapı alanına ilişkin geçerli imar planı olan 25.02.2021 tarihli 1/5000 ve 1/1000 Ölçekli Kadıköy İlçesi Fikirtepe Riskli Alanı ve Çevresinin 1. Etaba İlişkin İmar Planları İstanbul Bölge İdare Mahkemesi tarafından 24.11.2022 ve 29.11.2022 tarihlerinde iptal edilmiştir.

İstanbul İli, Kadıköy İlçesi Fikirtepe Riskli Alanı ve Çevresinin 1. Etabına İlişkin 1/1000 Ölçekli UİP Değişikliği ve Plan Açıklama Raporu 07.04.2021 tarihinde Bakanlık tarafından onaylanmıştır. ÇŞB Altyapı ve Kentsel Dönüşüm Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün 07.04.2021 tarih ve 742501 sayılı Bakanlık oluru ile planlama

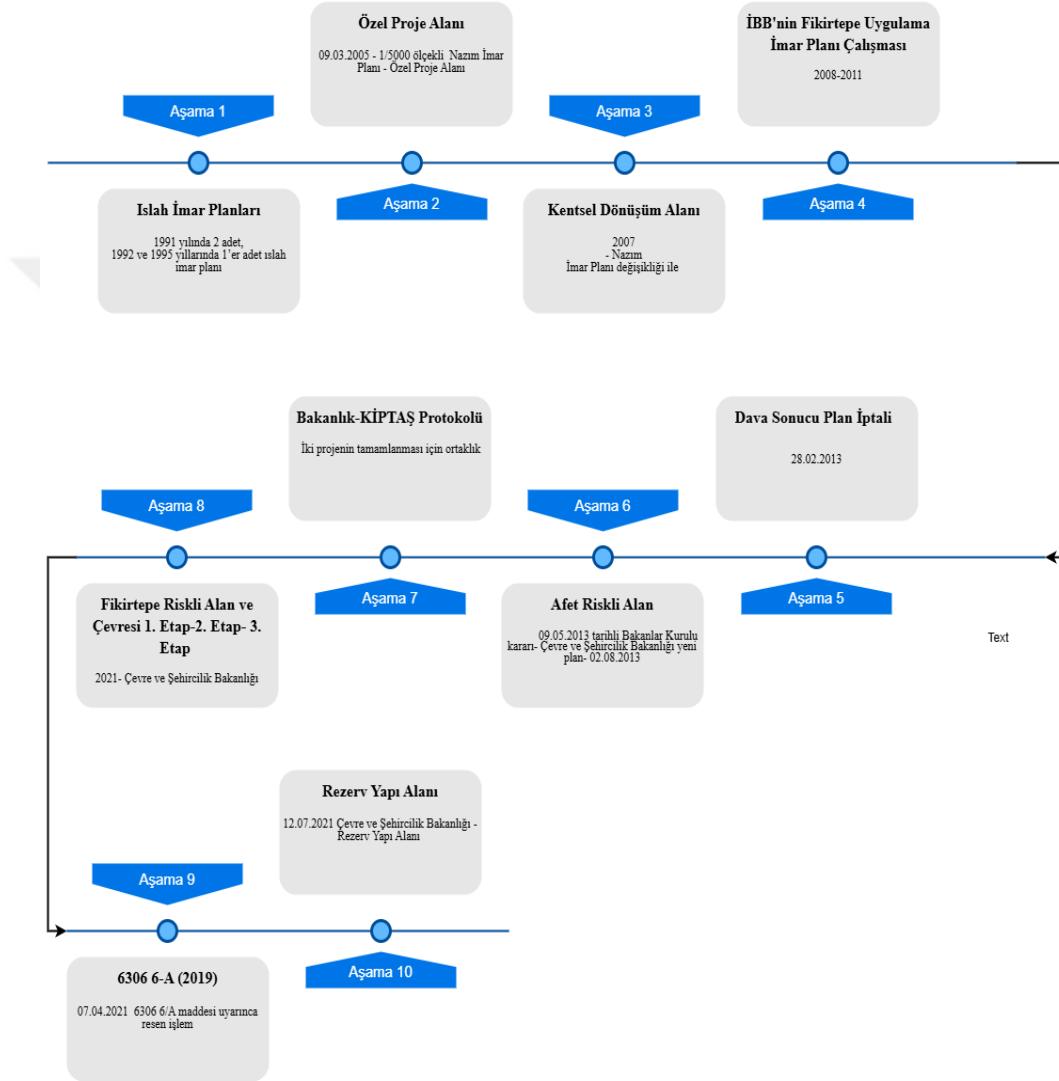
²² Mahkemenin ilgili kararı şu yöndedir.

"Fikirtepe ve Çevresi NİP ile 02/08/2013 onay tarihli 1/1000 ölçekli İstanbul İli, Kadıköy İlçesi, Fikirtepe ve Çevresi Uygulama İmar Planları her ne kadar Kentsel Dönüşüm çerçevesinde bölgeyi daha sağlıklı ve yaşanabilir bir hale getirmek amacıyla hazırlanmış olsalar da, şehircilik ilkeleri, planlama esasları ve teknikleri ile kamu yararı gözetilmesi açısından uygun olmadığı sonucuna varılmıştır."

²³ Ancak Mimarlar Odası ve Şehir Plancıları Odası tarafından Bakanlığın Fikirtepe'ye ilişkin 1., 2., ve 3. Etap planlarına dava açılmış; 1. Eapta davanın reddi kararı verilmişken 2. 3. Eapta planlar iptal edilmiştir.

alanı içerisinde 6306 Sayılı Afet Riski altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun'un 6/A maddesi uyarınca işlem yapılacağına ilişkin karar alınmıştır.

Söz konusu 83,58 (1. Etap) ha'lık alan 12.07.2021 tarihinde ise ÇŞB tarafından 6306 Sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkındaki Kanun'un 2. Maddesine istinaden 'Rezerv Yapı Alanı' ilan edilmiştir.²⁴

Şekil 4.9. Fikirtepe Planlama Süreci (Kaynak: Araştırmacı tarafından hazırlanmıştır)

4.7.1. Fikirtepe Nereden Nereye?

1950'lerde Anadolu'dan göç edenlerin aldıkları hisseli araziler üzerinde inşa ettikleri gecekondularla oluşmaya başlayan bir bölge olarak Fikirtepe, Özal

²⁴ Son olarak, İstanbul İli, Kadıköy İlçesi, Fikirtepe Rezerv Yapı Alanı ve Çevresine İlişkin 1/5000 ölçekli NİP ve 1/1000 ölçekli Uygulama İmar Planı 24.01.2023 tarihinde Bakanlık tarafından onaylanmıştır.

dönemindeki yeminli büro düzenlemesiyle birlikte 1992’de müstakil tapuya geçiş sürecini tamamlamıştır. 1959 yılında kurulan OTOSAN fabrikasının da etkisiyle Fikirtepe ve civarındaki gecekondulaşma hız kazanmış, bir yandan da oto elektrik, oto sanayi gibi küçük işyerlerinin açılmasıyla bir küçük sanayi aksı da bu bölgede oluşmuştur. Uzunca bir süre kırsal özellikler gösteren bir mahalle görünümünde olan Fikirtepe’de alanın ortasından geçen Mandıra Caddesi de ismini gecekondu mahallesinin oluştuğu yıllarda orada yer alan mandıradan almaktadır.

Şekil 4.10. Fikirtepe bölgesi uydu görüntüsü (1966) (Kaynak: Harita. İstanbul)

Apartmanlaşma dönemine kadar tek katlı ve bahçeli müstakil evlerden oluşan Fikirtepe’de Kurbağalı Dere’nin etrafındaki arazilerde ise sebze yetiştiriciliği yapılmıştır. İslah imar planları döneminde apartmanlaşmaya başlayan Fikirtepe’de zamanla bir yanda gecekonduların bir yanda da gecekondu parselleri üzerinde yükselen 4-5 katlı apartmanların olduğu düzensiz bir konut stoğu oluşmuştur. Birçok gecekondu bölgesinde olduğu gibi yetersiz bir altyapıya sahip olan mahalle aynı zamanda oldukça küçük parsellerde yapılaşmıştır. Bu parçalı mülkiyet yapısı dolayısıyla, gerek mahallenin tarihinin 60-70 yıllık olması, gerekse de apartmanlaşma süreci sonrası mahallenin hissedarları zaman içinde çoğalmıştır. Bu ise dönüşüm sürecindeki zorluklardan biri olarak ortaya çıkmıştır. Dönüşüm öncesinde, saha araştırması katılımcılar tarafından fiziksel açıdan yukarıdaki şekilde tarif edilen Fikirtepe, sosyal açıdan ise farklı etnik grupların bir arada yaşadığı, bir mahalle kültürünün olduğu ve ülkenin farklı yanlarından gelseler de Fikirtepelili olmayı üst kimlik olarak kabul eden insanların bir arada yaşadığı, ama aynı zamanda bazı “girilemeyen sokaklar”ında kriminal bazı olayların (bazı Roman grupların da odağında

olduğu belirtilen) olduğu ve yer yer güvensizlik hissini veren bir bölge olarak anlatılmıştır.

Parmaksızoğlu (2016: 23)'e göre de Fikirtepe, kentsel dönüşüm sürecinden önce yalnızca meskûn bir alan değil, tekstil, mobilya, yiyecek üretimi atölyelerinin yanısıra restoranlar, pastaneler, düğün salonlarının, kuyumcuların da yer aldığı, kendi ekonomisini kendi yaratan ve yaşayan nüfusun önemli bir kısmının geçimini mahalle sınırlarında temin ettiği bir yer olmuştur.

Dönüşüm kararı öncesindeki bölgenin yerleşimine bakıldığında, dönüşüm kararı öncesinde geçerli olan planlara uymayan ve yasa dışı inşa edilmiş yapı stoğunun bir hayli fazla olduğu alanda, binaların arazi üzerinde oldukça yayılmış durumda olduğu ve yoğun bir taban alanı kullanımı olduğu görülmektedir (Köseoğlu ve Sönmez, 2022b: 253-254).

Şekil 4.11. Fikirtepe Bölgesi uydu görüntüsü (1993) (Kaynak: Harita.İstanbul)

Peki dönüşüm yolunda atılan ilk adımın 2010 olduğu varsayılırsa üzerinden geçen 14 yıl aradan sonra bugün Fikirtepe nasıl bir yerdir? Öncelikle dönüşümün uzamasından kaynaklı birçok sorunun bölgedeki günlük hayatı olumsuz etkilediği bir yerdir. Beton kamyonları ve hafriyat kamyonlarının günlük hayatın bir parçası olduğu, altyapı çalışmalarının, mahallenin dönüşümün henüz başlamadığı kesimindeki insanların günlük elektrik, su ihtiyaçlarına yönelik arzı sürekli olarak sekteye uğrattığı, mezbele halindeki yapıların bölgeyi iyice güvensiz bir hale getirdiği, üstelik ilçe

belediyesi ile şu anda bölgenin tek yetkilisi olan Bakanlık arasındaki yetki karmaşasından dolayı örneğın asfalt çalışması ya da altyapı gibi sorunların bölgede yaşayanları mağdur ettiğı bir yerdir.

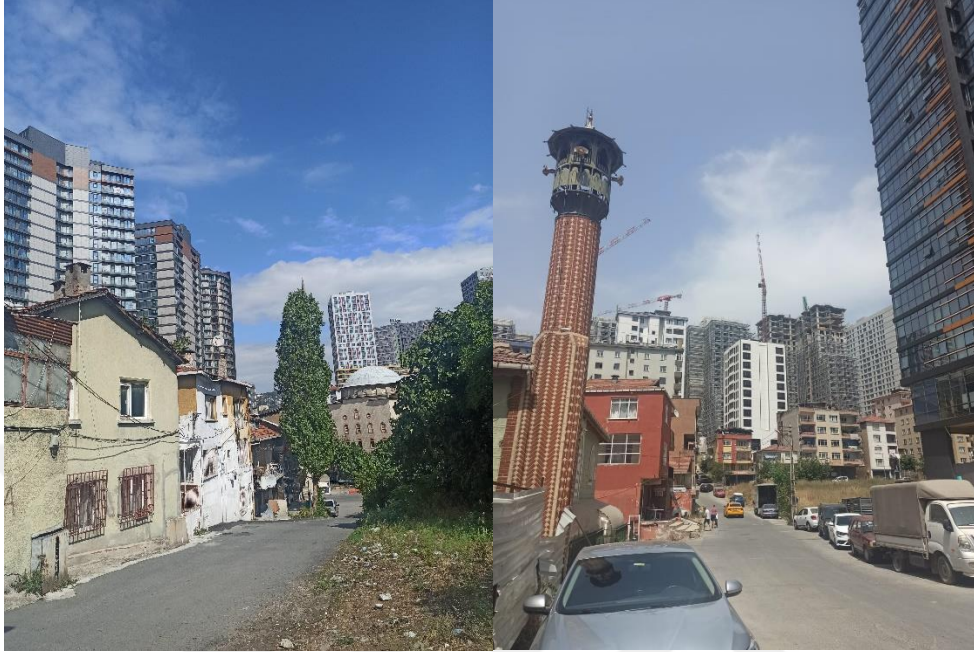
Anlaşmaların sağlandığı ve eski yapıların yıkılıp yenilerinin inşa edildiğı adalarda ise mimari bir konseptin olmadığı, çoğunlukla yetersiz otopark sorunu yaşanan, ancak buna rağmen yine de depreme dayanıklı inşa edilmeleri ve bölgenin konum avantajı dolayısıyla tercih sebebi olan rezidanslar yükselmiştir. Öte yandan, donatı alanlarında inşa edilen yapılardan dolayı yeşil alanların çok yetersiz kaldığı, ulaşabilirlik sorununun had safhada olduğu, mahallenin ulaşım sorununu çözmek adına pansuman tedbirlerle inşa edilen bir kavşağın olduğu da yine Fikirtepe'nin dönüşüm sürecindeki fiziksel durumuna ilişkin olarak dile getirilen temalardandır.

şekil 4.12. Fikirtepe 1. Etap inşaat alanından bir kare (Eylöl 2024) (Kaynak: Araştırmacının Kişisel Arşivi)

Fiziksel evre açısından bu tür sorunların yanı sıra, bir yanda yüksek katlı rezidans türü yapıların, bir yandan eski bahçeli gecekonduların, bir yandan da 4-5 katlı apartmanların bir arada varlık sürdüşdüğü bir yer olma özelliğı gösteren Fikirtepe'de sosyal açıdan da rezidans türü yapıların yeni sakinleri ile eski Fikirtepeliler arasındaki

sosyal ayrışma, Fikirtepe sakinleriyle yapılan görüşmelerde oldukça sık vurgulanan temalar arasındadır.

Şekil 4.13. Fikirtepe’den dönüşüm öncesi ve sonrası kentsel dokuyu gösteren kareler (Haziran 2024) (Kaynak: Araştırmacının Kişisel Arşivi)

Fikirtepeliler rezidanslardaki insan profilinin çok güvenilir olmadığını, kimsenin kimseyi tanımadığı bu yapılarda, özellikle de ilk zamanlarda yoğun olarak üretilen 1+0 dairelerin olduğu rezidanslarda -fuhuş ya da uyuşturucu gibi- farklı suçların işleniyor olduğu imalarında sıklıkla bulunmuşlardır. Yine sürecin uzamasının beraberinde getirdiği bir sosyal sorun olarak mülksüzleşme dikkat çekmektedir. Müteahhit firmaların mali sıkıntıya girmesi sebebiyle kira ödemelerini düzenli alamayan bazı mülk sahipleri dönüşüm sonrası alacakları vaat edilen daireleri satmak zorunda kalmışlardır. Bu ise yerinden edilme sürecinin Fikirtepe’de çok yaygın olarak deneyimlendiğini göstermektedir. Dönüşüm sonrası tamamlanan yapılara yerleşen kimi Fikirtepeliler ise bu lüks rezidansların aidatlarını ödeyemedikleri için yine bölgeyi terk etmekte ve kendi sosyo-ekonomik durumlarına daha yakın olan mahallelere yerleşmekte ya da memleketlerine tersine göç etmektedirler. Markoç (2019) bu durumu, yani 1950’li yıllarda kırsal alandan yoksulluk sebebiyle Fikirtepe’ye göç edenlerin, kentsel dönüşüm sürecinde yine yoksulluk sebebiyle ikinci kez göç edişlerini, yoksulluğun ikinci göçü biçiminde kavramsallaştırmıştır.

Güney (2022:11) de yeni yapılan rezidans tipi yüksek binalara yerleşen çoğu Fikirtepelili'nin bu binaların oldukça yüksek olan aidatlarını ödeme konusunda zorluk çektiğini, birçoğunun mahalleden bu sebeple ayrılmak zorunda kaldığını tespit etmiştir. Son tahlilde ya evleri bir türlü tamamlanmadığı için ya da mevcut sosyo-ekonomik durumları dolayısıyla aidatları karşılayamadıkları için Fikirtepe'den sürgün edilen Fikirtepeliler bu binaların kendileri için değil, bölgede dönüşüm öncesinde sayıları pek fazla olmayan zengin kesim için inşa edildiğini düşünmektedirler. Özellikle, herhangi bir müzakere hakları bulunmayan, mülk sahiplerinin kararlarına uymak zorunda bırakılan kiracılar süreçten en fazla etkilenen, en kırılgan gruptur (Güney, 2022: 11-12).

Dönüşüm sürecindeki bölüşüm kavgası nedeniyle aile içi ve komşular arası çatışmaların sıklıkla yaşandığı Fikirtepe'de komşuluk ilişkileri zarar görmüş, çeşitli vakıf yada dernekler ile muhtar gibi aktörler üzerinden dayanışma ağları canlı tutulmaya çalışılsa da mahalle kültürü ve toplumsal hafıza büyük oranda yitirilmiştir. Bir Emlak Konut çalışanının dönüşüm süreciyle birlikte suç odaklarının rahatsız olarak bölgeden uzaklaştıklarını ifade etmesine rağmen, bölgeden tanıklıklar göstermektedir ki, mahallenin güncel hali yeni suçların işlenmesine uygun bir ortam hazırlayan bir “suç cenneti” olmaya adaydır.

4.7.3. Fikirtepe Dönüşüm Süreci

Farklı yasal çerçeveler denenerek dönüştürülmeye çalışılan bir alan olarak Fikirtepe (Ay ve Penpecioğlu, 2022: 17) ve orada uygulamaya konan kentsel dönüşüm projesi hem projenin ölçeği hem de bölgede benimsenen yeni dönüşüm yöntemi dolayısıyla yürütülen diğer kentsel dönüşüm projeleri içinde ayrı bir yere sahiptir (Haksever ve Çıtak, 2019: 118). Fikirtepe'deki kentsel dönüşüm çerçevesi planlama sürecinde 2005'ten 2024'e defalarca değişmiş, böylelikle bu alandaki idari-siyasi yetki İBB'den ÇŞB'ye geçmiştir (Ay ve Penpecioğlu, 2022: 18). Büyükşehir belediyesinin yetki alanında başlatılan, süreç içinde farklı aktörlerin inisiyatifine bırakılan Fikirtepe örneği (Ay ve Penpecioğlu, 2022: 10) ÇŞB'ye yapılan yetki devrinin izlerini sürebilmemiz ve etkilerini okuyabilmemiz açısından iyi bir örnek teşkil etmektedir (Kuyucu, 2018b: 375).

2005'te Fikirtepe'nin özel proje alanı ilan edilmesiyle birlikte söz konusu alandaki planlama yetkisi Kadıköy Belediyesi'nden İBB'ye geçmiştir (Türk vd, 2020:

4-5). Dolayısıyla kentsel dönüşüm sürecinde Kadıköy Belediyesi neredeyse hiçbir varlık gösterememiş; ana aktör İBB olmuştur. Ancak sürecin ilerleyen aşamaları anlatılırken görüleceği üzere, İBB de dönüşümün uygulanması sürecinde doğrudan bir rol oynamamış, süreci başlatıp izleme stratejisini benimsemiştir (Türk vd, 2020: 6).

Fikirtepe’de aktif olarak dönüşüm sürecini başlatan ilk hamlenin yapıldığı 2010 yılından Fikirtepe’nin 2013 yılında 6306 Sayılı Kanun kapsamına alınarak Bakanlıkça buradaki dönüşüm sürecinin devralınmasına kadar geçen süre, sürecin tümü açısından düşünüldüğünde oldukça kısa olsa da bugün Fikirtepe’nin hala tam olarak çözümlenememiş bir sorunlar yumağı olarak varlığını sürdürmesine sebep olan adımların atıldığı zaman dilimi olması dolayısıyla oldukça kritik bir dönemdir. Bu çalışmanın saha araştırması kapsamında yürütülen görüşmelerde bu en çok altı çizilen temalardan biri olmuştur. Bu anlamda, denebilir ki, Fikirtepe’de dönüşümü tetikleyen (AK Parti tarafından yönetilen) İBB’nin (CHP tarafından yönetilen) Kadıköy Belediyesi ile bir siyasi inatlaşma içine girerek bölgenin UİP’ini yapma kararı almasıdır. F5 İBB’nin bu hamlesini aşağıdaki sözlerle anlatmaktadır.

“Yasaya baktığımızda, yasa der ki 1/5.000 imar planı, üst ölçek plan, arkasından da uygulama planı gelir. 1/5000’i Büyükşehir Belediyesi yapar, 1/1000’i İlçe Belediyesi yapar. Alt ölçekli 1/1000 üst ölçekli plana uygun olarak yapılmalıdır ve eğer 1/1000 plan yok ise 1/5.000 plan yapıldıktan sonra bir yıl içerisinde ilçe Belediyesi 1/1000’i yapmakta mükelleftir, yapmazsa büyükşehir yapar diye bir madde vardır ama bu hiçbir zaman uygulanmamış bir cümledir. Çünkü neden uygulanmamıştır? O dönem ilçe belediyelerinin çoğu ve İBB aynı zihniyetle yürütülmekte. Dolayısıyla İBB, bir başka ilçenin, kendi fikrinde olan bir belediyenin alanına karışmak istemedi. Kadıköy’ün dışında yine farklı fikirde olan birçok belediyenin de 1/1000’ni yoktu. Eski 1/1000’e göre uygulama yapılyordu ama büyükşehir o dönem onlara hiç bir şey yapmadı. Ama bir anda böyle bir şey, uyanış oldu. Ya bu madde var, biz bu maddeyi çalıştıralım. İşte o dönemki genel Sekreter Yardımcısı arkadaşlar Daire Başkanı arkadaşlar böyle bir şey, tabii tamamen siyasi bir hamleydi. Yani Kadıköy yapmasın, biz onun önüne geçelim diye.”

Büyükşehir Belediyesi bu kararından sonra bir planlama ekibi kurdurarak plan hazırlıkları için saha çalışmalarını başlatmıştır ve bu ekip Kadıköy’ün genel emsali olan 2,07’ye göre bir plan çalışması yapmıştır. O dönemi F5 şöyle anlatır.

“Fikirtepe, Kadıköy merkeze kuş uçuşu 5 dakikalık, işte E-5’in kenarında, metrobüs geliyor, her şey var, ulaşılabilirliği yüksek, illaki nüfus artacak. Yani orada 1-2 katlı bir, 3 katlı bir nostaljik bir kent alanı yaratma şansın yok, oraya uygun bir çalışma, biz işte arkadaşlarla yapıyoruz plancı refleksiyle... Plan meclise gittiği anda orada bir delirme oldu. Yani biz 2 emsal, ki Kadıköy’ünki zaten geneli 2,07’dir. Böyle sihirli bir rakam vardır. Kadıköy 2,07’dir. O da eski planlardan gelen bazı kat sayılarla çarpılmış filan böyle sihirli bir rakam çıkmıştır. Dolayısıyla Kadıköy’de bir plan yapıp, Kadıköy’ün ortasında kalmış bir alanda ne düşünürsünüz? 2,07 yani en mantıklı. Dolayısıyla biz 2,07’ye kafamızı endeksledik. 2,07’ye göre bir plan çalışması yaptık. Ona göre işte donatısı şusu busu bilmem ne.... Meclise ilettiğimiz anda bunu 4,14’e çıkarttı meclisi. Ya tam çarpı 2 yaptı 2,07’yi. Yani 4,14 emsal diye bir şey.... İstanbul’da yok öyle bir emsal. Yani 3 emsal plancıları korkutur ve 3 emsal sınırdır. Yani hani bunun üstünde artık yaşanmaz bir kent alanı yaratırız filan. 4, 14 yaptılar, artı yollar her şey aynı kaldı işte, birleştiğin anda 4,14’ü alabiliyorsun. Okul bit kadar kaldı. Yollar 12 m., bilmem ne, şudur filan. Dolayısıyla hani 4,14 olur ama çekme mesafesi şu kadar olur, öyle bir şeyler konmadan. Bu tamamen bir siyasi bir kararla ki yani sonrasındaki şeyleri de anlıyorum böyle toplantıları. 4,14 yaptılar, İBB’de askıya çıktı.” (F5).

Bu noktada planın detaylarından bahsetmekte fayda vardır. Çoğu zaman planın kendisinde belirtilmesi gereken detaylar ya da kararlar planda netleştirilmezken, arsa kullanım işlevleri, imar hakları, parsel büyüklükleri, sosyal ve teknik altyapı alanları ya da imar haklarına ilişkin teşvikler gibi detaylar plan notlarında verilmiştir (Özkan ve Türk, 2016; Türk vd, 2020: 4). Yani uygulamada, plan notları arsa birleştirilmesi gibi konularda teşvik amaçlı kullanılmaktadır. Bu notlar aracılığıyla arsalarını birleştirenlere fazladan imar hakkı verilebilmektedir. İşte Fikirtepe örneğinde de plan notlarında, arsaların birleştirilmesi halinde imar hakkında %100’lük bir artış sağlanacağı belirtilmiştir. Parçalı ve küçük parseller ortalama 10.000 metrekarelik büyük arsalar oluşturmak üzere birleştirilmişlerdir. Bu doğrultuda bölgedeki 4794 parselin birleştirilmesi sonucu 61 imar parselinin oluşturulması teklif edilmiştir. Her bir arsada farklı bir müteahhit firmanın inşaatı başlaması öngörülmüştür. (Türk vd, 2020: 4).

İBB'nin bu kararı almasında ise saha araştırması sırasında görüşülen şehir plancıları, belediye bürokratları ve yerel yöneticiler müteahhit etkisinden ısrarla bahsetmişlerdir. Katılımcı F6 “Ama modelin bu olmasına yönelik de sanırım hani o dönem, çünkü hani işin içinde birtakım müteahhitler var. Müteahhitlerin bağlantıda olduğu birileri var, illaki kulaktan kulağa bir şeyler yayılmış.” sözleriyle bu durumu anlatmıştır. Fikirtepe’de ilk yanlış düğmeyi ilikleyenin İBB olduğu konusunda neredeyse tüm görüşmeciler mutabıkken, dönemin belediye başkanının sermayenin baskısı dolayısıyla böyle bir karar aldığını ifade eden katılımcılar (F17) da vardır.

Katılımcılardan F4 ise aslında Fikirtepe’de zaten dönüşümün (2,07’lik emsal ile) yavaş yavaş başladığını, ancak bölgedeki rantı rakip siyasi partiye bırakmak istemeyen bir siyasi anlayışla Fikirtepe’de harekete geçildiğini aşağıdaki sözleriyle anlatmıştır.

“Büyükşehir Belediyesi, AK Parti tarafı, buradaki imarları iptal etti. Normalde kaç... 52 tane bina yapılmıştı. Artık dönüşe dönüşe yapılıyor. Müteahhit geliyor. 100 metrelik yer ya, diyor ki tamam ben bunu yapacağım. Gel yarısı senin, yarısı benim. Eksik bir şeyle, yani katla. Yani bugünkü kadar böyle... Şimdi 4 abicim yani. Hani arsani 4’le çarpıyorsun. O zaman arsani 2, 07 ile çarpıyorsun. 2’yle çarpmak başka 4’le çarpmak başka. 4’le herkes zengin oldu, 2’yle olmuyordu. 2’yle burada inşaatlar yapılıyordu. Tamam bir sorun yok. Yükseklik 9,50 diyorlar. Emsal 2. 07. Bu şekilde tamam eyvallah yol açılmıştı, yapılıyordu burada. Tabii ama şimdi, o günlerde ben hatırlıyorum. En son bir arkadaşım yaptı, kendi evini yaptı müteahhiti o da. Bir 50.000 TL para verdi, harç parası, Kadıköy Belediyesi'ne. Paralar da... Ciddi paralar doluşmaya başladı Kadıköy'e. Düşünsene binlerce ev var. Bunu Büyükşehir hemen iptal etti, dur dedi. Bunun kaymağını yedirmede. Dedi ki, Fikirtepe’de 4,14 emsal çıkarıyoruz. Artık Fikirtepe bizim emrimizde. Dönemin Belediye Başkanı öyle başladı.” (F4)

Ve bu kararın ardından bölgede gerek mitingler ve siyasetçi ziyaretleri gerçekleştirilerek gerekse medyada yapılan haberlerle Fikirtepeliler’e zengin oldukları müjdelenmiştir. F4 medya aracılığıyla yaratılan algıyı “Zengin olduk... Zenginler kahvesi. İnsanlar kahvede oyun oynuyor, televizyoncular geliyor, yanına yaklaşıyor, kamerayı sokuyor, ne düşünüyorsunuz, zengin olmuşsunuz falan...” sözleriyle özetlerken F14 ise o dönemi şöyle anlatmıştır.

“Siz burada bir imar yapıyorsunuz, buraya geliyorsunuz, Başbakan, bakanlar, milletvekilleri. Giriyorsunuz, çıkıyorsunuz, balkonda konuşuyorsunuz. İşte çok zengin oldunuz. Şöyle oldunuz, böyle oldunuz. İşte para kazanacaksınız. 3 kuruşluk evleriniz.... İşte milyon yapacak dediniz. Bu insanları buraya sevk ettiniz, gerisini getirmediniz, gerisi yok. Şimdi o yüzden diyorum bizi attınız müteahhitlerin kucağına. Bakın İstanbul Büyükşehir Belediyesi o dönemde burada Mandıra caddesinde ofis açtı. Vatandaşlar dedi, gitsinler oradan bilgi alsınlar. Vatandaş gidiyor ofise. Diyor ki ya işte klasik soru. Yıllarca o soruyu sordular, sonra bir dönem kesildi, şimdi yine aynı soru soruluyor, benim 100 metre arsam var, ben ne alırım? Bakın klasik soru bu. Büyükşehir Belediyesi evraka değil, peçeteye yazıyor. 100 metreye şu kadar metrekare daire alırsın, şu kadar alırsın, şöyle alırsın diye yazıyor. Tamamen sallıyorum işte. Emsal 4,14’tü ya. İşte 100 metre’ye 414 metre, emsal dışından gelenler var. İşte 480 metre sana düşer diyor, alıyor adam bu evrakı. Şimdi müteahhit firma gelmiş ya X firması, koşuyor X firmasına. Bak diyor, ben gittim Büyükşehir’e diyor, bana diyor bak evrak verdiler, yazdılar bana. Yanlış yazmışlar diyor. Senin diyor en az 550 m. oradan olur diyor. Öyle mi diyor? Ben sana veririm 5 daire diyor. Şak sözleşmeyi imzalıyor. Ya kardeşim sözleşmende yazıyor mu sana işte 550 m yer verileceği yazıyor mu? Ne emsalin içinde ne emsalin dışında yazıyor mu, yazmıyor.”

İBB’nin başlattığı bu süreci tamamen bir çıkmaza sokan ise hiçbir kamu kurumunun yasal bir zeminde sürece rehberlik etmemesi, hak sahiplerini süreçle ilgili bilgilendirmemesi, örnek sözleşmelerin hazırlanmaması, bölgeden payına düşeni almaya odaklanan tecrübeli, tecrübesiz tüm müteahhit firmaların bölgeye girmesi ve bunun herhangi bir denetim mekanizmasına tabi olmamasıdır. Bu hem bölgedeki dernekler hem yerel yöneticiler hem de hak sahipleri tarafından sıklıkla vurgulanan sorunlardan biridir.

Bu, bölgede çalışma yapan birçok araştırmacının da tespit ettiği bir sorundur. Türk vd. (2020:8)’e göre hak sahipleriyle müteahhitler arasındaki sözleşmelerde merkezi ya da yerel yönetimlerin herhangi bir rehberliği söz konusu değildi. Mülkiyet haklarının korunması noktasında İBB ve Kadıköy Belediyesi’nin sürece taraf olmaması, aktörler arası güven ilişkisinin kurulamayışına zemin hazırlamış, ayrıca yasal boşluklar oluşturmuştur. Yine Kadıköy Belediyesi ve İBB’nin sürecin aktif bir paydaşı olmaması, alana giren müteahhitler açısından bir standardın olmamasını

beraberinde getirmiş; yeterli tecrübesi ya da finansal gücü olmayan müteahhitlerin de alana girmesini kolaylaştırmıştır.

Ay ve Penpecioglu (2022: 19) da Fikirtepe kentsel dönüşüm projesinin tıkanması ve yavaş ilerlemesinde, imar ve planlama mevzuatındaki boşluklar ile hukuki ve kurumsal süreçlerdeki belirsizlikler kadar değişen makro-ekonomik dengeler ve inşaat sektörü bağlamında denetleyici ve düzenleyici mekanizmaların yetersiz olmasının da rolünün büyük olduğunu vurgulamıştır (Ay ve Penpecioglu, 2022: 18). Sahip olduğu idari ve finansal kaynaklar açısından yetersiz olan yüklenici firmaların Fikirtepe'deki sürece dahil olması önünde herhangi bir yasal sınırlama olmayışı, proje alanında boşaltılan çok sayıda yapının bir türlü yıkımına başlanmaması, yıkımın olduğu yerlerde bir türlü yeni inşaata başlanmaması, ya da inşaatın başladığı bazı örneklerde ise inşaatın yarım kaldığı birçok proje adasının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Ay ve Penpecioglu, 2022: 19).

Öte yandan, uygulama safhasında herhangi bir kamu kurumunun sürece dahil olmaması, sahadaki aktörlerin anlaşma ve uygulama konularında yeni taktikleri geliştirmesini beraberinde getirmiştir. Bazı hak sahipleri kendi aralarında organize olup birlikte seçtikleri bir yatırımcı ile uzun süren bir müzakere sürecinden sonra anlaşmaya varırlarken, diğer bazıları ise tüm yatırımcıların temsilcilerini ayrı ayrı inceleyip kendi çıkarına uygun bulduğuyla anlaşma yapmışlardır. Bu durum ise izinsiz bazı simsar ya da emlak şirketlerinin sahaya girip hak sahipleriyle anlaşma yaparak arsa üzerindeki hakları satın alarak büyük emlak şirketlerine sattıkları bir düzene zemin hazırlamışlardır (Türk vd, 2020: 8). Kısacası, özel proje alanı ilan edilerek dönüştürülmeye çalışılan Fikirtepe özel sektör yürütücülüğünde yaşadığı kentsel dönüşüm sürecinde kamu kurumlarının denetiminden de uzak bir biçimde ilerlediği için (Ünver ve Suri, 2020: 20) bölgedeki resmi aktörlerin her geçen gün kaybettiği, bölgede türeyen gayri resmi aktörlerin ise bölgedeki ranttan pay almaya devam ettiği bir denklem yaratmıştır.

Çalışma kapsamında yapılan saha araştırmasında, katılımcı F6 bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir.

“Süreç zaten başlamıştı ama ilerlemekte zorlanıyordu. Sebebi müteahhitlerle halkın yani vatandaşın, hak sahiplerinin tamamen ikisinin yüz yüze kalması, hiçbir kamu müdahalesinin olmamasıydı”

Bölgede hak sahibi olarak birçok mağduriyet yaşayan ve daha sonra bir dernek kurarak kamuoyunda Fikirtepe’de yaşananlarla ilgili farkındalık oluşturmaya çalışan F14’ün ifadeleri ise oldukça çarpıcıdır. F14’ün devletin “vatandaşı önce müteahhide hırpalattığını, sonra da parçalamak üzere süreci kendisinin devraldığı” şeklindeki ifadeleri çarpıcıdır.

Fikirtepe’de İBB’nin inisiyatifiyle başlayan dönüşüm süreci, bölgedeki müteahhit profilinin dayattığı sözleşme şartları, hak sahipleri arasından türeyen ve süreçten nemalanmak isteyen bazı Fikirtepeliler’in davranışları ve sürekli değişen plan notları dolayısıyla müteahhitlerin mali sorunlar yaşaması sonucu kısa bir sürede çıkmaza girmiştir. Tüm bunların üzerine Mimarlar Odası’nın plan aleyhine açtığı dava sonucu, planın iptal edilmesinin ardından ise ÇŞB 2013 yılında bölgeye “el koymuştur”. Merkezi siyasi iktidarla aynı siyasi anlayış tarafından yönetilen İBB’nin başlattığı, ancak kısa zamanda kilitlenen sürecin önünün açılması için Bakanlığın devreye girmesini F7 şu sözlerle anlatmaktadır.

“Bu planlama süreci ilk belediyede başladığında Meclis Başkan Vekili olan kişi sonra bakanlıkta görev aldı. Bakanlık da şimdi burada siyaset işin içine giriyor. Diyor ki biz size söz verdik. Bu sorunu çözeceğiz. Onun için de aslında merkezi yönetim bir anlamda işin içine girdi. Çünkü herkes işte yok Cimer’e başvuruyor, yok, özel dilekçeler yazıyorlar, özel görüşmeler yapıyorlar, resmi görüşmeler yapıyorlar..... İBB yönetimi, bakanlığın yetkisiyle biraz hani sanki koruma altına alınıp... Alanda siyaseten zayıf görünmemek adına. Çünkü bu da siz şeyi çözemedinize geliyor. Çözemedi çünkü o günkü yaklaşımlarla. Biraz onun belki hatasını bertaraf etmek adına, evet... Zaten hani bakanlıktaki kişiler de İBB’den gitme kişiler, yöneticiler.” (F7)

Dolayısıyla Fikirtepe kentsel dönüşüm projesi kapsamındaki bölgeyi 6306 Sayılı Kanun kapsamına alan Bakanlık, İstanbul’un afet öncelikli alanlarından olmayan (Bknz. Şekil 1. İstanbul Riskler Çalışması) Fikirtepe’de –“İBB’nin hazırladığı plan altlığı sabit kalmak üzere” (F17)- durumu kontrol altına almaya çalışmıştır. Kanunun bölgede sağlayacağı önemli bir güç olan hak sahiplerinin %100 oranında anlaşması değil, 3’te 2 çoğunlukla anlaşarak (anlaşmayan 3’te 1’in hisselerinin pay satışı yoluyla satılması yoluyla) yapı adalarında dönüşüm sağlanabilmesi maddesi bölgedeki müteahhit firmaları rahatlatmıştır. Bir yapı adasındaki hak sahiplerinin 3’te 2’sinin

imzasını alan müteahhit Bakanlığa başvurmuş, Bakanlığın tebligat gönderdiği hak sahipleri yine de sözleşmeyi imzalamamışlarsa pay satışı için gerekli adımlar atılmıştır.

Bir diğer ifadeyle, Bakanlık'ın bölgeyi riskli alan ilan etmesinin ardından bu 61 imar parseli içinde mülk sahiplerinin 3'te 2 çoğunlukla müteahhitle anlaşması halinde, kalan 3'te 1'inin, Bakanlık tarafından arsaların 3'te 2'sinin sahibi olan müteahhide açık arttırma yoluyla rayiç bedel üzerinden satılması kuralı getirilmiştir. 3'te 2 çoğunluğa ulaşamadığı durumlarda ise tüm bir arsa Bakanlıkça istimlak edilebilecektir. Bölge riskli alan ilan edildikten sonra Bakanlık anlaşma sağlanamayan yapı parsellerinin sahiplerine ve her bir yapı parselinde çalışan müteahhide ihbarnama göndererek acil kamulaştırma yapılacağını bildirmiştir. Bunun neticesinde arsa birleştirmeler ancak kısmen tamamlanabilmiştir (Türk vd, 2020: 4).

Sahadaki merkezi yönetim aktörleri, süreci kötüye kullanan ve süreçten şahsi menfaat elde etmek isteyen hak sahipleri ya da ada temsilcilerinin devre dışı bırakılmış olması dolayısıyla bu uygulamayı dönüşümün ilerlemesi açısından olumlu olarak değerlendirse de bu uygulama başka sorunları doğurmuştur. Müteahhidin hazırladığı muğlak ve özensiz sözleşmeleri hak kaybına uğrayacağı ve mağdur olacağı endişesiyle imzalamayan bazı hak sahiplerinin öngörüsü doğru çıkmıştır. 6306 Sayılı Kanun kapsamına alındıktan sonra 3'te 2 tehdidiyle bir müteahhit firmayla anlaştıktan sonra evlerini boşaltıp başka mahalleye kiracı olarak gittiklerini anlatan F14 bir süre sonra müteahhidin inşaatı yarıda bıraktığını, firmayla iletişimlerinin koptuğunu, bunun üzerine Bakanlık'a başvurduklarında ise "Bize mi sordunuz imza atarken?" şeklinde yanıtlar aldıklarını anlatmıştır.

Bölgeden bir dernek başkanı (F4) Bakanlığın bölgede tek yetkili olarak ilan edildiği dönemde, bölgeyle ilgili hiçbir bilgi sahibi olmadığını ve vatandaşları da doğru yönlendiremediğini "İnsanlar gelirdi bir şeyler sormaya. Bunu öğrenmek için yetkili müdürlere giderdim, sorardım, ilgili insanlara. Ama Allah seni inandırсын onlar benim kadar da bilmiyormuş." sözleriyle anlatmıştır.

Bakanlık'ın bölgeyi 6306 Sayılı Kanun kapsamına alması Fikirtepeliler'de sürecin artık devletin ellerinde olduğu ve sorunların çözüleceği güvenini yarattıysa da beklentiler karşılanmamıştır. 2016 yılında Bakanlık'la KİPTAŞ arasında yapılan bir

protokol ile KİPTAŞ anlaşma sağlanan ancak inşa süreci tamamlanamayan bazı yapı adalarında inşaat faaliyetini devralmıştır.

Finansal zorluk çeken ve projeleri tamamlayamayan bazı şirketlere yardım amacıyla ve halkın mağdur olmaması adına denilerek Bakanlık ile İBB'nin bağlı kuruluşu olan KİPTAŞ'a bağlı olarak çalışan İller Bankası iki projenin tamamlanması için ortaklık kurmuştur. Bakanlık, İller Bankası ve KİPTAŞ arasında imzalanan bu protokolda İller Bankası finanstan, KİPTAŞ ise inşaattan sorumlu tutulmuştur (Haksever ve Çıtak, 2019: 121).

Katılımcılardan F11 o dönemi şöyle özetlemektedir.

“Müteahhitler patlayınca bir tane deli aranıyor, diyor ki burayı birisi yönetsin. Şimdi eski batan müteahhitler var. Bakanlık var, Bakanlık gidiyor TOKİ'ye. TOKİ yapmam diyor, ben uğraşmam diyor bu işle. Emlak Konut benim işim değil diyor. KİPTAŞ da diyor ki ben bu işi yaparım. Tamam yaptık, ne yaptık? Bakanlık protokol yaptı. Protokol yani, saçma sapan bir protokol. Sonra bir tane, müteahhit de geliyor protokol yapıyor. Yani müteahhitle KİPTAŞ protokol yapıyor diyeyim size. Eski müteahhitlerle. Çünkü haklar onun hakları, her türlü hak onun hakkı, her şey onun adına, o dağıtmış o vermiş, o da sana yardımcı olacağım diye şey yapıyor. Yarım kalan bir inşaat var. Yarım kalan inşaatta herkes müteahhidi tanıyor. İşte müteahhit belli sözler vermiş, işte müteahhit belli paralar almış. Doneler isteniyor. Çok hızlı bakılıyor ama, doğru yalan bakılıyor falan filan..... Müteahhit firmalarla bir protokol yapılmış ama müteahhit firmalar protokole hiç uymuyor, kendi kafalarına göre hareket ediyorlar. Gidiyorsun diyorsun ki bana göre burada işte devretmen gereken tapular var, tapuları devrettirmiyorlar. Bakanlığa gidiyorsun, bakanlık kabul etmiyor. Yazı yazıyorsun mahkemeye, mahkemeler kabul etmiyor. Ya tam bir bataklıktı.”

KİPTAŞ devraldığı projeleri (ki devralınacak projelerin seçiminin de birtakım siyasi saiklerle yapıldığı yönünde görüşler mevcuttur) Bakanlık üzerinden İller Bankası finansmanı ile tamamlamaya yaklaştığında tarihler de 2019'u göstermekteydi. İstanbul ve Ankara başta olmak üzere birçok büyükşehir belediyesinde mevcut siyasi iktidar partisinin iktidarını kaybettiği bu seçimle birlikte, bölgede hala Bakanlık yetkili olsa da inşaatların devamı açısından Fikirtepe tekrar bir belirsizliğe düşmüştür. Zira KİPTAŞ'la Bakanlık arasında yeni protokoller yapılmamıştır.

Bakanlığın yetkili olduğu dönemde KİPTAŞ eliyle yapılan inşaatları hangi müteahhit firmanın başlatıp bitiremediği ve KİPTAŞ'ın inşaat süreci devam ederken bu firmaların sürecin bir parçası olmaya devam ettiği, sonrasında farklı firmalar üzerinden KİPTAŞ'la taşeron olarak aynı projede devam etme haklarının olması ya da tapuların batık müteahhitlere devri gibi uygulamalar, sürecin siyasal kararlar doğrultusunda yürütüldüğünü ve bazı müteahhit firmaların kayırıldığını gösterir niteliktedir.

“Mesela Z projesinde, X Firması'nın mesela kayyımı vardı, kayyımla gittik konuştuk, onu yaptık işte, iflas ertelemesi var. Kayyıma gittik konuştuk. Kayyımın süresi yanlış hatırlamıyorsam 2019'un 1 Şubat'ında mı ne bitti. Ya da 31 Aralık'ta bitti. X Firması üzerine yapılan bizim sözleşme, bütün 150 tane daireyi 2 gecede Kadıköy'de X firmasına geçirdi. Bak biz yıllarca istedik tapuları bize ver diye, geçiremeyen yer, bir anda X firmasına geçirdi ve olay patladı. Biz tapular da durdurulsun diye yazı yazdık ama tapu müdürlüğü izin vermedi, o vermedi, bu vermedi. Çünkü... vermedi yani, bilemiyorum niye vermediğini. X firmasından şey, adama dediler ki kardeşim ben sana daireni vereyim, 500 (bin) TL hava parası, %10 da hava parasını isterim. Vatandaştan, eski müteahhit istemiş. O da vermiş, verdi tabi niye vermesin. Tapumu alayım diye. Adam hala şimdi elini kolunu sallayarak dolaşıyor.”(F11)

Yine KİPTAŞ döneminde, batık müteahhitlerin sürecin bir parçası olmaya devam ettikleri ve kazanç sağlamaya devam ettikleri F14'ün anlattıklarından anlaşılmaktadır.

“Y firması projeyi almış, inşaatla başlamış, daireleri satmış, paraları toplamış. Sonradan yapamıyorum demiş. Bakanlık gelmiş. Diyor ki protokolde Çevre Şehircilik Bakanlığı vasıtasıyla, İller Bankası üzerinden finansman sağlanacak. Finansman Kiptaş'a aktarılacak. Müteahhit firma Y firması. Fakat Y firması, o protokol döneminde A firması diye bir firma kuruyorlar. O firma üzerinden inşaatlar devam ediyor. KİPTAŞ'ın da burada hiçbir şeyi yok. KİPTAŞ şunu yapıyor sadece. İller bankası parayı KİPTAŞ'a veriyor. A firması diyor ki, ben şunu yaptım, KİPTAŞ ona parayı ödüyor.” (F14)

6306 Sayılı Kanun'un sunduğu çözümlerin de bölgedeki sorunları çözmemesi ve bir süre sonra yine sürecin tıkanması dolayısıyla hak sahipleri farklı kanallardan Bakanlık'ın doğrudan bölgede inşaat faaliyetine girmesini talep etmeye başlamışlardır.

Gerek CİMER üzerinden verilen dilekçelerle gerek farklı kanallar üzerinden doğrudan Ankara’da Bakanlık’la iletişime geçerek bu taleplerini ileten hak sahipleri müteahhitlerle sürecin ilerlemediğini ifade etmişlerdir. Hem hak sahiplerinin talepleri hem kamuoyu baskısı hem de 2010’dan beri devam eden ve sürüncemede kalan dönüşümün bölgede yarattığı olumsuz fiziksel ve sosyal durum Bakanlık’ı Fikirtepe’de inisiyatif almaya itmiştir. Bakanlık yetkilisi F17 Bakanlık’ın bölgedeki inşaat faaliyetinin istisnai bir durum olduğunu ve “cenazeyi kaldırmak” için girdiklerini aşağıdaki sözlerle anlatmıştır.

“Yani şimdi Fikirtepe kötü bir örnek olduğu için kötü algılanıyor bu konu belki ama... İşin temeli şu. Bakanlık müdahaleci değil, bakanlık, düzenleyici ve denetleyici bir roledir. Uygulayıcı değildir temelde. Kanunda der ki maliklerle uygulama yürütülmesi esastır ve kamu buna yardımcı olur. Yardımcı olmakla mükelleftir. Vatandaş kendisine bir yüklenici bulacak. Kendi şartlarında, istediği şartlarda sözleşmesini imzalayacak. Ve kanunun getirdiği salt yoğunlukla yani yoğunluğun anlaşıldığı kriterlerde anlaşmayan diğer maliklerle ilgili yürütülecek pay satışı gibi işlemleri yürütmekle mükellef olacak. Çeşitli muafiyetler sağlayacak, vatandaşa destek olmak için, bütün kanunun dizaynı budur. Yani burada da aslında firmaların yürütmesi doğal olanıdır yani. Bizim girmemiz aslında doğallığın dışına çıkan bir konu. Yani aslolan vatandaş istediği bir müteşebbisle anlaşma imzalayıp girer ve anlaşmanın da bir uyuşmazlık varsa, muhatabı mahkemelerdir. Yani özel hukuka tabi.”

2019’da (04.07.2019) 6306 Sayılı Kanun’a eklenen 6A maddesi uyarınca Bakanlık’ın resen uygulama yapmasının önü açılmıştır. Bu maddeye göre riskli yapıların bulunduğu alanda dönüşüm uygulamaları maliklerin ve ilgililerin muvafakati olmaksızın resen yapılabilecek ya da yaptırılabilir. ²⁵

2021 yılında ise ÇŞB, Emlak Konut üzerinden bölgeye doğrudan inşaat faaliyeti yaparak da dahil olmuştur. Hak sahiplerine %50 kat karşılığı anlaşma oranını bir broşür ile deklare eden Bakanlık, hak sahipleriyle sözleşme imzalamadığını, resen mülkiyeti hazine adına geçirdiğini belirtmiştir. Hak sahiplerine verilen 5 aylık sürenin ardından öncelikli olarak belirlenen 18 yapı adasında (1. Etap) yıkım ve inşaat faaliyeti

²⁵ 31 Mart 2019 yerel seçimleri sonucunda İstanbul’da belediye başkanlığı seçiminin yenilenmesiyle 23 Haziran 2019’da CHP adayının İstanbul Belediye Başkanı seçildiği hatırdaki tutulmalıdır.

başlamıştır. F17 Kentsel Dönüşüm Başkanlığı ve Emlak Konut'un çalışma biçimini şu sözlerle anlatmıştır.

“Bu işin yürütücüsü Kentsel Dönüşüm Başkanlığı. Önceki adıyla Altyapı ve Kentsel Dönüşüm Hizmetleri Genel Müdürlüğü. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın bir Genel Müdürlüğü'yken kararnameyle birlikte biz 2023 yılının sonunda Kentsel Dönüşüm Başkanlığına döndük. Yani aynı kadro, aynı yapıyla müstakil bir kurum haline geldik. Bu işin yürütücüsü Kentsel Dönüşüm Başkanlığı. Bizim iş yapış biçimimiz şu. Yapım işleri, yani biz hak sahipleriyle uzlaşma, anlaşma bütün süreçleri biz yürütüyoruz. Yapım kısmını, TOKİ, Emlak Konut ya da işte bakanlığın Yapı İşleri Genel Müdürlüğü gibi, yine Çevre ve Şehircilik Bakanlık'ımızın çatısı altındaki kurumlara protokoller kapsamında yapımını yaptırıyoruz. İşte Emlak Konut'a burada ben parasını ödüyorum, inşaatı yapıyor, veriyor. Emlak Konut'un burada inşaat yapma dışında herhangi bir sorumluluğu yok. Vatandaşla doğrudan muhatap Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, yani Kentsel Dönüşüm Başkanlık'ımız. Emlak Konut benden normal sıradan bir müteahhit gibi benden taahhüt usulü parasını alıyor, yapıyor. Emlak Konut'un çalışma prensibi de... O da yüklenici firmalara kendi iç mevzuatına göre ihale edip yapıyor. Yani oradaki firmaların şu anki müteahhitlerin hiçbirinin vatandaşla bir diyalogu yok. Tamamen tüm diyalog bizle.”

Emlak Konut bölgede inşaat yapımına girerken Fikirtepe kentsel dönüşüm bölgesi 3 etap halinde planlanmış, Mandıra Caddesi ile D-100 karayolu arasında kalan bölge 1. Etap olarak belirlenmiştir. Bu bölgede inşaat faaliyetine devam etmesi kararlaştırılan firmaların yanı sıra, toplam 18 yapı adasında Emlak Konut inşaat yapımına başlamıştır. 1. Etapın Bakanlık tarafından neden önceliklendirildiği sorulduğunda ise şu yanıt alınmıştır.

“Şu an bu birinci etap diye geçen, imar planlarında birinci etap diye tarif edilen yer bugün 18 adada bizim uygulama yaptığımız yer. Buraya neden girdik? Diğerlerine girmedik. Çünkü burası hem bazı adalardaki iksaların, yani o derin çukurların olduğu, hem boşaltılmış gecekondulardan dolayı güvenlik sorunlarının olduğu, yani gün içinde bile, bırakın akşam saatlerini gün içinde bile sokaklarından geçilemeyecek dereceye gelen bir yer. Sokakta 5 tane bina boşaltmış, kalanı yaşıyor ama, o 5 binaya işte mültecisi, tinercisi, gaspçısı... Buralar girmiş. İksalar... Burası böyle bir hem asayiş

olarak hem fiziksel olarak tehlike barındırıyor. Ve bir şekilde müteahhit firmalar da batıp ilerlemediği için.” (F17)

Bu 18 yapı adasının inşasındaki temel prensipleri ise yine F17 şu sözlerle anlatmıştır.

“Fikirtepe’nin imar planlarında normalde emsal 4,14’tü. Biz bu donatıları ve yapı adalarındaki yapılaşmayı da tasarlamak için, şunu yaptık. 4,14 emsale göre toplam kaç metrekare inşaat alanımız var, bunu hesapladık. Ve üzerlerine adaların, doğrudan inşaat alanlarını yazdık. Yani halen ikinci ve üçüncü etap planlarında 4,14 emsaldir. Çünkü 4,14 şöyle. Der ki plan, kademeli artar. Şu kadar metrekare bir araya gelirse, bu artar, bu kadar gelirse emsal bu olur. Bu kadarı olursa bu olur. Tamamı ada birleşirse 4,14 olur. Şimdi biz uygulamayı kendimiz yapacağımız için bizde böyle bir durum yok. Biz zaten tam... Bazı adaları büyüttük. Tasarımdan dolayı bazı adalar daha küçük oldu. Bu kabullerin dışına çıkıp doğrudan biz zaten tamamı birleştiğinde 4,14’e göre kaç inşaat alanı çıkıyorsa doğrudan adalara paylaştırdık. Adaların üzerine inşaat alanlarını yazdık.”

Bakanlık’ın Emlak Konut üzerinden inşaat yapımına girmesi hak sahiplerinin talep ettiği bir şey olsa da hak sahipleri sürecin yürütülüş biçimine ciddi eleştiriler yöneltmektedir. Resen uygulama yapıldığı gerekçesiyle hak sahiplerine yazılı herhangi bir evrak sunulmaması sürece yöneltilen itirazların başında gelmektedir. Sürecin işleyişine yöneltilen bir diğer itiraz, Bakanlık’ın eski planlarda donatı alanı olarak belirlenen yerlere-projelerin terk alanlarına inşaat yapması veya satışa çıkarması uygulamasına yöneliktir.

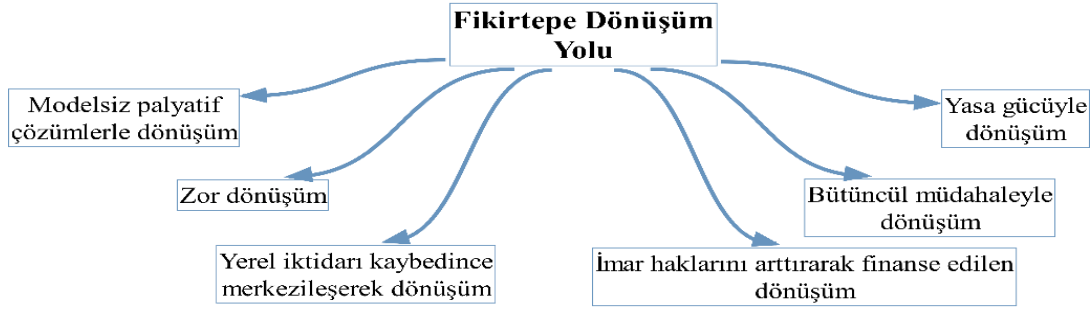
F14 bu durumu “Bakın camından camına bloktan bloğa çay verirsiniz. Bir tane yeşil alan yok. Şimdi devlet diyor ki, ben, bakanlık diyor ki imar çalışmasını yaptım. Yeşil alanı şuraya topladım. Toplamış olabilirsin kardeşim. Ama buradaki yeşil alanı amacı dışında kullanıyorsun. Bina yapıyorsun, satıyorsun.” sözleriyle bu durumu anlatırken, F11 ise “Tabii bakanlık da donatıya ayrılan alanları sonra donatıyı da bölerek, kendine yer ayırarak, orda finanse etmek için yeni bloklar dikti. Yani eskiden belki 50.000 konut yapması gerekiyordu. Şu anda 60.000 konuta çıktı. Çünkü donatı..... Artık finanse edemediği için bakanlık, batan müteahhitleri, üçüncü şahıs, ya normal şahısların dışında üçüncü şahıslar da girdi işin içine. Üçüncü şahıslardan da paralar alındı.” şeklinde örneklendirmiştir.

Bakanlık'ın bölgedeki uygulama yöntem ve araçlarına yöneltile diğer önemli itiraz da 2021'de inşaatı başlanan projelerin 2022'de henüz hak sahipleri kendi payına düşen dairenin özelliklerini bilmezken dışarıya satışların başlamış olmasıdır. Bir hak sahibi ve dernek yöneticisinin aşağıdaki sözleri bu durumu anlatmaktadır.

“Bakanlık 2021'de Fikirtepe'ye girdi. 2022'nin hemen başlarında satışlara başladı. Projeler satılıyor. Daha yapılmamış, bitmemiş projeler satılıyor. Bakanlık hangi projede, kimin nerede oturacağına karar vermiş ki, daireleri satıyor. Kimin ne alacağına karar vermiş ki daireleri satıyor. Vatandaş bilmiyor, hak sahibi bilmiyor. Yani şimdi benim arsamın üzerine ev yapıyor. Ama benim ne alacağımı, nereden alacağımı, nasıl alacağımı bana söylemiyor.” (F14)

Fikirtepe dönüşüm projesine Bakanlık'ın müdahil olduğu 2013 yılı ve Emlak Konut eliyle inşaat işine girdiği 2021 yılları dönüm noktaları olmak üzere, sahada yapılan görüşmelerde sıklıkla bu adımların siyasi nitelikli kararlar olduğu, bazı müteahhitlerin kurtarıldığı, bazılarının ise süreçten dışlandığı, 6306 Sayılı Kanun'un maksadı dışında devreye sokulduğu ve devletin yalnızca kâr edebileceğini düşündüğü yerlerdeki inşaatı devraldığı gibi temalar sıklıkla vurgulanmıştır. Sürecin siyasi iktidarla aynı anlayıştaki belediye eliyle çözülememesinin ardından afet riski İstanbul'un diğer bölgelerine göre daha düşük olan Fikirtepe'de Bakanlık'ın devreye sokulması, 2019'da ise yereldeki gücü kaybeden iktidar partisinin inşaatların yapımı konusunda da Bakanlık eliyle inşaatların yapımı konusunda inisiyatif alması Fikirtepe'nin bir rant kavgası alanına dönüştüğünü gösterir niteliktedir. Hangi yapı adalarında inşaat faaliyetine başlanacağı konusunda müteahhitlerin siyasi iktidarla organik bağlarının gözetildiği, bu süreçte bazı müteahhitlerin kollandığı ve kurtarıldığı, bazılarının ise sürecin dışına itildiği katılımcılar tarafından vurgulanan önemli başlıklardır.

Peki İBB'nin Uygulama Planı hamlesiyle başlayıp bugün Bakanlık'ın Emlak Konut eliyle inşai faaliyet yürüttüğü bir alan haline dönüşen Fikirtepe'de yukarıda detayları verilen tüm dönüşüm süreci katılımcılar tarafından nasıl tanımlanmıştır? Araştırma katılımcılarına göre Fikirtepe nasıl bir dönüşüm geçirmiştir?

Şekil 4.14. Fikirtepe’nin Dönüşüm Yoluna İlişkin Öne Çıkan Temalar

Yapılan görüşmelerde, Fikirtepe’nin nasıl bir dönüşüm süreci geçirdiği ile ilgili öne çıkan başlıklar yukarıda verilmiştir. Öncelikle hem proje alanının büyüklüğü, hem bölgedeki mülkiyetin parçalı yapısı, hem hissedar sayısının fazla olması, hem de apartmanlaşmış kısımların yoğun olması dolayısıyla bu bölgedeki dönüşüm zor bir dönüşüm olarak tanımlanmıştır. Sürecin en başından bir model belirlenmemesi, etaplama yapılmadan çok büyük bir alanda yoğun emsal artışının mümkün kılınması ve ortaya sorunlar çıktıkça sorunlara ilişkin geçici çözümler üretilmesi de katılımcıların Fikirtepe’deki dönüşüme ilişkin olarak belirttikleri temalar arasında dikkat çekmektedir. Bütüncül olması da Fikirtepe kentsel dönüşüm projesinin belirgin özelliklerindendir. Katılımcılardan Ç4 “Fikirtepe aslında daha bütün bir müdahale, yani daha doğru bir kent dokusu elde etme şansı olan bir örnek” sözlerinden sonra uygulamadaki yanlışlar dolayısıyla sürecin aksadığını ifade etmiştir. Fikirtepe dönüşüm projesi ile ilgili dile getirilen bir başka tema yanlış finansmandır. İmar haklarını çok yüksek vererek projeyi finanse etme ve hızlı bir şekilde dönüşümü gerçekleştirme düşüncesi birçok faktörün etkisiyle projeyi başarısızlığa sürüklemiştir.

İBB döneminde oluşan kaostan çıkmanın bir yolu olarak önce 6306 Sayılı Kanun kapsamında afet riskli alan ilan edilmesi, sonra da 6A maddesi uyarınca resen uygulamaya geçilmesi ise projenin kanun zoruyla dönüşüm olarak adlandırılmasına sebep olmuştur. Mevcut siyasi iktidarın, kendisiyle aynı siyasi parti tarafından yönetilen yerel yönetim eliyle başlatılan dönüşümün çıkmaza girmesiyle, başlangıçta “bir yumuşak güç” olarak bölgede varlığını hissettirmek ve süreci tıkayan uygulamaları önlemek adına Bakanlık’ı bölgeye sokması, ancak yerel yönetimi kaybedince yerel yönetimi sürecin tamamen dışında bırakmak adına önce inşaat yapımına başlaması ve rezerv alan ilan etmesi Türkiye’nin yerelleşmeden merkezileşmeye kentsel dönüşüm politikasının geçirdiği değişimi anlamak için Fikirtepe’yi iyi bir örnek yapmaktadır. İBB tarafından olumlu anlamda bir pilot bölge

olması söylemiyle başlatılan Fikirtepe, gerçekten de hem yerel, hem merkezi yönetim açısından birçok dersin alındığı bir pilot uygulama olmuştur.

4.7.4. Dönüşüm Sürecindeki Aktörler ve Aktörler Arası İlişkiler

Fikirtepe'deki kentsel dönüşüm sürecine ilişkin yapılan görüşmelerde özellikle dönüşümün başladığı ilk dönemde ön plana çıkan aktörler İstanbul Büyükşehir Belediyesi, müteahhitler ve hak sahipleri ile açtıkları davalarla süreci etkilemeye çalışan meslek odalarıdır. Saha görüşmeleri sırasında Kadıköy Belediye Başkanı'nın ilk başlarda sürecin destekçisi olduğu yönünde izlere rastlanmışsa da, Kadıköy Belediyesi ile kurumsal temaslarda başından itibaren sürecin dışında tutuldukları belirtilmiştir. Katılımcılardan F14, sürecin başlarında, dönemin belediye başkanının mahallede düzenlediği bir toplantıda, müteahhitlerin hak sahiplerine imzalatmaya çalıştığı sözleşmelerle ilgili uyarılarda bulunduğunu, söz konusu sözleşmelerle mülkiyet haklarının sıkıntıya gireceğini söylediğini anlatmıştır. Bölgede müteahhitlik faaliyeti yürüten F19 ise bu dönüşüm sürecinde hem Kadıköy Belediye Başkanı'nın hem İBB Başkanı'nın destekçi olduklarından bahsetmiştir. Bir yandan da karar verme aşamasında olmasa bile, projelerin terk alanları tapuları ya da inşaat ruhsatı belgesi gibi yasal olarak ilçe belediyesinin yetki alanında olan konular da yasal düzenlemelerdeki değişikliklerle büyükşehir belediyesine aktarılmış, Kadıköy Belediyesi tamamen sürecin dışına çıkarılmıştır.

İBB, yukarıda detaylıca anlatıldığı üzere, Kadıköy Belediyesi'nin hazırlamakta geciktiği UİP'i hazırlama hamlesiyle süreci başlatmıştır. Oldukça tartışmalı bir plan ortaya koyan İBB, planın ilanından sonra bölgede herhangi bir rehberlik sunmamış, bu da bölgede 'kurumsal yeterliliği olmadan hukuk dışı yöntemlerle anlaşma yapmaya çalışan müteahhitler' ya da 'ada temsilcisi' gibi birtakım enformel yapıların oluşumu için zemin hazırlamıştır. Fikirtepe Kentsel Dönüşüm Projesi çok kısa bir süre İBB idaresinde yürütülse de o dönemde alınan kararların etkileri bugün hala görüldüğü için, sürecin en önemli aktörü olarak İBB'yi ilk sıraya koymak yanlış olmayacaktır.

2013 yılından beri Fikirtepe Kentsel Dönüşüm Projesi'nin en büyük ve etkili aktörü Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'dır. Yapılan saha araştırması kapsamında görüşülen katılımcıların bir kısmı devletin çıkmaza giren bu süreci yönetmek adına Fikirtepe'ye zorunlu olarak girdiğini ifade ederken, bir diğer kısmı gerek 2013'teki girişi gerekse 2021'de Emlak Konut eliyle inşaat işlerini de organize etmeye başlaması

kararlarının siyasi saiklerle verildiğinin altını çizmişlerdir. Buradan, 2013'te kendisiyle aynı siyasi parti tarafından yönetilen İBB'nin süreçten daha fazla yıpranmaması adına Bakanlığın bölgede zorunlu olarak inisiyatif aldığı, 2019'da İstanbul'da değişen siyasi konjonktür dolayısıyla ise yetkiyi tamamen merkezileştirdiği sonucu çıkarılabilir.²⁶

Bölgedeki diğer önemli aktör hak sahipleridir. Ancak bölgedeki karmaşa dolayısıyla oluşturulan ada temsilciliği 'kurumu' büyük oranda hak sahipleri adına kararlar aldığı için burada genel bir aktör olarak hak sahiplerinden bahsetmek yerine ada temsilcilerinden bahsedilecektir. Nitekim, Fikirtepe saha araştırması kapsamında yapılan görüşmelerde öne çıkan aktörlerden biri **ada temsilcileri** olmuştur. Hak sahipleri, karmaşık sözleşmeler, metrekare hesapları gibi konularda bilgi sahibi olmamaları ve herkesin bu işlerin takibini yapacak zamanının da olmaması dolayısıyla aynı yapı adasındaki bir hak sahibine vekalet vererek/ ya da bazen vekalet vermeden kendileri adına işlem yapma ya da süreci takip etme görevi vermiştir. Ada temsilciliği sisteminin bölgede nasıl kurulduğuna dair sorulan sorulara bir katılımcı bölgedeki hak sahiplerinin bu sistemi kurmayı akıl ettiklerini, bir başka katılımcı ise sistemi müteahhitlerin kurduğunu ifade etmiştir. Katılımcılardan F4 kendi yapı adalarında birlik görüntüsü vermek ve iyi müteahhitleri bölgeye çekmek ve anlaşma sürecini tek elden yürütmek için ada temsilciliği sistemini kurduklarını, zaman zaman kendilerinin müteahhit firmalara gittiğini, zaman zaman ise firmaların kendilerine geldiğini anlatmıştır. F14 ise sistemi müteahhitlerin kurduğunu şu sözlerle anlatmıştır.

“Bizim bulduğumuz bir yöntem değildi. Müteahhitlerin bulduğu yöntemdi o. Biz temsilci olmak istemedik. Hani öyle bir talebimiz de yoktu. Dedim ya ben ticaret yapıyordum. Hani benim işim var, gücüm var. Ben bu işten de anlamam. Fakat müteahhitler şimdi gözüne kestirdikleri arkadaşlar çağırıyorlar, onlarla görüşüyorlar. Siz insanları ikna edin, biz de size şu kadar verimiz, temsilciliği alırsınız, imzaları toplarsınız, siz de kazanırsınız, biz de kazanırız diye. O temsilci arkadaşlar da canhıraş bir şekilde insanları ikna etmeye çalışıyorlardı. Ki onlar da ekmek parası, para kazanıyorlardı. O müessese böyle kuruldu. Bakın bizim arsada da vekaletini vermiş

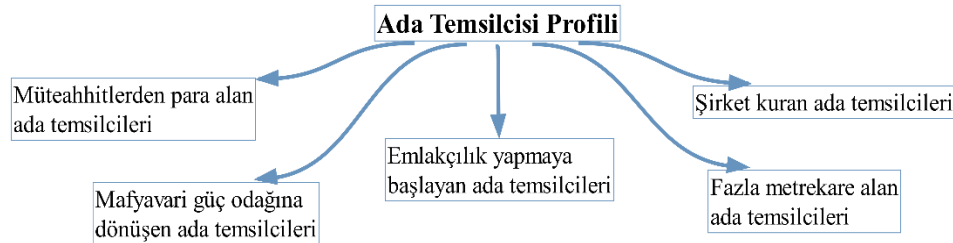
²⁶ Bakanlık'ın bölgedeki tasarrufları Fikirtepe dönüşüm Süreci başlığı altında detaylı bir şekilde anlatıldığından burada bu kısa değerlendirmeye yetinilmiştir.

insanlar temsilciye, ama temsilciyi tanımıyorlar. Kim olduğunu bilmiyorlar. Sadece imza atmışlar. Tanımıyorlar.” (F14)

F17 de merkezi hükümetin bölgedeki temsilcilerinden birisi olarak, emlak sektörüne ve dönüşümle ilgili konulara hakim bir kişinin hak sahiplerinin yararını gözetmek üzere bir yapılanmaya gitmesinin başlangıçta doğru bir uygulama olduğunu, ancak zamanla bu sistemin yozlaştığını şu sözlerle aktarmıştır:

“Şimdi bu güç yozlaşmaya başlayınca müteahhitleri sıkıştırmak, kendi şahsi çıkarları için ekstra taleplerde bulunmak gibi süreçlere evriliyor ve bu güç zamanla biraz da mafyavari hale geliyor. Yani kendi hak sahibini tehdit eden, ben bunu dedim bunu imzalayacaksın.... Ya da işte müteahhit.... Bak benim dediğimi yapmazsan hak sahipleri vekaletleri iptal ederim gibi dönüşüm sonrası ortaya çıkacak o kiralama, emlak rantı ya da işte site yönetimi rantı, bunları elde tutmak için bir şekilde o gücü sürdürmek istiyorlar. Bu gücün aslında çıkış amacı masum ve haklı görünen bu güç, ada temsilciliği yozlaşarak, süreç de uzadıkça, bu yozlaşarak Fikirtepe’yi çıkmaza sokan bir konu haline gelmeye başladı. Yani en baş çıkış amacı, haklı bir çıkış amacı. Yani şimdi şunu düşünün, ben bir vatandaşım ben emsal bilmem, bir müteahhit geliyor bana diyor ki, bir teklif sunuyor. Şimdi bana bunun doğru ya da yanlış olduğunu söyleyen bir komşum olması güzel bir şey. Ama bu komşum gittikçe farklı bir dinamiğe, farklı bir düşünce yapısına girdiğinde konu başka mecralara kayıyor.” (F17)

Hak sahipleri adına hakça anlaşmalar yapmak için mücadele eden ada sahiplerinin varlığı da dile getirilse de, ada temsilcisi kurumu genel olarak olumsuz duygu ve düşüncelerle eşleştirilen bir kurum haline gelmiştir. Yapılan görüşmelerde bölgedeki ada temsilcisi profili ile ilgili öne çıkan temalar aşağıdaki şekilde verilmiştir.

Şekil 4.15. Fikirtepe’deki Ada Temsilcisi Profiline İlişkin Öne Çıkan Temalar

Yukarıdaki şekilde verilen ada temsilcisi tipolojisinin her bir başlığı, aslında şahsi menfaat sağlamak adına dönüşüm sürecini kullanan kişilerin olduğuna işaret etmektedir. Ada temsilciliği sistemi çoğunlukla bölgedeki rantın ve rant bölüşümünün

farkında olan ve bundan kendi payına düşeni almak niyetinde olan kişilerin kullandığı bir sistem olmuştur. Süreçten nemalanmaya çalışan ada temsilcileri, temsil ettiği adadaki hak sahiplerini ikna edeceği vaadiyle müteahhitlerden para ya da fazladan metrekare talebinde bulunmuşlardır.

Dönüşümün tamamlandığı kimi adalarda site yönetimi ya da emlakçılık işlerine soyunan ada temsilcileri ise mafyavari birtakım yöntemlerle güç odağı olmayı sürdürme eğiliminde olmuşlardır. Katılımcılardan aynı zamanda bölgede 2021 öncesinde ada temsilciği yapan F10 firma kurarak kendi yapı adalarında müteahhitlik yapmak istediklerini, ancak Bakanlık'ın taraflı baktığını ve bu firmayı ciddiye almadığını belirtmiştir. Saha araştırması sırasında görüşülen ada temsilcileri kendi haklarını ve Fikirtepe komşularının haklarını korumak için hakkaniyetli davrandıklarını anlatırken, başka ada sahiplerinden ise hep olumsuz özellikleriyle bahsetmiştir.

Fikirtepe'de dönüşümün İBB inisiyatifiyle başladığı ilk günlerden bugüne birçok **dernek** kurulmuştur. Fidem, Fikentder, Yeni Fikirtepe derneği bunlardan yalnızca birkaçıdır. Aralarında ciddi bir güç çatışmasının gözlemlendiği bu derneklerin yöneticileri arasında karşılıklı suçlamalar ve dava süreçleri olmuş; dernek ve dernek üyelerinin görüşmeler süresince birbirlerini kötüledikleri ve diğerlerini süreçten rant sağlamakla suçladıkları görülmüştür.

Fidem isimli derneği 2010 yılının sonunda dönemin İBB Başkanı'nın kurdurduğu hem derneğin şimdiki başkanı, hem de bölgedeki diğer derneklerin yöneticileri tarafından dile getirilmiştir. İlk kurulduğu dönemde Kadıköy AK Parti ilçe yönetiminde olan dernek başkanı daha sonra tarafsız bir görüntü verilmesi adına değiştirilmiştir. Ancak derneğin faaliyetleri, derneğin ofis olarak kullandığı mekan ve dernek başkanının söylemleri dolayısıyla, söz konusu derneğin bölgedeki siyasi ve ekonomik güç ilişkilerinin merkezinde yer aldığı ve genel olarak bölgedeki müteahhit firmaları savunan bir söylem geliştirdiği rahatlıkla söylenebilir. Fidem dernek başkanı, hak sahipleri, müteahhitler ve ilgili kurumlar arasında köprü kurmak amacıyla kurulduklarını beyan etse de, derneğin etrafındaki ilişkiler ağı, kendilerinin müteahhitler ve siyasetçilerle yakın ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir. Bölgedeki bir müteahhit firmanın ofisiyle aynı ofisi paylaşan dernek, Fikirtepe'de bir

plazanın 24. katında kaymakamlar, vali yardımcılar ve iş adamlarının katıldığı davetlere ev sahipliği yapmaktadır.

Bir başka dernek olan Fikentder'in (Daha sonra platform olarak devam eden bir dernek) başkanı ise aynı zamanda Fikirtepe ile ilgili haberler yapan bir haber sitesinin sahibidir. Haber sitesinin giderlerini karşılamak için bölgedeki müteahhit firmalardan reklam alan bu dernek/platform başkanı tarafsızlık ilkesine zarar verecek eylemlerde bulunmadığını ifade etmesine rağmen, bölgedeki diğer dernek yöneticileri tarafından şahsi menfaat sağlamakla suçlanmaktadır.

2019 yılında kurulan Yeni Fikirtepe Derneği geniş eylem repertuarıyla kamuoyunun dikkatini bölgeye çekmeyi başarmıştır. Ancak bu dernek faaliyetleri daha çok X firması mağdurlarının sorunları etrafında oluşmuş olup bölgenin genel sorunlarına ilişkin aksiyon almakta güçlük çeken bir dernektir. Proje alanının her bir noktasında farklı mağduriyetler olması dolayısıyla her konuda mücadele vermeleri de çok kolay değildir.

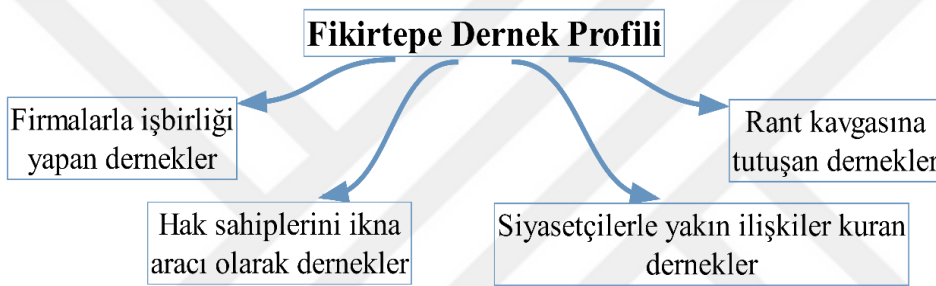

Şekil 4.16. Fikirtepe’de ilgili müteahhit firmanın inşaatı yarıda bırakması sonrasında yapılan çadırılı protesto eyleminden bir kare (Kaynak: Yeni Fikirtepe Derneği Başkanı Engin AKGÜZEL)

Ay ve Penpecioglu (2022: 20) Fikirtepeliler’in Fikirtepe’de yaşanan süreçle ilgili kamuoyu oluşturarak destek sağlamak, hükümet ve belediye ile görüşmeler yaparak çözüm taleplerini birinci ağızdan dile getirmeye çalışmak ve siyasi baskı oluşturmak

gibi amaçlarla dernek kurduklarını belirtmişlerdir. Şüphesiz, bu bölgede hak mücadelesi veren dernekler de vardır. Ancak bölgede yapılan saha araştırması sırasında edinilen kuvvetli izlenim, derneklerin bölgedeki rant kavgasının bir parçası haline geldiğidir. Gerek yerel inisiyatifle kurulan dernekler gerekse siyasi figürler tarafından kurulan dernekler, zaman zaman Fikirtepeliler'in değil, bölgedeki müteahhitlerin çıkarlarını savunma yada müteahhitlerle işbirliği yaparak kişisel çıkarları maksimize etme rolünü üstlenmiştir.

Saha araştırması sırasında hem dernek başkanlarıyla hem de bölgede çalışan diğer aktörlerle yapılan görüşmelerde bölgedeki dernek profiline ilişkin öne çıkan temalar aşağıdaki şekilde verilmiştir.

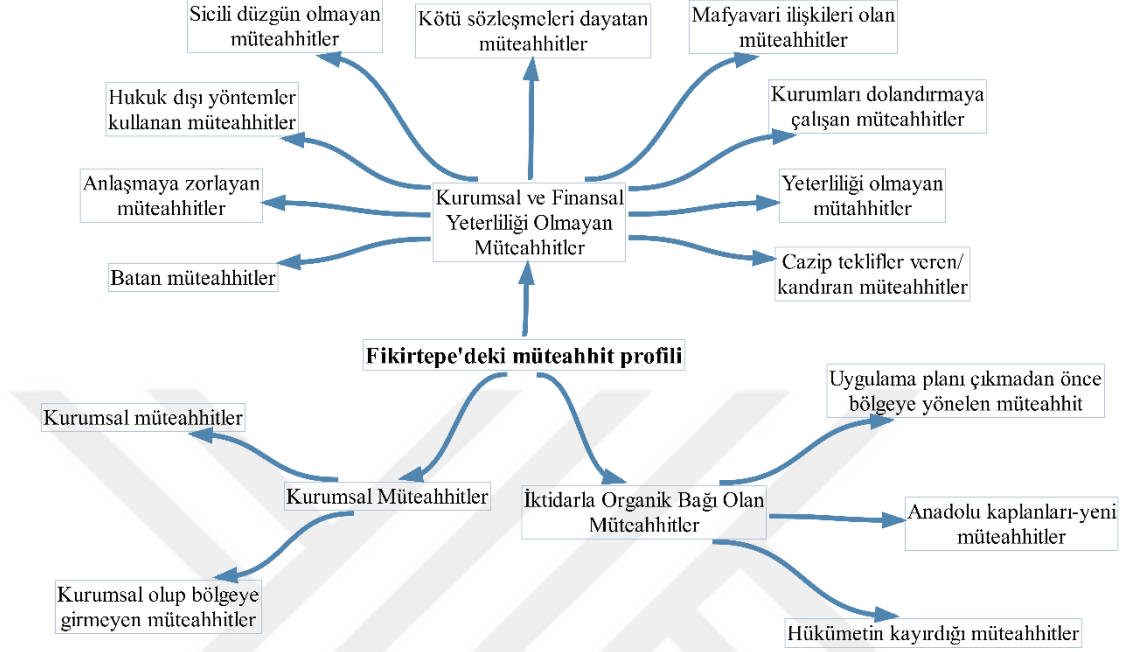
Şekil 4.17. Fikirtepe'deki Dernek Profiline İlişkin Öne Çıkan Temalar

Bölgede görüşülen tüm dernekler, diğer dernekleri müteahhitlerden şahsi menfaat sağlamak adına nüfuzlarını kullanmakla suçlamıştır. Hak sahipleri ve müteahhitler arasındaki aracılık işlevlerinden bahseden bir dernek başkanı tehdit ve şantaj gibi yöntemlerle hak sahiplerini sindirdiği bir örnek anlatmıştır (F10). Öte yandan yine bölgedeki bazı derneklerin siyasetçilerle ve üst düzey bürokratlarla yakın ilişkiler içinde olduğu saptanmıştır.

Bölgede dernekler arasında bir rant kavgası olduğunu belirten bir dernek başkanı "Bir rant kavgası var. Hani benim benim işim yok bunlarla, bir rant kavgası var, yapabileceğim bir şey de yok. Aradan çok zaman geçtikten sonra davayı açmak zorunda kaldım. Savcılığa gitmek zorunda kaldık. Bizim arkadaşlarımız hakkında da mesela suç duyuruları yaptı." sözleriyle başka bir dernek başkanı ile dava süreçlerini anlatmıştır.

Yukarıda bahsi geçen aktörlerin yanı sıra, saha araştırması kapsamında yürütülen görüşmelerde sürecin en önemli aktörlerinden biri olan müteahhitlerle ilgili de oldukça zengin bir profil öne çıkmıştır. Bahsi geçen müteahhitler üç temel başlık altında

sınıflandırılmıştır. Kurumsal müteahhitler, kurumsal ve finansal yeterliliği olmayan müteahhitler ve iktidarla organik bağı olan müteahhitler. Söz konusu sınıflandırma ve temalar aşağıdaki şekilde verilmiştir.

Şekil 4.18. Fikirtepe'deki Müteahhit Profiline İlişkin Öne Çıkan Temalar

Fikirtepe'de İBB eliyle başlatılan kentsel dönüşüm sürecinin ilk gününden bugüne birçok farklı özellikte **müteahhit firma** bölgeye girmiştir. Bunlar arasında Türkiye'nin önde gelen kurumsal müteahhitlerinin yanısıra bölgede inşaat yapacak gücü ve yeterliliği olmadığı halde bölgedeki rantın yüksek olması dolayısıyla inşaat işine giren müteahhitler ve iktidarla organik bağı olduğu iddia edilen müteahhitler de vardır.

Bölgeye özellikle ilk dönemde Anadolu Kaplanları olarak adlandırılan, inşaat işinde tecrübeli olmayan, fakat bölgedeki ranttan payına düşeni almak isteyen müteahhitler girmiştir. Bu müteahhitler çoğunlukla siyasi iktidarın kayırdığı iddia edilen müteahhitler olup, bölgedeki inşaat faaliyetlerini tamamlamaları için gerekli destek kendilerine sağlanmıştır.

Yine yapılan görüşmelerde hem Fikirtepeliler'in hem bazı bürokratların vurguladığı bir tema hükümet tarafından kayırılan bazı sermaye gruplarının bölgede iş yaptığıdır. Bölgedeki bir inşaat firmasıyla yapılan görüşmede müteahhidin anlattıkları, uygulama planı henüz ilan edilmeden bölgede anlaşma süreçlerine başladıklarını göstermektedir. Bu, plan öncesinde bazı müteahhitler ve siyasiler arasında bir fısıltı

gazetesinin dolaştığını doğrulamaktadır. Fikirtepe’deki ilk inşaatı yapan bu firmanın yöneticilerinden biriyle yapılan görüşmede hak sahiplerini anlaştırmaya “zorlamak” için uyguladıklarını anlattığı yöntemler çarpıcıdır.

“Yani şöyle işte biz bu sorunu bir takım bonuslar vererek çözdük, ikna ederek çözdük. Yani çözüm yolları... Elektriğini suyunu kestik. Katının birini yıktık. Yani mümkün olduğu kadar belli bir noktada buluşmak için, uzlaşmak için çeşitli yolları denedik yani.” (F19)

Dönüşümün yasal kurumsal çerçevesinin net çizgilerle belirlenmemiş olması ve sahada süreci zora sokan farklı tipte aktörlerin türemesi sonucu gecikmeler olduğundan daha önce bahsedilmişti. Gecikmeler olması ise Türk vd. (2020: 11)’in de belirttiği gibi banka kredileriyle sahaya giren müteahhitlerin kredi taksitlerini zamanında ödeyememelerine ve sözleşmedeki taahhütlerini vaktinde/ya da belki hiçbir zaman- yerine getirememelerine neden olmuştur. Ayrıca proje sürecinin uzaması hak sahiplerine yapılan kira yardımının da uzaması anlamına geldiğinden, yeterli finansal altyapıya sahip olmayan müteahhitler açısından iflasın eşiğine gelmenin bir başka sebebini oluşturmuştur.

Türk vd. (2020: 8-9)’un da belirttiği gibi, bölgedeki 61 yapı adasında faaliyet göstermek üzere bölgeye akın eden müteahhitlerin büyük bir çoğunluğu yeni kurulan ya da daha önce az sayıda iş tamamlamış olan firmalardır. Bölgede sağlanan imar hakkı artışı birçok müteahhidin iştahını kabartmış, yüksek rant beklentisiyle altından kalkamayacakları büyüklükte projelere girmişlerdir (Türk vd, 2020: 9).

Zira komşu parsellerin birlikte hareket etmeleri halinde daha fazla yapılaşma hakkına sahip olmaları avantajını sunan plan, inşaat şirketlerinin mal sahipleri ile sözleşme yarışına girmesine ve ciddi inşaat şirketlerinin yanı sıra rant beklentisine giren tecrübesiz müteahhitlerin de alanda varlık göstermesine alan açmıştır (Ayık ve Avcı, 2013: 404).

Saha araştırması kapsamında yapılan görüşmeler sırasında da, Fikirtepe’ye girmeden önce batık halde olup yine de Fikirtepe’de iş yapmaya çalışan müteahhitlerden bahsedilmiştir. Gerekli kurumsal yapıya ve mali güce sahip olmadığı halde bölgede inşaat işine giren birçok müteahhit batmıştır.

Sicili düzgün olmayan, mafyavari ilişkileriyle hak sahiplerini bezdirmeye çalışan, gerçekçi olmayan sözleşmelerle hak sahiplerini kandıran müteahhitler de öne çıkan başlıklardandır. Saha gözlemleri ve görüşmeler neticesinde bu müteahhitlerin herhangi bir yaptırıma uğramadığı, hatta Fikirtepe’de veya başka bölgelerdeki inşaat faaliyetlerine devam edebildikleri tespit edilmiştir.

Tüm bunların yanı sıra, hemen her katılımcıyla yapılan görüşmelerde bahsi geçen ve bölgedeki dönüşüm projesinin kilit hale gelmesine sebep olan müteahhit profili ‘kurumsal yeterliliği olmadan hukuk dışı yöntemlerle anlaşma yapan müteahhitler’dir. F7 bu müteahhitlerden şöyle bahsetmektedir: “Arada çantacı diye tabir edilen, bütün parsellerin haklarını toplayıp müteahhitle kendi hakkıymış gibi masaya oturan gruplar türedi.”

Hukuksuz bir biçimde düzenlenen sözleşmeler üzerinden bölgeden nemalanmak isteyen bu müteahhitler, herhangi bir kurumsal tecrübesi olmamasına rağmen farklı yapı adalarından hisse alarak yapı adalarında süreci kilitlemişlerdir.²⁷

Köseoğlu ve Sönmez (2022a: 1974)’in de çalışmalarında bahsettiği bu manipülatörler, bir gayrimenkul projesini başından sonuna tamamlayabilecek yeterlik ve yetkinlikte olmamalarına rağmen rant bölüşüm sürecinin parçası olmaya çalışmışlardır ve Fikirtepeliler tarafından “çantacılar”²⁸ olarak adlandırılmışlardır. Nakit para, imtiyazlı sözleşme oranları gibi farklı yöntemlerle manipüle ve ikna ettikleri hak sahiplerine imzalattıkları sözleşmelerden elde ettikleri hakları geliştiricilere satan bu manipülatörler süreci çıkmaza sokmuştur (Köseoğlu ve Sönmez, 2022a: 1974).

Saha araştırması sırasında görüşme yapılan katılımcılardan F5, bu müteahhitlerin sürece dahil oluşunu ve izledikleri yöntemi şöyle tarif etmektedir.

“Orada tabii anında spekülâtörler, çantacılar... Çünkü 4,14 müteahhidi deli eden bir rakam, yani böyle bir şey yoktur yani. İnsanlar gelip gidiyor şudur, filan... Arada hemen uyanıklar çıktı. Sadece o gecekonduardan işte bir kötü bir, çürük bir binanın

²⁷ Bu sözleşmelerdeki usulsüzlükler ve bölgedeki farklı müteahhit profili ilerleyen sayfalarda ayrıca incelenecektir.

²⁸ Çantacı müteahhit kavramı sahada çok sık duyulan bir kavram olsa da bu çalışma boyunca ‘kurumsal yeterliliği olmadan hukuk dışı yöntemlerle anlaşma yapmaya çalışan müteahhit’ şeklindeki kullanım tercih edilmiştir.

bir dairesini hemen satın almalar başladı. Çünkü tutuyorsun yani, onu aldığın anda o yapı adası 4,14 sana bağlı yani. Bir de bu 3'te 2 olayı da henüz yok.” (F5)

Benzer şekilde F4'ün anlatımı da çarpıcıdır.

“Demin bahsettiğim ya bir tane emlakçı... Ağzı da çok iyi laf yapıyor. Bir iki toplantı yapıp da bir iki pasta börek ısmarlamayla bir inşaat yapılmıyor. Sonrasında burada imzaları toplayıp toplayıp da bir başka firmaya devrediyorlar. Devredenlere de biz zaten burada çantacı diyoruz.”

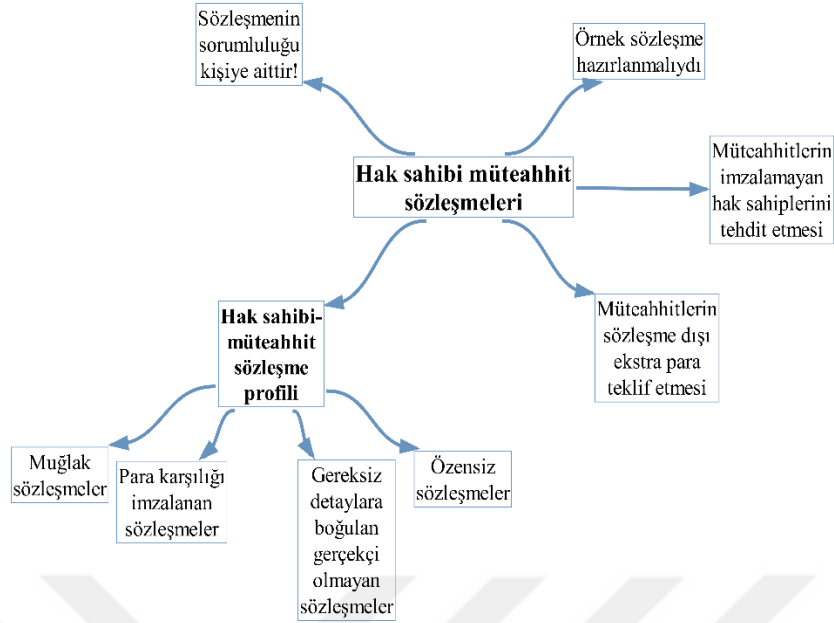
Katılımcılardan F14 müteahhit firmaların isimlerini de vererek süreci anlatmıştır.

“X firması Fikirtepe’de en azından hani benim bildiğim kadarıyla, birinci etapta girmedığı yapı adası yoktu. Her yapı adasına girmiş, imza almış, işte müteahhit firma geliyor. İşte tamamen afaki söylüyorum işte müteahhit firmanın biri gelmiş, % 95 imzayı almış ama %5 imza X firmasında. X firması da diyor ki ver parayı, devredeyim sana. Keza Y firması da öyle. Y firması da 2010 yılında kurulmuş, ortakların içerisinde X firmasının ortakları da var. Onlar da Fikirtepe’de arsa toplamak için kurulmuş bir müteahhit firma.” (F14)

Fikirtepe kentsel dönüşüm projesinde bölgenin iki önemli aktörü olan hak sahipleri ve müteahhitler arası ilişkilerinin izini sürebileceğimiz önemli bir veri de **sözleşmelerdir**. Sözleşmelerin hazırlık aşaması, imzalanma aşaması ve sonrasında sözleşme taahhütlerinin yerine getirilip getirilmediği gibi unsurları takip etmek sürecin küçük bir özetini sunmaktadır.

Türk vd. (2020:11) yaptıkları saha çalışmasında hak sahipleri ve müteahhitler arasında genellikle %50 ile %55 arasında değişen oranlarla anlaşma sağlandığını tespit etmişlerdir. Bu durumda bölgede yeni inşa edilen ev ya da ticari amaçlı yapıların %55’i hak sahiplerinin olurken, %45’i geliştiricinin/müteahhidin olmaktadır. Bölgede hak sahiplerine %60 oranında pay vereceğini ilan eden firmalar olduysa da bu firmalar batmış, süreci tamamlayamamıştır.

Yapılan görüşmelerde, hak sahibi müteahhit sözleşmelerine ilişkin öne çıkan temalar aşağıdaki şekilde verilmiştir.

Şekil 4.19. Hak Sahibi-Müteahhit Sözleşmelerine İlişkin Öne Çıkan Temalar

Yapılan görüşmelerde elde edilen verilere göre, birçok katılımcı sürece rehberlik edecek örnek bir sözleşmenin yetkili kurumlarca sunulmamış olmasının büyük sorunlar yarattığını belirtmiştir. Böyle tek tip bir sözleşmenin sunulmadığı bir ortamda hem sürece ilişkin bilgisi ve tecrübesi olmayan hak sahipleri hem de müteahhitler kendi çözümlerini üretmek durumunda kalmıştır.

Katılımcılardan F12 bu durumu şöyle anlatmaktadır.

“Hiç hazırlanmadı, yooookkk. Yani vatandaşı ne Belediyesi, ne Kadıköy Belediyesi, ne Büyükşehir Belediyesi..... Hiç kimse... Sadece günü kurtardılar, anladınız mı? Mesela siyasi partiler, hiç kimse.... Burada ne olacaktı? İmar planı gelmeden önce, hemen biraz önce söylemiş olduğum gibi, örnek sözleşmeyi yapacaklardı buraya. İnternette, belediyenin internet sayfasından yayınlayın, bitti.”

Örnek sözleşmenin ve sürece rehberlik eden kurumların yokluğunda hak sahipleri çoğu zaman çıkarlarını maksimize etmek adına muğlak, özensiz ya da gerçekçi olmayan sözleşmeleri kimi durumlarda imza karşılığında para alarak imzalamış, bu ise sürecin ilerleyen aşamalarında sorun oluşturmuştur.

Bölgede müteahhitlik faaliyeti yürüten, ancak süreci tamamlanamayan ve yaptığı inşaat KİPTAŞ tarafından bitirilen firmanın yöneticisi olan F19 hak sahiplerine imza atmaları için 10.000 TL verdiklerini anlatmıştır. Ada temsilcilerine sözleşmeyi imzalaması karşılığında para teklif eden, teklifi kabul edilmeyince tehdit ve şantaj yolunu

deneyen müteahhitler de yapılan görüşmelerde sıklıkla vurgulanmıştır. F14'ün anlattıkları çarpıcıdır.

“Beni çağırdılar X firması. İşte o zaman. İlk bir 250.000 TL teklif ettiler bana, imza karşılığı, ki iyi paraydı. Ev falan alabiliyorduk. Ben kabul etmedim, sonra açık çek verdiler, sen yaz rakamı dediler. Ben onu da kabul etmedim. Sonrasında tehdit edildim. İşte çok konuşuyorsun, sen çok ortalığı karıştırıyorsun diye. Kendi arsa sahipleri, yani komşularım tehdit ettiler. Sen işte imzalamıyorsun. Bizi zor duruma sokuyorsun, inşaat başlamıyor diye. Biz de ısrarla bu adamlar burayı yapamaz kardeşim dedik.” (F14)

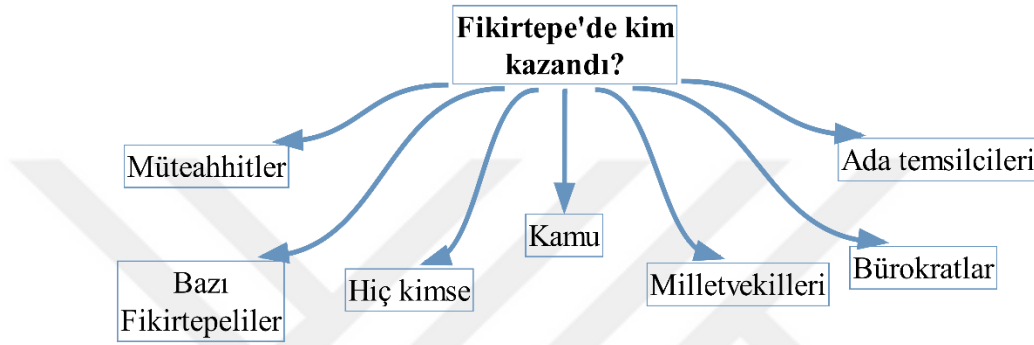
Müteahhidin sözleşmede yazan sorumluklarını yerine getirmemesi sorununu yaşayan hak sahipleri devlet kurumlarına başvurduğunda “sözleşmenin sorumluluğu kişiye aittir” yanıtı almışlardır. Üstelik, örneğin 3'te 2 imzayı tamamlayan müteahhitler Bakanlık'a başvurduktan sonra Bakanlık'ın pay satışı sürecini başlattığı ilgili hak sahipleri de müteahhitlerin taahhütlerini yerine getirmediğini dile getirdiklerinde yine bu yanıtı almışlardır. Katılımcılardan F4'ün sözleri bu durumu anlatmaktadır.

“Bu sefer bakanlık kendisi bir inceleme yapıyor. Bakıyor ki şartlar doğru mu diye. Çoğunluk eğer bir sözleşmeye imza attıysa o sözleşmenin yanlışı doğrusu Bakanlık ilgilendirmiyor, sözleşme kişiye aittir. Yani firmayla kişiye aittir. Dolayısıyla buna hiç kimse karışamaz. Yani ben orada eksik yazmışım, yanlışı yazmışım. Yani bakanlık buna müdahale edemez. Orada imza atmayan arkadaşlar diyor ki ya diyor buradaki insanlar diyor bu sözleşmeye imza atmış ama bu sözleşme çok kötü bir sözleşme. O önemli değil. Önemli olan çoğunluğu attıysa, o sözleşme iyi sözleşmedir.”

Güney (2022:11)'in çalışmasında yaptığı tespitler de bu çalışma kapsamında sahada edinilen bilgilerle örtüşmektedir. Sahip oldukları arsa/hisse nedeniyle zengin olacakları hayali kuran bölge sakinlerinin çoğunluğu anlaşma detaylarını incelemeyen müteahhitlerle anlaşmalar imzalamışlardır. Bazı bölge sakinleri alandaki bu kontrolsüz anlaşmalar yapan müteahhitlere şüpheyle yaklaşp anlaşma yoluna gitmemişse de 2013'te bölgenin 6306 Sayılı Kanun hükmünce deprem risk bölgesi ilan edilmesi, bölgedeki kentsel dönüşüm sürecine şüpheyle yaklaşan bölge sakinlerine anlaşmaktan başka bir alternatif bırakmamıştır. Fikirtepe deprem riski açısından öncelikli bir alan

olmamasına rağmen, kanun iktidara bölgede kamulaştırma gücü verdiği için anlaşmaya yaklaşmayan bölge sakinleri de anlaşmaya zoraki bir biçimde ikna olmuşlardır.

Fikirtepe kentsel dönüşüm sürecinde kimlerin kazançlı çıktığı sorusuna verilen cevaplar da dönüşümün içeriğinin ve niyetinin nasıl algılandığına, aktörler arası ilişkilerin nasıl kurgulandığına dair önemli veriler sağlamaktadır. Aşağıdaki şekilde bu soruya verilen yanıtlar görülmektedir.

Şekil 4.20. Fikirtepe’de Kim Kazandı Sorusuna Verilen Cevaplar

Katılımcılar Fikirtepe kentsel dönüşüm sürecinde, en fazla müteahhitlerin kârlı çıktığını vurgulamışlardır. “Batan müteahhitler oldu” söylemi de oldukça yaygın kullanılsa da katılımcılardan F14’ün aşağıdaki cümleleri batan müteahhitlerin aslında büyük oranda zaten yetersiz olup bölgeden nemalanmaya çalışan müteahhitler ve spekülâtörler olduğunu göstermektedir. Bu yalnızca F14’ün değil, sahadaki birçok katılımcının da vurguladığı bir husustur.

“Burada batan müteahhit yok! Bakın size net söyleyeyim. Burada batan müteahhit yok. Burada vatandaşı dolandıran, fakat ben battım diye... İşte X projesi. Ya toplamış parayı almış kardeşim. Parayı almış, toplamış almış, sonra bakanlık gelmiş, geri kalanını Kiptaş eliyle bakanlık parasını vererek yaptırmış. Bitirmiş, daireleri teslim etmiş. Müteahhide de pay vermiş.” (F14)

Süreçten kazançlı çıktığı belirtilen diğer aktör ise ada temsilcileridir. Sürecin kazanan aktörü olarak ada temsilcileri yapılan görüşmelerde her zaman açıkça dile getirilmese de “Bazı Fikirtepeliler” başlığı altında verilen tanımlamalar detaylı incelendiğinde aslında ima edilenin ada temsilcileri olduğu anlaşılmaktadır. F11’in aşağıda verilen sözleri bunu gösterir niteliktedir.

“Valla gerçeği söylemek gerekirse, kazananı belli bir kesim. Fikirtepe’deki belli bir kesim kazandı, iyi kazandı. Vatandaşlardan söylüyorum, belli bir kesim. Çok böyle ayırtıramayacağım ama kazandı. Adam belki hayalini göremeyeceği parayı gördü. Uyanık davrananlar diyelim, biraz ön plana çıkıp işte çeri başılığı yapan, temsilcilik yapan, o bu... Çünkü çok para alanları, kira alanları gördüm. Buraya gelip bana, işte ben söyleyim, ben böyleyim de, şuyum da buyum da, benim boğazımdan haram para geçmez diyenlerin daha sonra yanlışlıkla elimize gelen evraklarda böyle her ay düzenli olarak para gittiği, maaş gittiği... Bir para gittiğini gördük. Yani onlar muhakkak onlar var diyeyim ben size, kazananlardan biri yani. Bunu kazanma derken ya şey olarak anlamayın, ben şey olarak söylüyorum, haklı veya haksız kazanç olarak söylemiyorum. Bazıları da şöyle oldu mesela. Bazı insanlar gerçekten ömrü hayatı boyunca rahat edemeyecekti. Çocuklar veya torunlar çok kazandı. Belki şey yapamayacaklardı, hiçbir şey yapamayacaklardı. En azından torunları çocukları rahat yaşayacak. Kaybedenler dersen İstanbul kaybetti bana göre. Bütün İstanbul kaybetti. Çünkü her yerde emsal oldu orası.” (F11)

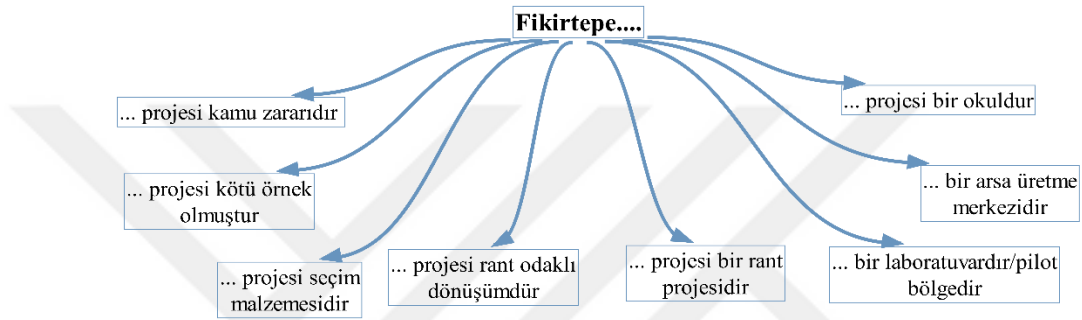
“Batan müteahhitler” söylemiyle bağlantılı olarak bölgede kimsenin kazançlı çıkmadığını söyleyen katılımcılar da olmuştur. F4’ün “Hiç kimse kazanamadı. Sıfıra sıfır, elde var sıfır. Neden sıfır? Müteahhit buraya geldi, dedi ki, ben dedi yapacağım. Bitmeden satmayacağım dedi. Yalan söylemiş, bitmeden satmaya başladı, demek ki cebinde para yoktu. Ve satmaya başladığında çok çooooook ucuzlara sattılar. Niye? Parası yok adamın. Müşteri kapıya gelmiş.” ve F5’in “Ya kim, kimse kazanmadı yani. Yani siyasetçi de kaybetti. Herkes, müteahhit kaybetti. Orada batan kaç tane müteahhit oldu yani. Malı götürenler de oldu.” sözleri süreçte müteahhitler de dahil olmak üzere kimsenin kazanmadığının algılandığını göstermektedir. Ancak bu genel bir kanı değildir. Katılımcıların çoğu müteahhitlerin kazandığını düşünmektedir.

Yapılan görüşmelerde Fikirtepe’de kimin kazançlı çıktığına dair öne çıkan diğer başlıklar kamu, bürokratlar ve milletvekilleri cevapları olmuştur. Katılımcılardan F14 süreçte bürokratlar ve milletvekillerinin bölgedeki ranttan dolayı yollarla da olsa faydalandığını şu sözlerle anlatmıştır.

“Devlet değil aslında bu. Açgözlü o bürokratlar.... Bakanlığından tutun, ben şunu gördüm, çok rahat, ben açık konuşuyorum. Cumhurbaşkanının da bu olaydan haberi var. Buradaki ranttan o da faydalaniyor, işte bakanların da haberi var,

faydalaniyorlar. Milletvekilleri de... Herkes faydalaniyor buradan. Yani burada milletvekili gelmiş 4 tane, 3 tane, 4 tane de ayrı almış. Niye kardeşim niye? Bir de Kiptaş'ın yaptığı proje bu. Şey geçenlerde de dediler ya işte, AK Parti döneminde Kiptaş indirimler yapmış ucuza evler vermiş diye. Ya kardeşim benim evim yok. Sen bir de adamın hakkından kesmişsin, çıkarmışsın o daireleri.” (F14)

F4 ise kamunun kârlı olduğunu düşündüğünü “Burada kamu kârlı, özellikle bu Emlak Konut Fikirtepe’ye geldikten sonra, kamu kârlı. Ne yapıyor ki? Memur zaten çalışıyor orda, 8-5 çalışıyor. Ekstra ne satarsa kar.” sözleriyle ifade etmiştir.

Şekil 4.21. Fikirtepe Projesiyle İlgili Genel Tanımlamalar

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde Fikirtepe kentsel dönüşüm projesiyle ilgili genel düşünceleri konusunda öne çıkan temalar yukarıdaki şekilde verilmiştir. Görüşme yapılan tüm aktörler, şu an süreci yürüten merkezi yönetim aktörleri de dahil olmak üzere, projeyle ilgili oldukça olumsuz fikirlere sahiptir. En çok vurgu yapılan temalar, projenin kamu zararı olduğu, kötü örnek olduğu ve seçim malzemesi olarak kullanıldığı temaları olmuştur.

Katılımcıların en çok vurguladığı tema olarak Fikirtepe’nin kamunun sırtına milyonlarca liralık bir borç yüklediği, siyasi iktidarın projenin altından kalkabilmek ve rantı müteahhitlere bölüştürmeye devam edebilmek adına vergilerle finanse etmeye başladığı, dolayısıyla büyük bir kamu zararı olduğu başlık dikkat çekmektedir.

Öte yandan, Fikirtepe İBB tarafından tüm İstanbul’un dönüşümüne emsal olması niyetiyle -ki bu da Fikirtepe bir pilot bölgedir temasında karşımıza çıkmaktadır- başlatılan bir dönüşüm projesi olarak, bugün geldiği noktada sahadaki tüm aktörler tarafından kötü örnek olarak değerlendirilmektedir. KİPTAŞ’ta çalışan bir inşaat mühendisi olan F11 aşağıdaki sözleriyle Fikirtepe’de körüklenen ‘zengin olacaksınız’ rüyasının hala birçok İstanbullu’nun zihninde canlı olduğunu ve süreçte yaşanan tüm

sıkıntıları görmezden gelerek başka bölgelerdeki hak sahiplerinin de yüksek emsaller talep ettiğini gözler önüne sermektedir.

“Ben doğru veya yanlış emsal demiyorum ama insanlarda şu var. Orası yapıldı, biz niye yapamıyoruz. Onu demek istiyorum. Emsal derken... Böyle bir baskı oluşturuyor yani. Baskı oluşuyor. Yani iyi elbise iyi yönde demiyorum ama şimdi insanlar şunu diyor. Diyor ki Fikirtepe yapıldı 4 küsürle, biz niye 4 emsal alamıyoruz. Diyorum ki o yanlış, uygulama yanlış, yani ne kadar anlatırsak anlatalım insanlara bunun yanlış olduğunu, kişi anlamak istediğini anlıyor.” (F11)

Birçok katılımcı tarafından altı çizilen bir başka husus ise, Fikirtepe dönüşüm projesinin başladığı ilk günlerden bugüne iktidardaki siyasi partinin seçim propagandası olarak kullanıldığı yönünde olmuştur. Seçimlerden hemen önce bölgeye giden yetkililer yaptıkları mitinglerde tüm sorunların çözüleceği sözünü vermiş, ancak her defasında seçim sonrası dönemde verdikleri sözleri yerine getirmekten imtina etmişler ya da aslında çözmek istediklerini ancak Fikirtepeliler’in çok açgözlü olduklarını, bu yüzden sorunların çözülemediğini belirtmişlerdir. Tüm bu temaların ortaklaştığı tema ise aslında Fikirtepe’nin bir rant projesi olduğudur. Doğrudan böyle adlandırılmasa da hemen her görüşmede, sürecin bir noktasında rant kaygısıyla işlerin kontrolden çıktığı sıklıkla dile getirilmiştir.

4.8. Tartışma ve Değerlendirme

Çukurambar ve Fikirtepe örnekleri metalaşan kentsel mekânın çeşitli mekanizmalar eliyle gecekondü alanlarından plaza tarzı yapılara dönüşümünü gösteren, Türkiye’de neoliberal kentleşmenin önemli simgeleri haline gelen örneklerdir. Her iki dönüşüm de konum avantajları dolayısıyla alt sınıflara bırakılamayacak kadar değerlenen bölgelerin bir arsa üretim süreci sonunda dönüşümünü göstermektedir.

Çukurambar, ilk etapta, 90’lı yılların ikinci yarısında başlayıp 2000’li yıllarda Büyükşehir Belediyeleri’nin dönüşüm konusundaki yetkilerinin arttırıldığı bir dönemde dönüşümü ivme kazanan bir bölge görünümünde iken, Fikirtepe ise yine Büyükşehir Belediyesi eliyle başlayıp kısa süre sonra Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’nın devreye girmesiyle merkezi hükümetin dönüşümde inisiyatifi ele aldığı bir bölge izlenimi vermektedir. Türkiye’de kentsel politikanın neoliberal dönemde yerleşme-merkezileşme eksenindeki salınımı düşünüldüğünde burada bir sürpriz

yoktur. Zira yaygın söylem Çukurambar'ın belediye eliyle -hatta müteahhit mülk sahibi arasındaki pazarlıklar sonucu tamamen piyasa koşullarında- gerçekleştiğini anlatırken, Fikirtepe'nin ise belediye eliyle başlatılıp -yine tamamen piyasa koşullarında mülk sahibi ve müteahhitler arası anlaşmaların hızlıca ve en kârlı şekilde tamamlanması beklenirken- başarısızlık sonucunda merkezi yönetimin el koymasıyla bir yörüngeye oturduğunu anlatır.

Fakat her iki kentsel dönüşüm öyküsünün detaylarına inildiğinde, süreçte yalnızca yerel yönetim-merkezi yönetim etkilerinin ve kararlarının olmadığı, yerel ve merkezi siyaset üzerindeki siyasal parti etkisinin her iki dönüşüm sürecinde de etkili olduğu, enformel ve muğlak zeminlerde başkaca aktörlerin türediği, dolayısıyla yerel yönetim ya da merkezi yönetim eliyle yürütülen süreçlerde, esasen temel motivasyonun pek de değişmediği görülür. Bu temel motivasyon ise yerel ya da merkezi yönetimi elinde bulunduran siyasal partilerin, kendileriyle organik bağı olan sermaye gruplarının kentsel ranttan öncelikli olarak pay almalarını sağlaması olarak özetlenebilir.

Çukurambar ve Fikirtepe örneklerinin detaylarına bakmadan önce Ankara ve İstanbul'un Türkiye kentleşmesi için önemli merkezler olduğu vurgulanmalıdır. 1990'ların ikinci yarısının Ankara'sı, Türkiye genelinde 2000'li yıllarda uygulamaya konacak kentsel dönüşüm pratiklerinin provasının yapıldığı bir dönemdir. 1990'ların ikinci yarısı itibariyle dönemin belediye başkanı, kentsel arsa oluşturma ve planlama süreçlerindeki kısıtlayıcı düzenlemeleri enformel bir zeminde devre dışı bırakmıştır. Şüphesiz enformellik ve muğlaklık söz konusu Belediye Başkanı'nın yarattığı kavramlar olmayıp, Türkiye kentsel politikasının erken cumhuriyet yıllarından itibaren temel karakteristiği haline gelen kavramlardır. Ancak onun farkı, kentsel rantlar konusunda buradaki açıkları belli sermaye grupları lehine kullanması ve bunu Türkiye'nin ilk neoliberal hükümeti tarafından oluşturulan yasal çerçevenin kendisine sağladığı manevra alanında kapsamlı ve sistematik bir biçimde yürütmesidir. Ankara'nın kentsel dönüşümü, yine de tamamen yukarıdan aşağıya belirlenen bir süreç olmaktan ziyade aşağıdan yönelen taleplerle de biçimlenen çok ölçekli, karmaşık ve belirsiz bir çizgide ilerlemiştir.

1980 sonrası dönemde küresel sermaye için bir çekim noktası haline gelen İstanbul ise Türkiye'nin vitrini gibidir. Yüksek rant potansiyeli dolayısıyla ulusal ve

uluslararası yatırımcıların odağında olan kentin birçok noktasında kentsel dönüşüme dair uygulamaya konan farklı pratikler, Türkiye'nin kentsel dönüşüm karnesinin adeta bir özetini sunar. Devasa bir inşaat şantiyesi görünümündeki İstanbul, rant potansiyelinin büyüklüğü dolayısıyla pastadan pay almak isteyen çok sayıda farklı formel ve enformel aktörün boy gösterdiği bir kenttir.

Ankara'daki gecekondü dönüşüm süreçleri içinde Çukurambar özel bir öneme sahiptir. Kentin oldukça önemli bir bölgesinde, kentsel servis alanlarına bitişik bu alan önce ıslah imar planı, sonra kentsel dönüşüm alanı ilanı gibi süreçlerle parçacıl ve ada hatta bazen parsel bazında dokunuşlarla dönüştürülen bir bölgedir. 2805 Sayılı İmar Affi Kanunu kapsamında hazırlanan 1/5000 Nazım Islah İmar Planı (1990 planı olarak anılır) doğrultusunda Çukurambar diğer bölgelere örnek oluşturması adına pilot bölge olarak seçilmiştir. Ancak bu planın aksayan yönleri olduğu savından hareketle bir Revizyon NİP hazırlanmış ve 28.01.1991'de onaylanmıştır. Bu planda gelişme potansiyelinin yüksekliği dolayısıyla özellikle gecekonduların olduğu bölgelere yüksek yoğunluk (350k/ha) tanımlanarak dönüşümün yolu açılmıştır. Böylesi merkezi bir konumda bulunan bölgenin yoğunluğunun artacağını öngörmek ve bunu planlamak esasen çok da şaşırtıcı değildir. Eski planda Eskişehir yoluyla sınırlı olan kentsel servis alanını Konya Yolu boyunca kuzeye doğru genişleten bu revizyon planı, aynı zamanda eski asfalt şantiyesinin yerine de büyük kısmı kentsel servis alanı olmak üzere belediye hizmet alanı ve konut alanı yapılmasını öngörmüştür. Söz konusu değişikliklerden sonra bölgedeki birçok vatandaşın arsalarının yeni planda rant getirici özelliği olmaması dolayısıyla Çankaya Belediyesi'ni (parselasyon çalışmasını yapan otorite olarak) ABB'ye şikâyet eden dilekçeleri, bölgede oluşan ranttan pay almaya istekli kesimleri göstermesi adına ilgi çekicidir.

2005 yılında Söğütözü Metro İstasyonu-Kongre Ticaret Merkezi yapılmasına imkân sağlamak adına plan değişiklikleri gerçekleştirilerek bölgenin çiçeği burnunda 5393 Sayılı Kanun kapsamında Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Proje Alanı (KGDPA) olarak ayrılması öngörülmüştür. 2007 yılında bölge ABB tarafından KDGA ilan edilmiştir. Çankaya Belediyesi tarafından defalarca dava konusu yapılan ABB'nin bu tasarrufu, bölgenin çehresini tamamen değiştirmiştir. Çankaya Belediyesi ve ABB'nin farklı siyasi partilerce yönetiliyor oluşu ve Çukurambar'ın rant potansiyeli böyle bir siyasi çekişmenin zeminini oluşturmuştur. Mahkeme kararlarıyla defalarca iptal edilen

söz konusu planlar, küçük değişikliklerle -ancak özüne dokunulmadan- tekrar onaylanmış ve plan değişikliği ve mahkeme kararı sonucu planın iptal olması arasında kalan zamanlarda bölgenin dönüşümüne yönelik çalışmalar durdurulmadığından fiili durumlar oluşturulmuştur. Bu planlarda kot altını emsal harici tutan, yüksekliği serbest bırakan, emsali civar bölgelerinkinden daha yüksek olarak belirleyen ABB'nin bunu üstelik kendi mülkü üzerinde yapıyor olması, oldukça tartışmalı bir durum yaratmıştır. Bölgedeki diğer arsalar açısından da büyük müteahhitlerin ilgisini bu alana çeken bu noktasal emsal artışları, çok geçmeden Çukurambar'ın geneline sirayet etmiştir.

Çukurambar'ın dönüşümünde oldukça etkin bir rolü olan dönemin belediye başkanı bunu sadece ABB başkanı olarak belediye mülkündeki plan değişiklikleri ile değil yakın ilişkide olduğu önemli siyasi figürlerin bölgede müteahhitlik yapmasını teşvik ederek de sağlamıştır. Söz konusu iktidar döneminde bakanlık ve milletvekilliği görevlerinde bulunan bu siyasetçinin, siyasetçi kimliği ile inşa ettiği yapılar, bölgeye Meclis lojmanlarını boşaltan milletvekillerinin ve diğer siyasi elitlerin yönelmesini sağlayarak bölgenin yıldızını parlatmıştır.

Hem konum avantajı hem de iş merkezlerine yakınlığı dolayısıyla inşaat maliyetlerini kısa sürede karşılayan müteahhitler açısından Çukurambar oldukça kârlı bir dönüşüm süreci geçirmiştir. Merkezi yönetimle aynı görüşteki yerel yönetim eliyle başlangıçta planlama, sonra ise kentsel dönüşüm alanı ilan ederek parsel bazında kararlar verilmesi suretiyle dönüştürülen Çukurambar'da dönüşüm adeta parsel bazında enjekte edilmiştir.

İlk bakışta, Çukurambar'daki dönüşüm yerel odaklı ve yerel yönetim eliyle planların yapılması şeklinde, bir diğer ifadeyle, yerel yönetimin başını çektiği bir dönüşüm hikayesi gibi görülse de dönüşümü tetikleyen, yerele duyarlı belediye değil, belediye yönetimini elinde bulunduran siyasi anlayış ve onunla bağlantılı sermaye gruplarının olduğu görülmektedir. Kamu yararına bir payın alınmadığı ifade edilen süreçte birçok katılımcı 'imar gücünü elinde bulunduranlar' olarak nitelenen birtakım kamu çalışanları ve üst düzey bürokratların bu süreçte oldukça kazançlı çıktıklarını vurgulamışlardır. Ancak yine de payın büyüğünün, siyasi bağlantıları iyi olan müteahhitlerin olduğu, yapılan görüşmelerde altı çizilen önemli unsurlardan olmuştur.

Fikirtepe ise parçacıl dokunuşlarla değil, oldukça büyük ve yoğun bir yerleşimin (ve parçalı mülkiyet yapısının) olduğu bir alanda çevresine göre oldukça yoğun yapılaşmasının önünü açacak biçimde aşamalı emsal öngören bir plan eliyle İBB tarafından dönüştürülmeye çalışılmıştır. Yapı adası ölçeğinde dönüşüm ve verilen yüksek imar hakları, dönüşüme dahil olmayan alandaki yapıların kütle ve yükseklik olarak oldukça üstünde bir yapılaşmayı beraberinde getirerek (Ünver ve Suri, 2020: 20) Fikirtepe'yi Kadıköy'ün genel görünümü içinde ayrıksı bir noktaya yerleştirmiştir. Tıpkı Çukurambar gibi bir konum avantajına sahip olan Fikirtepe, mülkiyet dokusu ve yerleşim yoğunluğuyla ise Çukurambar'dan ayrılmaktadır.

Daha önce İslah İmar Planları üzerinden bir dönüşüm geçiren Fikirtepe, 2005 yılında onaylanan NİP'te özel proje alanı lejantına alınmış, 2007 yılında planda yapılan değişiklikle ise özel proje alanı lejantına 'kentsel dönüşüm' ibaresi eklenmiştir. 2005 ve 2007 yıllarının Çukurambar'daki dönüşümün de başlatıldığı yıllar olması dikkat çekicidir. Büyükşehir Belediyesi eliyle kentsel dönüşüm projeleri yapılmasının önünü açan yasal düzenleme sonrası her iki bölgede de harekete geçilmiştir.

Ancak İstanbul Fikirtepe özelinde dönüşüme ilişkin somut adımın atılması Çukurambar'daki kadar hızlı gerçekleşmemiştir. Planlara eklenen notlar sonrası bölgede fısıltı gazetesi dolaşmaya başlamış ve beklentiler günden güne artmıştır. İstanbul'un diğer ilçelerinde, UİP'in NİP'in onaylanmasından sonra 1 yıl içinde yapılması gerektiği, yapılmazsa Büyükşehir Belediyesi tarafından yapılacağı yönündeki kanun hükmü (3194) uygulanmazken, Fikirtepe örneği söz konusu olduğunda -şüphesiz ki bölgenin rant potansiyelinin de etkisiyle- farklı bir siyasi anlayışla yönetilen Kadıköy Belediyesi ile bir siyasi inatlaşma içine giren İBB, plan hazırlığına başlamıştır. Sahada yapılan görüşmelerde, söz konusu dönemde önemli pozisyonlarda bulunan katılımcılar bu kararın alınmasında dönemin belediye başkanının belli sermaye gruplarıyla kurduğu ilişkiler dolayısıyla böyle bir karar alınması konusunda inisiyatif aldığını vurgulamışlardır. 2008 yılında Başkanlık (İBB) oluruyla başlanan Uygulama Planı hazırlığı belediyenin görevlendirdiği ekip tarafından 2010 yılında tamamlanmış ve meclise gönderilmiştir. Oluşturulan ekibin Kadıköy'ün genel gelişim seyriyle uyumlu olacak biçimde dönüşmesini öngördüğü Fikirtepe için planda koyduğu şartlar Meclis'te tadilen onaylanmış ve aşamalı/kademeli emsal artışına (uygulamada emsal iki katına çıkarılmıştır)

gidilmiştir. Fikirtepe açısından 13 yıl (ve muhtemelen çok daha uzun bir müddet) sürecek olan çözümsüzlük ve kriz dönemi böylelikle başlamıştır. Söz konusu uygulama planının iptali için açılan dava sonucu, plan iptal edilmişse de tarafların itirazı sonucu, dava yıllarca sürmüştür. Ancak öte yandan, bölge 2013 yılında 6306 Sayılı Kanun kapsamına alınmıştır. Bu kanunla birlikte bölgenin planlama yetkisi Bakanlık'a geçmiş, ancak Bakanlık İBB'nin plan altlığında büyük değişiklikler yapmamıştır. Süreçte fark yaratan en büyük unsur kanunun getirdiği 3'te 2 oranındaki anlaşma hükmüdür.

İBB'nin Uygulama Planı'nı ilanının hemen sonrasında bölgedeki rant potansiyelini fark ederek bölgeye akın eden, ancak herhangi bir müteahhitlik tecrübesi olmayan ya da yetersiz tecrübesi olan çok sayıda müteahhit hak sahipleriyle anlaşmalar yapmaya çalışmışlardır. Ancak dönemin mevcut yasal düzenlemelerinde hak sahiplerinin tamamı anlaşmadıkça başlatılamayan dönüşüm, mülkiyet yapısının oldukça parçalı, dolayısıyla hissedar sayısının çok fazla olduğu bu bölgede süreci yavaşlatmış ve hatta kilitlemiştir. Üstelik İBB'nin ya da herhangi bir kamu kurumunun rehberlik etmediği bu süreçte karmaşık sözleşmelerle kafası karışan hak sahipleri, bölgedeki spekülâtorlerce kandırılmıştır.

Neoliberal kentte gayrimenkul rantının mümkün olan en kısa sürede üretilmesi ve bölüştürülmesi çarkın dişlilerinin hızlı bir şekilde dönmesi için elzem görüldüğünden (Ay ve Penpecioglu, 2022: 31) bölgede farklı bir taktik denenmiştir. Bu noktada 6306 Sayılı Kanun ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı imdada yetişmiştir. 2016 yılında İBB'nin bağlı kuruluşu olan KİPTAŞ ile yapılan bir protokol kapsamında inşaatlarını devam ettiremeyen bazı müteahhitlerin (ki burada seçilen müteahhitlerin de siyasal iktidarın etkin figürleriyle organik bağlantıları olduğu saha görüşmelerinde katılımcılar tarafından vurgulanmıştır) inşaatları KİPTAŞ tarafından tamamlanmıştır. Ancak 3'te 2 kuralının da bölgedeki sorunlar yumağını çözemediği görüldüğünde Bakanlık 2021 yılında 3 etap halinde hazırlanan planı duyurarak 1. Etapta belirlediği 18 yapı adasında Emlak Konut eliyle inşaat faaliyetine girişmiştir. 1. Etaptaki uygulamayı, 2019'da 6306 Sayılı Kanun'a eklenen 6A maddesi uyarınca yapan Bakanlık, hak sahiplerinin onayı olmaksızın resen uygulama başlatmış, hak sahiplerine %50 oranında pay vereceğini duyurmuştur. Bu uygulamanın ise merkezi siyasi iktidarın İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerde yerel iktidarı kaybetmesinin

ardından hayata geçirilmesi, Fikirtepe’de, önceliklendirilenin yerel irade ve talepler değil, rant bölüşümünden yalnızca belli sermaye gruplarının faydalandırılması olduğu algısını pekiştirmiştir.

Sürecin başından sonuna, genel hatlarıyla bir değerlendirmesi yapıldığında, başlangıçta uygulama safhasında herhangi bir kamu kurumunun sürece dahil olmamasının sahadaki aktörlerin anlaşma ve uygulama konularında yeni taktikleri geliştirmesini beraberinde getirdiği söylenebilir. Türk vd. (2020:9)’nin da açıklıkla ifade ettiği gibi bu tür ortamlarda formel anlamda kurumsal bir boşluğun olması halinde yeni örgütsel yapılar ve kurumlar sürece müdahil olmak istemektedir. Fikirtepe örneğinde de başlarda Kadıköy Belediyesi ve İBB’nin pasif bir rol oynaması enformel birtakım yapıların sahada boy göstermesine neden olmuştur.

Ada temsilciği sistemi bu yapıların başında gelir. Hak sahiplerinin karmaşık sözleşmeler, metrekare hesapları gibi konularda bilgi sahibi olmaması ve herkesin bu işlerin takibini yapacak zamanının da olmaması dolayısıyla, aynı yapı adasındaki bir hak sahibine vekalet vererek/ ya da bazen vekalet vermeden, kendileri adına işlem yapma ya da süreci takip etme görevi verilmiştir. Ancak zamanla yozlaşan bu sistem, hak sahiplerinin yararının gözetilmesinden, kişisel menfaatler doğrultusunda süreçten nemalanmaya evrilmiştir. Ada temsilciliği sistemi çoğunlukla bölgedeki rantın ve rant bölüşümünün farkında olan ve bundan kendi payına düşeni almak niyetinde olan kişilerin kullandığı bir sistem olmuştur. Süreçten nemalanmaya çalışan ada temsilcileri temsil ettiği adadaki hak sahiplerini ikna edeceği vaadiyle müteahhitlerden para ya da fazladan metrekare talebinde bulunmuşlardır. Dönüşümün tamamlandığı kimi adalarda site yönetimi ya da emlakçılık işlerine soyunan ada temsilcileri ise birtakım yöntemlerle güç odağı olmayı sürdürme eğiliminde olmuşlardır.

Fikirtepe’de süreci başlatan ve devam ettiren resmi aktörler olarak İBB ve Bakanlık önemli roller üstlenmişse de bölge aynı zamanda yeni birtakım enformel yapı ve kurumların oluşumuna da zemin hazırlamıştır. Kentsel rant pastasından payına düşeni almak isteyen bölge içinden veya dışından çok sayıda aktör Fikirtepe’de yoğun bir mesaiye başlamıştır. Örneğin bölgeden nemalanmak isteyen ve herhangi bir kurumsal tecrübesi olmamasına rağmen, hukuksuz bir biçimde düzenlenen sözleşmeler üzerinden farklı yapı adalarından hisse alarak yapı adalarında süreci kilitleyen müteahhitler türemiştir.

Öte yandan Fikirtepe'deki derneklerin de bölgedeki rant kavgasının bir parçası haline geldikleri rahatlıkla söylenebilir. Bölgede kurulan ilk dernek bizzat dönemin belediye başkanı tarafından kurulmuş, derneğin başına da partinin ilçe teşkilatından bir isim getirilmiştir. Derneğin faaliyetleri, derneğin ofis olarak kullandığı mekan ve dernek başkanının söylemleri, söz konusu derneğin bölgedeki siyasi ve ekonomik güç ilişkilerinin merkezinde yer aldığı ve genel olarak bölgedeki müteahhit firmaları savunan bir söylem geliştirdiği, saha araştırması kapsamında yapılan görüşmelerde vurgulanan konulardan biri olmuştur. Dernek başkanı, hak sahipleri, müteahhitler ve ilgili kurumlar arasında köprü kurmak amacıyla kurulduklarını beyan etse de, derneğin etrafındaki ilişkiler ağı, kendilerinin müteahhitler ve siyasetçilerle yakın ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir.

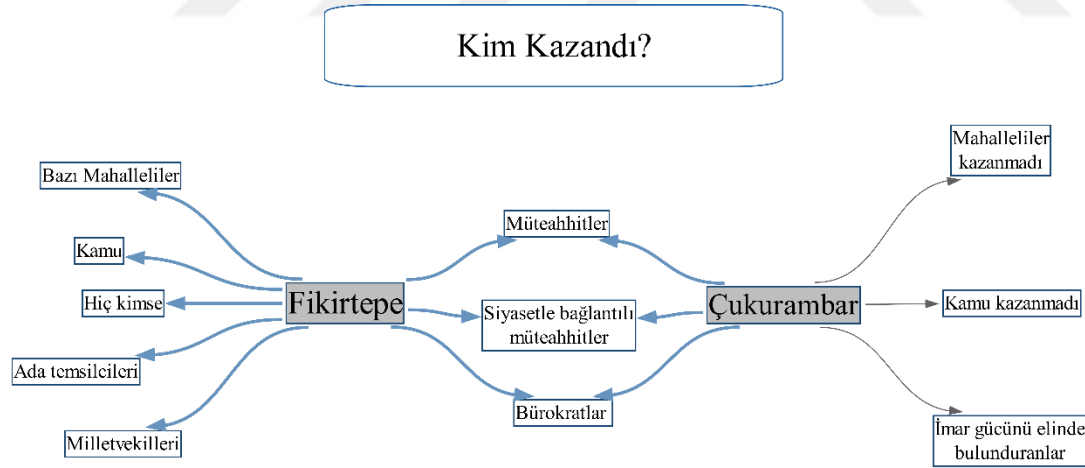
Bakanlığın bölgeye girmesi sonrasında Bakanlık'a bağlı birimler, bölgede ofis açtılsa da bu ofislerin yeterince şeffaf çalışmadığı, hak sahiplerinin sorun ve şikayetleri karşısında duyarsız kaldığı saha araştırmasına sıklıkla karşılaşılan şikayetlerdendir. Öte yandan Bakanlık'ın 2. ve 3. Etap planlarını ilan etmesine rağmen, sonrasında bu etaplarda inşaatın başlatılmayacağı sinyallerini vermesi, bu etaplarda dönüşümün piyasa şartlarında kolaylıkla çözülebileceğini, çünkü kârlı olduğunu ifade etmesi, Bakanlık açısından temel motivasyonun bölgenin bir an önce kamu yararına olacak biçimde dönüşmesi ve deprem riskinin giderilmesi değil, bölgeden müteahhitlerin elde edeceği rantı maksimize etmek olduğunu gösterir niteliktedir.

Fikirtepe dönüşüm projesine Bakanlık'ın müdahil olduğu 2013 yılı ve Emlak Konut eliyle inşaat işine girdiği 2021 yılları dönüm noktaları olmak üzere, sahada yapılan görüşmelerde sıklıkla bu adımların siyasi nitelikli kararlar olduğu, bazı müteahhitlerin kurtarıldığı, bazılarının ise süreçten dışlandığı, 6306 Sayılı Kanun'un maksadı dışında devreye sokulduğu ve devletin yalnızca kâr edebileceğini düşündüğü yerlerdeki inşaatı devraldığı gibi temalar sıklıkla vurgulanmıştır. Sürecin siyasi iktidarla aynı anlayıştaki belediye eliyle çözülememesinin ardından afet riski İstanbul'un diğer bölgelerine göre daha düşük olan Fikirtepe'de Bakanlık'ın devreye sokulması, 2019'da ise yereldeki gücü kaybeden iktidar partisinin inşaatların yapımı konusunda da Bakanlık'ın inisiyatif alması kararı, Fikirtepe'nin bir rant kavgası alanına dönüştüğünü gösterir niteliktedir. Hangi yapı adalarında inşaat faaliyetine başlanacağı konusunda müteahhitlerin siyasi iktidarla organik bağlarının gözetildiği,

bu süreçte bazı müteahhitlerin kollandığı ve kurtarıldığı, bazılarının ise sürecin dışına itildiği katılımcılar tarafından vurgulanan önemli başlıklardır.

Fikirtepe dönüşüm hikayesinin ise en kârlı çıkanlarının müteahhitler ve ada temsilcileri olduğu saha görüşmelerinde vurgulanmıştır. Bölgede kamu gücü kullanılarak gerçekleştirilen büyük imar hakkı artışı bir yandan çevresinden fiziksel ve sosyal anlamda kopuk bir Fikirtepe'nin ortaya çıkmasına sebep olurken, bir yandan da az sayıda geliştiricinin yararlanabildiği büyük bir arazi rantı yaratmıştır (Köseoğlu ve Sönmez, 2022a: 1973). Köseoğlu ve Sönmez (2022a: 1972) inceledikleri ekonomik göstergeler üzerinden Fikirtepe'deki inşaat sürecinde geliştiricinin %100'ün üzerinde kâr elde ettiğini tespit etmişlerdir.

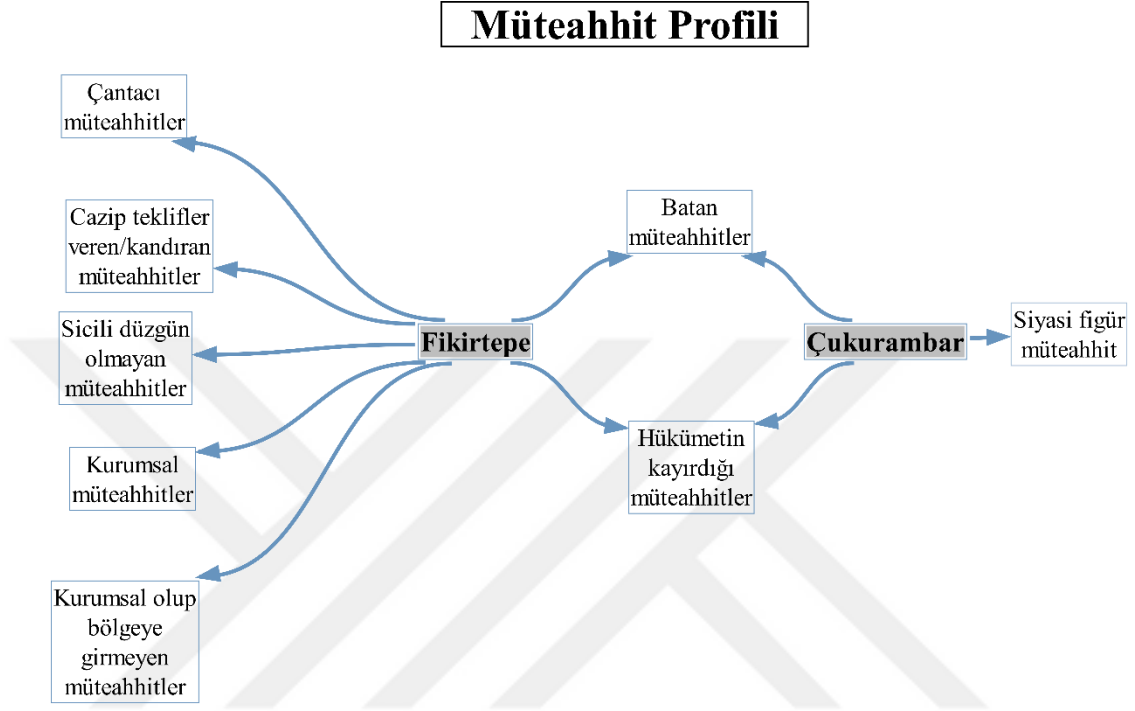
Görüşme yapılan tüm aktörler, şu an süreci yürüten merkezi yönetim aktörleri de dahil olmak üzere, projeye ilgili oldukça olumsuz fikirlere sahiptir. En çok vurgu yapılan temalar, projenin kamu zararı olduğu, kötü örnek olduğu ve seçim malzemesi olarak kullanıldığı temaları olmuştur. Üstelik üst ölçekli planların kararlarına ve nüfus öngörülerine aykırı olarak dönüştürülen Fikirtepe'de dönüşüm sonrası eskisinden daha nitelikli yaşam alanlarının oluşması ihtimali zayıftır (Ünver ve Suri, 2020: 21).

Şekil 4.22. Çukurambar ve Fikirtepe’de kimin kazançlı çıktığına dair karşılaştırma

Fikirtepe ve Çukurambar örneklerini karşılaştırmalı olarak anlayabilmek ve iki sürecin benzerliklerini ve farklılıklarını anlayabilmek adına MAXQDA programı yardımıyla farklı analizler de yapılmıştır. Kimin kazançlı çıktığına dair yapılan İki Vaka Model’inde çıkan sonuçlar ilgi çekicidir. Her iki örnekte de kazançlı çıkanların, yukarıdaki şekilde görüldüğü üzere, genel olarak müteahhitler, siyasetle bağlantılı müteahhitler ve bürokratlar olduğu vurgulanmıştır.

Müteahhit temasının her iki örnekte de baskın tema olduğunun tespit edilmesi önemlidir. Ancak yapılan görüşmelerde her iki bölgedeki müteahhit tipine yönelik yapılan değerlendirmelerin de karşılaştırılması adına bir başka analiz daha gerçekleştirilmiştir.

Şekil 4.23. Fikirtepe ve Çukurambar Müteahhit Profili

Her iki örnekte de ortaklaşan temalar batan müteahhitler ve hükümetin kayırdığı müteahhitler başlıkları olmuştur. Çukurambar açısından batan müteahhit teması çok belirgin olmasa da özellikle bölgeye ilk giren müteahhitlerin konjonktürün çok uygun olmaması nedeniyle battığı ve alandan çekildiği vurgulanmıştır. Çukurambar'da 4 farklı müteahhit tipi öne çıkarken, Fikirtepe'de ise 8 farklı müteahhit tipinden bahsedilmiş olması 2010'lar itibariyle hem kentsel rantın artık birçok kesim açısından görünür olduğunun, hem de farklı kurumsal ve finansal kapasitedeki geliştiricilerin bölgeden pay almak istemesinin göstergesi olarak okunabilir.

siyasi figür gibi kelimelerdir. Fikirtepe örneğinde farklı olarak öne çıkan bakanlık, Kiptaş, deprem, emsal, hak-sahibi, ada-temsalcisi, dernek, daire, emsal, ada kelimeleri ise Çukurambar ile Fikirtepe dönüşüm örneklerinde farklılaşan aktör ve süreçlerin birer özetini sunar gibidir.

5. SONUÇ

Türkiye’de neoliberal kentleşmenin bir tezahürü olarak uygulamaya konan kentsel dönüşüm politikalarının yerelin yetkili kılındığı ya da merkezin yetkiyi kendinde topladığı farklı örnekler arasındaki salınımı, yerelleşme-merkezileşme tartışmasının yanı sıra başka hangi kavram ve kurumlarca biçimlendirilmektedir? Bu soru, bu tez çalışmasının üzerine kurulu olduğu ve gerek tezin teorik tartışmasının yürütüldüğü gerek saha araştırmasının yürütüldüğü ve gerekse de saha araştırması verilerinin analiz edildiği süreçlerde sınırlarımızı oluşturan temel sorunsaldı. Sorudaki merak unsurunun, hem neoliberal kentleşme ve onun kentlerdeki simgeleri haline gelen kentsel dönüşüm projeleri gibi kapitalist üretim ve yapıları çevre üretimine gönderme yapan, ama aynı zamanda kent yönetimlerinin yeniden yapılanmasında devletin farklı ölçeklerdeki kurumlarının etkisini anlamaya çalışan doğası, bu çalışmayı eleştirel tezinin çizdiği sınırlar içinde kalarak ve yine tezinin sunduğu esneklikten faydalanarak çalışmayı gerektirmiştir. Öte yandan kapitalizm ve kentleşme süreçleri arasındaki sistemsel olduğu kadar tarihsel ve özgün kesişimleri anlama çabasında eleştirel kent teorisinin başı çekmesi bu çalışmaya rehberlik etmesinin temel sebeplerindendir.

Bu sistemsel olduğu kadar tarihsel ve özgün olan kesişimler ise bizi halihazırda var olan neoliberalizm kavramına götürür. Küresel Kuzey ve Küresel Güney ülkelerinin belli karakteristiklerini bünyesinde barındıran Türkiye örneği özelinde neoliberalizm, neoliberal yeniden yapılanma ve kentlerin neoliberal yeniden yapılanması, geçmişten günümüze Türkiye’nin kurumsal hafızasını biçimlendiren faktörlerden bağımsız işlemez. Bugünün Türkiye’inde neoliberal kentleşme ve onun simgesi haline gelen kentsel dönüşüm projelerini anlamak, filmi, neoliberal politikaların uygulanmaya başladığı dönemin gerisine sarmayı ve bu politikaların uygulanmaya başlamasından sonra izlenen aşamaları anlamayı gerektirir. Zira neoliberal kentleşme konusunda da tek bir patika izlenmez. Ortaya çıktığı ülkede, bölgede ya da şehirde daha önce var olan kurumsal yapılar neoliberal kentleşmenin bugünkü görünümünü önemli ölçüde etkiler.

Bu önerme, bizleri Türkiye kentlerindeki yeniden yapılanma sürecini anlamak için Osmanlı’nın son dönemine kadar götürürken, kentsel dönüşümün bir ihtiyaç olarak 2000’lerin başında ortaya çıkması konusunu anlamak içinse 1950’lere götürür.

1950’li yıllarda devlet tarafından konut ihtiyaçları karşılanmayan kırsal göçmenlerin, kentlerde kendi imkanlarıyla ve yasal olmayan bir çare olarak gecekondular inşa etmesi ve bunun, yıllar içinde popülist iktidarlarca araçsallaştırılması, bugün Türkiye kentlerinin karşı karşıya bulunduğu birçok sorunun temelinde yatmaktadır. Kentlerin yasadışı ve plansız bu gelişimi neoliberal politikaların uygulanmaya başladığı ilk dönemlerde İslah İmar Planı gibi planlar eliyle yasal ve ‘planlı’ bir çerçeveye alınmaya çalışılmış; belediyelerin artan planlama yetkileriyle birlikte alt ve orta sınıflar kentsel ranta ortak edilmiştir. 2000’lerde ise kent merkezlerindeki rantın alt ve orta sınıflara bırakılmayacak kadar değerli hale gelmesi daha tavizsiz politikaların izlenmesini beraberinde getirmiştir. Gerek 1980’lerde, gerek 2000’lerde ise dikkat çeken temel parametre, enformel ilişki ağlarının kentsel siyasetteki varlığı, siyasi partilerin yerel ya da merkezi karar alma mekanizmaları üzerindeki etkisi ve merkezi iktidarın -yerel yönetimlerin güçlendirilmesine yönelik reformların en çok yapıldığı dönemlerde dahi- tüm bu ilişki piramidinin tepesinde konumlanması ve yine merkezi iktidarın piyasa aktörleri üzerindeki etkisi olmuştur.

Öte yandan, neoliberal reform sürecinde eski düzenin aşınan kurumlar ve yapılarından doğan boşluk -merkezi yönetimin gerektiğinde devreye sokmak üzere kenarda tuttuğu- yerel yönetimler, parti örgütleri, dernekler ve enformel cemaat yapılanmaları eliyle kapatılmaya çalışılmıştır. Genel olarak Cumhuriyet tarihi boyunca siyasal iktidarla sermaye grupları arasında nevi şahsına münhasır ilişkiler geliştirilmiş olsa da özellikle 2002’den bugüne aralıksız devam eden bir siyasal iktidarın olması, bu ilişkileri daha kapsamlı, girift ve derin bir kimliğe büründürmüştür.

2000’lerin başlarında hayata geçirilen reform dalgası kapsamında, yerel yönetimlerin idari ve finansal anlamda güçlendirilmesi, kentsel gelişme siyasetinde yerel yönetimler inisiyatifiyle başlatılan kentsel dönüşüm projeleri devrini açmıştır. Çukurambar bu anlamda, yerelin son derece keyfi uygulamalarla, ama yine de yasaların açtığı manevra alanında, bu alanın sonuna kadar kullanılmasıyla, 90’ların ikinci yarısında yerel iktidarda edinilen deneyimin 2002 sonrası merkezi idareye aktarılması ve daha da önemlisi bu siyasi anlayışın kendileriyle uyumlu çalışacak sermaye gruplarını bölgeye çekmesiyle dönüştürülmüş bir mahalledir. Bu anlamıyla, Çukurambar için iktidarın kendine yer seçtiği mahalle tanımlaması çok da abartılı olmayacaktır.

Ancak kamu yararından ve yerel halktan kopuk bir şekilde uygulamaya konan bu projeler, zamanla kentsel rant pastasının büyüklüğünün farkına varılması ve bu pastadan mümkün olan en büyük dilimi almaya hevesli kesimlerin artmasına yol açmıştır. Fikirtepe örneğinde olduğu gibi, kamu kurumlarının rehberliğinin yokluğunda, proje bölgelerinde kimi zaman ada temsilcisi adıyla, kimi zaman kurumsal yeterliliği olmadan hukuk dışı yöntemlerle müteahhitlik yapmaya çalışan enformel yapılar ve kimi zaman bölgede hak mücadelesi yürütmek adına kurulan derneklerin de rant kaygısıyla işleyen yerler haline gelmesi, süreci çıkmaza sokmuştur. Bu enformel yapı ve kurumların çoğu zaman muğlak ve enformel bir zeminde işleyen parti siyasetine, mafyavari yöntemleri uygulamakta sakınca görmeyen birtakım yapılara tutunarak bu bölgelerde iş tuttukları saptanmıştır.

Kentsel ranttan pay almaya hevesli farklı kesimlerin, dönüşüm süreçlerinde belirsiz yasal kurumsal düzenlemelerin açtığı boşluklara yerleşerek her geçen gün artması, kavgayı daha şiddetlendirmiş ve 2000'lerden 2010'lara uzanan süreçte, dönüşümün tek elden yürütülmesini gerekli kılmıştır. Zira kentsel gelişme alanındaki muğlaklık, enformellik ve belirsizlik, yeri geldiğinde yerel yönetim araçlarını, yeri geldiğinde merkezi yönetim araçlarını kullanmayı mümkün kılacak bir serbestiyet sağlamaktadır.

Merkeziyetçi bir devlet geleneğinin olduğu Türkiye'de merkeziyetçi refleksleri tekrar çalıştırmak ise hiç zor olmamıştır. Yasal düzenlemeler eliyle, yerleşme politikalarının en fazla uygulamada olduğu dönemlerde bile cepte tutulan merkezi yönetim müdahalesi kartı, rant bölüşüm kavgasının büyüdüğü dönemlerde devreye sokulmuştur. Yine de geçmişte yapılan hatalar dolayısıyla kilit haline gelmiş işleyişi çözmek açısından, merkezi yönetimin kamu yararını gözetecek biçimde devreye girmesi ve yerel halkın iradesi yönünde bir sonuç ortaya çıkarmak için çalışması da mümkün olduğundan, sürecin merkezileşmesi kendiliğinden anti-demokratik olarak nitelendirilemez. Ancak Çukurambar örneği ile yerel yönetimden merkezi yönetimin inisiyatifine geçen Fikirtepe örneğinin gösterdikleri, dönüşümün hiçbir aşamasında karar alıcıların kamu yararı ve yerel halkın ihtiyaçlarına yönelik olma kaygısı duymadan, organik bağları bulunan çeşitli sermaye gruplarının çıkarlarını önceleyen bir yaklaşım sergilediğine işaret eder.

Kargaşayı azaltmak ve bölgede kontrolü dışında rant elde etmek isteyenleri sürecin dışına atmak adına projeye el koyan merkezi yönetim, aynı siyasi görüşte olduğu ve uyumlu çalışabileceğine inandığı yerel yönetimlere, yeri geldiğinde yetki aktarmakta ise bir sakınca görmemiştir. Ancak giderek kutuplaşan siyasal ortamda, rantın bölüşümüne dahil etmek istemediği muhalefet partilerince söz konusu yerel yönetimlerde siyasal iktidarın ele geçirilmesi, sürecin tekrar merkezi idarenin eline geçmesine zemin hazırlamıştır.

Neoliberalleşmenin ve bu doğrultuda neoliberal kentleşmenin temel motivasyonunun kentlerde sermayenin çıkarlarını arttırmaya yönelik bir düzen oluşturulması olduğu düşünüldüğünde, merkezi yönetim ya da yerel yönetim araçlarından hangisinin kullanılacağına pek de bir fark yaratmadığı görülür. Türkiye gibi yasal kurumsal sınırların çok belirgin olmadığı, her an değişebildiği, kaygan zemin ülkelerinin neoliberal kentlerinde, kentsel dönüşüm projeleri bağlamında, önemli olan siyasal iktidarın rantı bölüştürmek istediği sermaye gruplarının rahat hareket edebilmesi için konjonktürel olarak neye ihtiyaç duyduğudur. Bu siyasi grup, parti ya da yaklaşımın rantı bölüşmeye razı olduğu sermaye gruplarıyla ilişkisinin yönü, biçimi ve mahiyeti ise başka bir çalışmanın konusudur. Ancak yarattığı ranttan pay almayan “yasa koyucu ile sermaye yatırımcısı arasında her iki tarafın da fayda sağladığı karşılıklı bir yarar ilişkisi” bulunduğu (Köseoğlu ve Sönmez, 2022b: 260) bu çalışmanın sınırları içinde söylenebilir.

Bu ise aslında Çukurambar’dan Fikirtepe’ye, 1990’lardan 2010’lara, piyasa odaklı yerelleşmeden piyasa odaklı merkezileşmeye geçildiğini gösterir. Merkezîyetçi gelenek ve devlet yapısı dolayısıyla nihai karar alma gücünü uhdesinde bulunduran siyasal iktidar, 1990’ların ikinci yarısı itibarıyla ihtiyaçları dahilinde enformel, muğlak, düzensiz ve çarpık bir yerelleşmeyi devreye sokmuş, 2010’lardan sonra ise keyfi, kuralsız, agresif ve seçici bir merkezîyetçiliği peyderpey benimsemiştir. Bununla birlikte, 2018 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçiş sonrasında sistemin yerleşikleşmesiyle birlikte neoliberalizmin sınırlarının zorlandığı, ahabap-çavuş kapitalizmini andıran uygulamaların gözlemlendiği notu da düşünülmelidir.

KAYNAKLAR

- Acara, E. & Penpecioglu, M. (2022). Giriş. İç. *Tamamlanmamış Kentsel Devrim-Günümüz Türkiye'sinde Kent, Kriz ve Gündelik Hayat*. Derl. Eda Acara ve Mehmet Penpecioglu. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Acemoglu, D. & Üçer, M. (2015). The ups and downs of Turkish growth: 2002-2015: Political dynamics, the european union and the institutional slide. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.
- Afacan, Y. (2015). Resident satisfaction for sustainable urban regeneration. In *Proceedings of the Institution of Civil Engineers-Municipal Engineer* (Vol. 168, No. 4, pp. 220-234). Thomas Telford Ltd.
- Akçaoğlu, A. (2018). "The transformation of space and social class: The past and present of Çukurambar", *Idealkent*, 9 (25), 782-799.
- Akçaoğlu, A. (2020). *Zarif ve Dinen Makbul- Muhafazakar Üst-Orta Sınıf Habitüsü*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Akkar, Z. M. (2006). "Kentsel Dönüşüm Üzerine Batı'daki Kavramlar, Tanımlar, Süreçler ve Türkiye", *Planlama Dergisi*, 2006/2, 29-38.
- Alkan, L. (2014). "Ankara'da değişen konut örüntüsünün yeni yüzü: rezidanslar", *Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Ağı*, 5, 16-17.
- Argın, Şükrü (2022). "Neoliberalizm ve/veya devr-i sermaye", *Birikim*, 393-394, 92-106.
- Arıkboğa, Eray (2019). "Vesayetten Kurtulmuş Demokratik Yerel Yönetim İhtiyacı", *Birikim Dergisi*, 358-359, 49-55.
- Arkeologlar Derneği İstanbul Şubesi (2016). "İstanbul'un İki Fikirtepesi", *Toplumsal Tarih Dergisi*, 274(Ekim), 20-24.
- Ataöv, A., & Osmay, S. (2007). "Türkiye'de kentsel dönüşüme yöntemsel bir yaklaşım", *METU JFA*, 24:2, 57-82.
- Ay, D. (2019). Diverging community responses to state-led urban renewal in the context of recentralization of planning authority: an analysis of three urban renewal projects in Turkey. *Habitat International*, 91, 102028.
- Ay, Deniz, & Penpecioglu, M. (2022). "Dönüşümsüzlük ve beklemek: Devlet öncülüğündeki kentsel dönüşümün kurumsal darboğazları ve güvencesiz mekanları", *IDEALKENT*, 13(35), 6-39.
- Ayık, U., & Avcı, S. (2013). "Bir kentsel dönüşüm projesine coğrafi bakış: Fikirtepe örneği". *KBAM 4. Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Ağı Sempozyumu, "Neo-Liberalizm Sonrası Mekânsal Müdahale Biçimleri ve Yansımaları" Bildiriler Kitabı*, 397-411.
- Bayırbağ, M. K. (2022). "Tebdil-i Mekan". *Tamamlanmamış Kentsel Devrim-Günümüz Türkiye'sinde Kent, Kriz ve Gündelik Hayat*, (Derl.) Eda Acara ve Mehmet Penpecioglu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bayırbağ, M. K. & Penpecioglu, M. (2017). "Urban crisis: 'Limits to governance of alienation'", *Urban Studies*, 54(9) 2056-2071.
- Bayırbağ, M. K., Schindler, S., & Penpecioglu, M. (2022). "The limits to urban revolution: the Transformation of Ankara, Turkey, Under the Justice and Development Party", *Urban Geography*, 44(8), 1-24.
- Bayramoğlu, S. (2014). *Yönetişim Zihniyeti- Türkiye'de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü*, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Bilgiç, Veysel (2013). “Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı”, *Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar*, (Ed.) Asıl Balcı, Ahmet Nohutçu, Namık Kemal Öztürk, Bayram Coşkun, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Bilgin, İ. (1999). “Bedelsiz Modernleşme”, *Mimarlık*, 288, 27-28.
- Bond, P. (2005). “Globalisation/Commodification Or Deglobalisation/Decommodification In Urban South Africa”, *Policy Studies*, 26 (3-4), 337-358.
- Boratav, K. (2019). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2015*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Brenner, N.(2004). *New State Spaces- Urban Governance and the Rescaling of Statehood*, Oxford University Press.
- Brenner, N. (2014b). Eleştirel Kent Teorisi Nedir?, *Kâr için Değil Halk İçin- Eleştirel Kent Teorisi ve Kent Hakkı*, (Derl.) Neil Brenner, Peter Marcuse, Margit Mayer. (Çev.) Ali Yağız Şen, 29-46, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Brenner, N., Madden, D. J., Wachsmuth, D. (2014b). Asemblajlar, Aktör-Ağlar ve Eleştirel Kent Teorisinin Karşılaştığı Zorluklar, *Kâr için Değil Halk İçin- Giriş. iç. Kâr için Değil Halk İçin- Eleştirel Kent Teorisi ve Kent Hakkı*, (Derl.) Neil Brenner, Peter Marcuse & Margit Mayer. (Çev.) Ali Yağız Şen, 155-181. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Brenner, N., Marcuse, P. & Mayer, M. (2014a). Kâr için Değil Halk İçin- Giriş. *Kâr için Değil Halk İçin- Eleştirel Kent Teorisi ve Kent Hakkı*, (Der.) Neil Brenner, Peter Marcuse & Margit Mayer. (Çev.) Ali Yağız Şen, 15-28. İstanbul: Sel Yayıncılık
- Brenner, N. & Schmid, C. (2015). “Towards a new epistemology of the urban? Towards a new epistemology of the urban?”, *City*, (19)2-3, 151-182.
- Brenner, N. & Theodore, N. (2002). Cities and the Geographies of “Actually Existing Neoliberalism”, *Spaces of Neoliberalism: Urban Restructuring in North America and Western Europe*, Blackwell Publishers Ltd.
- Brenner, N. & Theodore, N. (2005) “Neoliberalism and the Urban Condition”. *City*, 9 (1),101-107.
- Buğra, A. (1998). “The Immoral Economy of Housing in Turkey”, *International Journal of Urban and Regional Research*, 22(2), 175-354.
- Buğra, A. (2016). *Devlet ve İşadamları*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buğra, A. & Savaşkan, O (2015). *Türkiye’de Yeni Kapitalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bülbül Akın, B., & Türkün, A. (2019). “Dar Gelirli Konut Alanlarının Dönüşümünde Sosyal Karma Politikası: Fikirtepe Örneği”, *Megaron*, 14 (Ek 1), 192-202.
- Candan, A. B., & Kolluoğlu, B. (2008). “Emerging spaces of neoliberalism: A gated town and a public housing project in Istanbul”, *New Perspectives on Turkey*, 39, 5-46.
- Çavuşoğlu, E. (2011). “İslamcı Neo-liberalizmde İnşaat Fetişi ve Mülkiyet Üzerindeki Simgesel Hâle”, *Birikim Dergisi*, 270 (Ekim), 40-51.
- Çavuşoğlu, E. & Struzt, J. (2014). “Producing Force and Consent: Urban Transformation and corporatism in Turkey”, *City*, (18) 2, 134-148, DOI: 10.1080/13604813.2014.896643.
- Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (2024), <https://csb.gov.tr/tarihcemiz-i-7012>, Erişim Tarihi 20.11.2024.
- Çinçin, S. K. (2018). Urban Stratification And Migration, Case Study Of Fikirtepe, Istanbul, *Proceeding of the 5th International Conference S.ARCH-2018* 22-24 May 2018, Venice, Italy.

- Davies, W. (2018). The Neoliberal State: Power Against 'Politics', Sage Handbook of Neoliberalism. (Ed.) Damien Chill, Melinda Cooper, Martin Konings, David Primrose, London: Sage Publications, 273-283.
- Demirtas-Milz, N. (2013). The Regime of Informality in Neoliberal Times in Turkey: The Case of the Kadıköy Urban Transformation Project. *International Journal of Urban and Regional Research*, 37(2), 689-714.
- Deniz, M. B. (2018). Kent Hakkı Tartışması Etrafında Türkiye'de Kentsel Toplumsal Hareketler: İstanbul Büyükşehir ve Ankara Dikmen Vadisi Örnekleri. *Türkiye'nin Büyük Dönüşümü*. (Der.) Osman Savaşkan & Mehmet Ertan, 175-196. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dogan, E. ve Stupar, A. (2017). "The limits of growth: A case study of three mega-projects in Istanbul", *Cities*, 60 (2017), 281-288.
- Duman, B. (2015). "Kentsel Dönüşümde Riskler ve Beklentilere Dair İlk Tespitler: İstanbul'da Bir Saha Çalışması", *MEGARON*, 10(3), 410-422.
- Dumenil, G. & Dominique Levy (2005). Introduction. *Neoliberalizm: A Critical Reader*, (Ed) Alfredo Saad-Filho & Deborah Johnstone, London: Pluto Press, 9-19.
- Durmaz, B. (2014). *Evaluating success criteria of urban regeneration in terms of gentrification and sustainability: cases of Çukurambar and Kızılırmak neighborhoods*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Dündar, Ö. (2003). Kentsel Dönüşüm Uygulamalarının Sonuçları Üzerine Kavramsal Bir Tartışma, *Kentsel Dönüşüm Sempozyumu*, 11-13 Haziran 2013, TMMOB Şehir Plancıları Odası.
- Dündar, Ö. (2001). "Models of Urban Transformation Informal Housing in Ankara", *Cities*, 18 (6): 391-401.
- Edensor, T. & Jayne, M. (2012), Introduction. *Urban Theory Beyond the West: A world of cities*. (Ed.) Tim Edensor & Mark Jayne. New York: Routledge.
- Eliçin, Y. (2014). Neoliberal transformation of the Turkish city through the Urban Transformation Act. *Habitat International*, 41, 150-155.
- Erbay, Y. (2022). Kentsel Dönüşüm: Bir Olguyu Anlamak, *Kentsel Dönüşümünden Kentsel Ranta*, Ankara: İmge Kitabevi. Ss. 53-120.
- Erder, S. & İncioğlu, N. (2013). *Türkiye'de Yerel Politikanın Yükselişi. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Örneği*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Eseler, B., & Gençkaya, Ö. F. (2023). Kentsel Dönüşüm Kararlarına Vatandaş Katılımı "Fikirtepe Kentsel Dönüşüm Projesi". *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 291-308.
- Geddes, M. (2017). Marksizm ve Kentsel Politika, *Kentsel Politika Teorileri*, (Ed.) Jonathan S. Davies ve David L. Imbroscio, İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Genç, F. (2018). Kent Çalışmaları ve Antropoloji, Kültür Deneyi Şey (Haz.) Ayfer Bartu Candan & Cenk Özbay, İstanbul: Metis Yayınları.
- Geniş, Ş. (2007). "Producing Elite Localities: The Rise of Gated Communities in İstanbul", *Urban Studies*, 44 (4), 771-798.
- Gotham, K. F. (2001). Urban Redevelopment Past and Present. *Research in Urban Sociology*, (Ed.) Kevin Fox Gotham. Oxford: Elsevier Science.
- Göksu, A. F. (2005). *Kentsel Dönüşüm Toplantısı -3*. Mimarlar Odası İzmir Şubesi Yayınları.
- Göksu, A. F. (2006). Kentsel Dönüşüm Süreci ve Proje Ortaklıkları, Kentsel Dönüşüm Tartışmaları, 1. *TMMOB Mimarlar Odası, Bülten*, 40.

- Görgülü, Z. (2005). *Kentsel Dönüşüm Toplantısı -3*. Mimarlar Odası İzmir Şubesi Yayınları.
- Görmez, K. (2000). "Demokratikleşme Açısından Merkezi Yönetim-Yerel Yönetim İlişkileri", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4, 81-88.
- Görmez, K. (2022). "Türkiye’de Kentsel Dönüşüm ve Kentsel Rant", iç. *Kentsel Dönüşümden Kentsel Ranta*. Ankara: İmge Kitabevi
- Güler, B. A. (2013). *Yerel Yönetimler Liberal Açıklamalara Eleştirel Yaklaşım*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Güler, B. A. (2016). *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi Yapısal Uyarılama Politikaları 1980-1995*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Güler, M., & Parlıyan, B. (2022). Türkiye’de Toprak ve Konut Rantı: Ruşen Keleş Okumaları Üzerinden Değerlendirme. *İDEALKENT*, 13(37), 1269-1301.
- Güney, K. M. (2022). "Earthquake, disaster capitalism and massive urban transformation in Istanbul", *The Geographical Journal*, 190, e12496, 1–14.
- Gürgeç, V. (2013). Kentsel Dönüşümün Mevzuat Boyutu, 6. Oturum, Oturum Başkanı Mustafa Koçak, I. Uluslararası Kentsel Dönüşüm Sempozyumu (Kent- D2013): Mülkiyet! *Kentler Kime, Neye, Nasıl Dönüşüyor?* TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası.
- Gürkaynak, R. S. & Böke, S. S. (2013). "AKP Döneminde Türkiye Ekonomisi", *Birikim*, 296, 64-69.
- Güzey, Ö. (2009). "Urban regeneration and increased competitive power: Ankara in an era of globalization", *Cities*, 26(1), 27-37.
- Hall, P. & Rosemary, C. R. T. (1996). Political Science and The Three New Institutionalisms, Max-Planck-Institut für Gesellschaftsforschung discussion Paper 96/6. Köln.
- Haksever, T. S., & Çıtak, C. (2019). "The coordination of actors in urban regeneration projects: Fikirtepe", Istanbul, Turkey. *Journal Of Contemporary Urban Affairs*, 3(2), 114-123.
- Harvey, D. (2006). "Neo-liberalism As Creative Destruction", *Geogr. Ann.*, 88 B (2): 145–158.
- Harvey, D. (2011). *Sermayenin Mekanları Eleştirel Bir Coğrafyaya Doğru, İstanbul: Sel Yayıncılık*.
- Harvey, D. (2015a). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*, (Çev.) Aylin Onacak, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Harvey, D. (2015b). *Sermayenin Sınırları*, (Çev.) Utku Balaban, İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Jayne, M. & Ward, K. (2017). *A Twenty-First Century Introduction to Urban Theory, Urban Theory- New Critical Perspectives*, Routledge: New York
- Jessop, Bob (2005). *Hegemonya, Post-fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet*. (Derl.) Betül Yazar & Alev Özkazanç. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Karul, N. (2016). "İstanbul’un İki Fikirtepesi-Tarihöncesi Fikirtepe", Arkeologlar Derneği İstanbul Şubesi. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 274 (Ekim), 20-22.
- Kayasu, S. ve Yaşar, S. S. (2003) Kentsel Dönüşüm Üzerine Bir Değerlendirme: Kavramlar, Gözlemler, *Kentsel Dönüşüm Sempozyumu*, 11-13 Haziran 2013, TMMOB Şehir Plancıları Odası.
- Keleş, R. (2010). "Türkiye’de Kentleşme Kime Ne Kazandırıyor?", *İdealKent Kent Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 28-31.
- Keleş, R. (2021). *Kentleşme Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.

- Keleş, R. (2021). *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, İzmir: Cem Yayınevi.
- Keleş, R. (2022). Rant ve Kentsel Dönüşüm. *Kentsel Dönüşümden Kentsel Ranta*, 21-52, Ankara: İmge Kitabevi.
- Keyder, Ç. (2010). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kjaer, A. M. (2017). Yönetişim ve Kentsel Bürokrasi, *Kentsel Politika Teorileri*, (Ed.) Jonathan S. Davies & David L. Imbroscio, 259-289, İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Körmeçli, P. Ş. (2020). *Kentsel Alanlarda Erişilebilirlik Ve Sosyal Etkileşim İlişkisinin İrdelenmesi: Ankara Çukurambar Örneği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Köroğlu, B. A., & Ercoskun, Ö. Y. (2006). “Urban Transformation: A Case Study on Çukurambar, Ankara”, *Gazi University Journal of Science*, 19(3), 173-183.
- Köseoğlu, F. G., & Sönmez, N. Ö. (2022a). “Fikirtepe Kentsel Dönüşüm Projesi Kente Karşı İşlenmiş Bir Suç Mudur?”, *İdealkent*, 13(37), 1963-1980.
- Köseoğlu, F. G., & Sönmez, N. Ö. (2022b). “Danışıklı Dönüşüm; Fikirtepe Kentsel Dönüşüm Alanı’nda Paydaşların Oluşan Rant ile Kurdukları İlişki Biçimleri”, *İdealkent*, 14 (Özel Sayı), 245-264.
- Kundu, A. (2003). “Urbanisation and Urban Governance Search for a Perspective Beyond Neo-Liberalism”, *Economic and Political Weekly*, 38 (29), 3079-3087.
- Kurtuluş, H. (2006) Kentsel Dönüşüme Modern Kent Mitinin Çöküşü Çerçevesinden Bakmak, *Planlama*, 2006 (2), 7-11.
- Kuyucu, T. (2018a). “Politics of urban regeneration in Turkey: Possibilities and limits of municipal regeneration initiatives in a highly centralized country”, *Urban Geography*, 39(8), 1152-1176.
- Kuyucu, T. (2018b). “Türkiye’de kentsel dönüşümün dönüşümü: hukuki ve kurumsal çatışmalar üzerinden bir açıklama denemesi”, *İdealkent*, 24 (9), 364-386.
- Kuyucu, T ve Ünsal, Ö. (2010). “‘Urban Transformation’ as State-led Property Transfer: An Analysis of Two Cases of Urban Renewal in Istanbul”, *Urban Studies*, 47(7), 1479–1499.
- Lefebvre, H. (2009). *State Space World Selected Essays*, (Ed.) Neil Brenner & Stuart Elden, University of Minnesota Press.
- Lefebvre, H. (2011). *Kentsel Devrim*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lelandais, G. E. (2014). “Space and identity in resistance against neoliberal urban planning in Turkey”, *International Journal of Urban and Regional Research*, 38 (5), 1785-1806.
- Levy, J. D. (2005). Redeploying the State: Liberalization and Social Policy in France. *Beyond Continuity Institutional Change in Advanced Political Economies*, (Ed.) Wolfgang Streeck & Kathleen Thelen. Oxford: Oxford University Press.
- Lipietz, A. (1992). A regulationist approach to the future of urban ecology, *Capitalism Nature Socialism*, 3(3), 101-110.
- Lowndes, V. (2017). Yeni Kurumsalcılık ve Kentsel Politika. *Kentsel Politika Teorileri*. Ed.) Jonathan Davies ve David Imbroscio, 175-202, İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Marcuse, P. (2014). Hangi Kent, Kim(ler)in Hakkı? *Kâr için Değil Halk İçin- Eleştirel Kent Teorisi ve Kent Hakkı*, (Der.) Neil Brenner, Peter Marcuse, Margit Mayer. (Çev.) Ali Yağız Şen, 47-71, İstanbul: Sel Yayıncılık
- Markoç, İ. (2019). “The Second Migration of Poverty: Fikirtepe, Istanbul”, *International Journal of Social Humanities Sciences Research*, 6(42), 2858-2868.

- Mayer, Margit (2007). Contesting the Neoliberalization of Urban Governance. *Contesting Neoliberalism*. (Ed.) Helga Leitner, Jamie Peck, Eric S. Sheppard, New York-London: The Guilford Press.
- Merrifield, A. (2012). *Metromarksızlık-Şehrin Marksist Bir Hikâyesi*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Miller, H. T. & Fox, C. J. (2007). *Postmodern Public Administration*. New York: M.E. Sharpe, Inc.
- Munck, R. (2005). Introduction, *Neoliberalizm: A Critical Reader*, (Ed.) Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnstone, 60-69, London: Pluto Press.
- Özdemir, D. (2011). "The Role of the Public Sector in the Provision of Housing Supply in Turkey, 1950–2009", *International Journal of Urban and Regional Research*, 35 (6), 1099–1117.
- Özdemir Sönmez, N. (2003). İslah İmar Planı Uygulamaları ile Oluşan Kentsel Dönüşümün Sosyal ve Mekansal Sonuçları Üzerine Görgül Bir Değerlendirme, *Kentsel Dönüşüm Sempozyumu*, 11-13 Haziran 2013, TMMOB Şehir Plancıları Odası.
- Özden, P. P. (2001). "Kentsel Yenileme Uygulamalarında Yerel Yönetimlerin Rolü Üzerine Düşünceler ve İstanbul Örneği", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Prof. Dr. Nazif Kuyucaklıya Armağan, (23-24), 255-270.
- Özden, P. P. (2008). *Kentsel Yenileme Yasal Yönetişel Boyut Planlama ve Uygulama*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Özkan, H., ve Türk, Ş. (2016). "Emergence, formation and outcomes of flexibility in Turkish planning practice", *International Development Planning Review*, 38 (1), 25-54.
- Palley, T. I. (2005) Introduction, *Neoliberalizm: A Critical Reader*, (Ed.) Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnstone, 20-29, London: Pluto Press.
- Pamuk, Ş. (2016). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Parmaksızoğlu, D. (2016). "İstanbul'un İki Fikirtepesi-Fikirtepe'nin Tarihi: İlk Yerleşimlerin Hikayesi", *Arekeologlar Derneği İstanbul Şubesi, Toplumsal Tarih Dergisi*, 274 (Ekim), 22-23.
- Peck, J. (2002). "Political Economies of Scale: Fast Policy, Interscalar Relations, and Neoliberal Workfare", *Economic Geography*, 78 (3), 331-360.
- Peck, J. & Adam T. (2002). Neoliberalizing Space, *Antipode*, 34 (3), 380-404.
- Peck, J., Theodore, N. & Brenner, N. (2009). "Neoliberal Urbanism: Models, moments, mutations", *SAIS Review*, XXIX (1), 49-66.
- Penpecioglu, M. (2011). "Kapitalist Kentleşme Dinamiklerinin Türkiye'deki Son 10 Yılı: Yapılı Çevre Üretimi, Devlet ve Büyük Ölçekli Kentsel Projeler", *Birikim*, 270, 62-73.
- Penpecioglu, M. (2013). "Büyük ölçekli kentsel projeler, mekânın üretimi ve neo-liberal hegemonya: İzmir örneğinde karşılaştırmalı bir araştırma", *Megaron Dergisi*, 8(2), 97-114.
- Penpecioglu, M. ve Bayırbağ, M. K. (2015). Büyük Ölçekli Projeler ve Neoliberal Şehirciliğin Karşılaştırmalı Siyaseti: Türkiye Metropoliten Kentlerinden Örnekler, *Neden Nasıl ve Kim İçin Kentsel Dönüşüm*, (Der.) Betül Duman & İsmail Coşkun, İstanbul: Litera Kitap.
- Penpecioglu, M., Bayırbağ, M. K. & Schindler, S. (2022). Tamamlanmamış Kentsel Devrim: Türkiye'de Neoliberal Kentsel Dönüşümün Çoklu Sosyo-Politik Örüntüleri ve Ankara Örneği. *Tamamlanmamış Kentsel Devrim- Günümüz*

- Türkiyesi'nde Kent, Kriz ve Gündelik Hayat*, (Der.) Eda Acara & Mehmet Penpecioglu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Peters, B. G. (2011). *Institutional Theory in Political Science*. Pinter: London.
- Pierson, C. (2008). *Modern Devlet*. (Çev.) Neşet Kutluğ & Burcu Erdoğan. İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.
- Pow, C. (2012). China Exceptionalism? Unbounding narratives on urban China. *Urban Theory Beyond the West: A world of cities*, (Ed.) Tim Edensor & Mark Jayne. New York: Routledge.
- Robinson, J. (2006). *Ordinary Cities Between Modernity and Development*. Questioning Cities Series, (Ed.) Gary Bridge & Sophie Watson, New York: Routledge.
- Rodgers, D. (2019). "Neoliberalizmin" in Kullanımları ve Yanlış Kullanımları", (Çev.) Utku Özmakas. *Biririm*, (367), 97-104.
- Rodgers, D. (2012). An Illness Called Managua 'Extraordinary' urbanization and 'mal-development' in Nicaragua, *Urban Theory Beyond the West: A world of cities*, (Ed.) Tim Edensor and Mark Jayne. New York: Routledge.
- Rossi, U. (2017). Neoliberalism, *Urban Theory: New Critical Perspectives*, (Ed.) M. Jayne & K. Ward, 205-217, Routledge.
- Roy, A. (2009). "The 21st-Century Metropolis: New Geographies of Theory", *Regional Studies*, 43 (6), 819 –830.
- Saad Filho, A. & Johnstone, D. (2005). Introduction, *Neoliberalizm: A Critical Reader*, (Ed.) Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnstone, 1-6, London: Pluto Press.
- Sadioğlu, U. & Ergönül, E. (2020) "Türkiye'de Kentsel Dönüşümün Anlamı, Aktörleri ve Amaçları" *İdealkent*, 11 (30), 878-908.
- Sadioğlu, U., Özacit,, İ. & Ömürgönülşen, U. (2015). "Yeni Büyükşehir Belediyesi Modeli: Türkiye'de Değişen/Değişmeyen Merkezileşme ve Adem-i Merkezileşme Politikaları", *Yasama Dergisi*, 30, 70-92.
- Savaşkan, O. (2017). "2000 Sonrası Türkiye'sinde Yerel Yönetimler Reform Süreci", *Toplum ve Bilim*, 141, 140-172.
- Savaşkan, O. (2018). Yerel Yönetimler ve Türkiye'de Hükümet ve İş Dünyası İlişkilerinin Değişen Dinamikleri: Karşılaştırmalı Bir Analiz, *Türkiye'nin Büyük Dönüşümü*, (Der.) Osman Savaşkan & Mehmet Ertan, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Savaşkan, O. (2019). "Türkiye'de Yerel Yönetimler ve AKP Belediyeciliği", *Biririm*, 358-359, 88-99.
- Savaşkan, O., & Aksu Çam, C. (2019). Kentsel Siyaset Literatürünün Türkiye Yazımındaki Serüveni: Politik Ekonomi ve Kurumsalcı Yaklaşımların Eleştirel Bir Değerlendirmesi, *Memleket Siyaset Yönetim (MSY)*, 14 (32), 147-182.
- Schindler, S. (2017). "Towards a paradigm of Southern urbanism". *City*, 21 (1), 47–64.
- Schindler, S. (2022). Güneyli Şehircilik Paradigmasına Doğru. *Tamamlanmamış Kentsel Devrim-Günümüz Türkiyesi'nde Kent, Kriz ve Gündelik Hayat*, (Der.) Eda Acara & Mehmet Penpecioglu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sezen, S. (2014). "Balgat: Modernleşme Kuramının "Örnek" Köyünden Postmodern Karmaşaya", *İdealkent*, 5(11), 300-324.
- Shatkin, G. (2016). The real estate turn in policy and planning: Land monetization and the political economy of peri-urbanization in Asia. *Cities* 53 (2016) 141–149.

- Smith, N. (1992). Contours of a Spatialized Politics: Homeless Vehicles and the Production of Geographical Scale. *Social Text*, 33: 54-81.
- Steger, Manfred B. ve Ravi K. Roy (2010) *Neoliberalism- A Very Short Introduction*. Oxford University Press.
- Storper, M. (2001). The Poverty of Radical Theory Today: From the False Promises of Marxism to the Mirage of the Cultural Turn. *International Journal of Urban and Regional Research*. Volume 25.1 March 2001. ss. 155-179.
- Streule, M., Karaman, O., Sawyer, L. Ve Schmid, C. (2020). Popular Urbanization: Conceptualizing Urbanization Processes Beyond Informality. *International Journal of Urban and Regional Research*. 44 (4). ss. 652-672.
- Swyngedouw, E., Moulaert, F., Rodriguez, A. (2002). "Neoliberal Urbanization in Europe: Large-Scale Urban Development Projects and the New Urban Policy", *Antipode*, 34(3), 542-577.
- Şahin, S. Z. (2003). İmar Planı Değişiklikleri ve İmar Hakları Aracılığıyla Yanıltıcı (Pseudo) Kentsel Dönüşüm Senaryoları: Ankara Altındağ İlçesi Örneği, *Kentsel Dönüşüm Sempozyumu* 11-13 Haziran 2013, TMMOB Şehir Plancıları Odası.
- Şahin, S. Z. (2015). Uluslararası Örnekler Işığında Bir Kavram ve Kamu Politikası Olarak Kentsel Dönüşüm, *Neden Nasıl ve Kim İçin Kentsel Dönüşüm*. (Der.) Betül Duman & İsmail Coşkun, 53-81, İstanbul: Litera Kitap.
- Şengül, T. (2015). Gezi Başkaldırısı Ertesinde Kent Mekânı ve Siyasal Alanın Yeni Dinamikleri, *METU JFA* 2015/1, 32(1), 1-20.
- Tarakçı, S., & Türk, Ş. (2020). "Türkiye’de Kentsel Yenileme Projelerinde Artan Değerin Kazanımında Plan Notunun Kullanımı–Fikirtepe Örneği", *İdealkent*, 11 (31), 2006-2033.
- Tekeli, İ. (2014). Kentleri Dönüşüm Mekanı Olarak Düşünmek, *Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Türk, S. S., Tarakcı, S., & Gürsoy, N. (2020). "A large-scale urban renewal project in a vicious cycle of commons and anticommons: The Fikirtepe case (İstanbul, Turkey)", *Habitat International*, 102, 1-13.
- Türkün, A. ve Yapıcı, M. (2008). "Kentsel Dönüşüm ve Yasaların Araçsallaşan Rolü", *İktisat Dergisi*, Özel Sayı- 499, 48-58.
- Türkün, A. (2011). "Urban regeneration and hegemonic power relationships", *International Planning Studies*, 16(1), 61-72.
- Uzgel, İ. (2013). AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü, *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu (2002-2009)*, (Der.) İlhan UZGEL & Bülent DURU, Ankara: Phoenix Yayınları. 11-39.
- Ünver, M., & Suri, L. (2020). "Kentsel Dönüşümün Fikirtepe’ye Yansıması" *İstanbul Ticaret Üniversitesi Teknoloji ve Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 2(2), 11-23.
- Wacquant, L. (2012). "Three Steps to a Historical Anthropology of Actually Existing Neoliberalizm." *Social Anthropology*, 20 (1), 66-79
- Ye, C., Chen, W., Liu, Y. & He, Q. (2024). "Institutionalisation of public participation in China’s urban regeneration from the perspective of historical institutionalism: Three-stage cases in Guangzhou." *Political Geography*, 108, 1-13.
- Yeşilbağ, M. (2016). "Hegemonyanın harcı: AKP döneminde inşaata dayalı birikim rejimi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71(2), 599-626.

EKLER

Ek 1- Etik Komisyon Onayı

Evrak Tarih ve Sayısı: 28.03.2024-258893

T.C.
ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
Etik Komisyonu

Sayı :E-11054618-302.08.01-258893

Konu :Bilimsel ve Eğitim Amaçlı

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İlgi : 09.02.2024 tarih ve E.246886 sayılı yazı.

İlgi yazınız ile göndermiş olduğunuz, Enstitünüz Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı **Doktora öğrencisi Zarf Songül GÖKSEL, Prof.Dr. Kemal GÖRMEZ** danışmanlığında yürüttüğü **"Neoliberal Kentleşmenin Farklı Tezahürleri Olarak Fikirtepe ve Çukurambar Örnekleri"** adlı tez çalışması ile ilgili konu Komisyonumuzun 27.03.2024 tarih ve 03 sayılı toplantısında görüşülmüş olup,

Etik Komisyonunca onaylanan ilgilinin çalışmasının, yapılması planlanan yerlerden izin alınması koşuluyla yapılmasında etik açıdan bir sakınca bulunmadığına oybirliği ile karar verilmiş; karara ilişkin katılım listesi ve onaylanan çalışmalar ekte gönderilmiştir.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

Araştırma Kod No: 2024/132

Prof. Dr. Kürşat GÖKTÜRK
Komisyon Başkanı

Ek:

- 1- Katılımcı Listesi
- 2- Onaylı Çalışma

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu :BSL8Y19NMN Pin Kodu :50862

Belge Takip Adresi : <http://turkiye.gov.tr/etd/veK=5574&ID=BSN8Y19Z1N&S=258893>

Adres:Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yücotepe Mahallesi 85. Cadde No 8 06570 Çankaya /

Ankara

Telefon: +90 (312) 231 73 60

Kep Adresi:hacibayramveli@hs01.kep.tr

Bilgi için: Salma GEMALMAZ

Unvanı: Genel Evrak Sorumlusu

Bu belge 5070 sayılı Elektronik İmza Kanununun 5. Maddesi gereğince güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
ETİK KOMİSYONU KATILIM LİSTESİ

TOPLANTI TARİHİ :27.03.2024 TOPLANTI SAYISI : 03	
ADI-SOYADI	İMZA
Prof.Dr. Kürşat GÖKTÜRK BAŞKAN	KATILDI
Prof.Dr. M.Fadıl YILDIRIM Başkan Yrd.	KATILDI
Prof.Dr. Neşe Yaşar ÇEĞİNDİR	KATILDI
Prof.Dr. Funda YURDAKUL	KATILDI
Prof.Dr. Serdar ÖZTÜRK	KATILDI
Prof.Dr. Özlem ALTUNÖZ	KATILDI
Prof.Dr. Yalçın ARSLANTÜRK	KATILDI
Prof.Dr. Emine ÖNER KAYA	KATILDI
Prof.Dr. Aydan ÖZSOY	KATILDI
Prof.Dr. Ayşe CANATAN	KATILDI

Bu belge 5070 sayılı Elektronik İmza Kanununun 5. Maddesi gereğince güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Ek 2- Soru Formu

Çukurambar Soru Formu

1- Türkiye’de kentsel dönüşüm politikasının 2000’li yıllardan günümüze değin geçirdiği değişimi nasıl özetlersiniz?

- Kentsel dönüşüm konusunda benimsenen yaklaşım değişmiş midir? Değiştiyse bu nasıl bir değişim olmuştur? Ne değişmiştir?

- Dönüşüm sürecindeki aktörlerde bir değişim olmuş mudur? Nasıl?

- Bir değişim olduğunu düşünüyorsanız sizce neden böyle bir değişim olmuştur?

2- Merkezi (bakanlık-TOKİ) ve yerel aktörler (belediyeler) ve bunların aralarındaki ilişkiler kentsel dönüşüm sürecine nasıl etkide bulunmuşlardır?

- Bu etki 2000’lerden günümüze nasıl bir değişim geçirmiştir? Geçmişte nasıldı? Bugün nasıl?

3- Siyasi partilerin genel merkez, il ve ilçe teşkilatları kentsel dönüşüm sürecinde bir etkileri var mıdır?

- Etkisi varsa, bu nasıl bir etkidir? (formel, enformel?)

- Bu etki 2000’lerden günümüze nasıl bir değişim geçirmiştir? Geçmişte nasıldı? Bugün nasıl?

4- Çukurambar’da 2000’lerin başından bu yana gerçekleşen değişimi birkaç cümleyle nasıl özetlersiniz?

- Nasıl bir kentsel dönüşüm yaklaşımı benimsenmiştir?

- Dönüşüm ne kadar sürmüştür?

- Dönüşüm sürecinde yer alan aktörler kimlerdir?

5- Çukurambar’da merkezi ya da yerel siyasi irade dönüşüm konusunda neyi hedeflemekteydi? Bugün bu hedefe ne kadar ulaşılabilirdi?

6- Kentsel dönüşüm sürecini başlatan aktörler kimler?

7- Kentsel dönüşüm sürecinin yürütücüsü aktörler kimler?

8- Kentsel dönüşüm sürecinin belirleyicisi aktörler kimler?

- 9- Kentsel dönüşüm sürecinin kazanan aktörleri kimler? Kimler karlı çıktı?
- 10- Çukurambar'ın dönüşümü özelinde; süreçte yer alan aktörler arası ilişkileri nasıl tanımlarsınız? (Belediye, Büyükşehir Belediye, Bakanlık, TOKİ, Siyasi Partiler, Müteahhit, Hak Sahibi arasındaki ilişkileri tanımlayan kelime sizce ne olabilir? İşbirliği mi ayrışma mı? Uzlaşma mı çatışma mı?)
- 11- Sürecin tıkandığı anlar olmuş mudur? Olduysa neden? Olmadıysa neden?

Fikirtepe Soru Formu

- 1- Türkiye’de kentsel dönüşüm politikasının 2000’li yıllardan günümüze değin geçirdiği değişimi nasıl özetlersiniz?
- Kentsel dönüşüm konusunda benimsenen yaklaşım değişmiş midir? Değiştiyse bu nasıl bir değişim olmuştur? Ne değişmiştir?
 - Dönüşüm sürecindeki aktörlerde bir değişim olmuş mudur? Nasıl?
 - Bir değişim olduğunu düşünüyorsanız sizce neden böyle bir değişim olmuştur?
- 2- Merkezi (bakanlık-TOKİ) ve yerel aktörler (belediyeler) ve bunların aralarındaki ilişkiler kentsel dönüşüm sürecine nasıl etkide bulunmuşlardır?
- Bu etki 2000’lerden günümüze nasıl bir değişim geçirmiştir? Geçmişte nasıldı? Bugün nasıl?
- 3- Siyasi partilerin genel merkez, il ve ilçe teşkilatları kentsel dönüşüm sürecinde bir etkileri var mıdır?
- Etkisi varsa, bu nasıl bir etkidir? (formel, enformel?)
 - Bu etki 2000’lerden günümüze nasıl bir değişim geçirmiştir? Geçmişte nasıldı? Bugün nasıl?
- 4- Fikirtepe’de 2000’lerin başından bu yana gerçekleşen değişimi birkaç cümleyle nasıl özetlersiniz?
- Nasıl bir kentsel dönüşüm yaklaşımı benimsenmiştir?
 - Dönüşüm ne kadar sürmüştür?
 - Dönüşüm sürecinde yer alan aktörler kimlerdir?

- Sürecin başından bu yana neden bu kadar fazla değişiklik oldu mevzuatta, planlarda ve yetki devirlerinde? Ne yapılmak istendi? Siz kurum olarak bu değişimin neresindeydiniz?

5- Fikirtepe’de merkezi ya da yerel siyasi irade dönüşüm konusunda neyi hedeflemekteydi? Bugün bu hedefe ne kadar ulaşılabildi?

6- Kentsel dönüşüm sürecini başlatan aktörler kimler?

7- Kentsel dönüşüm sürecinin yürütücüsü aktörler kimler?

8- Kentsel dönüşüm sürecinin belirleyicisi aktörler kimler?

9- Kentsel dönüşüm sürecinin kazanan aktörleri kimler? Kimler karlı çıktı?

10- Fikirtepe’nin dönüşümü özelinde; süreçte yer alan aktörler arası ilişkileri nasıl tanımlarsınız?

- Belediye, Büyükşehir Belediye, Bakanlık, TOKİ, Siyasi Partiler, Müteahhit, Hak Sahibi arasındaki ilişkileri tanımlayan kelime sizce ne olabilir? İşbirliği mi ayrışma mı? Uzlaşma mı çatışma mı?

11- Sürecin tıkanıdığı anlar olmuş mudur? Olduysa neden? Olmadıysa neden?

12- Yeni kanun uyarınca riskli alanlarda imar planı yetkisi bakanlığa geçtikten sonra yeni planı yaparken nelere dikkat ettiler, belediyeye istişare ettiler mi?

Ek 3- Görüşme Bilgileri

Fikirtepe			
Görüşmeci Kod	Görüşme Tarihi	Görüşme Süresi	Görüşmeci Tanımı
F1	28.05.2024	5:45	İlçe belediye bürokrat
F2	30.05.2024	58:34	Bölgede sivil toplum aktiviteleri geliştiren şehir plancısı
F3	31.05.2024	01:17:00	Fikirtepelili, Bölge muhtarı
F4	04.06.2024	2:19:00	Fikirtepelili, Bölge STK başkanı
F5	05.06.2024	56:01	Bölge 2011 uygulama planı hazırlıklarında çalışmış belediye şehir plancısı
F6-F7	07.06.2024	25:33	İBB şehir plancısı ve mimar- F6 bölgeyle ilgili akademik çalışma
F8	10.06.2024	41:12	Şehir Plancısı, akademisyen, meslek kuruluşu üyesi
F9	10.06.2024	31:59	Mimar, eski meslek kuruluşu başkanı
F10	11.06.2024	1:57:40	Fikirtepelili, Bölge STK başkanı

F11	12.06.2024	01:14:08	Mühendis, KİPTAŞ'ta üst düzey bürokrat
F12-F13	13.06.2024	1:32:11	Fikirtepelı, Bölge muhtarı ve Fikirtepelı bir arkadaşı
F14	14.09.2024	3:13:10	Fikirtepelı, Bölge STK başkanı
F15	16.09.2024	1:52:44	Fikirtepelı, süreç mağduru
F16	17.09.2024	Ses kaydı yok	Emlak Konut, mühendis
F17	18.09.2024	Ses kaydı olmayan bölümler var 28:02	Bakanlık personeli, üst düzey bürokrat
F18	19.09.2024	Ses kaydı yok	Bölge emlakçısı
F19	20.09.2024	39:54	Bölge müteahhit

Çukurambar			
Görüşmeci Kod	Görüşme Tarihi	Görüşme Süresi	Görüşmeci Tanımı
Ç1	06.05.2024	29:05	Bölge Muhtarı
Ç2	07.05.2024	55:52	Meslek Kuruluğu temsilcisi
Ç3	08.05.2024	Ses kaydı yok	Meslek Kuruluğu Çalışanı
Ç4	15.05.2024	01:21:43	Şehir Plancısı, eski meslek kuruluşu temsilcisi, siyasetçi
Ç5	16.05.2024	28:08	Çukurambarlı
Ç6-Ç7	17.05.2024	40:14	Belediyede üst düzey bürokrat-şehir plancısı
Ç8	15.08.2024	1:23:53	Çukurambarlı-akademisyen-Şehir plancısı-meslek kuruluşu temsilcisi
Ç9	10.09.2024	32:10	Belediye bürokrat
Ç10	11.09.2024	31:42	Emlakçı
Ç11	27.09.2024	1:01:13	Çukurambarlı, Mimar
Ç12	15.10.204	27:01	Eski dönem belediye başkanı

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyad, ad : GÖKSEL, Zarif Songül

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet
--------	---------------	-----------

Lisans	Marmara Üniversitesi	2009
--------	----------------------	------

Yüksek Lisans	Selçuk Üniversitesi	2015
---------------	---------------------	------

İş deneyimi (varsa)

Yıl	Yer	Görev
2011-2019	Selçuk Üniversitesi	Araştırma Görevlisi
2019-Devam Ediyor	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Araştırma Görevlisi

Yayınlar

- Göksel, Zarif Songül (2024). “Türkiye’de Siyasi Partilerin Kadın Kolları: Kamusal Görünürlük Ortasında Yalıtım mı?” Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 26/2,719-756.
- Kutlu, Önder ve Göksel, Zarif Songül (2012) “Devletin Organları”, Prof. Dr. Önder Kutlu Editörlüğünde, Siyaset Bilimine Giriş, Lisans Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Kutlu, Önder ve Göksel, Zarif Songül (2013) “Bir Kamu Politikası Olarak Değerler Eğitimi: Selçuklu Örneği” 2-3 January 2013 International Summit On Family & Social Policy, Ankara.
- Kutlu, Önder, Göksel, Zarif Songül ve Özkan, Zehra (2014) “Cultural Services In Municipalities As A Tool For Creating Urban Culture: The Case Of Selçuklu” IIAS Annual Congress, Ifrane, Fas, Temmuz 2014.
- Kutlu, Önder ve Göksel, Zarif Songül (2014) “Kent Kültürü Oluşturma Aracı Olarak Kültürel Belediyecilik: Selçuklu Örneği” Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Volume 27, Mehmet Yıldız Özel Sayısı.
- Eşki-Uğuz, Hülya, Göküş, Mehmet ve Göksel, Zarif Songül (2012) “ICTs and Women: Can It Be a Tool In Paving The Way For The Solution?” ASBBS (American Society of Business and Behavioral Sciences) 15. International Conference, 21-24 Temmuz 2012, Berlin.
- Göküş, Mehmet, Özdemiray, Sema Müge ve Göksel, Zarif Songül (2013) “Bölgesel Kalkınmada Kadın Girişimciliğinin Rolü” Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 29.

